

S 35634

11-D-99/2a

PP

JOSEF ŠUSTA

SVĚTOVÁ POLITIKA

V LETECH 1871 — 1914

II

416

D Ě J I N Y N O V Ě H O V Ě K U

J O S E F Š U S T A

S V Ě T O V Á P O L I T I K A

V L E T E C H 1 8 7 1 - 1 9 1 4

I I

Trojspolek a francouzsko-ruská alliance

» V E S M Í R «

nakladatelská a vydavatelská společnost v Praze VII.

1925

DOZVUKY KONGRESU BERLÍNSKÉHO.

Zřetel této práce se obrací především k souhrnu vzájemných styků rozličných států a mocí, jejichž závodění vytvářelo základnu obecných dějin na sklonku 19. věku a v době před velikou válkou světovou. Události zevní politiky stojí tak popředí našeho zájmu. Než obraz by byl nepochybně kusý a z míry jednostranný, kdybychom ve svém vylíčení pomijeli úplně vnitřní vývoj aspoň těch mocí, jež měly ve světovém dramatu hlavní úlohy. Vzájemný poměr vnitřní a zevní politiky v novodobých státech byl ovšem velmi rozličný. Někde octl se národní vývoj značnou měrou ve vleku rozpínavě na venek obrácených snah vládnoucích kruhů a byl jimi v mnohém takřka předurčován; jinde měla věc spíše obrácený ráz a zevní politika stávala se jaksi přirozenou výslednicí sil zrajících na širokém základě národního života. Vždy byla však aspoň skutečná síla státních útvarů a jejich schopnost zaujmouti v mezinárodní soutěži náležité místo podstatně podmíněna vnitřními řády i poměry.

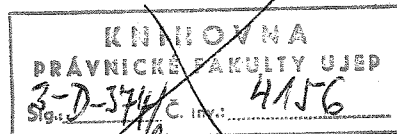
V poslední kapitole předchozího svazku viděli jsme, jak významnou křížovatkou ve vývoji velmocenské politiky evropské se stal berlínský kongres roku 1878, a našim úkolem bude ovšem především ukázati, jaké byly jeho následky pro další postup událostí. Táž doba, kterou tak mocně vzrušil pohnutý boj na Balkáně i diplomatický zápas na jeho sklonku, přinesla však také ve vnitřních osudech některých vůdčích států evropských změny pro jejich další budoucnost velmi důležité. V ohledu tom vyžadují naší pozornosti především významné přesuny politických sil v Německu, při nichž osobní vliv Bismarckův se projevoval stejně rozhodně, jako v zahraniční politice říše německé.

Víme, že od jejího založení hlavní oporou kancléřovou i v říšském sněmu i v poslanecké komoře pruské byla silná strana národně-liberální, kteráž měla hlavní základnu voličskou ve střední a vyšší buržoasii. Ale vytkli jsme ovšem již také, že tento vzájemný poměr mezi vůdčím státníkem a mocnou politickou stranou, vedenou Rudolfem Bennigsenem, neměl nikterak záruky bezpečného trvání v souhlasném nazírání na stát a jeho úkoly. Ideálem národních liberálů zůstávala vláda parlamentní

Vnitřní
poměry
vůdčích mocí.

Německo.

Bismarck
a národní
liberálové.

většiny po anglickém způsobu a hlavním úkolem státu jevílo se jim nejen, aby chránil sebevědomého občana v jeho přirozených právech, nýbrž aby mu poskytoval největší volnost k osobnímu vývoji a neporučnickoval ho příliš ani v duchovním, ani v hospodářském ohledu. Bismarck naproti tomu kladl zájem a moc státu opřeného o vojsko, byrokracii a šlechtu vysoko nad zájem jednotlivců; slovo poddaný znělo mu přirozeněji než slovo občan; vážil si tradice, jež poutala individuum pevně svými stavovsky učenými řády, ale podpírala je také hotovým, křesťanským zbarveným názorem světovým. Proti mínění, že by měl vésti vládu jako důvěrník a pověřenec poslanecké většiny, stavěl tvrdě výrok: »Das Gewerbe eines parlamentarischen Ministers halte ich für ein unwürdiges«, kdežto naopak vytýkal okázale, že vrcholnou ctí jest mu sloužití svému korunovanému králi a býti mandatárem spolčených dynastií německých, v jejichž božském právu viděl hlavní základ státní svrchovanosti, zmírněný pouze z části ústavními řády. Konservatism ten a heslo vasalské oddanosti vůči panovníkovi byly při tom jeho silné osobnosti ovšem aspoň z části zároveň pohodlnou zástěrkou pro vlastní pánovitosť, která vztyčovala skutečnou moc kancléřské vlády vysoko nad kolbiště politických stran a odmítala myšlenku, že by kancléř jim měl býti opravdu zodpověden ze svého jednání, zasvěceného především vzrůstu německé moci uprostřed ostatních národů.

Vše bránilo tedy mocně tomu, aby spojenecký svazek Bismarckův s táborem liberálním byl posvěcen pravou přímností i vřelostí, a již v první polovici sedmdesátých let propukala skutečnost ta nejednou v břitkých srážkách, které bylo zpravidla možno jen dosti umělými kompromisy překlenouti. Tak spokojil se roku 1874 v branné otázce Bismarck dosti nevolky s t. zv. septenátem, povolením vojenské pohotovosti mírové a nákladů na ni nutných na dobu sedmi let, na místě trvalého t. zv. aeternátu, jenž se mu jevíl více žádoucím. Také při jiných otázkách, na příklad roku 1876 při zmaření snah kancléřových o pořišťění železnic v Německu nebo při úpravě řádů tiskových a příslušnosti soudní pro tiskové delikty, vedly rozpory mezi kancléřem a levým křídlem národních liberálů, vedeným výmluvným židem Laskerem, k podrážděným přestřelkám; konečně vítězil však vždy společný zájem té i oné strany nad odchylnou náladou zásadní. Neboť kromě společných nepřátel spojovaly je přece jen také kladné hodnoty.

Proti Římu a jeho stoupencům, pevně sešikovaným ve velikém táboře katolického centra, sbližovala Bismarcka s národními liberály nejen nálada kulturního boje, nýbrž i obrana jejich společného výtvaru, říše německé, proti nepřizní směrů partikularistických, zbarvených z části proti prusky, z části klerikálně. Liberalism německý, dovolávaje se většího podílu na moci vládní a hlásaje okázale hesla svobody, byl při tom ostatně velmi vzdálen pravého demokratismu, a kapitalistické živly, jež tvořily jeho nejpevnější páteř, neměly o mnoho menšího odporu proti skutečné nivellisaci společenské než šlechtické ovzduší, z něhož Bismarck vyrůstal. Především pak bylo kancléři s počátku zcela nezbytno zejména v říšském sněmu opřítí se o národní liberály, ježto z konservativního tábora jeho postup bez reptání schvalovala pouze t. zv. svobodně-konservativní »Reichspartei«, kdežto ostatní jádro junkerské skupiny dlouho vůči němu velmi zdrženlivě si vedlo jakožto vůči muži, který vytvoření nové říše zaplatil rozličnými ústupky se svého někdejšího staropruského přesvědčení; a někteří členové krajní pravice sváděli proti němu dokonce po léta neobyčejně jízlivou kampaň novinářských pomluv a dvorských intrik, vrcholící v založení zvláštního časopisu »Die deutsche Reichsglocke«, kde byl kancléř obviňován ze spojení s židovským kapitalismem, z osobní zjištnosti a zneužívání moci k bursovním machinacím, aniž vedení strany a její vůdčí orgán »Kreuzzeitung« byly ochotny, uraženému dáti náležitě zadostiučinění. Teprve v roce 1876 byla na sjezdu ve Frankfurtě junkerská strana jakožto »Deutschkonservative Partei« nově organisována v duchu říšské politiky kancléřově příznivějším, a od té chvíle počíná se také u Bismarcka hlásiti myšlenka, nebylo-li by lze na ni přesunouti těžiško vládní politiky a osamostatniti se tak více nebo méně od závislosti na většině národně-liberální. Zároveň měl však za nutno upevniti zcela bezpečně své osobní postavení vůči panovníkovi a ujasniti si nadto i některé nové směrnice zásadní.

Denní boj proti drobným podkopům rozličných protivníků u dvora vystřebával příliš jeho i jinak otřesené nervy. Rozhodl se proto pevným úderem změřiti sílu svého postavení u císaře, a užívaje náhodného sporu se správcem námořnictví, generálem Stoschem, podal Vilémovi I. 1. dubna 1877 žádost za propuštění s důrazem mnohem opravdovějším, než byl již dříve při jiných neshodách učinil. Rozhodnost, s jakou stařícký císař na to odpověděl naprostým »Niemals«, ukázala tehdy Bismarckovi,

Rozdílný názor na stát.

Kompromisy.

Konservativci.

Demise roku 1877.

že může na panovníka počítati i při sebe smělejších obrazech vnitřní politiky, a dala mu odvalu k podstatným změnám dosavadního kursu. Nejříve se ovšem snažil nabrati sám nových sil několikaměsíční dovolenou, ztrávenou v zátiší varzinském a provázenou pilným studiem některých otázek, v nichž chtěl překvapiti své okolí novými velikými náběhy.

Říšské finance.

Šlo tu především jednak o význačné změny v ústrojí centrální správy říšské, jež měly umožniti její účelné podrobnější vybudování bez otřesu kancléřovy autokracie; vedle toho chtěl se však Bismarck pokusiti o rozhodné zesílení říše jakožto celku po stránce finanční. Nesl těžce, že rostoucí potřeba říšského hospodářství byla stále větší měrou závislá na matrikulárních příspěvcích jednotlivých států německých. Jeho touhou se stalo tedy zjednati říši spolehlivější vlastní základnu finanční, podobnou, jakou měla na příklad sousední Francie v souboru význačných daní nepřímých. Zvýšené důchody celní i říšské dávky z některých předmětů hromadné spotřeby, jako byl tabák nebo pivo a lihoviny, měly mu ji poskytnouti a po případě měla býti výnosnost dávek těch pro říši dokonale vytěžena i státním monopolisováním jejich výroby. Říše měla tak stanouti i v hospodářském ohledu na vlastních nohou vůči jednotlivým státům, jejichž zástupci ve spolkové radě nebývali ve všech otázkách, na příklad nedávno před tím v otázce zestátnění drah, kancléře poslušni, a soustava nepřímých daní měla nadto výhodu, že byla také méně závislá na každoročním parlamentním povolování rozpočtu.

Hesla svobodné tržby.

Zvýšení důchodů z cel souviselo ostatně těsně s druhým, důležitým plánem kancléřovým, totiž s jeho odklonem od hesel svobodné tržby, celními šranky co nejméně spoutané. Hesla ta, jež začala v oblasti německé vítěziti zejména od roku 1862, kdy celní spolek německý uzavřel na jejich základě novou smlouvu obchodní s Francií, dosáhla tu tarifní úpravou roku 1869 dokonalého úspěchu a ovládla naprosto veřejné mínění nejen proto, že většina národohospodářských theoretiků z nich učinila závazné evangelium, nýbrž také pro značný vliv politický, jehož se jejich horlivým stoupencům z tábora národně-liberálního pod vedením mužů, jako byl Ludvík Bamberger, v nové říši dostalo. Věc usnadňovala také veliká prosperita, která po vítězství nad Francií vyznačovala hospodářský život německý, zúrodněný zlatým deštěm pokutných miliard. Také zrušení vázanosti cechovní a rozšířené občanství říšské podporovaly mocně uvolnění sil řízných jednotlivců k zrychlené podnikavosti,

která se na počátku sedmdesátých let stupňovala v překotné gründerství průmyslové a obchodní.

Jen v Prusku vzniklo tak v letech 1871—1874 přes půl druhá tisíce nových společností akciových, z nich mnohé na velmi vratkém základě; naděje na rychlý vzrůst Berlína a jiných velikých měst, která vskutku začala více než v předchozí době k sobě lákati nové obyvatelstvo z provincií, živily nezdravé spekulace stavební, bursovní hra pronikala do širších vrstev a touha po rychlých ziscích bez námahy zasáhla svými zášlehy i do oblastí politických stran i do ministerstev, odkud pak ruch ten byl rozličnými koncessemi ještě stupňován, až dosáhl v rukou mužů, jako byl pověstný, také u nás známý podnikatel Strousberg, velmi povážlivých rysů.

Byla to ovšem obecná vlna konjunktury, jež se neobmezovala na Německo a země rakouské, s ním hospodářsky těsně spojené; hlásila se současně i za oceánem v Spojených Státech a byla od počátku provázena nejedním káravým a varovným hlasem. Rok 1873 dal hlasům těm, jak známo, dokonale za pravdu. Rychlý hospodářský odliv, jenž se přihlásil nejprve v květnu roku toho ve Vídni, slavící právě stkvělou světovou výstavou vrcholné úspěchy hospodářského i politického panství německé strany liberální, přinesl v zápětí také Německu hojnou žeň žalostných úpadků, jež hned prvním nárazem pohltila na úplně znehodnocených podílech nových společností akciových přes 350 milionů marek, a za tímto dramatickým úvodem přihlašovala se pak vleklá stagnace veškeré podnikavosti, provázená těžkou krizí odbytu průmyslových výrobků.

V tomto stísněném ovzduší počaly se naráz důsledky liberalistické politiky celní jeviti ve změněném světle tím spíše, že v téměř žádném sousedním státě, vyjímajíc Anglii, hledisek svobodné tržby nebylo tak důkladně dbáno, jako v Německu. Naopak; republikánská Francie i carské Rusko chránily svůj průmysl v sedmdesátých letech proti cizí soutěži cly namnoze vyššími než před tím, a ani v Rakousku, kde se právě roku 1877 při jednání o obnovu hospodářského vyrovnání s Uhry ochranný sklon zcela zřejmě přihlásil, ani v Itálii netěšil se německý dovoz vlídnému přijetí. Proto přes hlasitý odpor theoretiků, kteří zůstávali věrni naději, že hradby ty padnou přece dříve nebo později, zůstane-li jen Německo věrno zásadám v Anglii o svobodě tržní vyhraněným, začal se zejména železářský průmysl západoněmecký v roce 1875 nejen dů-

Doba gründerství.

Úpadek po 1873.

Ochranný sklon.

razně ohrazovati proti tomu, aby podle starších ustanovení v roce 1877 i poslední zbytky cla na dovoz cizího železa do Německa byly odstraněny, nýbrž volal hlasitě po pomoci nového ochranného pásu celního. A v zápětí ozvaly se podobné hlasy z oblasti venkova pruského, kde sice i konservativní kruhy chválily zrušení cel na tovary průmyslové, umožňující jejich zlevnění, zároveň však vytýkaly s rozhořčením rostoucí příliv ruského a amerického obilí na trhy evropské, který tehdy počal ceny domácích výtěžků agrárních rychle stlačovati.

Bismarck, jenž dotud nebyl hospodářským otázkám tohoto rázu přávil příliš mnoho osobní péle, snažil se s nimi nyní za své dlouhé zotavené ve Varzině v létě 1877 hlouběji seznámiti, a výsledkem úvah jeho bylo rozhodnutí, stočiti směrnice říšské politiky celní od svobodné tržby k zjevnému ochranářství, jež by kladlo praktické nutnosti okamžiku a bezprostřední zájem národní nad zásadní hlediska theoretická a neváhalo opustiti venkoncem dráhu, kterou vývoji evropskému předpisovalo anglické manchesterství se svými všelidskými hledisky.

Byla tu však ještě jiná otázka, jež kancléře stále mocněji zabavovala, totiž povážlivě rostoucí účinnost socialistické propagandy v dělnickém prostředí německém. Sociálně-demokratická strana dělnická, vedená Augustem Bebelem a Vilémem Liebknechtem, která se od schůze v Eisenachu v roce 1869 opírala o pevnou základnu programovou, prosycenou theoretickými názory Karla Marxe, nenalézala sice od počátku sedmadesátých let již valné opory v dělnické internacionále londýnské. Neboť internacionála, oslabená odpadnutím anglických odborových družstev a kompromitovaná krvavým stínem komuny pařížské, přenesla již r. 1872 své ústředí do Nového Yorku, což bylo zjevnou předzvěstí úplného zániku tohoto zřejmě ještě předčasného zjevu, působícího spíše jako dozvuk někdejšího demokratického spiklenectví, než jako východisko k novému, velikému náběhům. Roku 1876 došlo opravdu k úplnému zmaru první internacionály, takže naděje, které stárnoucí autor »Kapitálu« do tohoto svého díla kladl, byly dokonale zklamány. V Německu však sémě jeho myšlenek přes to vzrůstalo s neodolatelnou životností, ač ovšem ani tam se netěšilo nikterak přílišné shovívavosti vládnoucích mocí, a roku 1872 oba přední vůdcové jeho pro velezradu byli těžkými tresty stíženi.

Příčiny úspěchu toho byly rozličné. Německý liberalism, podrobiv se vedení Bismarckovu a spojiv s jeho drsným kultem síly svou zjevnou

touhu po rychlém vytvoření občanských bohatstev, ztrácel vůči hledě kouzlo mravní moci nad nížinou národa; ale ani oposiční demokracie, odsouzená pod vedením Eugena Richtera v říšském sněmu k úloze neplodné oposice, nedovedla udržeti dělnictvo ve svém vleku. Proletariát, toužící po nové víře a nikoliv jen po politických formulkách, nalezl v marxistickém evangeliu všelidského zápasu třídního a v nauce o nezvratném postupu společenského vývoje k znárodnění prostředků výroby nevyrovnatelnou panaceu pro své trudy, a horlivá agitace žáků Marxových ujímala se v něm tím snáze, ježto hospodářská krise, od roku 1873 vládnoucí, zle dolehla zejména také na dělnictvo tovární, jež

Sjezd v Gothě (1875).

Proto na sjezdu v Gothě roku 1875 podařilo se marxistickému vedení získati pro sjednocenou »Sozialistische Arbeiterpartei Deutschlands« také trosky někdejší skupiny Lassalovy, vedené po smrti zakladatelově frankfurtským patriciem Janem von Schweitzerem, čímž zmizela poslední naděje, že by bylo lze dělnickému hnutí v Německu zachovati účinný dotek s národním cítěním, a mezinárodní ráz hnutí byl ostřeji než před tím vytčen.

Ostatní veřejnost znepokojovaly zejména volební úspěchy socialistů. Kdežto při volbách do prvního říšského sněmu roku 1871 dosáhli jen jediného mandátu a sotva 100tisíce hlasů, měli 1874 již devět míst a 1877 dokonce již 13, opřených o půl milionu hlasů přes to, že dosti tuhé řady policejní a obmezené spolčovací právo, zejména v Prusku, nebyly příznivy hlučné agitaci. Strana měla tehdy také již přes 40 časopisů, a bylo zjevné, že přitažlivost jejího programu působí i na některé příslušníky vzdělaných vrstev.

Volební úspěchy socialistů.

Bismarckovy obavy.

Vzrůst socialismu.

Konec první internacionály.

pak stoupaly úspěchy socialistické, tím více zrál v Bismarckovi přesvědčení, že stát nesmí vůči tomuto povážlivému zjevu společenskému zůstatí na stanovisku vlažného »Laissez faire, laissez aller«, a že nesmí se ani obmezití na dotavadní, málo účinné prostředky policejního dozoru, nýbrž že musí proti zhoubnému proudu postavití hráz zcela mimořádných opatření koercitivních, bez ohledu na obecná hesla občanské svobody a rovnosti všech před zákonem.

Tak uzrálo v šedesátiletém státníkovi v průběhu roku 1877 pevné přesvědčení o nutnosti celé řady nových dalekosáhlých opatření jak v otázce ústřední vlády, tak v celní a daňové politice říšské i v rázném zakročení proti socialismu. Šlo však o to, bude-li národně-liberální strana, s jejímiž hlasy především byl dotud vládl, ochotna, jíti s ním také po této stezce. Bismarck pokusil se tedy především získatí ji k další společné práci na změněné základně tím, že jejímu vůdci, Rudolfovi von Bennigsen, v prosinci 1877 nabídl ministerstvo vnitra v Prusku. Pro liberálního předáka byla to svůdná nabídka, poskytující možnost prvního kroku k nabytí většího vlivu strany v oblasti správy veřejné, která v Prusku dotud tkvěla skoro úplně v rukou odborné byrokracie. Povážlivým přívažkem při tom byl ovšem nový vládní program Bismarckův, podstatně konservativního příděchu a v mnohém zcela protikladný zásadnímu nazírání strany národně-liberální jak na úkol státu v životě hospodářském, tak na podíl volených zástupců národa při říšské vládě i na nedotknutelnost osobních práv občanských. V otázce celní ochrany sice také část straníků národně-liberálních, pokud měla zájem průmyslový, upouštěla od přísné důslednosti pravověrného manchesterství, byla to však vskutku jen menšina a většina ještě v dubnu 1877 vyslovila se určitě proti obnovení cel na dovoz železa z ciziny.

Tím vším měl Bennigsen stíženo přijetí návrhu Bismarckova, zvýšil však překážky sám ještě požadavkem, aby se nejednalo jen o jeho vstupu do kabinetu, nýbrž aby spolu s ním tam byli pojatí jiní jeho političtí přátelé. To znamenalo skutečnou parlamentarizaci královské vlády v Prusku. Ani Bismarck, ani císař Vilém I. nechtěli však naprosto jíti tak daleko, aby učinili první rozhodný ústupek s hlediska, že vládnutí jest v podstatě prerogativou koruny, nikoliv sněmovny. Proto se jednání rozbilo, a to tím spíše, ježto ve straně národně-liberální převládalo přesvědčení, že v brzké době smrtí Viléma I. a nastoupením jeho mnohem libe-

rálnějšího syna Fridricha Viléma i bez toho věci v Prusku i v říši se úplně změni ve prospěch pokrokových řádů. Ze souvěkoveců netušil ovšem nikdo, jak důležité rozhodnutí pro další vývoj vnitřních poměrů německých se opravdu stalo nezdarom tohoto pokusu kancléřova o další pevnou součinnost se zástupci měšťanských vrstev. Neboť na venek nedošlo zatím k žádné zjevné krizi; ale Bismarck byl od té chvíle pevně rozhodnut uskutečnití rozsáhlé plány své i proti dotavadním spojencům a přesumouti tak těžiško vnitřní politiky mnohem více na pravo.

Uskutečnění úmyslů těch a jeho zjevný rozchod s národně-liberálním táborem vyžádaly ovšem delší doby a měly mnohem více ráz znenáhleho vývoje než akutní krise. První, čeho Bismarck v roce 1878 dosáhl, byla nová úprava jeho vlastního postavení ve vládě a spojená s tím postupná změna ústřední správy říšské. Stalo se tak zákonem ze 17. března 1878, stanovícím, že kancléř může býti platně zastupován zvláštním vicekancléřem a šéfy jednotlivých oddělení kancelářského úřadu; zároveň bylo však vytčeno, že i v době takového zastupování kancléř sám může o kterékoliv věci právoplatně rozhodovati. To znamenalo nejen, že Bismarckovi bylo možno spojovati nadále s náležitými ohledy na otrěsené zdraví a na volnost, které žádalo řízení zahraniční politiky říšské, ohromný úkol řízení úřadu kancléřského i ministerstva pruského, kde říšský vicekancléř se stal zároveň vicepresidentem kabinetu; znamenalo to zároveň důrazné odmítnutí snah liberálních, aby úřad kancléřský se přece jen dříve nebo později proměnil ve skutečné ministerstvo říšské, parlamentu zodpovědné, a pozbyl tím podivně svérázného přístřihu, který mu byl Bismarck vytvořil úměrně ke své všestranné a žádného skutečného obmezení nesnášející osobnosti.

Přístřih ten, odlišný od všech konstitučních zvyklostí jiných států, mu měl zůstatí i nadále pouze s tím rozdílem, že ve stínu monokracie kancléřovy potřebám technické specialisace správní se v následujících letech postupně lépe vyhovělo přesnějším rozlišováním sedmera ústředních úřadů říšských — zahraničí, vnitro, finance (1879), pošty (1880), spravedlnost, námořnictví a konečně od 1907 i kolonie — v čele se státními tajemníky, kteří však zůstávali v podstatě pouhými pomocníky kancléřovými, nikoliv jeho ministerskými kolegy. Zároveň ukazovaly však od jara 1878 počínajíc také osobní změny v nejvyšších úřadech říšských i v ministerstvu pruském na zjevné sblížování se Bismarckovo

Jednání
s Bennigsenem
(1877).

Reforma říšské
správy (1878).

Jeho nezdar.

Ústřední úřady.

s konservativním táborem a jeho rostoucí odklon od kruhů národně-liberálních. Tempo odklonu toho zrychlilo se pak podstatně, když kancléř vystoupil opravdu s myšlenkou výjimečných zákonů proti socialistickému hnutí.

Atentáty na
Viléma I.

Příležitost k tomu dal mu atentát, který, ovšem bez úspěchu, na císaře Viléma I. 11. května 1878 učinil klempířský tovaryš Hödel. Nedalo se sice dokázat, že napolo zmatený muž ten jednal pod vlivem socialistických snah; Bismarck žádal však přes to na říšském sněmu odhlasování výjimečného zákona proti socialismu. Většina sněmu odmítla sice podnět ten, ježto nejen oposici pokrokových a katolickému centru, nýbrž také národním liberálům se zdálo povážlivým, bez krajní nutnosti sahati na práva občanská a zvyšovati nadměrně policejní moc vlády. Osud dal však v zápětí Bismarckovi do ruky mocný trumf proti nim, když 2. června jakýsi Dr. Nobiling brokovnicí z okna na hlavní třídě berlínské císaře postřelil tak těžce, že starý panovník na životě byl ohrožen a nucen právě v době, kdy zasedal kongres berlínský, dočasně ve vládě se dáti zastupovati korunním princem. Také Dr. Nobiling neměl přímých spoluvinníků, byl však aspoň ideově dotčen socialistickým hnutím, a Bismarck užil obecného rozhořčení nad jeho zločinem k tomu, že, rozpustiv sněm říšský, teprve rok před tím zvolený, provedl 30. září 1878 volby tak, aby tábor konservativní co nejvíce byl zesílen.

Volby roku
1878.

Opravdu došlo nejen k zmenšení počtu hlasů odevzdaných pro socialisty a pro pokrokovou oposici demokratickou, nýbrž četné mandáty ztratila i strana národně-liberální, takže nedosahovala již ani třetiny celkového počtu poslanců, kdežto naopak značně vzrostla moc jak tábora konservativního, tak katolického centra.

Zákon proti
socialistům.

Tím dostalo se vývoji, který nastal odvracením se Bismarckovým od těsného spojení s národními liberály, rychlejšího spádu. Kancléř předložil nové sněmovně především výjimečný zákon »wider die gemeingefährlichen Bestrebungen der Sozialdemokratie«, kterým se zakazovaly veškeré spolky a schůze komunistického nebo socialistického rázu i listy a publikace, společenský převrat doporučující. Tiskárny strany socialistické měly býti zavřeny, její propaganda měla býti zvýšenou mocí policejní znemožněna a nadto dával zákon spolkovým vládám právo, v městech, v nichž propaganda ta nejvíce hrozila, zavésti t. zv. menší stav obležení a vypovídati ze země socialistické předáky i agitátory.

Tento neobyčejně drsný postup, jeví se v ledačems takřka zvratem do poměrů předbřeznových, byl pro vývoj poměrů německých tím povážlivějším, ježto v říši »kázně a bázně« socialismu při vlažnosti tamního liberalismu byl aspoň z části zároveň také jedině účinným způsobem protestu proti pruskému poručnickovému společenství byrokratickému a militaristické povýšenosti, a konal tudíž úkoly, jež jinde demokratické strany plnily. Bismarck pak netajil se nikterak tím, že bojem proti marxistickému hnutí chce nejen chrániti hospodářský řád před převratem, nýbrž zajistiti také křesťansko-traditionalistický ráz státu německého. Přes to byl výjimečný zákon 19. října 1878 říšským sněmem přijat, ovšem s platností obmezenou zatím na dva a půl roku, a ježto katolické centrum ze zásadní oposice proti vládě Bismarckově své hlasy odepřelo, zvítězila vláda ve věci té především pomocí národních liberálů, jejichž voličstvo bylo příšerou sociální revoluce mocně přestrašeno.

Jeho přijetí
(19. října 1878).

Přes tuto povolnost nedal se jejich znenáhlý rozchod s vládou za držeti. Naopak; význačně osvětlila jej v zápětí snaha Bismarckova po smírném zakončení kulturního boje, který byl dotud tak silnou páskou mezi kancléřem a německým liberalismem. Boj ten stupňoval se až do té doby téměř neustále; řada biskupů byla sesazena, mnoho kněží žalováno nebo aspoň suspendováno, takže v Prusku na šest set far zůstávalo úplně bez pastýřů a jiné se značně zmenšeným počtem kněží, a přes to poznával Bismarck, že mu nekyne nikterak brzké vítězství. Řím, opírající se o politický tábor centra, ukazoval, že dovede v boji za středověký názor životní obratně užívati zcela novodobých prostředků. Čilá agitace při volbách, neúnavná propaganda slovem i písmem, stále více se rozvíjející síť spolková šly ruku v ruce s vědeckými útoky na nepřátelské posice; tehdy počíná na příklad Jan Janssen psáti své veliké dílo, dokazující, že reforma Lutherova byla neštěstím pro kulturní život německý, a v podobném směru braly se i jiné práce badatelské společnosti katolické, jménem starého vlastence Görrese se zdobící. Než Bismarck viděl dobře, jak příkré prostředky, k nimž ho byl boj s katolictvím přivedl, také v konservativním táboře protestantském budí rostoucí nechuf. Tak zejména zavedení občanského sňatku, k němuž starý císař jen velmi nevolky dal své svolení, a který ovšem i evangelickým církvím zkrátil dosavadní důchody. Protestantický konservatism nesl ostatně těžce i zasahání státu do výchovy dorostu pastorského »kulturní

Nezdar kulturního boje.

Protestantism.

zkouškou«, a vytýkal nadto ministrovi Falkovi, hlavnímu organisatoru kulturního boje, že podporuje příliš liberální směry v evangelické theologii.

Smrt Pia IX.
(7. února 1878).

Ustoupiti z těchto zjevně nepohodlných posic stalo se tudíž Bismarckovi nutnou potřebou, jakmile se rozhodl dosavadní své manželství s národně liberální stranou nahraditi těsnějším se sblížením s táborem konservativním a zároveň pojal myšlenku, aspoň pro některé body svého hospodářského programu získati shovívavost centra, dotud největšího svého nepřítele. Myšlenka na smír s Římem sunula se pak tím více do popředí, ježto 7. února 1878 zemřel neústupný Pius IX. a jeho nástupcem se stal obratný diplomat, kardinál Gioachino Pecci.

Lev XIII.

Nový papež, který přijal jméno Lva XIII., netajil se hned v dopise, kterým také německému císaři oznamoval své nastoupení, touhou, dospěti k smírnému vyrovnání bolestných rozporů. Opravdu došlo již v letě 1878 k prvním pokusům o důvěrné vyjednávání, a za souhlasu kardinála státního sekretáře Franchiho měl po ukončení berlínského kongresu sám Bismarck v lázních kissingenských schůzku s mnichovským nunciem Masellou. Kancléř netajil se nikterak s tím, že by mu lepší poměr mezi státem a církvemi byl také proto žádoucím, ježto v době, kdy má za nutno společnost občanskou hájiti výjimečnými zákony před socialismem, opřeným ideově o hesla nevěreckého materialismu, církve mohou býti státu zvláště cennými spojenci. Ale dlouhé trvání a urputnost předchozího zápasu nahromadily ovšem tolik sporných a ožehavých otázek, že na jejich vyrovnání jediným náběhem při nejlepší vůli té i oné strany nebylo pomýšlení. Dohodu stěžovalo nadto jednak, že v centru vrch měly živly v leccčems papežštější než sám papež a osobně s Bismarckem znechucené, a že v Římě samém po náhlé smrti kardinála Franchiho 1. srpna 1878, při níž se mnoho mluvilo o jesuitském jedu, až sám Bismarck tomu uvěřil, jeho nástupce, kardinál Nina, jevil mnohem menší ústupnost. Proto nedošlo zatím ani k uzavření formálního příměří a zevně nic se nezměnilo; skutečnost však, že vůbec jednání bylo načato, působila mocně na změnu ovzduší, zvláště když v zápětí se ukázala i možnost, položití přes propast, která dotud tak okázale zela mezi katolickým centrem a vládou, aspoň v některých otázkách příležitostnou lávku shody.

První jednání
o smír.

Byly to zejména některé části nového hospodářského programu Bismarckova, s nímž kancléř na podzim 1878 důrazněji než před tím vy-

stoupil. Jeho podnět, bez ohledu na theoretická hesla vyhověti praktické potřebě národního hospodářství německého aspoň mírnými cly ochrannými pro průmysl i zemědělství, nalezl příznivé přijetí jak u konservativců, tak u centra, kdežto z národních liberálů pouze 27 se odklonilo od obhajování zásad svobodné tržby a přistoupilo v říšském sněmu k »Volks-wirtschaftliche freie Vereinigung«, volnému sdružení 204 přívrženců ochrannářského směru z rozličných stran, v němž ovšem stoupenci centra a konservativci měli rozhodující místo.

Ochrannářské
sdružení.

Jsa opřen o ně mohl Bismarck v roce 1879 svěsti rozhodný boj za své předlohy, které vedle některých, poměrně ještě mírných cel ochranných přinášely vysoká cla finanční na rozličné předměty hromadné spotřeby, zejména tabák, petrolej a kávu, určená k sanaci říšského hospodářství. Marně bojovala většina národně liberální strany ve veliké debatě proti těmto novým směrnicím říšské správy; byla zeslabena tím, že část jejich členů šla s ochrannářským sdružením, a stlačena do menšiny číselnou převahou konservativců a katolíků, pročež také předsednictví sněmu, v jehož čele dotud stál národní liberál, změnilo svůj ráz tím, že předsedou se stává konservavec s prvním náměstkem ze řad centra.

Porážka národních
liberálů

Dny, kdy liberální většina v těsném spojení s kancléřem v říšském sněmu ve vůdčí úloze se stkvěla, byly ty tam, když 12. června 1879 nové celní zákony se staly skutečností. Centrum, které při této příležitosti po prvé ukázalo, že může hlasovati také pro vládní návrhy, vymohlo ovšem zároveň podstatnou změnu předloh t. zv. Frankensteinovou výhradou, jež stanovila, že výnos nových cel, pokud by převyšoval 130 millionů marek, nemá plynouti do říšské pokladnice, nýbrž že se rozdělí podle klíče mezi státy spolkové.

Celní zákony
(červen 1879).

Centrum ukázalo tím, že se nikterak nestotožňuje se snahou kancléřovou, aby celek říšský se stal finančně dokonale nezávislým na svých údech; partikularistické tendence a stará nedůvěra katolického tábora k původci kulturního boje se v tom stále ještě ozývaly, ale Bismarck smířil se s věcí tou snadno, dosáhnuv aspoň částečně svého cíle a jsa dobře vědom toho, že brzkou proměnu centra ve stranu vládě ve všem povolnou nelze očekávati ani, kdyby svízelné dědictví kulturního zápasu již úplně bylo vyřízeno. A k tomu bylo ještě dosti daleko, ač vskutku v zápětí se stal ve věci té opět důležitý krok ku předu, když v červenci 1879 v Prusku odstoupil ministr Falk, na něhož, jakožto vlastního pů-

Odstoupení
Falkovo.

vodce květnových zákonů kancléř pak se snažil ač ne zcela po pravdě svaliti hlavní zodpovědnost za příkrost proticírkevního boje.

Bismarck ukazoval tím zcela zřejmě a bez ohledu na nespokojenost národních liberálů, jak touží po smíru s Římem, který se mu zároveň ovšem jevil i proto možnějším než dříve, ježto současný vzrůst moci pokrokových republikánů ve Francii a jejich vítězství nad tamní klerikální pravici kurii zjevně odcizovalo francouzskému vlivu. Přes to věc nebyla nikterak snadná, ježto stolec papežský vyžadoval v některých ohledech skutečné kapitulace říše německé i pruského státu, a proti tomu trčel někdejší sebevědomý výrok Bismarckův, že nepůjde do Canossy. Výslovný smír bylo tudíž zatím odsunouti, možnost příměří a praktického sblížení poskytlo však to, že si pruská vláda zvláštním zákonem ze 14. června 1880 dala přiřknouti diskrecionální plnou moc, ve vhodných případech neužívati proticírkevních zákonů a hledati tak na půdě správní praxe postupného uvolnění dosavadního napětí.

Na základě tom dochází pak opravdu k opravdu k vrácení se biskupů a duchovních do jejich působišť; státní soud pro věci duchovní mírní podstatně svou činnost, vláda upouští mlčky od vymáhání přísahy biskupů i od kulturní zkoušky kněží a tak bez výslovné dohody předchozí bylo skutečně ze zákonodárství církevního let sedmdesátých prakticky odbourána většina toho, co nejvíce Římu se protivilo, až zbyly z něho vskutku jen ojedinělé trosky trvalé platnosti, na příklad občanský sňatek a státní matriky, nebo ustanovení o jezuitách a zvýšený státní dozor na školách. Když pak dokonce roku 1882 vysláním Kurta von Schlötzerera do Říma i diplomatické styky mezi Pruskem a Vatikánem byly znova navázány, bylo nepochybné, že katolicism se osvědčil protivníkem, jehož Bismarckovi zdolati se nepodařilo, a úspěch ten byl pro postavení papežství v kruhu mocností světských značného významu.

Pro vnitřní vývoj katolictví, zejména německého, úspěch měl ovšem méně příznivé následky tím, že nadměrné zpolitisování zůstalo jeho rysem trvalým; neboť centrum, vedené obratnými taktiky parlamentního boje, jako byl Windhorst, zachovalo ve veřejném životě národním i nadále značnou moc, a byť poměr mezi ním a Bismarckem nebyl již tak příkrý jako kdysi, zbývalo tu ještě dosti vzájemné nedůvěry, jež bránila tomu, aby katolická strana zakotvila pevně v táboře vládním anebo v jiných stranách se rozplynula. Při tom znamenala zároveň možnost, že, podob-

ně jako při celních zákonech, vytvoří příležitostně spolu s konservativci i pro některé jiné předlohy vládní většinu, trvalé znehodnocení politického významu ztenčené strany národně liberální, z níž však přes to pouze zlomek 28 poslanců čítající v září 1880 jakožto t. zv. secesse pod vedením Laskerovým, Bambergerovým a Forchenbeckovým do zásadní opozice proti vládě přešel a k pokrokovcům se přiblížil. Ostatní, jsouce již příliš zvyklí žiti ve stínu vládnoucí moci a také hospodářskými zájmy jakožto zástupcové velikého průmyslu i obchodu oddalování od krajně demokratických hesel levice, neodvážili se jíti touto cestou a výsledek byl, že parlamentní poměry německé od sklonku sedmdesátých let se vytvářely zcela jinak, než tomu bylo v jiných zemích.

Vláda, v jejíž čele zůstává starý kancléř, pevněji než kdy před tím opřený o důvěru ještě staršího císaře, nemá v říšském sněmu vůbec stále většiny, nýbrž, mohouc se zpravidla spolehnouti předem jen na tábor konservativců, vytváří si nutnou většinu pro své předlohy ad hoc smlouváním se brzy s centrem, brzy s národními liberály. To nešlo ovšem bez občasných ústupků a kompromisů, při nichž druhdy Bismarckova panovačnost byla podrobována dosti tuhým zkouškám; v zásadě však kancléř nebyl nespokojen se stavem tím, neboť zůstával tak spíše především zástupcem moci panovnické povzneseným nad politické strany, který nepřipouští, že by v říši německé měl vývoj věcí veřejných směřovati podobně jako v Itálii nebo Anglii k režimu parlamentnímu, ač po něm ovšem zejména pokroková skupina krajní levice i v říšském i v pruském sněmu neúnavně volala. Ale volání její jevílo se marným vůči zřejmému stočení se politického kursu směrem na pravo a teprve nyní ukazovaly se zcela jasně následky toho, že liberálně-demokratické náběhy, v Prusku v letech 1861—1865 tak hlučné, úspěchem Bismarckovým u Král. Hradce roku 1866 utrpěly rozhodnou porážku, kterou dovedl v následující době sice dočasný lesk národně-liberální strany poněkud zastříti, jež však nyní, od roku 1878 tím zřejměji vystoupila do popředí.

Pro postavení Německa v kruhu jiných národů evropských stalo se tak význačným, že liberálnímu a demokratickému hnutí v něm nebylo popřáno plně se vyžiti. Proti jeho snahám, oceňujícím zejména svobodu a individuální rozpětí, osvědčily se tu příliš mocnými síly opřené o kolektivní hodnoty tradice dynasticko-šlechtické, církve, byrokratismu a v pozadí zdvihalo se nadto hrozivě i pevně ukázněné hnutí proletariátu

Secesse
(září 1880).

Nedostatek
pevné většiny.

Chabost
liberalismu
německého.

dělnického, účinnost demokratických hesel k sobě mocně strhující. Německý liberalism zakrněl předčasně mezi těmito útesy a pod těžkou pěstí velkého státníka, který proti němu nejen vztýčil válečné úspěchy pruského militarismu, nýbrž rozpoutal i drtivou aritmetiku všeobecného volebního práva. Vzdělané měšťanské vrstvy, jež jinde v parlamentarismu našly širokou bránu k činné účasti při řízení státu, zůstaly i v nové národní německé říši příliš ve stínu feudálně-byrokratických živlů a spojily se s tím, když mohly v průmyslovém a obchodním ruchu nalézt neočekávaně příznivou půdu k rozvíjení svých schopností. Než to hnalo je tím důsledněji v náruč přílišnému hodnocení hmoty a techniky v životě lidském, k němuž ovšem i nižší vrstvy německé přiváděl zároveň hospodářský materialism marxismu, a při rostoucí prosperitě zevní chudlo národní bytí německé zjevně v objetí řádů, v nichž tíživé dědictví minulosti nebylo dostatečně vyváženo svěžími náběhy samostatných duchů politických.

Vítězství hmoty.

Stagnace duševní.

Ukazovala to ostatně i snížená plodnost uměleckého tvoření, v němž bez dalšího silného vývoje doznával poslední veliký epilog romantiky německé, hudební dramata Wagnerova, a kde nejširší pole ovládl umdlený naturalism a řemeslná macha velkoměstských spisovatelů, jako byl Pavel Lindau, Heřman Sudermann a podobní. Vyšší intelligence navykla si příliš hledati jiskrnější potravu ducha v překladech cizích, zejména ruských a skandinávských autorů, a vlastní rozběhy po nových drahách, ať šlo o počátky básnické moderny let osmdesátých, či o prudký útok, který ve filosofii proti starším hodnotám učinil Fridrich Nietzsche, nesly na sobě většinu stopy jakési křečovitosti a chtěného úsilí, jež jim nedávaly dosti rychle proniknouti mimo určitý, esotericky naladěný kruh kavárenský. Zjev ten bylo sice i jinde v Evropě pozorovati, nikde však tak vyhraněně jako v Německu osmdesátých let, kde bylo vítězství hmoty a techniky nad jemnějšími hodnotami duchovního vývoje ve stínu veliké, ale stále více chladnoucí postavy železného kancléře zvláště zřejmé.

* * *

V téže době, v níž v Německu Bismarck provedl svůj význačný obrát v pravo, prožívalo Rusko ve svém vnitřním ústrojí chvíli horečného napětí, které nebyly jen důsledkem právě skončivší války s Tureckem, nýbrž

Rusko.

měly hluboké kořeny v dosavadním vývoji říše cářské. Vytkli jsme již v předchozích kapitolách, že opravné náběhy, vyznačující první desetiletí vlády Alexandra II., po roce 1866 ustoupily náladě spíše k reakci sklonné. Skutečně přinesla přes to následující leta ještě některé dozvuky původních snah. Tak pokračovalo na příklad budování železnic, které v průběhu sedmdesátých let dosáhly délky 17 tisíc verst a oživily hospodářský ruch i v nejednom odlehlem koutě říše. Důležitá byla i nová úprava vojenství, prováděná od roku 1874 ministrem Dimitrijem Miljutinem podle pruských vzorů, která umenšila dobu činné služby na pět let, po nichž se ovšem zůstávalo po deset let v záloze, čímž se konečně dosáhlo toho, že vojenský stroj již neodváděl aspoň na trvalo výrobnímu životu statisíce mužů. Nově upraveno bylo i odborné vzdělání důstojnictva a učiněny první náběhy k tomu, aby pro negramotné brance vojenská služba byla aspoň poněkud školou vzdělání. Také ve finanční správě daly se pokusy o léčení chronického schůdku a o zlepšení znehodnocené měny papírové; samospráva měst učinila rovněž některé pokroky ve směru zvýšené součinnosti občanstva při řízení místních záležitostí, ale veškeré tyto novoty, jež se pro vývoj státu ruského v následujících dobách osvědčily jakožto kladné položky, nebyly s to, aby smířily vzdělanou společnost ruskou s ostatním postupem vlády cářské, v němž zřejmě převládala nechuť k pokrokovým heslům i požadavkům.

Dozvuky reformních snah.

Význačným zástupcem této nálady vládnoucích kruhů byl zejména ministr školství Dimitrij Tolstoj, který se jevil zřejmým zpátečníkem nejen tím, že v osnovách vyučovacích podporoval klassické a vůbec k minulosti hledící vzdělání na újmu věd přírodních, v nichž naopak přátelé pokroku viděli hlavní základnu pravého, novodobého vzdělání. Znesnadňováním studií nezámožným snažil se také čeliti demokratickému duchu, jenž se byl rozmohl na vysokých školách ruských a odlišoval je od universit německých a anglických; zužoval také všemožně autonomii, kterou universitám byl dal zákon z roku 1863, státním dozorem a důraznými kroky proti častým nepokojům studentským. Předchozí uvolňování vysokoškolského vzdělání žen bylo jím rovněž obmezováno, a jen proto, aby se poněkud zmírnilo houfné odcházení studentek do Curychu a vůbec do ciziny, byly u některých vysokých škol ruských přece pak povoleny zvláštní ženské kursy. Snahy gubernialních a újezdných zemstev o rychlejší rozvoj školství národního na venkově narážely nejen na obtíže finanční,

D. Tolstoj.

Reakce ve školství.

zaviněné tísní, s níž zápasil i mužik i poměščík po rozvázání poddanského svazku; také státní orgány inspekční je namnoze křížily, stejně jako i v jiných ohledech se jevila nechuť zaostalého činovnictva k skutečnému rozvoji místní samosprávy.

Censura.

Censura snažila se stále zřejměji duševní život ruský opět odříznouti co nejvíce od vlivů západních, zakazujíc i díla mužů jako byl Spencer, Mill, Lecky; novinářství bylo jí všemožně svazováno a 1873 vydavatelům listů výslovně nařízeno nedbání tajemství redakčního. O svobodě slova a o nadějích na zásadní změnu řádů ústavních nebylo lze vůbec mluvit. Zároveň vystupovaly nyní ostřeji než před tím také stinné stránky a nedokonalosti veliké agrární reformy let šedesátých, v níž předchozí generace viděly všemocný lék proti všem bédám Ruska, a která proto, i kdyby byla bývala lépe provedena, než se vskutku stalo, nezbytně přinášela mnohá zklamání příliš vypiatých nadějí.

Svízele venkova.

Vytkli jsme již při výkladu podstaty reformy té, že z předních vad jejích byl nedostatečný rozsah selských údělů v mnohých končinách, nedostatečný zejména pro příliš extensivní ráz mužického hospodářství a pro příliš rychlý přírůstek populační ruského venkova. Neboť poměrně pomalý vzrůst ruského průmyslu, způsobený zejména i nedostatkem volného kapitálu i poměrnou zaostalostí měšťanských tříd, nedovedl ještě strhnouti do měst většinu tohoto přírůstku, a tak mohl statistik Chodskij v sedmdesátých letech dokazovati, že z 21 milionů ruských mužiků pouze 32%, většinou na někdejší státní a údělné půdě sedících zemědělců, má přiděly přiměřené, kdežto při 40% se přiděl již jen na krátkou dobu sotva postačujícím jevil, a při 28% byl úplně nedostatečným k náležité výživě rodin. Proto mužictvo vypomáhalo si záhy po nabytí svobody přibíráním dalších kusů panské půdy v dočasný, namnoze drahý a krátkodobý nájem, který je pak ovšem velmi zatěžoval hospodářsky v době, kdy na ně zároveň doléhaly nejen platy vyvazovací, nýbrž i rostoucí daně veřejné, kterých postupné zdokonalování vojenského i správního stroje státního nutně vyžadovalo. V tomto stavu selského živlu tkvělo značné nebezpečí pro budoucnost říše cářské, ale také mnoho statkářů vžívalo se jen dosti těžce do nových poměrů tím spíše, že nedostatek náležitých zkušeností i nutných jistin jim velmi znesnadňoval zavádění účinného hospodaření na vlastní pěst s placenou silou pracovní na půdě, jež jim při rozdělu byla ponechána.

Nedostatek půdy.

Obrovská říše, jejíž hlavní základnou bylo stále ještě zemědělství, převážnou měrou dosti primitivní a v letech sucha na velikých plochách občasně stíhané úplnou neúrodou a příšernými hladomory, prožívala vskutku v době Alexandra II. neobyčejnou revoluci hospodářskou i společenskou. Neboť k velikému převratu, jakým bylo vskutku zrušení poddanství pro společnost namnoze ještě patriarchální a ne dosti zralou k samostatné zodpovědnosti jednotlivce, družilo se nákladné a nesnadné ztechnisování státu ve vojenství, dopravě i správě zaváděné podle vzorů západních a nutné, nemělo-li Rusko zůstatí bezbranným v kruhu ostatních států evropských. Provésti je však s náležitou rychlostí dosavadním, namnoze v korrupci takřka středověkého přídechu tonoucím činovnictvem, bylo i za spoluúčasti cizího kapitálu a některých cizích odborníků svrchaně nesnadno, a v poměrech těch více než kde jinde docházelo ovšem při velikých podnicích, jako byly třeba stavby železnic, válečného loďstva, při dodávkách vojenských a jiných podobných příležitostech k velikému vykořisťování státu, v němž závodila svorně dvorjanská vrstva, vyšší úřady ovládající, s novou buržoasií, která v hlavních městech se znenáhla do popředí prodírala a stejně jako šlechta toužila po přepychu životním, výrazně odlišném od primitivnosti ostatního života národního.

Společenský převrat.

Korrupce.

Bylo zjevno, že za poměrů těch řízení ohromné říše se stávalo problémem stále obtížnějším a dávalo nové a nové podněty k trpké kritice, k níž zejména západnictvo ruské již od dob cáře Mikuláše, jak víme, bylo vůbec velmi sklonné, jsouc naplněno představou, že Rusko má nejenom dohoniti účelností svých společenských a státních řádů ostatní Evropu, nýbrž státi se jí vůdcem do nové, lepší budoucnosti lidstva.

Kritika ta byla i u nespokojenců poměrně umírněných a západnímu liberalismu příbuzných provázena pessimistickou náladou a předtuchou, že ruský vývoj státní se neobejde bez těžkých otřesů revolučních. U radikálnějších duchů předtucha ta měnila se však stále více v určitou touhu po takových velikých otřesech a ve víru v jejich brzký příchod, kterážto víra se pak stala pro ruský duševní život zvláště význačnou v době, v níž v ostatní Evropě byla skoro úplně zmizela s neúspěchem velikých plánů Mazziniho. Ruský pokrokovec nepřestal věřiti v samospasitelnost revolučních hesel ani, když po porážce demokracie v Prusku, po fiasku komuny pařížské, po neúspěchu irských bouří i po rozkladu první internacionály dělnické jinde téměř všude většina pokrokových živlů s ja-

Ruský radikalism.

kousi resignací uzavřela na půdě nového nacionalismu kompromis s tradicí pevné vlády, takže i socialistické proudy se počaly stále zjevněji odívati v střízlivé roucho organisovaného stranictví a pozbývaly romantické důvěry v účelnost hlučného pučismu. V Rusku naproti tomu působil dále kvas spiklenectva, příliš netrpělivého vůči heslům postupného vývoje a doufajícího, že vysokou metu dokonalé změny společenských i státních řádů bude přece možno ztéci jediným obětavým náběhem.

Nihilistické
hnutí.

Nihilistické hnutí, jež se tu bylo vytvořilo v prvním desetiletí vlády Alexandra II., doutnalo dále v přítmi policejního tlaku, utuženého zejména roku 1866 po Karakozově atentátu na cáře, nabývalo však postupně nových rysů a tříštilo se na rozličné odstíny, vznikající z nekonečných diskusí rozčilených duchů, plných jiskrné obětavosti i nevládného fanatismu, toužících po hlubokém pochopení hádanky pravého lidství i pasouškových bezmyšlenkovitě všeobecná hesla.

Bakunin.

Důležité podněty hnutí tomu přicházely stále z venčí, kde mnoho mladých Rusů, studujících zejména ve Švýcarsku, podléhalo vlivu neúnavného Bakunina, který v téže době co sváděl tuhý zápas s Marxem o směrnice dělnické internacionály, snažil se působiti na ruské prostředí podloudně dopravovanými letáky i časopisy, jako bylo »Narodnoje dělo«, vydávané v Ženevě. Bakunin zůstával věrným svému starému heslu pandestructuce, představě, že jest třeba stát a společenské řády především rozrušiti spikleneckými podkopy, aby na troskách bylo lze nově budovati život nesevřený přestárlou tradicí státní moci. Ve vleku jeho myšlenek žil především Sergěj Nečajev, autor »Katechismu revoluce«, mladík neveliké původnosti myšlenkové, ale schopný působiti sugestivní silou na své okolí, který byl přesvědčen, že k dosažení velikého, revolučního cíle jest oprávněn užívati všech prostředků bez ohledu na příkazy všední mravnosti.

Nečajev.

Předstíraje pozadí veliké organizace spiklenecké, která vpravdě však byla lichou pohádkou, založil zejména roku 1869 tajný spolek »Lidový soud«, v němž k udržení svého vlivu necouvl ani před zpozdilým prolitím krve nespolehlivých členů. Když pak věc byla odkryta a při souzení jeho 83 stoupenců roku 1871 machiavelism Nečajevův i jeho nesvědomitá hra byly zjevné, vzniklo z toho značné vzrušení v celém vzdělaném Rusku a případ dal Dostojevskému příležitost, aby v románu »Běsi« se svého slavjanofilského hlediska odsoudil příkře všecko západnické zahrávání si

s revolučními hesly. Než i v pokrokovém prostředí »nečajevština« byla tehdy odsuzována jako mrzká nemravnost, boj o svobodu a rovnost kompromitující tím spíše, ježto tehdy z emigrace ozývala se také jiná hlediska, než byla Bakuninova důvěra v tajný pučism.

Lavrov.

Hlasatelem jejich byl především Petr Lavrov, někdejší profesor vojenské akademie petrohradské, který ve vyhnanství ve Vjatce napsal své působivé »Historické listy« a po útěku do ciziny, poznáv jako účastník pařížské komuny nebezpečí nedosti připravených revolucí, začal 1873 v Londýně vydávati časopis »Vpered«. Stýkal se tu také s Karlem Marxem, nesouhlasil však s jeho přílišným objektivismem a hospodářským materialismem, shoduje se ve věci té s jiným ruským sociologem a kritikem marxismu, Nikolajem K. Michajlovským.

Proti Bakuninově »propagande par le fait« a jejím stoupencům t. zv. parfaitistům, vystoupili tak »vperedovci-lavristé«, vytýkajíce, že společnost ruská není ještě zralá pro okamžitý převrat revoluční, na nějž nestačí tajné spiklenectví několika nadšenců, nýbrž, že jest nutno masu národa teprve vychovávat pro svobodomyšlné a socialistické cítění. Bylo v tom lecos, co upomínalo na někdejší rozpor mazziniovského apoštolátu s karbonárskými náběhy. Hlásaje, že intelligence má se odvděčiti těžce strádajícímu celku národa za své vyšší vzdělání především jeho všemožným šířením do nižších vrstev, Lavrov přejal od Hercena a jiných předchůdců svých přesvědčení, že ruská vesnice se svým obščinným ústrojím i kустarstvem tají v sobě zázračné síly sociální, které jest třeba jen účelnou propagandou k pravému uvědomění probuditi, aby se staly stupněm k lepšímu bytí lidstva v budoucnosti. Tím zesiloval hlas jeho náladu t. zv. národníčevstva, vytýkající, že vzdělané vrstvy nemají hledati cíl svůj v povzneseném individualismu a kulturní pýše, nýbrž sblížit se co nejvíce s lidem, oprostít se a vnitřně ozdravět jím a rozšířiti jeho osvěcováním základnu vzdělanosti; jen nadšeným obětováním se tomuto úkolu dozraje masa národa k stupni, na němž bude společenský převrat možný.

Propagandism.

Vskutku stalo se v sedmdesátých letech toto »chození v lid« vidinou, strhující mnoho mladíků a dívek k úsilovné propagandě po venkově. Tvořily se k tomu kroužky, k nimž v Petrohradě dal podnět zejména Mikuláš Čajkovskij, jejich členové pronikali na vesnici jako učitelé, sekretáři zemstev, lékaři, pomocnice porodní a mnozí i v přestrojení za dělníky se žhavou touhou nalézti přímý dotek s mužictvem a vnést do

Čajkovci.

něho kvas socialistických hesel, opřisti vládnoucí společnost tak znenáhla sítí revoluční propagandy, jež by nebyla jen vlastnictvím několika pokoutních kroužků, nýbrž kořeny svými sahala do hloubi národního bytí.

»Čajkovci« tito a »děrevenci«, neměli při tom však ani celkové organizace ani pevného plánu politického; věřili, že nový ústroj vyroste jaksi přírodní silou ze změněného prostředí národního, v politickém ohledu byli pak namnoze dotčeni federalistickými náladami pařížské komuny a přezíráním pevně učeného stroje státního. Odsuzovali sice bakuninovské spiklenectví jako přežilou romantiku a »nečajevštinu« jako nemravnost, v pozadí jejich představ tkvěla však přece naděje, že v lidu ruském dříme stará pugačevština, která nedá velikému povstání venkova na sebe čekatí.

Nezdar
děrevenců.

Vskutku čekalo je dokonalé zklamání. Negramotná masa venkovského lidu ruského byla sice s ledačims nespokojena, věřila však dotud pevně ve spásu od cáře a nerozuměla vůbec heslům propagandistů. Několik set nadšenců mizelo v ní jako hlouček poutníků zbloudilých v temném lese; muži nedůvěřovali jim namnoze a stávalo se, že je svázané vydávali úřadům. Přes to rostl po některou dobu počet agitátorů zvláště, když vláda roku 1874 přinutila většinu studentů ruských k návratu z ciziny, zejména z Curycha, a tak do vlasti se vrátilo mnoho nejhorlivějších stoupenců převratných snah. Zároveň snažila se však vláda policejní represí dusiti všemožně hnutí a zejména od 1875 rozpoutal se mezi ní a hloučky mladistvých propagandistů nerovný zápas, jehož výsledkem bylo, že v několika měsících četnictvu se podařilo v 37 guberniích zatknouti 770 apoštolů revoluce, mezi nimi mnoho žen, z nichž některé byly z vážených rodin dvorjanských nebo činovnických.

Persekuce.

Tím byla vskutku děrevenské propagandě učiněna rána smrtelná, její neproveditelnost stávala se stále zřejmější a v zápětí ukázalo se také, že nelze valné naděje skládati ani na rychlé zrevolucionování nižšího lidu ve velikých městech. K věci té obrátil se totiž zejména roku 1876 v Petrohradě kroužek zvaný »Zemlja i volja«, který v prosinci roku toho zosnoval dokonce veřejnou demonstraci u kazaňského soboru a doufal, že projev nalezne ohlas v tisících průmyslového dělnictva hlavního města. Pozdější vůdce ruských marxistů, G. V. Plechanov, měl při tom vůdčí úlohu, ale seběhlo se sotva na tři sta demonstrantů, které policie snadno rozehnala, a výsledkem celého hnutí propagandistického byly jen vzru-

»Zemlja
i volja«.

Plechanov.

šující, hromadné procesy zatčených skupin, často po dlouhé měsíce se vlekoucí, při nichž před soudem vystupovaly houfce, jednou až 193 osob čítající, přísnými tresty postihované.

Ve chvíli té byla veškerá společnost ruská ovšem rozrušena válkou rusko-tureckou. Přes pozoruhodná vítězství na svazích balkánských i v Asii dobytá byl průběh války té a zejména také její neladný konec na berlínském kongresu podnětem k trpké kritice takřka veškeré vzdělané společnosti ruské, ať již vítala, jsouc oddána myšlenkám slavofilským, vypuknutí války, či odsuzovala je jako zbytečné ohrožení finančního ozdravení říše. Dodávkové zlořády, zbytečné oběti životů následkem nepromyšlenosti příprav i útočných náběhů, — válka vyžádala si na 200 tisíc zhybnulých a na dvě miliardy rublů — konečný nezdar ruské diplomacie proti Rakousku a Anglii, vše to vytvářelo ovzduší, v němž pochybnosti o účelnosti dotavadní vládní soustavy ruské nalézaly velmi úrodnou půdu a v němž také velmi působila skutečnost, že poražené Turecko i ruskými zbraněmi osvobozené Bulharsko přes svůj zaostalý stav měly míti ústavu s voleným zastupitelstvem, kdežto v Rusku samostatní císařské nedovolovalo ani hlesnouti o konstituční součinnosti národa s panovníkem.

Následky
války.

Proto se otázka ústavní posunula opět do popředí a to nejen v radikálním prostředí mládeže, sociální a revoluční ideologií nasycené, nýbrž i v prostředí mnohem umírněnějším a které vytýkalo, že jedině včasná, v rámci legálních řádů provedená reforma národního zřízení zabrání dalšímu vzrůstu nelegálních, revolučních snah. Zejména v některých gubernských zemstvech jižního Ruska, v zemstvu černigovském, charkovském, tverském, dochází roku 1878 i k sepsání adres, v nichž se volá po svobodě slova a tisku, po urychlení výkupu selského a nápravě chyb spáchaných při agrární reformě, po vytlačení ducha reakce ze správy školské a vůbec po změnách řádů veřejných, jež by uvedly v soulad touhu vzdělané společnosti ruské po pokroku s cářským režimem. Dochází i ke schůzkám pokrokových členů rozličných zemstev a v hnutí tom byla zajisté možnost vytvoření umírněně liberální strany, jež by se stala za cenu nevelikých ústupků konstituční císařství užitečnou oporou v boji proti živlům úplného převratu.

Ústavní
hnutí
zemstev.

Vláda nepochopila však ceny možnosti té. Vystoupila proti zemstevům se zákazy a pokutováním jejich vůdčích osob, čímž ovšem na-

Věra
Zazuličová.

opak tlačila náladu většiny vzdělané společnosti přímo k okázalému sympatisování s hromadně odsuzovanými propagandisty právě ve chvíli, kdy zklamání nad neúspěchem obětavého úsilí mnohé z nich vedlo k zcela zoufalým rozhodnutím. Ukázal to zejména případ Věry Zazuličové, která z rozhořčení nad tvrdým jednáním se zatčenými obviněnci v lednu 1878 postřelila náčelníka petrohradské policie, generála Trepova. Porota, jež ji v dubnu soudila a v níž zasedalo také několik státních činníků, osvo- bodila obviněnou a pomocí obecního, rozsudek radostně vítajícího, po- dařilo se Zazuličové dokonce uniknouti z rukou úřadů a prchnouti do ciziny. To byl zjevný doklad velmi povážlivého stavu veřejného mínění a osoby tak vysoko postavené, jako vyslanec Petr Šuvalov, netajily se vůči cizím zástupcům obavou, že Rusko stojí bezprostředně před hroz- nými převraty, neodhodlá-li se cář včas k ústavním ústupkům.

Terrorism.

Čin Věry Zazuličové vytryskl z úplně osobního rozhodnutí, v zápětí bylo však zjevno, že v prostředí mladých, pokrokových nadšenců počí- nají nabývati moci proudy, které činily vraždu vládnoucích osob věci kolektivního úsilí a rozhodnutí. Vyskytují se tu horlivci přesvědčení, že dotavadní apoštolát po vesnicích nebo v továrnách nepovede vůbec k cíli, ježto domnělá přirozená revolučnost ruského mužika se ukázala pouhým mythem, a že proto jest na místě »národnické« propagandy slova sáhnouti po »jakobínském« propagandě činu. Spikleneckým terro- rismem, vražednými útoky na vysoké činníky a zosobňovatele cářské tyranie, jest rozrušiti nelítostný stroj ruského samodržaví, uvésti jej v úplný zmatek a donutiti ke konečné kapitulaci bez ohledu na krvavé oběti, jichž věc ta vyžádá. Bakunin vítězil přece jen nad zásadami ob- čanské morálky a lavrovštinou.

Atentáty.

Vedle pudového pocitu pomsty za týrané soudruhy působilo tu na- mnoze také ovzduší právě prožité hrozné války, jež nejen odňalo živo- tům lidským na ceně, nýbrž dělostřeleckou technikou rozšířilo také značně znalost výroby a užívání výbušných látek, vhodných k hotovení pum. Na jaře 1878 dochází tak v Kijevě a jinde k útokům na soudní i žandarmské činníky, smluveným v kroužcích spikleneckých, jejichž hlavním ústředím se stala »Zemlja i volja«, pokoušející se dáti celému hnutí pevnější vedení a šířící z tajné tiskárny občasná čísla revolučního listu. Vláda naproti tomu, vyňavši v květnu 1878 zločiny proti veřejným osobám z pravomoci porot, rozšířila stanné právo, za války v jižních

guberniích zavedené, i do jiných končin, a mezi jejími orgány a spik- leneckým hnutím rozpoutal se příšerný souboj, který k sobě připou- tal pozornost celé Evropy a způsoboval dojem, jako by se ohromná říše cářská octla v těžké křeči a zhoubné horečce, v níž surovost vládních orgánů závodila s fanatickou nelítostností spiklenců a prolévaná krev s té i oné strany hlásala politickou nevyspělost ruské duše a kletbu pře- nášení západních idejí i institucí do ovzduší, v němž theokratická tradice cářství se příliš bezprostředně srážela s mesianismem, nedočkavě hledí- cím k vzdáleným úsvitům budoucnosti.

Tak splatili revolucionáři v červenci 1878 popravu svého stoupence v Oděse vraždou nejvyššího náčelníka tajné policie generála Mezenceva a v zápětí docházelo i v Kijevě k novým atentátům, na příklad na ne- oblíbeného rektora university, a podivný ráz boje toho vyznačovaly zcela zvláštní okolnosti. Tak byl v únoru 1879 v Charkově zavražděn gubernátor kníže Kropotkin, jeho vlastní bratr Petr však byl zároveň členem revolučního hnutí a později jeho význačným apoštolem v cizině.

Při tom narážel ovšem terroristický směr stále ještě i v revolučních skupinách na odpor směru, který jej zatracoval, a mezi oběma trvaly spory, které v červnu 1879 vedly na schůzce ve Voroněži k úplné roz- tržce sdružení »Zemlja i Volja«. Strana odsuzující krvavou nauku ter- roru a hlásající, že především jest lid vychovati k lepšímu pochopování ideálů svobody a rovnosti drobnou prací slova a příkladu, stanula pod vedením Plechanovovým a vytvořila později středisko zvané »Černij pereděl«, které se mělo v budoucnosti státi hlavním mostem, spojujícím někdejší propagandisty se stoupenci marxismu, na Rus v osmdesátých letech pronikajícího. Naproti tomu nalezl terroristický odstín, který se byl krátce před tím na schůzce v Lipěcku pevněji semkl, pod vedením Željabovovým hlavní ústředí ve spolku »Narodnaja volja«.

»Černij
pereděl«.

Vlastní činnost jeho neslo několik tuctů naprostých nadšenců, tvo- řících výkonný komitét, kteří však byli generálové bez valného vojska; neboť veliká strana, domněle v jejich pozadí stojící a o jejíž moci i po- četnosti kolovaly v Rusku i Evropě hrůzné pověsti, opravdu byla spíše pouhou fikcí, čítajíc sotva půl tisíce členů, roztroušených po dvanácti místních skupinách.

Narodovolci.

Ohromný stroj moci cářské zápasil tak opravdu s hrstkou mladíků a děvušek, namnoze bez pašportů od místa k místu štvaných a u přátel

se skrývajících. Jejich program byl nadto zcela nejasný; obecné ideje socialistické splývaly v něm v jedno s mlhavým republikánstvím, jsouce vyhraněny spíše jen po ničivé, méně po kladné stránce. Ale hrstce té dávala horečné sebevědomí právě velikost a takřka nesmyslnost úkolu, který si kladla; měla pocit, že vzbuzuje obdiv a sympatie většiny vzdělaných spoluobčanů svou obětavostí, a sílila ji také naprostá důvěra ve všemohoucnost vědy, dávající ji do rukou v pokoutních chemických dílnách domněle neodolatelné prostředky ničivé proti obecně nenáviděnému systému vládnímu a slibující slabým, že je učiní silnými průbojníky nového lidství.

Útoky
na cáře.

Neobyčejného crescendo dostalo se zoufalému zápasu také tím, že se od 1879 boj obrátil přímo proti osobě cářově, jehož smrt se měla státí vrcholným signálem k vypuknutí vlastní revoluce a dovršení žádoucí zmatek obecný. Revolverový útok, který učinil 15. dubna 1879 revolucionář Solovjev na Alexandra II., selhal ovšem a vedl jen k stupňování vládní obrany, když do rukou několika generálních gubernátorů byla položena takřka neobmezená, výjimečná moc k udržení pořádku a stíhání revoluce ve vší říši.

Hlídní všeho obyvatelstva dvorníky zodpovědnými policii, tuhá revize pašportů, vojenské soudy, podvázání veškerých veřejných projevů, zostření dozoru činnosti na vysokých školách, přeplnění žalářů podezřelými, takové byly konce vlády Alexandra II., která se byla začala po krymské válce jásavě vítanou jitřenkou uvolnění, úžasným rozkvětem národní literatury, zrušením nevolnictví a řadou cenných novot v rozličných oborech státní správy, a nyní se v očích Evropyjevila v hloubi své bytosti otřesena obecnou nespokojeností a úplně podkopána podzemními úklady. Cář sám byl v ubohém stavu. Jeho nervy, již před tím vyčerpané a zeslabené, utrpěly válečným napětím roku 1877 zcela zhoubný otřes. Vrátil se z balkánského bojiště jako churavý starček, podléhající bezmocně střídavosti nálad, jehož vyčerpával ostatně i rozpor mezi povinností vůči zákonné rodině a intimním poměrem ke kněžně Dolgoruké, kterou teprve roku 1880 po smrti své první choti mohl morganickeky za manželku pojmouti.

Churavost
Alexandra II.

Alexander II. byl ovšem také těžce zklamán výsledkem války, která rozvrátila značně státní hospodářství a skončila se v podstatě své velmi neuspokojivě. Cář byl do ní stržen hlavně nátlakem slavjanofilských a

nacionalistických kruhů, jemuž nechtěl déle vzdorovati z obavy, aby také tyto směry se nepostavily příkře proti moci cářské a neodňaly jí kouzlo mocného štítu křesťanského pravověří. Než právě jim dal výsledek berlínského kongresu příležitost k velmi příkré kritice. Již před koncem kongresu tepal Ivan Aksakov ve veřejném shromáždění dobročinného spolku moskevského 4. července okázale cářskou diplomacii, jež prý neschopností svou vhní růměnc studu do tváří ruského člověka, ošizeného úskočností ostatních velmocí o zasloužené plody krvavého boje; a vytýkal cáři samému nedodržení slibu, že »dílo bude do konce dovezeno«, kdežto prý opravdu Slovanstvo všecko bylo v Berlíně ruskými státníky jen na kříž přibito.

Aksakov
a berlínský
kongres.

Vláda zakročila sice proti smělému řečníkovi, v duši své mu však sám Alexander II. dával alespoň z části za pravdu, podléhaje v době té mocně vlivu některých slovansky cítících rádců, jako byl zejména ministr války Miljutin. Cář byl ostatně nejen dobře vědom toho, jak nebezpečno jest pro samodržaví, ztráceli ve chvíli, kdy právě bojuje krvavý a úporný boj s revolučním hnutím, také důvěru těch, kterým především národní velikost Ruska jakožto vůdčí moci ve Slovanstvu jest drahá. Jeho vydrážděnou duši hnětlo i vědomí, že se Rusko ve své evropské politice opět jednoujevilo bloudem, obětujícím krev svou a statky své za obecný cíl, a při tom bylo zrazeno svými spojenci. Neboť bylo nepochybné, že dohoda tří císařů, k níž Alexander II. roku 1873 byl přistoupil s upřímným odhodláním, ve věcech balkánských hledati smírné dorozumění s Rakousko-Uherskem, a na jejímž základě ještě i jednání v Zákupcích a Budapešti v letech 1876 a 1877 spočívalo, se strany vlády Františka Josefa I. byla po krvavém vítězství ruském dokonale zkržena. Proto cař mohl již 2. července 1878 na dopis Gorčakovův z Berlína, vytýkající, jak marnou illusí by bylo s dohodou tou dále počítati, právem připsati slova »C'est aussi mon opinion«. Přes to přese všecko snažili se však ruští jednatelé na berlínském kongresu i pak ještě důvěrnou smlouvou s Andrássem 13. července o sandžaku novopazarském uzavřenou, dosáhnouti řádného vymezení oblasti vlivu rakouského a ruského na Balkáně a zabrániti tak vzrůstu vzájemného nepřátelství. Ale skutečné provedení smluv berlínských ukázalo, že snaha ta jest marná, a stupňovalo rozhořčení cářovo neobyčejně.

Nespokojenost
cářova.

Poměr
k Vídní.

* * *

Okupace
Bosny
a Hercegoviny.

Rakousko pospíšilo si velice, aby sklídilo plody, jež mu berlínská jednání zajistila. Hned 29. července 1878, aniž vyčkalo podrobného sjednání okupačních podmínek s Tureckem, překročilo rakouské vojsko, vedené generálem Josefem Philippovičem, bosenskou hranici, aby zaměřilo na Sarajevo tímž směrem, kterým tam byl již roku 1697 princ Eugen Savojský vtrhl. Byl to sbor poměrně neveliký, neboť Andrásy doufal, že nenarazí na podstatný odpor, a nechtěl nákladným rozvinutím okázalé síly vojenské buditi u německých a maďarských přátel Turecka dojem, jako by šlo vskutku o nepřátelský čin proti sultánovi. Opravdu řadové vojsko turecké ustoupilo sice většinou bez boje, v Cařihradě nebyli však přes to neradi, když se postup Rakušanů nestal pouhou nekrvavou procházkou vojenskou, nýbrž narazil na tuhý odpor domácího obyvatelstva.

Odpor
moslemský.

Moslemští begové v Bosně a Hercegovině, předchozími zmatky zvyklí ozbrojené sebeobraně, obávali se nejen náboženského útisku se strany nového křesťanského panství, nýbrž také úplné ztráty svého patrimonialního panství nad porobenými kmety. Proto podařilo se zejména fanatickému hlasateli svaté války proti nevěřícím, hadžimu Lojovi, strhnouti je k udatné obraně proti rakouské invasi pod vedením samozvané zatimní vlády, v Sarajevě zřízené. Již 2. srpna byla jimi u Maglaje porubána husarská švadrona a týden potom byl dokonce generál Szápary s větším oddílem u Dolní Tuzly poražen povstalci a se značnými ztrátami zatlačen k Doboji, tak že levé křídlo okupační armády bylo na chvíli vážně ohroženo a bylo jí nutno rychle na několik divisí zesílit. Sarajevo zmocnil se Philippovič sice již 19. srpna, ale v horských částech kraje potrvala pak ještě po dva měsíce krvavá guerilla, která stála Rakousko na pět tisíc životů a přes 80 milionů zlatých. Teprve 20. října padla poslední pevnost povstalecká v Hercegovině a obě někdejší provincie turecké byly v rukou rakousko-uherské okupační správy.

Jeho
překonání.

Vojenské kruhy pomýšlely hned také na obsazení sandžaku novopazarského, Andrásy však zastavil zatím jejich postup. Uherskému státníkovi šlo o to, aby přes krvavou srážku s moslemským živlem neodcizil živeli ten úplně cílům své politiky. Bosenští begové, kteří, ač jazykem a původem Srbové, cítěním svým byli úplně cizí slovanským sklonům, jeví se mu od počátku důležitou oporou pro maďarsko-německý režim, který měl v obsazeném kraji zavládnouti. Proto vymohl také rychlé odvolání Philippovičovo, jakmile generál ten projevil jen poně-

Poměr
k Turecku.

kud své jihoslovanské sklony ve styku s obyvatelstvem. Zároveň chtěl pak před dalším postupem do sandžaku, jenž podle berlínských úmluv mohl býti rovněž »až za Mitrovici« obsazen, dosáhnouti stůj co stůj přátelské dohody se sultánem o věci té. Neboť dobrá vůle s Portou jeví se mu důležitou složkou pro evropskou politiku habsburské monarchie, a stál o ni i z ohledu na veřejné mínění maďarské, Turecku příznivé a okupaci veskrze zatracující.

Vskutku podařilo se mu dosíci věci té konvencí z 21. dubna 1879, která vytýkala opět zásadní uznání sultánovy svrchovanosti nad Bosnou i Hercegovinou a přiodívala tak jejich okupaci aspoň jakousi rouškou zatimnosti, ač toho výslovně nevyslovovala. Na minaretech v okupovaném území směly zůstati vztýčeny turecké prapory, v mešitách konaly se dále modlitby za sultána a i turecká měna byla ponechána v oběhu. Zároveň vzdalo se kapitulací tou však Rakousko i krajního využití možností, jež mu berlínské smlouvy dávaly s ohledem na Novopazarsko; ponechávajíc Turecku veškerou ostatní správu sandžaku, spokojilo se s položením posádek do Priboje, Prepolje a Bělpolje, tak že ani vojensky jeho účinnost nedosahovala až k Mitrovici a branám Makedonie. Z toho bylo zřejmo, že vídeňská vláda trvá sice na tom, aby zachovala otevřenou cestu k možnému budoucímu postupu svého rozpětí směrem k Soluni a že zároveň jest rozhodnuta brániti trvale přímému doteku Srbska a Černé Hory v sandžaku, že však zároveň vidí v sultánovi možného spojence proti ruské soutěži na Balkáně a chce proto jeho postavení v kruhu evropských mocí podepřítí svým přátelstvím.

Sklony rakouské diplomacie šly tudíž v ohledu tom souběžně se snahou Anglie, dosáhnouti toho, aby 63. článek berlínských smluv, zaručující integritu zbývající říše osmanské, nebyl prázdným slovem. Lord Beaconsfield byl si při tom ovšem vědom toho, že skutečně zesílení Turecka jest možné jen, dovede-li sultán upravití vnitřní poměry své značně ztenčené říše tak, aby nezavdávaly křesťanskému cítění v Evropě podnět k novým výtkám a nářkům na barbarské řádění moslemského fanatismu, které se mohly dříve nebo později novému zakročení Ruska státi záminkou. Zejména stála tu v popředí otázka arménská, o níž mluvil 61. článek smlouvy mírové, slibující Arménům spravedlivou vládu a ochranu proti Kurdům a čerkeským přistěhovalcům.

Konvence
z 21. dubna
1879.

Sandžak novo-
pazarský.

Snahy; anglické.

Proto snažil se Beaconsfield v důsledku smlouvy ze 4. června 1878, která Anglii byla vynesla Cypr, zasáhnouti co nejúčinněji do nové úpravy asijských držav sultánových. Konsulární mise anglické řízené vrchním konsulem sirem Charlesem Wilsonem jaly se zejména v Malé Asii a Arménii upravovati místní správu na lepší ochranu křesťanského obyvatelstva, a zdálo se, že tak pod britským protektorátem krajům těm nastane nová, bezpečnější doba, která by zároveň vzpružila podstatně životnost říše osmanské. Než úsilí to naráželo od počátku velmi na nedůvěřivost a trpný odpor sultána Abdula Hamida.

Lstivý a úskočný panovník ten, jenž dovedl bez nesnází setřásti ústavní závazky, s nimiž byl kdysi Midhatem pašou dosazen na stolec zkravený vraždou obou jeho předchůdců, kladl od počátku větší naděje do zjitření náboženského sebevědomí a fanatismu islamského, než do oprav, které moslemům ukládaly vážné ústupky před porobenou rájí křesťanskou. Byl sice nucen smířiti se s vítězstvím ruských zbraní i výsledky berlínského kongresu, snažil se však všemožně klásti překážky skutečnému provedení mírových smluv, zejména kde šlo o slabší soupeře. Na příklad o Řeky.

Vůči nim nebyl sice vázán výslovným ustanovením kongresové akty, nýbrž 13. protokol, připojený k smlouvě berlínské hlavně na nátlak Francie, doporučoval jen, aby severní hranicí Řecka se stala čára spojující ústí řek Kalamas a Peneios, a nabízel prostřednictví signatárních velmocí, kdyby se Porta o to s Řeky po dobrém nedohodla. Sultán bránil se však všemožnými odklady tomuto postoupení Thessalie i Epiru, a snažil se zároveň uniknouti nejen závazku účelných oprav ve správě Makedonie a Thracie, nýbrž nedodržel také slibu, jež mu bylo učiniti hledíc ke konečnému provedení nové ústavy na Krétě, tamnímu křesťanskému obyvatelstvu od roku 1868 slibované.

Než také při vytváření nových hranic Černé Hory bylo záhy zjevno, že Abdul Hamid hledá rozličné vytáčky. Černá Hora, přijavši svůj podíl v Hercegovině, vyklidila podle příkazu smlouvy berlínské ulciňský přístav, narazila však na překážku, když chtěla obsaditi albánský kraj u Gusinje a Plavy, jehož se jí mělo rovněž dostati. Neboť albánské kmeny se vzbouřily, a učinivše ne bez tajné spoluviny Porty zvláštní ligu na obranu své země, vzdorovaly se zbraní v ruce provedení berlínských smluv.

Všechny tyto projevy moslemské nespolehlivosti a obnoveného sebevědomí působily v Rusku nevoli nejen proto, že v jejich pozadí bylo cítiti oporu, kterou Porta nalézala u Rakouska i Anglie, nýbrž bolely také jako protiklad důrazného způsobu, kterým se naopak na Rusku vymáhalo přesné dodržení smlouvy se zřejmou nepřízní vůči jeho chráncům. Šlo tu především o Bulharsko.

Odtud bylo po uplynutí devítiměsíční lhůty opravdu ruskému okupačnímu sboru ustoupiti a zůstala tu jen skupina důstojníků ruských, jež měla pomáhati při vytvoření vojska bulharského. Diplomacii evropskou zabavovaly však také hranice nového státu. Neboť přátelé Turecka v kruhu velmocí, Rakousko a Anglie, nejen že nedopustili, aby se na jaře 1879 trnovského národního shromáždění, kde se měla stanoviti ústava bulharská i volba knížete, účastnili také zástupcové z kraje ležícího na jihu svahů Balkánských, jenž měl jakožto Východní Rumelie moci turecké zůstati. Snažili se nadto, kde jen mohli, ve prospěch Turecka hranice bulharské okrájeti, a diplomacie rakouská prozrazovala při tom zejména zjevnou obavu, aby jí snad přidělením východních okresů makedonských k Bulharsku cesta na Soluň nebyla zatarasena.

Vše to stupňovalo v Rusku rozhořčení proti dvoru vídeňskému a jeho maďarsko-německému vtírání se do slovanské oblasti na Balkáně nejen v kruzích slavjanofilských a národně probudilých, nýbrž i u čáře samého, a myšlenka na možnost válečného střetnutí se s dunajskou monarchií vsouvala se opět do popředí i v kruzích ruské diplomacie. Proto došlo roku 1879 k pokusu, zjistiti u italské vlády, v jejímž čele stál tehdy radikální vlastenec Cairoli, byla-li by snad ochotna v případě tom po bok Rusku se postaviti. Neboť národní prostředí vlašské, irredentistickým hnutím mocněji než před tím vzrušované, neslo těžce, že získáním Bosny a Hercegoviny zároveň dalmatská država rakouská nabyla větší pevnosti a rakouský vliv v Adrii tím byl zesílen. Starý garibaldovec, uherský generál Türr tlumočil tehdy v Římě důvěrně ruský dotaz, ale mnohem větší význam, než toto příležitostné zařukání, měla skutečnost, že zároveň i poměr Ruska k říši německé se stal velmi napiatým a někdejší dohoda tří císařů i na této straně ustoupila zjevné nepřízni.

Od počátku roku 1878 obviňoval vlastenecký tisk ruský v čele s Katkovem, a to zřejmě za souhlasu vlády, Bismarcka, že nedbaje podpory, které se mu při vytváření říše německé v letech 1864—1871 od Ruska

dostalo, říši cařské ve východní otázce ukázal těžký nevděk. Jen jeho pomocí bylo prý Rakousku a Anglii možno v Berlíně připraviti Rusko o většinu zisků vítězné války. A teprve v ovzduší výčitkami těmi nasyceném nabývaly váhy starší hlasy, vytýkající nebezpečí, které všemu Slovanstvu hrozí z nenasytné rozpínavosti germánské. Bismarck bránil se ovšem proti tomu tvrzení, že prokázal naopak Rusku neocenitelnou službu, když je jako »pocitivý makléř« ochránil před velikou válkou evropskou ve chvíli, kdy říše cařská byla úplně vyčerpána; a tvrdil dokonce, že na kongresu si vedl spíše jako čtvrtý zástupce ruských zájmů, než jako nestranný předseda. Nepřesvědčil však nikoho, ani cáře, u něhož hlavní vyjednavatel berlínského kongresu, Petr Šuvalov, jako přílišný germanofil upadl ve zjevnou nemilost.

Vskutku bylo rozladění to připraveno již delším vývojem věci. Bismarck nezapoměl Gorčakovi, že roku 1875 vztáhl ochrannou ruku nad Francii a viděl rád, když se říše cařská balkánským tažením poněkud zeslabila a na anglické soupeřství naběhla. Pro Alexandra II. bylo pak zejména těžkým zklamáním, když na podzim 1876 na dotaz, zůstalo-li by Německo při možné srážce Ruska s Rakouskem také tak neutrálním, jako říše cařská byla vůči němu v době bitvy u Hradce Králové a u Sedanu, německý kancléř opatrně sice, ale rozhodně naznačil, že by německá politika nepřipustila vážného zranění moci habsburské. Již v tomto přiznání Alexander II. viděl černý nevděk a vše, co následovalo, jej v pocitu tom jen upevňovalo. Pásky dynastické důvěrnosti trvajících mezi Berlínem a Petrohradem, kterých ani obojetné chování Pruska v době války krymské nedovedly ohroziti, byly tím krajní měrou napiaty a nervosní, nedůvěřivý cař počal se obávati, aby Bismarck politikou německou nezahrotil zcela určitě proti Rusku a nepřekvapil je snad útočným spojením s Rakouskem a Anglií, když záruka, kterou dotud v ohledu tom Rusku dával od roku 1873 spolek tří císařů, postupem Rakouska byla rozbita.

Sám ovšem cař bojovných úmyslů vůči Německu neměl a netajil se ani po kongresu berlínském svým sklonem k uzavření nového spolku s ním, který by ovšem upravoval pouze vzájemný poměr mezi Berlínem a Petrohradem, Vídeň a Budapešť pomíjeje. Než o takové řešení Bismarck nikterak nestál; naopak jevílo se mu velmi povážlivým. Neboť v případě tom by se bylo Rakousko asi nespokojilo s hledáním opory

o Anglii, nýbrž myšlenka jeho sblížení s Francií, která zejména v papežském Římě stále měla horlivé přímluvčí, by byla patrně znovu ožila; a vůči takovému přesunu sil v Evropě bylo by naopak Německu nezbylo, než opravdu s Ruskem těsně se spojití. Bismarck však připomínal v ohledu tom s oblibou starou prűpovídku, že spolek dvou mocí bývá často podoben poměru koně a jezdce, a obával se, aby moc cařská vůči Německu, na její pomoc příliš zjevně odkázanému, na jezdce si nezahrála.

Mimo to vzbuzoval také vnitřní stav Ruska jeho vážné pochybnosti. Upřilíšené pověsti o rostoucím rozsahu revolučních podkopů podstatu moci cařské ohrožujících byly také v Berlíně rozšířeny, ještě více stupňovala však nedůvěru německého kancléře obava, aby se cař, tímto podvratným hnutím přestrašeny, úplně nevrhl do náruče slovanského hnutí a nedal se jím v poměru k Německu strhnouti i proti svým vlastním sklonům k bojovným rozhodnutím, podobně, jako v letech 1876—1877 v turecké otázce. Skutečnost, že vedle zestárlého Gorčakova v okolí Alexandra II. tehdy znamenitého vlivu nabýval nejen ministr války Miljutin, nýbrž i jiní vyhranění přívrženci slovanského směru, na příklad hrabě Ignatěv a generál Skobelev, stupňovala obavu tu a v představě Bismarckově nabývalo tehdy slovanské hnutí v Rusku vůbec rysy podobně revoluční, jako nihilism. Tvrdil, že má stejně nevypočítatelné, živelné sklony, ohrožující všecek dynastický pořádek a panovnickou solidarititu v Evropě, že vzpruhou jeho jest »slovanský napoleonism«, který chce cařství užiti za svůj nástroj, ale jest zároveň s to, aby také nástroj ten zlomil, ježto prý cílem jeho jest »eine revolutionäre Entwicklung der an sich unlenksamen slawischen Stämme bis nach Böhmen und Illyrien hinein«, která jest i pro Romanovce nebezpečná svým republikánským pozadím a tím více ovšem Hohenzollerům. »Denn das revolutionierte Slawentum mit oder ohne russischen Kaiser an der Spitze, wird immer der Bundesgenosse der republikanischen Elemente nicht nur in Frankreich, sondern ebenso in Italien, Spanien, vielleicht auch in England sein«.

Spolek tří císařů, v němž by Německu připadala vůdčí úloha tím, že obě na Balkánu soupeřící východní velmoci jím byly před vzájemnou srážkou zdržovány a zároveň obě od spolku s Francií odváděny, zůstával sice Bismarckovi stále ještě nejjádoucnejším útvarem v evropské politice; ale ježto stupňovaná nechuť mezi Vídní a Petrohradem zatím jeho

Nevděk
hohenzollerský.

Bismarck
a Rusko.

Možnost pře-
vratů v Rusku.

Slovanské
nebezpečí.

Německo
a Rakousko.

obnovení zřejmě znemožňovala a bylo nutno »optovati« buď pro Rusko nebo Rakousko-Uhersko, klonil se kancléř stále více k názoru, že zachování těsných, přátelských vztahů k Habsburkům jest cennější, než dobrý poměr k Rusku, byť i stará tradice dynastických styků pruských zcela opáčně byla orientována. Proto zástupcové němečtí, ustanovení ve velmocenských komisích na Balkáně mír berlínský v život uvádějících, stavěli se zpravidla zcela nepochybně na stranu Rakouska a Anglie proti zástupcům ruským v otázkách, jako bylo vymezení hranic bulharských, přikázání strategických silnic Turecku v oblasti té, spor o most u Silistrie mezi Rumunskem a Bulharskem a podobně.

Jednání to zvyšovalo ovšem nesmírně nespokojenost u dvora císařského a věc dosáhla zejména v srpnu 1879 vrcholného bodu. Tehdy napětí neobmezilo se na protiněmecké projevy v ruských žurnálech a na výskyty o možnosti rusko-francouzského sblížení, které starý Gorčakov za lázeňského pobytu v Baden-Badenu učinil. Sám Alexander II. vystoupil osobně do popředí způsobem dosti neobvyklým tím, že se 15. srpna obrátil přímo na Viléma I. velmi podrážděným dopisem, v němž, vyslovuje se příkře o Bismarckovi, žádal, aby němečtí členové balkánských komisí vůči ruským požadavkům přátelštěji si vedli; jinak prý by pokračování na dosavadní dráze mohlo míti »zhoubné následky pro obojí říši«.

Poslání
Manteufflovo
do Varšavy.

To znělo takřka ultimativně jako pohrůžka válkou a způsobilo starému císaři německému skutečné zděšení. Vilém I., jenž nepřestával v dobru poměru k dvoru císařskému viděti »posvátný odkaz předků« a který nebyl opravdu do podrobností složité diplomatické hry svého kancléře dosti zasvěcen, měl za to, že jest třeba podrážděného cíře stůj co stůj uklidnití chvatným vysláním zvláštního vojenského důvěrníka, generála Edvina Manteuffla, do Varšavy s dopisem, ujišťujícím cíře o přátelských citech Německa vůči Rusku. Bismarck dal sice, ač s nevelikou chutí, svůj souhlas k této misi, rozhodl se však odpověděti zároveň na útok cířův a to něčím zcela jiným než pokornou omluvou, totiž uzavřením výslovného spolku s Rakousko-Uherskem, který měl býti ruské politice nepochybnou výstrahou, mnohem účinnější pouhých, sebe zvučnějších slov.

Bismarck
v Gastýně.

Proto vypravil se 19. srpna do Gastýnu a požádal rakouského ministra Andrásyho o schůzku, vlastním úmyslem svým se před ním od počátku nikterak netaje. A uherský magnát chopil se příležitosti té rovněž bez rozpaků, neboť, jak psal Františkovi Josefovi I., tehdy právě

v Praze prodlévajícímu, doufal, že spolek s Německem přinese nepochybně monarchii i císaři »die richtige Stellung in Europa und freie Hand im Orient«.

Jednání, které se pak mezi ním a Bismarckem v posledním týdnu srpnovém v Gastýně rozvinulo, nebylo ovšem bez obtíží. Bismarck nemínil nikterak zamýšleným spolkem dáti vídeňské a budapeštské politice širokou základnu, která by stupňovala její útočnost na Balkáně a vedla opravdu co nejdříve k válečné srážce s Ruskem, při níž opravdu Německu nekynul valný zisk. Cílem jeho byl spolek rázu spíše obranného, jenž měl jaksi obnoviti někdejší středoevropský blok německého spolku, ale na zcela jiné právní základně a rozšířený o země polské i země koruny sv. Štěpána. Taková moc, jejíž těžisko by ovšem tkvělo především v Berlíně, mohla již pouhou svou vahou, bez námahy válečné, zabezpečiti převahu říše německé v kruhu ostatních velmocí na pevnině evropské a odejmouti i Rusku i Francii odvahu k pokusům, skutečností tou otfásti. Proto přál si Bismarck okázalý spolek »publici juris«, jenž by obojí monarchii trvale zaručoval neporušenost jejich držav a jemuž by se po případě dostalo »pragmatického charakteru« ústavní cestou, souhlasem sborů zákonodárných.

»Pragmatický«
spolek.

Andrásy naproti tomu nedovedl se nadchnouti pro takový »generální« spolek již se zřením k neobyčejné složitosti státoprávních poměrů dualistické monarchie a z obavy, že by nedávno dobytá nezávislost koruny uherské v jejím rámci tím mohla škodu vzíti. Vytýkal také, kdyby rakouská monarchie výslovně přijala takto záruku za německé Alsasko a Lotrinsko, že by Francie, která nyní s Anglií jest v dobré shodě a ruský postup vůči Turecku neschvaluje, cítila příliš ostří takového středoevropského bloku a tím byla přímo tlačena k spolku s Ruskem. Byl tedy ochoten podepsati spíše jen smlouvu, která by se obzcela výrazně pouze proti Rusku, a Bismarck, ač nepřestal trvati na tom, že věci jest třeba zachovati přesně obranný, nikoliv útočný ráz, přistoupil konečně na toto zásadní hledisko, a bylo smluveno, že vraceje se z Gastýna, zajede do Vídně a tam podrobnosti dojedná.

Rakouský
návrh.

Než úmysl jeho narazil v tu chvíli na těžkou překážku, zásadní nechuť císaře Viléma I. k smlouvě, jejíž hrot by tak nepochybně proti Rusku čelil. Nechuť ta vzrostla zejména šťastným výsledkem mise Manteufflovy. Alexander II. uvítal totiž ve Varšavě pruského generála velmi

Alexandrovo.

přátelsky; jeho nálada uklidnila se zatím tak, že označoval výslovně svůj výhrůžný dopis za zpozdilost vzešlou z okamžitého podráždění a vymohl na císařském strýci, že k přátelskému urovnání věci se s ním sešel osobně 3. září v ruském pohraničním městečku Alexandrovo u Toruně. A ježto schůzka ta měla velmi srdečný ráz a uvolnila značně předchozí napětí, naplnil se Vilém I. prudkým odporem proti gastýnským úmluvám svého kancléře, jehož obavy před Ruskem se mu nyní zasejevily zcela jalovými; a nepřál si vůbec, aby Bismarck v jednání s Andrássem dále pokračoval a zejména okázalou návštěvou Vídně sotva uklidněnou nedůvěrou cářovu znova dráždil. Teprve když Bismarck na věci pevně trval, povolil mu císař, aby ve Vídni přece dále jednal, ale s výslovnou výhradou, že případné těsnější sblížení s Rakouskem nesmí výslovně čeliti Rusku.

Bismarck
a Andrassy.

Bismarck byl však rozhodnut, ani této výhrady valně nedbatí, nýbrž docíliti spolku s habsburskou monarchií stůj co stůj, a to bez jakékoliv odkladu. Důvodem k tomu byla mu především obava, že by Rakousko, rozbitím jednání zneklidněné, mohlo snad politiku svou úplně obrátiti, o věcech balkánských s Ruskem se dohodnoti a zamířiti pak do politického směru německým zájmům zcela nežádoucího. A obavu tu stupňovalo zejména i vědomí, že v nejbližší době odchodem hraběte Andrassyho z »míčového náměstí« zmizí muž, s nímž žádoucí smlouvu bylo nepochybně snáze smluviti, než s kterýmkoliv jeho nástupcem. Tento, tehdy již ohlášený odchod maďarského hraběte z vedení zahraniční politiky rakousko-uherské souvisel totiž značnou měrou s vývojem vnitřních poměrů monarchie.

Liberální režim
v Rakousku.

Ve Vídni po zvratu Hohenwartových pokusů o vyrovnání s Čechy v roce 1871 ovládla pole úplně německá strana liberální, jejímž představitelem se stalo t. zv. ministerstvo »doktorů« v čele s knížetem Adolfem Auerspergem a již svrchovaným bůžkem sejevila prosincová ústava jako nedotknutelné paládium a ztělesnění státní myšlenky rakouské. Pasivní, státoprávní odpor Čechů a historické šlechty české snažila se prostě zlomiti jednak obnovením policejního tlaku, jednak »chabrusovými« volbami v kurii velkostatkářů, které měly zase vrátiti Němcům většinu i na českém sněmu. Roku 1873 dosáhla pak i toho, že mohla utužiti konečně centralism rakouský zásadním zavedením přímých voleb do vídeňské rady říšské a odnětím práva, obesílati ji zemským sněmům.

Abstinence
Čechů.

Češi nešli sice ani pak do Vídně a neúčastnili se ani sněmovního jednání v Praze, jejich postavení bylo však podstatně zeslabeno, když roku 1874 skupina českých poslanců z Moravy na říšskou radu přišla a vláda ústupky ve věcech haličských i součinnost Poláků si zajistila.

Značnou posilu jí pak dávaly i změněné poměry zahraniční, neboť mohutná říše německá byla nadvládě německé menšiny v Rakousku pozadím mnohem účinnějším, než jaké před tím měla na sklonku let šedesátých, kdy prudké soupeřství mezi Habsburky a Hohenzollery jakož i sblížení se Rakouska s Napoleonem III. umožnily ústavní úspěchy maďarské proti zněmčilému centralismu a vzbuzovaly i v české státoprávní oposici oprávněné naděje na konečné vítězství. Nyní vedl však naopak maďarský politik říši habsburskou od roku 1872 k těsnému přátelství s Berlínem a z části i s Petrohradem a slovanské národy stály v zemích rakouských proti nepřátelům neobyčejně zmohtnutělm skutečnou silou i sebevědomím bez jakékoliv opory a působivé možnosti zahraniční situace.

Jinak byla ovšem billance vlády Auerspergovy dosti ponurá. Krátký rozmach hospodářské podnikavosti na počátku sedmdesátých let, provázený horečnou spekulací, jež strhovala do svého víru i drobné měšťanstvo, a vyznačený i úžasnou korrupcí německých poslanců i vyšší byrokracie vídeňské, nebyl roku 1873 korunován stkvělým úspěchem světové výstavy ve Vídni, nýbrž ukvapeně vztýčená budova domnělých hospodářských pokroků shroutila se hrozným úpadkem a pochovala ve svých troskách blahobyť tisíců. Vleklá likvidace této pohromy odhalila pak jen ještě více prohnilost vídeňských poměrů a zeslabila postavení liberální strany německé, které zároveň dvůr i odpor rostoucí strany katolické bránily v tom, aby mohla v Rakousku účinně sekundovati Bismarckovu boji kulturnímu, takže »květnové zákony« vídeňské z roku 1874, upravující vzájemný poměr církve a státu v Cislajtánii, jen z části uspokojily naděje tábora svobodomyšlného, Rozvrat jednotné politické fronty německé urychlovaly pak nejen neshody mezi starší a mladší generací liberální ve sněmovně vídeňské, nýbrž také první záchvaty hnutí vše-německého, zosobněné v mladém Jiřím Schönererovi, který působil zejména ve studentstvu německých škol vysokých svými drsnými hesly rasového nacionalismu, ostře zahrocenými proti židovstvu a jeho mocnému vlivu v liberální straně. Silný antisemitský přízvuk mělo ovšem

Krise
roku 1873.

Krise
německého
liberalismu.

také znenáhla se hlásící hnutí, které tlumočilo nespokojenost drobného živnostnictva a měšťanstva s kapitalistickými výboji vídeňské plutokracie, zatím co se i v rakouských zemích stále zjevněji ohlašovala skutečnost, že s pokrokem průmyslu ani tu nedá na sebe dlouho čekati politická organisace dělnického proletariátu.

Vláda, jejíž základna byla takto z rozličných konců otrásána, snažila se marně upevniti své postavení vtíravým zdůrazňováním německého poslání kulturního činy, jako bylo založení německé university v Černovicích nebo nesmírné fedrování německého školství v zemích českých. Její slabost jevila se zcela zjevně zejména ustupováním před Maďary v celní politice, při jednání o národní banku i obnově hospodářského vyrovnání a v jiných otázkách, delegacemi projednávaných, při nichž obratný kalvín Koloman Tisza, který od roku 1875, stav se z opozičníka vyrovnání roku 1867 zatracujícího vůdcem vládní většiny o vyrovnání to opřené, v Budapešti všemocně vládl, jevil vůči druhé polovině mocnářství stejně bezohlednou ráznost, s jakou dovedl doma deptati národní práva Slováků i Rumunů mnohem důsledněji a bez zření ke všemu právu, než kterýkoliv z jeho předchůdců. Ústupky vůči Maďarům způsobily v liberální většině říšské rady značnou roztrpčenost a nespokojenost s vládou; rozhodující úder panství liberálních Němců ve Vídni přinesla však otázka východní.

K. Tisza.

Od počátku balkánské zápletky v roce 1876 netajila se většina v říšské radě vídeňské se svým odporem proti myšlence, aby monarchie získáním Bosny a Hercegoviny zvětšila počet svých slovanských poddaných, ač bylo veřejným tajemstvím, že František Josef I. lpí na plánu tom, jen aby po ztrátách v Itálii a Německu se stal aspoň v balkánské oblasti množitelem říše. V Uhrách ovšem pěnily se mysle rovněž divoce pro tuto otázku a okázalé sympatie, které tu vůči Turecku vládly, vrcholily v tvrzení, že zaslouží obžalobu z velezrady, kdo by chtěl olupováním sultána k nenáviděnému Rusku se družiti a cáři přísluhovati. Sám Andrassy spřátelil se jen nevolky s přáním císařovým. Jeho citění by bylo více odpovídalo vpadnout Rusům hned v zad, než se s nimi v Zákupcích smlouvat. Ale bylo mu dbáti toho, že u dvora a v generalitě měla převahu strana, jež chtěla získati raději Bosnu a Hercegovinu v dohodě s Ruskem, a proto jeho politika byla kolísavá, jeho projevy v delegacích neupřímné a skutečnost zakrývající. Teprve rok 1878 jej donutil

odkrýti hru, kterou nevolky hrál, než i tehdy hlásil se k podílu na turecké kořisti dosti zdráhavě a nebránil se ani příliš tomu, když roku 1878 na místo zjevného rozšíření říše habsburské anexí došlo jen k okupaci Bosny a Hercegoviny se zachováním zásadního zdání sultánovy suverenity. Neboť s pomocí této právní fikce mohl snáze v delegaci uherské, ovšem za obratné pomoci Tiszovy, udržeti v snesitelných mezích odpor svých krajanů proti věci samé i proti finančním a krvavým obětem, jichž okupace pak vyžádala, zejména když účinně vyložil, že Maďarům nelze ochrannou zeď tureckou proti Slovanstvu podpírati tak dlouho, až by jim samým na hlavu spadla, a že tedy naprosto není spoluvinníkem nenáviděného Ruska.

Nálada v Uhrách.

Rakouští Němci si však nedovedli vésti tak obratně. Část liberálů v čele s mladým Arnoštem Plenerem snažila se sice smířiti s věcí, již nebylo lze měniti; větší skupina však, vedená Eduardem Herbstem a jejímž hlavním orgánem byla »Neue Freie Presse«, bušila, seč byla, vášnivě do Andrassyho a jeho neupřímné hry a nechtěla se nikterak spokojiti s tím, aby vzala prostě berlínské úmluvy a jejich důsledky na vědomí; chtěla o nich meritorně jednati a zabezpečiti lépe pouze dočasný ráz okupace. Tímto zasahováním do zahraničních věcí, na něž dvůr vídeňský hleděl vždy jako na nejvyšší arcanum dynastie, znechutili němečtí ústaváci Františka Josefa I. stejně, jako již před tím svým bojem proti Římu i opětovným odporem proti řádnému vybudování branné moci podle vzoru pruského a snahou po zmenšení vydání na vojsko. Císař rozhodl se konečně po několika vleklých krisích ministerstva Auerspergova se vši určitostí, že přesune moc vládní na jiné, méně opotřebované živly politické, a německý liberalism dohospodařil v Rakousku skoro v téže chvíli, kdy také v Německu ruka Bismarckova jeho stoupence odsunula od říšského kormidla.

Boj Němců proti Andrassymu.

Pád Auerspergův.

Na počátku roku 1879 kabinet Auerspergův padl konečně neodvratně. Následovalo krátké přechodní ministerstvo Dra Stremayra a v srpnu 1879 ujal se vlády nový kabinet v čele s hrabětem Eduardem Taaffem, který si byl ovšem jako ministr vnitra v předchozí vládě půdu připravil. Základní snahou jeho bylo, vytvořiti v říšské radě vídeňské novou většinu, opřenou jednak o konservativní skupiny německé a šlechtické, jednak o kladnou součinnost poslanců slovanských, zejména polských a českých. Předpokladem možnosti té bylo ovšem zjevné ochabnutí státo-

E. Taaffe.

Konec české
abstinance.

právního odporu v Čechách. Způsobila je především nepřízeň obecných poměrů evropských, neboť průběh berlínského kongresu mohl i největší optimisty přesvědčiti o tom, že na obzoru mezinárodním není vážné síly, s jejíž pomocí by bylo českému živlu v jeho boji počítati a který by vyvážil u panovníka mocné veto maďarsko-německé proti jakýmkoliv podstatným změnám v ústavním složení monarchie. Politika abstinence měla ostatně velmi nepříznivý odraz v hospodářském vývoji české oblasti, a její plnou účinnost zeslabovala nejen přítomnost Moravanů na říšské radě, nýbrž také sklon mladočeského křídla a rozličných místních činitelů v Čechách ke kladné politice, od níž se bylo nadíti aspoň dílčích úspěchů. Šlechta historická, jakmile pocítila, že ve Vídni lze čekati odklon od liberalismu a jeho proticírkevních hesel, jevila rovněž touhu po sblížení se dvorem, a návrat Čechů do sněmu v roce 1878 věštil tedy brzký, dokonalejší obrat jejich politiky.

Taaffe snažil se jej pak urychlit nejen tím, že si zavázal české feudály ujednáním kompromisu se šlechtou ústaváckou o volbách v kurii velkostatkářské, který skupině Jindřicha Clama-Martinice zajistil deset mandátů, nýbrž i všemožným přemlouváním staročeských a mladočeských předáků. Pružný důvěrník císařův vystřehl se sice toho, aby jim zaručil určité splátky jejich povolnosti, a mohl proto později tvrditi, že otevřel jen dveře do salonu, ale nevyšel pozvaným v ústřety až do před síně. Rozličnými polovičnými nápovědmi však ústupků aspoň nevyučoval, a tak bylo v době, kdy Bismarck s Andrássem v Gastýně konal rozhodné porady o chystaném spolku německo-rakouském, již zcela zřejmo, že se vstupem Čechů a jejich feudálních přátel na říšskou radu v Rakousku zavládne podstatně nový směr, liberálnímu Němectví méně příznivý a snad dokonce i umožňující slovanskému živlu jakýsi vliv na osudy říše. Aspoň se toho Bismarck obával, a to tím spíše, ježto zároveň měla, jak již nahoře bylo zmíněno, nastati změna i v osobě správce zahraniční politiky rakousko-uherské.

Andrassy setkával se totiž přes úspěch, který přinesl z Berlína v roce předchozím, s obtížemi stále rostoucími. V maďarském ovzduší vyčítali mu neupřímný postup v otázce bosenské, rakouští ústaváci na něho proto útočili s vášní zcela význačnou, »Neue Freie Presse« zejména činila pád jeho takřka podmínkou k jejich uklidnění, ale také ve vysokých kruzích vojenských měl ješitný Maďar vážné nepřátele. Tam vyčítali

mu, že kladl nepřízeň k Rusku a ohled na maďarské veřejné mínění nad kladný zájem říše, zazlívali mu polovičitost okupace a zejména konvenci o sandžaku, která nedávala Rakousku ani vlastního klíče k Makedonii a byla zbytečnou kapitulací před Tureckem. Výtky ty působily i u císaře, a proto měl Andrassy za vhodné, zatím pod záminkou zdravotní na některý čas z aktivní činnosti ustoupiti, doufaje ovšem, že za nedlouho bude zpět povolán. Již 12. srpna 1879, v týž den co hrabě Taaffe v Rakousku nastoupil, bylo toto jeho rozhodnutí officiosně napověděno v »Pester Lloyd«; nástupcem jeho měl býti baron Haymerle, druhý zástupce rakouský na berlínském kongresu.

Andrassy těšil se sice naději, že zachová i jako soukromník tolik vlivu, aby dosavadní směr zahraniční politiky rakousko-uherské nebyl změněn, Bismarck však přihlížející k rozhodnému obratu ve vnitřní politice rakouské, kladl váhu na to, aby mohl ještě před jeho odchodem jednání o německo-rakouském spolku dokončiti. Proto neváhal za svého pobytu ve Vídni v polovici září přistoupiti na znění alianční smlouvy, které naprosto nedbalo výhrady, s níž mu Vilém I. vůbec dovolil k jednání přistoupiti. V úvodním článku traktátu toho, v němž nechyběla význačná narážka na někdejší společenstvo v rámci německého buntu, označovala se smlouva jakožto pouze obranná záruka obou říší a evropského míru »vytvořeného berlínskými stipulacemi«. Vlastní podstatu její činilo pak ustanovení, že proti útoku se strany ruské říše německá i monarchie habsburská si mají navzájem se vši svou mocí pomáhati. Závazek pomoci té by nastal pak i tehdy, kdyby za války té nebo oné smluvní strany s některým jiným státem Rusko onoho soupeře podepřelo válečnou hrozbou nebo jinou součinností. Ostatně zavazovaly se obě říše pro případ srážky s jinými mocnostmi k dodržení vzájemné přátelské neutrality.

Smlouva byla zatím uzavřena na pět let s možností automatického prodloužení na další tři roky, nebude-li vypovězena. Měla zůstatí přísně tajnou a znění její smělo býti tedy s jinými mocnostmi pouze po vzájemné dohodě sděleno; výslovně se však vytýkalo, že »Pflicht der Loyalität« žádá toho, aby v případě pohrůžlivého zbrojení ruského císaře Alexander II. v čas byl uvědoměn, »dass sowohl Deutschland als Oesterreich-Ungarn einen Angriff auf Einen von Ihnen als gegen Beide gerichtet betrachten müssten«.

Demise
Andrassyho.

Smlouva
německo-
rakouská.

Její tajnost.

Obavy
Bismarckovy.

Odpor
Viléma I.

Tento určitě smluvený návrh smlouvy přivezl tedy Bismarck na sklonku září z Vídně do Berlína, snaže se takto svého panovníka postavit prostě před fait accompli. Narazil však na velmi prudký odpor a nastal mu jeden z nejtěžších zápasů. Starý císař prohlašoval, že podepsáním smlouvy výslovně proti Rusku zahrocené by spáchal perfidii a věrolomstvo vůči císařskému synovci svému, s nímž se byl nedávno v Alexandrově přátelsky dohodl; byl ochoten jednati nejvýše o generelní, Rusko zvláště nejmenující smlouvě. Bismarck však, věda, že na smlouvu takovou ve Vídni se nepřistoupí, dokazoval obšírnými memorandy nutnost přistoupení bezodkladně na smluvené znění, ježto jinak prý František Josef I. buď se dohodne s Anglií a Francií o politice protiruské, nebo sblíží se naopak s cářem; v tom i onom případě však zůstane Německo vůči Rusku v nesnadném postavení, nemohouc jíti s Francií ruku v ruce, a že se dobré vůli cářské diplomacie opravdu věřiti nesmí, to dokazoval kancléř nejen poukazováním na skutečnost, že diplomacie ta ještě nedávno Itálii sváděla k útočné dohodě proti Rakousku, nýbrž také zprávami o domnělých ruských pokusech k získání Francie.

Rusko
a Francie.

Tehdejší, až příliš opatrnický a zejména možnosti nepřátelské srážky s Německem se obávající francouzský ministr věcí zahraničních, Waddington, prozradil nedlouho před tím německému vyslanci opravdu, že s ruské strany mu byla důvěrně nadhozena možnost spojenecké dohody. Věc byla ovšem bez valné určitosti a zcela nezávazná, Bismarck užil jí však důrazně k překonání pochybností svého císaře, na něhož dal působiti i s jiné strany, zejména králem bavorským. A když ani to nepomáhalo, stupňoval svou palbu hrozbou demise, kterou v kruhu ministrů pruských již výslovně ohlásil, snaže se jí při tom stupňovati i tvrzením, že po jeho odchodu ani žádný z jeho zkušených spolupracovníků nebude ochoten v úřadě setrvati. Byl to tedy zcela podivný zápas sveřepého giganta, který však při tom neuralgií byl tak sklíčen, že mu pouhé sáhnutí po péru útrapy činilo, s dvaosmdesátiletým starcem, který se svíjel pod výčitkami svědomí a stupňoval svou obranu až k škemravým výkřikům »Ich weiss nicht, was aus mir werden soll! Meine ganze moralische Kraft ist gebrochen! Denn der Kaiser Alexander muss mich für wortbrüchig halten«.

Podpis
smlouvy
(7. října 1879).

Konečně ovšem věc dopadla tak, jako roku 1866. Vilém I. dal 3. října 1879 k smlouvě přece své svolení a 7. října podepsal Andrassy bezpro-

středně před svým odchodem z úřadu spolu s německým velvyslancem ve Vídni smlouvu, která — v tom starého císaře německého jeho kassandrovská předtucha opravdu neklamala — se stala východiskem neobyčejně osudného vývoje. Neboť byla vskutku prvním článkem v osnově určitých dohod, které Evropu rozdělily na dva, podle pruského vzoru po zuby ozbrojené tábory, a položila zejména základ k trvalému těsnému spojení Hohenzollerů s Habsburky, jež jim dalo konec konců především odvahu k rozničení světové války.

Vlastní původce smlouvy, Bismarck, nehleděl ovšem na věc naprosto tak tragicky a nespojoval s ní vůbec ihned dalekosáhlých perspektiv dějinných. Jeho význačným rysem bylo vůbec, že nerad posuzoval dílo mezinárodní politiky sub specie aeternitatis a viděl v něm spíše kaleidoskop, jež státníkovi každým dnem jiné úlohy klade a neobyčejné pružnosti žádá. »Die internationale Politik« napsal kdysi »ist ein flüssiges Element, welches unter Umständen zeitweilig fest wird, aber bei Veränderungen der Atmosphäre wieder in seinen ursprünglichen Aggregatzustand verfällt.« A zejména smlouvy o mezinárodních aliancích jeví se mu věcí, která má opravdovou hodnotu jedině, pokud trvají předpoklady, za nichž byly uzavřeny, a nesnesou naprosto příkrého protikladu mezi svým zněním a změněným zájmem signatářů. S Rakouskem snažil se původně ovšem uzavřítí smlouvu zcela zvláštního, pragmatického rázu, věda dobře, že národní cítění rakouských Němců jí může dáti trvalou podezdívku, jež by ji povznášela nad náhodnost a vratkost obvyklých smluv mezinárodních. Když však náběh se nezdařil a ve Vídni byli ochotni jen k smlouvě výslovně proti Rusku namířené, ponechávající si jinak volnost a nepoutající se zejména vůči Francii výslovnou zárukou kladné pomoci, nepohlížel ani Bismarck zatím na novou alianci jako na věčný, trvalý fundament německé politiky, nýbrž spíše jako na určité »strategické postavení«, které má především nejbližší postup Německa v evropské politice podepřítí.

Její význam.

Šlo tedy především o to, kam postup ten bude opravdu směřovati a dovrší-li jím snad kancléř zřejmý odklon od někdejšího dobrého poměru k moci cářské tak, jak si ve Vídni i Budapešti přáli a jak se toho naopak Vilém I. v hloubi své otřesené duše obával. Na chvíli zdálo se skutečně, že věc dospěje k tomu konci a k výrazně protiruské orientaci německé politiky. Neboť v týchž dnech, v nichž vřel v Berlíně nejprudší boj

Dotaz v Anglii.

o uskutečnění rakouské smlouvy, dal Bismarck německému vyslanci v Londýně učiniti také u lorda Beaconsfielda dotaz o možnosti spoje-
neckého sblížení mezi Německem a říší britskou.

O vlastní povaze ústního dotazu toho a o skutečných úmyslech, které s ním Bismarck spojoval, nelze ovšem učiniti úsudek zcela nepochybný, ježto se zprávy anglického premiera i německého velvyslance o tom zcela neshodují a ledačims přímo rozcházejí. Nejvíce podobno pravdě jest, že Bismarck by byl nikterak nepohrdl pevnou a trvalou alianční smlou-
vou s Anglií ani za cenu povážlivého zostření poměru k Rusku, kdyby byl vůbec věřil, že smlouvy takové lze dosáhnouti. Mluvil asi pravdu, když 1880 prohodil »Niemals werde ich mit Russland zu zweien zusam-
mengehen, zu dreien liesse er sich wieder überlegen. Lieber wäre es mir auch in diesem Falle, mit Oesterreich und England zusammenzugehen.«
Věděl však dobře, že ústavní vlády anglické, podrobené ustavičnému kolísání většiny ve sněmovně, nemohou bez výslovného schválení parla-
lamentu říši a své nástupce určitými aliancemi mezinárodními na delší dobu zavazovati, a nebylo mu rovněž neznámo, že vláda Beaconsfieldova, která zachovávala dobrý poměr k Francii, sotva by byla ochotna ohro-
ziti jej pevným připoutáním se k Německu, které by sice snad pohrozilo Rusku, ale zároveň německému militarismu na pevnině dalo větší pře-
vahu, než jaká se srovnávala s tradiční politikou britskou, zvyklou vůbec zachovávat si volnou ruku vůči pevninným sporům a nevázati se v určitém směru. Proto zdá se, že Bismarck učinil svůj dotaz, k němuž byl patrně také z Vídně toužící velice po protiruském spojenectví s An-
glií povzbuzován, nejspíše jen, aby zvěděl, s čím jest mu od britské po-
litiky počítati, kdyby poměr Německa k Rusku opravdu se tak přiostril, že by srážka nebyla vyloučena; a věřil sotva v možnost podobně ochot-
ného přijetí nabídky, jakého se mu právě ve Vídni dostalo.

Vskutku uvítali angličtí státníci zprávy, které se tehdy přes všecku důvěrnost jednání o důsledcích Bismarckova pobytu ve Vídni světem roznášely, s potěšením a lord Salisbury označil nepochybnou skutečnost rakousko-německého sblížení později i na veřejném banketu v Manche-
stru jako »dobrou, velmi radostnou novinu«. Ale zároveň byla odpověď, kterou na počátku října lord Beaconsfield dal německému velvyslanci na jeho důvěrný dotaz, více než pouze zdrženlivá, takže celá věc tím usnula, aniž vůbec se o ní opravdové jednání rozvinulo, tím spíše, že

Pochybnosti
Bismarckovy.

Anglické
hledisko.

ani Bismarck na ně dále nenaléhal, znaje patrně od počátku jeho bez-
nadějnost.

Opravdu byl mu pokoutní náběh ten asi hlavně tím cenný, že mohl od počátku ve Vídni vytýkati, jak povážlivým by bylo v určité důvěře na britskou pomoc možnou srážku s Ruskem bezstarostně urychlití, a že tak získal vůči svému novému spojenci případné východisko k po-
kusu o to, nedala-li by se přece, ovšem na podstatně změněné základně, znova jakási dohoda tří císařů sjednati a vůdčí postavení Německa v Evropě o ni opřiti. Neboť i když snad v době rozhodujícího jednání s Andrássem po císařském dopisu z 15. srpna byly chvíle, kdy Bismarck vskutku se obával brzké války s Ruskem, úplně ovládnutým stoupenci činné obrany Slovanstva proti hrozivé moci Germánů anebo propadajícím nihilistickým zmatkům, minuly chvíle ty velmi rychle a naděje brit-
ských státníků, že spojenecká smlouva s Rakouskem znamená úplný roz-
chod Berlína s myšlenkou dohody tří císařů, byla vskutku klamem.

Bismarck napsal kdysi později význačná slova: »Wir müssen das Dreikaiserbündniss weiter spinnen, so lange ein Faden daran ist«, a pře-
svědčení to ovládalo jej nepochybně již ve chvíli, kdy ještě neoschl in-
koust na podpisu smlouvy s Rakousko-Uherskem, jež zdánlivě tak pří-
kře proti Rusku byla obrácena. Státnická genialita Bismarckova byla právě v tom, že dovedl prostředky, jimiž šel k svému cíli, s neobyčej-
nou pružností měniti a že se neváhal vraceti i na cesty, jež mu bylo do-
časné opustiti.

Proto vidíme, že i po těžkém rozladění předchozích měsíců, na sklon-
ku roku 1879 znova se obíral všemožně, jak by bylo lze výhodný »rempart
triangulaire« dohody tří konservativních mocí východoevropských znova
k životu vzkřísiti tím, že by prý podle zvyku v Indii rozšířeného divoký
slon ruský byl připoután k dvěma krotkým slonům, Rakousku a Něme-
cku, a tím bylo zabráněno jeho nebezpečným skokům. Vskutku mezi
říši cařskou a Německem, dokud se Rusko nesblížilo těsně s Francií, ne-
bylo vážných rozporů věcných a v některých ohledech, na příklad v pol-
ské otázce, jejich zájmy se jevily dokonce dosti spřízněné. Přes to pouze
s Ruskem samým se spojití, jak to Alexander II. vymáhal, zdálo se Bis-
marckovi z ohledu i na závislost, do níž by tím Německo na říši cařské
přijítí mohlo, i na možné zápletky, do nichž by je balkánská politika
mohla strhnouti, nebezpečným; jakmile se však říjnovou aliancí s Ra-

Bismarck
a Rusko.

Snahy po nové
dohodě
tří císařů.

kouskem německé rameno houpačky, jak to Bismarck obrazně vytkl, náležitě prodloužilo, tak že nebylo kratším ruského, a zároveň dovolávání se závazků z aliance té plynoucích mohlo přispěti k dosažení větší umírněnosti ruského postupu na Balkáně, neváhal německý kancléř obnovení trojčlenné dohody učiniti svým předním cílem diplomatickým. Přistupovalt nyní k věci té lépe vyzbrojen »s novým revolverem vídeňské smlouvy v kapse«, a proto nečinil námitek, když výčitky svědomí vedly císaře Viléma I. k tomu, že 4. listopadu 1879 dopisem takřka omluvným cíři své sblížení s Rakouskem výslovně ohlásil, příkládaje k dopisu tomu memorandum, s Vídní pro ten účel smluvené. V něm se sice »nové ententé« rakousko-německé dával ráz poněkud méně příkrý vůči Rusku, než jaký opravdu měla podle slovního znění, ale přece se neztajovalo, že by cář, kdyby ho revoluční a nacionalistické proudy strhly k útočnému postupu, našel proti sobě jednotný šik obou spojených velmocí.

Hledisko
Alexandra II.

Šlo o to, dá-li se na takto změněné základně vůbec jednati s Petrohradem, ale záhy se ukázalo, že jest to možno skutečně nejen proto, že Alexander II. byl stejně jako Vilém I. citově příliš zvyklý příbuzenské intimitě s dvorem berlínským a viděl v ní cennou hodnotu, nýbrž proto, že se zalekl zároveň možné izolace v kruhu velmocí, jakmile Německo svým rázným gestem ukázalo, že opravdu jest něčím jiným, než někdejším Pruskem, které druhdy takřka s klientskou oddaností k mocnému sousedu na východě se lísávalo. Neboť od Anglie dělilo moc cařskou nepřeklenutelné soupeřství v asijské oblasti; na Itálii nebylo valného spolehnutí a její vojenská rovnocennost v kruhu ostatních velmocí byla pochybná, a možnost opravdové spojenecké dohody s Francií, ač si s ní byl Gorčakov několikráte zahrával, vylučovala nejen přílišná opatrníckost tehdejších státníků pařížských, jako byl Waddington, třesoucí se obavou, že by sblížení s Ruskem dalo Německu v zápětí záminku k útoku na Francii, a hledající proto spíše oporu v anglickém přátelství. Stavěly se proti ní také okolnosti, jež těsně souvisely s mimořádným vývojem tehdejších vnitřních poměrů ruských.

* * *

Terroristická skupina »Národní vůle« soustřeďovala úsilí své stále význačněji proti životu cářovu a podnikla v prosinci 1879 nový útok na Alexandra II. pokusem o vyhození dvorního vlaku za jízdy mezi Moskvou a Petrohradem. Útok, ač byl velmi dovedně ustrojen, nezdařil se, z jeho hlavních původců jakýsi Hartmann byl objeven, a když se mu podařilo do Paříže uprchnouti, žádala ruská vláda o jeho vydání. Než ohled na veřejné mínění nedovolil vládě francouzské vyhověti tomuto přání a stíhanému bylo naopak po krátkém pobytu ve vyšetřovací vazbě umožněno prchnouti dále do Anglie, kde byl zcela jist.

Útoky na cáře.

Cář byl tím velmi pobouřen a ještě více než dotud přístupen tvrzení, že Francie, kde nedávno před tím pád konservativního presidenta Mac Mahona zpečetil konečné vítězství demokratického směru republikánského, jest celé Evropě nebezpečná jako trvalý zdroj vši demagogie a revolučních myšlenek, pod jejichž účinkem se Rusko stále bolestněji svíjelo. Neboť nezdar prosincového útoku terroristů neodstrašil; prohlašovali naopak v lednu 1880 dokonce veřejným svoláním, že budou život Alexandra II. znovu ohrožovati, neohlásili bez odkladu svolání obecného ústavodárného shromáždění říšského a zároveň neuvolní ihned úplnou svobodu slova a tisku. A když výzva ovšem účinkem se minula, došlo opravdu 17. února 1880 k novému atentátu tím, že slavnostní jídelna v Zimním paláci petrohradském, kde se právě měla sejíti celá rodina cařská k uvítání bulharského knížete, byla vyhozena do povětří.

Výbuch
v Zimním paláci
(17. února 1880).

Útok učinil dojem mnohem hlubší než všechny předchozí; jednak tím, že opravdu jen náhodou nedosáhl svého cíle nepředvídanou změnou programu, nýbrž především, že bylo lze v nejbližším okolí cařově po týdny k němu konati rozsáhlé technické přípravy, aniž věc byla prozrazena. Všude v Evropě zavládlo ještě více než před tím přesvědčení, že moc cařská jest úplně podkopána nihilistickou propagandou i do nejvyšší společnosti sahající, a v Rusku samém zvítězilo zároveň přesvědčení, že jest nutno čeliti jí prostředky účinnějšími, než dotud se dalo, které by se neobrately důrazně jen proti vlastním vinníkům, nýbrž zároveň převedly i veřejné mínění vzdělaných kruhů ruských poněkud více na stranu vlády.

Dojem v Evropě.

Již v lednu 1880 obíral se zvláštní komitét, v jehož čele byl sám následník trůnu, posouzením návrhu někdejšího ministra vnitra Valjujeva, podle něhož mělo zřízení ústředního sboru poradního, složeného ze zá-

stupců zemstev a větších měst, nasytiti poněkud obecnou touhu po ústav-
ních rádech bez podstatného otřesení samodržaví. Nyní sáhlo se však
po zcela jiném opatření.

Mezi šesti generálními guvernéry zvláště osvědčil se hrabě Loris Me-
likov. Generál ten kavkazského původu, dobrý voják a dobyvatel Kar-
su, ukázal obratnou ráznost i při zápasu s morovou ranou v Astrachaň-
sku i při správě gubernie charkovské, a nebyl přes svou neohroženou
říznost zcela neoblíben ani v liberálních kruzích. Jemu byla tedy jakožto
předsedovi mimořádné nejvyšší komise řídící a později jakožto mini-
strovi vnitra dána moc takřka diktatorská, aby uvedl říši cařskou ve
stav bezpečného řádu a klidu. Cař, trpící stále více rozvratem nervů a
těžkou chorobou asthmatickou, hlídáný v paláci strážemi přeplněným,
v němž ani nejvyšší hodnostáři se nesměli bez dozoru pohybovati, ustou-
pil před ním úplně do pozadí.

Melikov neváhal opravdu učiniti důrazná opatření proti revolučnímu
spiklenectví a nedal se zastrašiti ani, když i na jeho život byl učiněn
útok židovským studentem. Zároveň snažil se však odejmouti revolu-
cionářům sympatie vzdělaných vrstev národa kladnými důkazy, že jeho
»diktatura srdce« znamená opravdu odklon od nenáviděné reakce po-
sledních let a návrat k opravným snahám první doby Alexandra II. Zpá-
tečnický ministr školství hrabě Tolstoj byl nahrazen svobodomyšlněj-
ším A. Saburovem, obávané třetí oddělení cařské kanceláře, které dotud
jakožto státně policejní ústředí mělo vskutku výjimečně význačnou moc
ve státě, bylo z části zrušeno, z části proměněno v odbor ministerstva
vnitra. Tisk byl poněkud uvolněn a Melikov projevoval nadto pozor-
nost jeho zástupcům tím, že je zpravoval o svých úmyslech.

Drobná válka mezi zemstvy a státním činovnictvem měla býti od-
straněna senatorskými revisemi a vnitřní samospráva poněkud uvolněna.
Mnohým bez vážného důvodu a bez řádného rozsudku správní cestou
na Sibiř vypovězeným byl dovolen návrat a vážnoucí výkup selských
usedlostí z poddanských platů měl býti urychlen spolu s úlevou berních
povinností, uloženou novému ministrovi financí A. Abazovi, který obec-
ně byl považován za liberála.

Nebyly to tedy zatím ještě nikterak zjevné ústupky heslům konsti-
tučním a diktatura Melikovova zůstávala veskrze projevem absolutismu,

ale nikoliv již absolutismu tmářsky naladěného, nýbrž snažícího se spíše
o příděch osvícenosti a vážné péče o pokrok ruského prostředí.

Šlo tudíž o to, jaký úspěch bude míti tento pokus o účinné uklidnění
říše, a churavící cař, který s napětím sledoval jeho průběh, kladl znač-
nou váhu na to, aby úsilí o vnitřní ozdravení Ruska nebylo kříženo za-
hraničnými zápletkami. Jeho obava obracela se zejména k tomu, aby An-
glie, užívajíc poměrů těch a zjevné osamocení ruské moci v Evropě,
nedosáhla snad svým vzrostlým vlivem na Turecku možnosti, s loďstvem
svým v hosporských vodách se zahráziti a nadvládu v Černém moři,
Achillově patě Ruska, na sebe strhnouti. Proto setkávala se v průběhu
roku 1880 myšlenka Bismarckova, vzkřísiti znova dohodu tří císařů, v Pe-
trohradě s pochopením a Alexander II. byl ochoten navázati i s nenávi-
děnou Vídní jednání o tom, jak by nevládnosti pro balkánské otázky od
počátku roku 1878 se hromadící mohly býti urovnány.

Než ve Vídni dlouho narážela věc ta na vážné překážky. Vzrostlé
sebevědomí a vzrostlá touha po velmocenském rozpětí na Balkáně, které
Andrássy na kongresu berlínském dal význačný výraz slovy: »Wir exi-
stieren, gare à qui touche«, přešly také na jeho nástupce, barona Hay-
merla, a vůči opětovným námluvám Bismarckovým v otázce dohody tří
císařů ozývala se z Vídně jen nevrhá odpověď, že tam není již chuti
k »ohřívání hostině«.

Haymerle toužil mnohem více po tom, dosáhnouti větší bezpečnosti
na jižní frontě přátelskou dohodou s Itálií, a hledal k ní všemožně ce-
stu některými pokusy o důvěrné vyjednávání, přes to, že vláda Caioli-
ho v Římě zjevně trpěla hlučné projevy irredentistické proti Rakousku
a rostoucí měrou žádoslivé zraky obracela k Albanii, aby tam nalezla
kompensaci za přírůstek moci, jehož se Rakousku v Bosně a Hercego-
vině dostalo. A marně zlehčoval Bismarck ve Vídni spolehlivost Vlachů,
jakožto národa, který prý se zrádnou, »krkavčí« lačností všechny sou-
sedy ohrožuje, maje zřejmě »übertriebene Vorstellungen von seinem in-
ternationalen Gewicht«, ale při tom opravdu jest bezmocný, jsa úplně
rozhlodán demokratickými řády svými a republikánskou agitací, proti
níž podle opovrhlivých slov německého kancléře král Humbert, jako
panovník, který »nosí více civilní kabát než vojenskou uniformu«, ni-
kterak neobstojí. Ve Vídni nadto doufali také dlouho, že se podaří zís-
skati i v Anglii přece jen spolehlivého spojence pro příznivé řešení otáz-

Loris Melikov

Jeho »dikta-
tura srdce«.

Ústupky.

Obavy před
Anglií.

Odpor Vídně
proti dohodě
s Ruskem.

Bismarck
a Itálie.

zek blízkého východu proti Rusku, ale ve věci té ovšem se jim dostalo již v dubnu 1880 zcela neočekávaného zklamání náhlým pádem vlády lorda Beaconsfielda.

Poměry
anglické.

Starý židovský vůdce anglických konservativců byl na počátku roku 1880 úplně jist, že úspěchy, jež zajistil svému kraji na berlínském kongresu, zaručují na dlouho jeho popularitu v národě. Vůči německému vyslanci vyslovil se tehdy určitě, že povede vládu nejméně ještě pět až šest let a že starý odpůrce jeho Gladstone, jehož důvěrně zval »arcidarebákem«, v národě již úplně dohospodařil se svou mátožnou politikou mírovou, podlamující sílu Anglie a její vážnost na pevnině.

Liberální strana.

Byl to však veliký klam. Gladstone, který dovedl s neobyčejným účinkem a neúnavně užívatí svého řečnického daru pro agitaci proti toyrystické vládě, nalézal pomoc nejen starší generace rozhodných demokratů-pacifistů, jako byl John Bright se svou »liberální asociací«, nýbrž po boku stálo mu mladší pokolení, vedené muži, jak byl birminghamský továrník Josef Chamberlain, které se mnohému přiučilo zejména u politických agitátorů velikých stran ve Spojených Státech. Podle těchto amerických vzorů, které tehdy počínaly zpětně na mateřskou zemi působiti současně s význačným vzrůstem amerických dodávek hospodářských do Evropy, organisovali Chamberlain a jiní rázni přátelé demokratického postupu novou »National Liberal Federation«. Byla vybudována soustavně na místních stranických ústředích, a tento přesně učeněný stroj k zpracování veřejného mínění, odpovídající souvěké náladě lidstva, pyšného na úspěchy nové, mechanické techniky v životě výrobním, našel výhodnou příležitost k první zkoušce v nespokojenosti, jež se na počátku roku 1880 proti vládě Beaconsfieldově začala zjevně jeviti.

Nespokojenost
s vládou.

Měla rozličné příčiny. Jednak působilo tu stupňované zjištění irské otázky a krvavé oběti, jichž si vyžádala tehdejší válka se Zuly v Jižní Africe i vleklý boj v Afgansku, o nichž na jiném místě podrobněji promluvíme a o nichž liberální agitace rozhlašovala, že jsou zbytečné a národnému vývoji stejně škodlivé, jako nedůstojné podporování Turecka proti křesťanským státům balkánským. Nižší vrstvy anglické byly nadto právě tehdy svírány dočasnou krizí hospodářskou, při níž po prvé se ukazovalo, jak jest nepohodlná britskému průmyslu soutěž vzrostlého průmyslu kontinentálního; a docházelo k stávkám i jiným zápasům od-

borových družstev dělnických se zaměstnavateli, v nichž vláda Beaconsfieldova si nevedla zcela obratně.

Vláda ta učinila pak zjevnou chybu tím, že, snažíc se změřiti sílu svou s opozicí, rozpustila sněmovnu. Volby, konané v dubnu 1880, nepřinesly jí očekávaného vítězství, nýbrž dokonalou porážku. Beaconsfield padá tak zcela mimo očekávání, aby se již více k moci nepovznesl, neboť 19. dubna 1881 zemřel, zanechávaje za sebou v dějinách anglického národa velmi významnou stopu, na niž, jak později uvidíme, pozdější vývoj britské politiky v mnohém navázal. Zatím byl však jeho starý soupeř, Gladstone, vítězem, a vláda jím sestavená znamenala veliký obrat nejen ve vnitřní, nýbrž zejména i ve vnější politice.

Pád
Beaconsfieldův.

Především byly ty tam veškeré naděje, které ve Vídni stále ještě měli, že by se dala přece najíti diplomatická cesta k navázání závazné dohody o společném postupu Anglie s novým spolkem rakousko-německým proti Rusku. Gladstone, jehož zásadní snahou bylo naopak zmírnění starého nepřátelství rusko-britského, nenáviděl nového Německa, vyzývavě opřeneho o zkrvavený meč a šířícího surová hlediska militaristická v celé Evropě. Bismarcka označoval výslovně za vtěleného ďábla a novou metlu lidstva, což mu německý kancléř vrchovatě oplácel, vyjadřuje se o něm s opovržením jako o neschopném dilettantu, který demagogií svou ohrožuje monarchistický základ Anglie a svými pokryteckými frázemi o křesťanské humanitě a pacifismu zároveň podlamuje její světové postavení. Nadto vyjádřil se však Gladstone ve volební kampani a v okázalých projevech svých, které již před tím učinil zejména na agitačním tourné ve škotském hrabství Mid-Lothian, neobyčejně ostře o habsburské monarchii, jako o prohnilé říši plné nespravedlivosti, jejíž dynastie nikde a nikdy dobrého skutku neučinila.

Gladstone a
Bismarck.

Ruku v ruce s výroky těmi, které ovšem značně znesnadnily poměr mezi novou anglickou vládou a rakouskou politikou, šly pak ostré výpady Gladstonovy proti Turkům, »nelidské odrůdě lidského plemene«, s níž se Anglie již nesmí spojovati proti křesťanským národům, jako činil k hanbě britského jména dosud Beaconsfield.

Poměr
k Turecku.

Hlediskem tím byla ovšem naráz úplně posunuta základna, na níž se dotud dala místní likvidace ustanovení berlínského kongresu na Balkáně. Zástupcové britští v jednotlivých komisích, kteří před tím ruku v ruce s Rakouskem a začasť i s německými komisaři zpravidla podpo-

Černá Hora.

rovali turecký odpor proti chráněncům Ruska, byli nyní nuceni úplně obrátiti, a obraz se dokonale změnil. Až do té chvíle namáhala se na příklad Černá Hora marně, aby proti odporu Albánců, Portou zesilovanému, dosáhla toho, co jí smluvně bylo zajištěno; neměla úspěchu ani, když přistoupila na to, aby místo slíbeného kraje u Plavy a Gusinje vzala kraj mezi Podgoricí a jezerem Skadarským. Nyní stanovila konference diplomatická, do Berlína pro to svolaná v červnu 1880, že má zachovati Ulciň a pobřeží až k Bojaně, a když Porta i tuto věc průtahy zmařiti se snažila, sáhl Gladstone k důrazným prostředkům. Nejprve snažil se na sultána působiti blokádou pobřeží ulciňského, provedenou jménem signatárních velmocí, a když dosti rychle neúčinkovala, zahrozil mu i vojenským obsazením výnosné celnice ve Smyrně.

To účinkovalo a v listopadu dosáhla Černá Hora konečně žádoucích hranic. Zároveň vymohl Gladstone v červnu také společnou notu velmocí, vytýkající žalostný stav křesťanů v Armenii a ostatních asijských krajích Turecka, jež ovšem neměla jiného následku, než, že Porta ještě více než před tím kladla v cestu překážky opravným snahám anglických konsulárních misí v tomto území, až dosáhla jejich odvolání. Současně přestala však britská politika také v úpravě bulharské otázky Portu podporovati a ujala se zejména rázně i vážnoucí otázky nových hranic řeckých, o nichž bylo rovněž na diplomatické konferenci v Berlíně jednáno. Také tu bránila se Porta všemožně nové úpravě a konečný výsledek, který se protáhl až do května 1881, byl jen z části uspokojivý proto, že Řecko dostalo podstatně méně, než v berlínském protokolu bylo doporučováno. Obdrželo totiž pouze větší část Thessalie a okres Artis v Epiru, takže získalo jen asi 150 tisíc nových obyvatel a jižní svah Olympu, Prevesa i Janina zůstaly Turecku.

Tak bylo podrobné provedení toho, co roku 1878 na kongresu berlínském velmocí byly zásadně usmlouvaly, konečně přece ve skutečnost uvedeno, ale ovšem nikoliv bez význačných úprav a za dokonale změněných poměrů, zejména proto, že po boku Turecka již nestojí jako strážný anděl námořní moc anglická, nýbrž naopak k němu nepřívznivě se staví jako zástupce křesťanské humanity proti sverpeosti moslemské.

Porta byla tudíž nucena hledati si v kruhu velmocí jiného ochránce, a ježto zároveň i Francie jako patron Řeků a obracejíc zraky své žádostivě k turecké državě v Tunisu k úloze té se nehodila, padl zrak Abdula

Porta a Německo.

Hamida po prvé výrazněji na Německo, a sultán hledal rozličně již tehdy cestu, jakou by mohl velikou vojenskou moc západní k svému zájmu připsati. A naopak také v řadách německých militaristů nalézala myšlenka ta od počátku vlídné přijetí. Než pravá chvíle ještě nepřišla. Bismarck nebyl sice bez pochopení pro cenu takové vyhlídky na rozšíření velmocenské základny říše německé; viděl rád, když váha německého zástupce na Bosporu rostla a neodepřel sultánovi ani, aby reorganisace tureckého vojenství se dala od roku 1880 osvědčenými instruktory pruskými, ježto důvěrně přiznával, že Německu nemůže býti nikterak lhostejna schopnost Turecka, brániti se proti útokům sousedů. Ostatně vedl si však ve směru tom přece s význačnou zdrženlivostí, neboť jeho snahou bylo využití zatím zcela jinak obratu, který přineslo evropské situaci vítězství anglických liberálů. Měloť mu posloužiti především k tomu, aby Rakousko bylo přece jen přivedeno k nové dohodě s Ruskem, když zápalných látek na Balkáně podstatně ubylo a zároveň nebylo lze počítati s příliš výrazným napětím mezi Anglií a Ruskem.

Bismarck neopomněl ostatně ani, aby zase neudeřil i na legitimistickou strunu, kteréž ovšem užíval jen, kde se jeho praktické politice hodila. Tak dal 16. ledna 1881 císařem Vilémem I. psáti Františku Josefovi I., že dohoda tří císařů jest nejlepší obranou proti proudům, »infolge derren das republikanische Prinzip auch über die Grenzen Frankreichs hinaus Erfolge haben kann«. Jest prý to skutečně mravní posila vůči silám převratu, ježto ukazuje světu, »dass die monarchische Solidarität durch die Verschiedenheit politischer Interessen nicht aufgehoben wird«.

Ve Vídni přes to přese všecko přistupovali stále ještě jen dosti zdráhavě k věci; ježto však se strany ruské ochota k smířlivému nazírání potrvála, podařilo se německému kancléři na počátku 1881 v nesnadném diplomatickém vyjednávání pokročiti tak, že obnovení dohody tří císařů takřka zabezpečeným se jevilo. V okamžiku tom však ohrozila ji tragická událost velikého dosahu, vražda cíře Alexandra II.

* * *

»Diktatura srdce« Lorise Melikova měla v průběhu roku 1880 v Rusku opravdu aspoň částečné úspěchy a vzdělaná společnost počala po-

Monarchická solidarita.

Melikovův ústavní plán.

jíti k ní i v ústavním ohledu některé naděje. Naděje ty byly ovšem jen z části odůvodněny. Opravdu Melikov nemínil ještě jíti cestou liberálů, soustředěných ve výboru několika pokrokových zemstev, kteří žádali nejen značného zvýšení místní samosprávy, nýbrž i zřízení ústřední dumy říšské jako ústavního, voleného sboru; ale nesouhlasil ani se skupinou slavjanofilů, kteří chtěli cařské samodržaví opřítí a s lidem ruským těsněji sblížití zemským poradním soborem, navazujícím na některé starší reminiscence doby předpetrovské. Melikov soudil, že bude lépe, spokojí-li se cář zatím se zřízením veliké ústřední komise, složené ze schopných činnovníků i z určitého počtu zástupců zemstev, jež by byla spíše poradním ústředím expertů, podrobujících návrhy zákonů odborné úvaze, jako činily již kdysi redakční komise pro otázku nevolnickou, než opravdovým sborem zákonodárným.

Mělo to býti něco v podstatě podobného, jako rozšířená říšská rada rakouská roku 1860, a návrh úkazu, zřizujícího tuto komisi, jež byla ostatně nepochybně základem schopným dalšího vývoje k pravé ústavnosti, dosáhl zásadního souhlasu cářova již na počátku února 1881.

Odpor
revolucionářů.

Zatím napialo však také revoluční spiklenecktvo všechny své síly, aby zabránilo vývoji, který mohl smířiti tradici cářství s požadavky vzdělaných vrstev, a jehož úspěch znamenal ovšem shroucení nadějí na dokonalý převrat a možnost vývoje k podobným řádům, v jakých utkvělo souvěké Rakousko nebo Německo a které se zdály ruskému mesianismu stejně nedůstojné, jako samodržaví. Revoluční komitét učinil tedy nejúsilovnější přípravy k novému velikému atentátu na život Alexandra II. Jeho laboratoře zdokonalily svou výrobu, několik petrohradských ulic bylo tajně podminováno a hlouček fanatiků teroru čekal jen na vhodnou chvíli. Zatčením jeho předáka Željabova 10. března zdála se sice věc vážně ohrožena, ale druhové jeho, vedení senátorskou dcerkou Sofií Perovskou, vytrvali, až jim 13. březen dal opravdu želanou příležitost.

Vražda Alexandra II. (13. března 1881).

Alexander II., který byl právě podepsal ukaz o zákonodárné komisi, padl ten den při jízdě na petrohradském nábřeží za obět spiklenců, kterým se tak šestým útokem konečně přece podařilo zahubití panovníka, proti němuž se jejich úsilí obracelo ne tolik z výslovného odporu k jeho osobě, jako spíše proto, že se jevil symbolem nenáviděného samodržaví a »narodovolci« doufali, že jeho smrt urychlí více než cokoliv jiného vývoj k politickému i sociálnímu převratu.

Vskutku opak byl pravdou. Čtyřašedesátiletý cář nebyl sice velikým panovníkem; podléhal často vlivům svého dvorského okolí mnohem více, než sám tušil, neměl dosti rozhodných směrnic základních a utápěl se naopak příliš v podrobné práci a vyřizování jednotlivých aktů, při němž osvědčoval pozoruhodnou paměť a vytrvalost. Nebylo lze však pochybovati o ušlechtilých sklonech jeho bytosti a svědomitěm pochopování úkolu vladařského. Surové ubití jeho odňalo revolučnímu hnutí mnoho ze shovívavých sympatií, kterým se dotud i teroristická družina v pozdrokové části vzdělané společnosti ruské pro svou obětavou odvážnost těšila, a tím teprve stal se zápas drobného hloučku s ohromným strojem vládní moci zcela beznadějným.

Její dojem
v Rusku.

Než to se ukázalo teprve později. Zatím zachvívala se všechna říše i celá Evropa hlubokým dojmem tragické události a zároveň obracely se tázavě zraky k nástupci zabitého, novému cáři Alexandru III.

Alexander III.

Šestatřicetiletý muž ten, velikán imponující vzrůstem svým i silou, nevystupoval dotud mnoho do popředí; vědělo se však o něm přece, že jest v mnohém pravým opakem svého náladového otce. Nebyl do smrti staršího bratra svého určen pro trůn a vzdělání jeho bylo namnoze jen důstojnické. Jsa od přírody spíše ostýchavý a málomluvný, zajíkal se, kdykoliv měl v širším kruhu vysloviti i jednoduchý přívitek. Jakožto velmi prostřední jezdec a milovník usedlého pohodlí neblýskal se také rád okázale na veřejnosti a nenáviděl vůbec vše, co se mu jevilo pouhým planým gestem, nýbrž dával přednost intimně nejužšího kruhu rodinného, v němž mohl bez obřadné upjatosti ve volném oděvu hověti svým zcela prostým zvykům. Při tom byl neobyčejně čestná, vždy pravdy dbalá povaha, »ohne Verständniss für Nuancen«, jak ho charakterisoval německý vyslanec, povaha, která si zachovala ve zkaženém dvorském prostředí podivuhodnou čistotu mužného, mravního cítění, zesílanou ovšem hlubokou úctou k tradici a pevnou důvěrou v církev.

Jeho snahy.

Proto trpěl těžce rozvráceností otcova manželství i jeho poměrem ke kněžně Dolgoruké a odsuzoval příkře i dvorskou korrupci a hon za rozličnými koncesemi i provisemi, který se v okolí Alexandra II. pohoršlivě rozmohl. Poctivost a hospodárnost přídechu až trochu naivně šosáckého byly jeho ideálem a budily v něm odhodlanost, ráznější rukou, než činil otec, stíhati zlořády úplatného činnictva. Zatím ovšem hlavní otázka, s níž se k němu okolí i veřejné mínění celé říše obracelo, byla,

jak se postaví nový cář vůči základním otázkám ústavním, provedeli návrhy Melikovovy, otcem již schválené, či půjde-li jinou cestou?

Ústavní otázka.

Všechny strany, slavjanofilé stejně jako liberálové i zřejmí zpátečníci, snažili se zejména tiskem, v poslední době poněkud uvolněným, ale také veřejnými adresami na rozhodnutí to působiti, takže se o ústavní otázce rozvinula dosti živá diskuse. Vskutku svěřil cář, se svou rodinou od všeho světa odříznutý v Aničkovském dvorci, ohrazeném na rychlo hlubokými příkopy proti nihilistickým podkopům, jednání o věci té zvláštní komisi pod předsednictvem Lorise Melikova, a v ní nabylo v průběhu dubna naprostou převahu mínění, že bude opravdu nejlépe, vejde-li především v život veliká komise, Melikovem navržená, takže věc se zdála takřka jistou. V poslední chvíli zvrátil ji však a dokonale změnil všecku situaci muž, který tehdy vstoupil do dějin ruských, aby na ně po celou dobu Alexandra III. měl rozhodný vliv.

K. P. Pobědonoscev.

Byl to Konstantin Petrovič Pobědonoscev, kdysi vynikající profesor občanského práva, od roku 1880 Melikovem posunutý na důležité místo vrchního prokurora nejsvětějšího synodu. Pobědonoscev býval vedle známého historika S. M. Solovjeva předním z učitelů Alexandra III. a měl na něho neobyčejný vliv, jsa opravdu osobností nevšední, vzbuzující úctu i důsledností svého přesvědčení i značným rozsahem všestranného vědění. Z učení slavjanofilského přijal především pevnou víru, že Moskva jakožto třetí Řím má křesťanskému lidstvu býti ochranou proti západnímu racionalismu, svobodomyšlnosti a demokracii, v nichž Pobědonoscev viděl hrozné zlo a nebezpečný blud proto, že nepřisuzoval člověku dědičným hříchem stíženému vůbec schopnost, náležitě vládnouti sobě samu bez opory o božskou autoritu a její dynastické zástupce. Samodržaví se svým theokratickým příděchem se mu jevilo jediným spolehlivým pilířem proti silám rozvratu, a tento krajní konservatism jeho byl tím účinnější, že nevycházel z neznalosti západní vzdělanosti, nýbrž z její důvtipné kritiky, kterou Pobědonoscev dovedl velmi bystře odhalovati falešné pozlátko mnohých liberálních řádů a ukazovati zároveň jakou převahu má dílo zbožného a pravdivého panovníka nad vnitřní lživostí všech parlamentních »klubů tlachavosti«.

Jeho doktrinářství.

Zapomínal při tom ovšem úplně na skutečnost, že národ ruský, myšlenkovým kvasem tak hluboce zvržený, má především živelnou potřebu volného vypovídání se a diskuse, jakou na příklad národ německý mohl

v parlamentu frankfurtském již roku 1848 aspoň z části ukojiti. Zapomíná také, že pouhá represe a přezírání věci té napětí jen ještě zvýší, stál Pobědonoscev na zásadním odporu proti jakýmkoliv ústupkům s doktrinářskou tuhostí, která ukazovala, že jest v podstatě z téhož umíněného a skutečnost přezírajícího, čistě ruského těsta, jako nihilisté zvyklí sázeti vše na jedinou kartu. Proto byl s názorem svým v poradní komisi takřka osamocen, ale tím účinněji mohl v zákulisí působiti na mysl někdejšího svého žáka, ochotného sloužiti oddaně křesťanské pravdě a pochopujícího samodržaví především jakožto vážný úkol, nikoliv jako pouhý požitek moci. Ostatně bylo možno dotknouti se citlivě i cářovy mužné hrlosti.

Terrorističtí národovolci obrátili se totiž na Alexandra III. 23. března s okázalým otevřeným listem, sepsaným Lvem Tichomirovem, v němž žádali jednak plné amnestie pro sebe jakožto »vykonavatele občanské povinnosti«, jednak vymáhali hrozně okamžité svolání obecného shromáždění ústavodárného, zvoleného vším národem za úplné svobody slova a tisku. Alexander III. mohl manifest ten přijmouti pouze jako urážlivé zastrašování, před nímž nechtěl ovšem ani o píd' ustoupiti, a tu dovedl jej Pobědonoscev přesvědčiti, že by i setrvání při návrzích Melikovových a svolání komise zavražděným cářem schválené bylo za takový ústupek přijímáno.

A tak padlo zcela neočekávaně rozhodnutí, pro všechnu pozdější vládu Alexandra III. závažné. Poradní sbor, který se ještě 10. května k jednání sešel, byl téhož dne překvapen manifestem cářským, v němž takřka znova ožila hesla doby Mikuláše I. o božském poslání samodržaví a ohlašovalo se rozhodnutí, tímto základem panovnické moci nikterak neotřásti. Loris Melikov, Abaza a ostatní jejich stoupenci ve vládě ustoupili proto v zápětí mužům ryzejší konservativnosti, v čele s hrabětem Ignatěvem jakožto ministrem vnitra, a těžké zklamání dolehlo na všechny přátele ústavních řádů v Rusku.

Terroristickým výhrůžkám dostalo se zároveň rázné odpovědi pravou pěti účastníků vraždy Alexandra II. a zvýšeným bojem proti revolučnímu hnutí se strany policejního departementu, k jehož řízení byl povolán ctižádostivý Vjačeslav Plehve. Boj ten byl pak po několika měsících dokonce stupňován zvláštním zákonem o »zesílení mimořádné ochrany veřejného řádu«, podle něhož gubernátorům toho onoho kraje

Hrozby nihilistů.

Manifest cářský z 30. května 1881.

Persekuce revolucionářů.

bylo lze dáti žandarmstvu moc zcela vyjimečnou a sprostiti je od obvyklých formalit při stíhání podezřelých. Nelítostnou rázností tou byla opravdu páteř revoluce aspoň dočasně takřka úplně zlomena. Stoupenci »Černého peredělu« namnoze prchli za hranice, většina »narodovolců« byla schytána, přízeň širších vrstev se úplně od nich odvracela a naopak z kruhů vyšší společnosti vznikla dokonce t. zv. svatá družina, dobrovolný spolek přívrženců cářství, jenž se kryl rouškou spikleneckého tajemství stejně jako revolucionáři a měl je hubiti podobně, jako kdysi v Itálii hubili reakční calderari a sanfedisté svobodomyšlné karbonáře.

Takovým způsobem dostalo se počátku vlády Alexandra III. v Rusku velmi ponurého a neradostného rázu, o jehož důsledcích ovšem nikdo nemohl ještě tušiti, jak rozhodné budou pro další osudy cářského imperia. Zároveň zajímala ovšem ostatní Evropu a především Berlín otázka, jaký bude směr nového cáře v zahraniční politice a zejména, neodstoupí-li od jednání za jeho otce již velmi pokročilého o obnovení dohody tří císařů. V ohledu tom mohla osobní nálada Alexandra III. vzbuzovati vážné obavy, neboť nebylo tajemstvím, že jako korunní princ stál dosti blízko kruhů naplněných vřelým citěním slovanským i národně ruským a že nemiloval Němců. Neměl již naprosto podobné úcty k vzpomínkám na spojenectví ruskopruské v boji proti Napoleonovi, v jaké ještě jeho otec vyrostl; viděl naopak nerad německé cizáctví, které se pod ochranou hesla toho v ruském činovnictvu i důstojnictvu roztahovalo, nalézajíc ovšem zároveň hlavní oporu v německé šlechtě pobaltské oblasti.

Snaha vrátiti Rusku opravdu Rusům byla silnou vzpruhou bytosti Alexandra III., a proto bylo z prvních činů jeho, že v dvorském úřadování a ceremonielu konečně ruštinou zatlačil i frančtinu i němčinu. Jeho odpor proti dosavadnímu plození Němců v Rusku zvyšoval ostatně i jeho sňatek s dánskou princeznou Dagmarou, která, přijavši při přestoupení k pravoslaví jméno Marja, přinesla ze své vlasti, již právě v době ztráty Holštýna a Šlesviku opouštěla, živý odpor proti pruské rozpínatosti a dovedla jím tím spíše i na manžela působiti, ježto jí byl věrně oddán jako vzorný choť a velmi rád s ní zajížděl na dlouhé výlety ke dvoru kodaňskému. Vše to budilo tedy v okolí Bismarckově vážnou obavu, že nový cář obrátí hrot své moci zcela nepokrytě proti spolku německo-rakouskému tím spíše, ježto bylo známo, že podceňuje životnost monarchie rakouské zcela v duchu slavjanofilských národovců ru-

ských a nenávidí vídeňský dvůr nadto jako hlavní tvrz katolicismu, výbojně k východu se obracejícího.

Než proti nepochybným náladám těm stála jako mocná protiváha opravdová mírumilovnost Alexandra III. Mladý cář cenil sice vysoko řádnou vojenskou pohotovost své říše a byl rozhodnut ji technicky co možno zdokonaliti; poznal však sám jako velitel sboru v Bulharsku hrůzy války a miloval příliš svůj národ, než by jej byl bez naprosté nutnosti vystavoval znova tak strašné zkoušce. Potřeba řádné konsolidace těžce zviřených poměrů vnitřních zrazovala pak od útočné politiky zevní stejně, jako těžké úkoly, jež Rusku v Asii kladly nedokončené výboje z doby Alexandra II. a vleklé soupeřství s Anglií. Dohoda s Berlínem a Vídní, k níž diplomatická příprava již valně pokročila, jevila se nejlepší zárukou míru aspoň na dobu nejbližších let a proto mohl již krátce po nastoupení cářově německý vyslanec z Petrohradu vůči Bismarckovi vyslovovati přesvědčení, že u Alexandra III. »seine slawischen Neigungen, anstatt nach Aussen zu zu operieren, sich auf Russland konzentrieren würden« a, že tudíž v zahraničním postupu Ruska nebude valně odchytky od dosavadního směru.

A to se osvědčilo. Cář nedal se ani citovými sklony svými, ani ohnivými rádcy, jako byl třeba generál Skobelev, odvésti od směrnic krajní opatrnosti a vytrvalému úsilí Bismarckovu se podařilo opravdu, že po složitém jednání dalším s Vídní i Petrohradem vedeným dosáhl, čeho si přál. V Berlíně byla 18. června 1881 podepsána tajná smlouva, obnovující dohodu tří císařů, označenou výslovně jakožto »entente« k zachování míru a obrannému zajištění států ji uzavírajících. Smlouvu, platnou zatím na tři roky, noví spojenci zaručili si vzájemnou přátelskou neutralitu pro své možné srážky s jinými státy; kdyby při tom však šlo o Turecko a zejména o »nouvelles modifications dans le statu quo territorial de la Turquie d'Europe«, měla k tomu přistoupiti i předchozí vzájemná dohoda o cílech války. Tím se Rusko i Rakousko poutaly navzájem v postupu na Balkáně. Rusku bylo smlouvou nadto zajištěno, že závora mořských úžin nesmí býti Portou proti duchu ustanovení z roku 1856 a 1871 na prospěch Anglie porušována; jinak pozbývá sultán výhod zaručených mu berlínskou smlouvou. Ve zvláštní konvenci dodatkové slíbilo pak Rusko, že nebude se protiviti tomu, kdyby monarchie rakousko-uherská chtěla proměnití obsazení Bosny a Hercegoviny v úplnou anexi a snad

Národní citění
cářovo.

Cařevna Marja

Mírumilovnost
Alexandra III

Smlouva
z 18. června 1881.

Dodatková
konvence.

také správu sandžaku novopazarského vzíti zcela do svých rukou, kdežto Rakousko naopak připouštělo možnost připojení Východní Rumelie k Bulharsku »si elle se faisait par la force des choses«. Rozšíření knížectví bulharského také na Makedonii však mělo býti vyloučeno. Zároveň bylo v tomto dodatkovém protokolu vytčeno, že se strany všech tří vlád se má působiti k tomu, aby na místo vzájemných soupeřstev jejich rozličných zástupců na Balkáně nastala přátelská dohoda.

Tak byla diplomatickým úsilím Bismarckovým dohoda tří císařů z roku 1873 přece obnovena, šlo však při tom jen zdánlivě o touž věc; opravdu nebylo možno dokonalou změnu poměrů, kterou přinesl berlínský kongres a jeho dozvuky, žádným smluvním traktátem úplně odčiniti. A význačné bylo rovněž, že před podepsáním nové dohody Berlín a Vídeň vyměnily výslovná ujištění, že dohoda ta nikterak nekříží ani neruší paktu, který mezi nimi 1879 byl uzavřen, takže v rámci dohody tří císařů zvláštní spojenectví rakousko-německé, výslovně proti Rusku namířené, potrvalo a dobře prozrazovalo obmezenou nosnost, kterou středoevropské velmoci opravdu dohodě té přikládaly. Naproti tomu kladl Alexander III. velikou váhu na to, aby červnová smlouva zůstala přísně utajena a ani její existence na veřejnost nepronikla.

Příčinou toho bylo především, že cář se obával před nemilým dojmem, který by působila v ruském prostředí a zejména ovšem u přátel slovanství zpráva, že se navázaly opět smluvní styky s Rakouskem, proti němuž největší odpor trval. A cář sám, ač ohled na zabezpečení míru jej přiměl k tomu, že vypil trpký doušek, činil tak s vnitřní nechutí a zcela bez optimistických illusí, s nimiž se jeho otec byl 1873 s Vídní smířil. Syn zůstával i jako spojenec v nedůvěřivém střehu proti dunajské monarchii, od níž ho dělila zejména také větší míra církevních předsudků, než jako byla u Alexandra II.

Ale také vůči Německu nedovedl již cář a nechtěl ani navázati tak srdečné pouto dynastických vztahů, jaké vyznačovalo ještě nedávnou minulost. Pozorovali to zřejmě, kdož byli přítomni při jeho první osobní schůzce s Vilémem I. v Gdaňsku v září 1881, že poměrně chladná korektnost vzájemná nahradila bývalou srdečnou intimitu obou dvorů a že mezi ně se vtlačil zjevně těžký stín probuzeného vědomí národního soupeřství rusko-německého. Cář cítil se sám příliš Rusem a prohlédl dobře, že za Bismarckovými frásemi o těsném souručenství legitimních pa-

novníků se skrývá především sobecký zájem německých politických výpočtů a touhy po skutečné hegemonii v Evropě, vůči níž bylo si i veliké císařské říši po zkušenostech let právě minulých mnohem ostražitěji věsti, než kdysi vůči pouhému Prusku.

A mnohem větší měrou ještě hleděli ve Vídni i v Budapešti na novou dohodu spíše jako na pouhé, dočasné příměří, než jako na spolehlivou základnu trvalého přátelského poměru k Rusku. Neboť poměr takový by byl vyžadoval bezelstné zdrženlivosti v politice balkánské a vzdání se nadějí, že tou či onou cestou se podaří z tamní oblasti ruský vliv vůbec vytlačiti a na poloostrově zaujmouti rozhodující postavení. Naděje ty byly však získáním Bosny a Hercegoviny jakož i otevřením výhledu na Soluň sandžakem novopazarským příliš vydrážděny a zesilovaly je i úspěchy, kterých se právě ve chvíli, kdy byla znova klížena dohoda tří císařů, rakouské diplomacii podařilo získati i v Srbsku a jichž se zde jest rovněž třeba několika slovy dotknouti.

Již na kongresu berlínském bylo zjevno, že rakouská diplomacie se pokouší připoutati k sobě knížectví srbské, podporujíc jeho nároky na Pirot i kraj u Vranje a využívajíc skutečnosti, že ruské usilování o vytvoření většího Bulharska vzbuzovalo u Srbů nedůvěru zvláště z ohledu na Makedonii, na níž se znenáhla začaly také srbské nároky ohlašovati. Kníže Milan s cynickým prezíráním všech mravních závazků, jež jej vyznačovalo, byl opravdu ochoten co nejrychleji zapomenouti, že v krisi roku 1876 Srbsko opravdu jen ruskou obětavostí bylo zachráněno, kdežto rakouská rozpínavost naopak právě tak bolestně sáhala na národní zájem srbského plemene zabráním Bosny i Hercegoviny a zachováním sandžaku jako zdi, dělící Srbsko od Černé Hory. K Vídni lákaly ho však i osobní svody a proto odhodlal se dosti pochybnou podporu rakouskou v Berlíně zaplatiti 25. června 1878 smlouvou, která zaručovala rakousko-uherskému obchodu v knížectví srbském značné výhody, ukládajíc Srbsku zejména také závazek rychlého vybudování železniční trati na Soluň a Cařihrad, která se měla rakouskému vývozu státi výhodnou branou směrem k východu.

Uskutečnění závazků těch narazilo však v zápětí na tuhý odpor, v jehož čele stál zejména Jan Ristić, předseda vlády srbské i silné strany liberální. Ristić pochopoval, jakým nebezpečím pro knížectví jest ovládnutí Bosny i Hercegoviny vládou »Švábů« i Maďarů, kteří právě také

Utajení
smlouvy.

Chladnost
spojenců.

Naděje
rakouské.

Srbsko a
Rakousko.

Jan Ristić.

vůči Srbům ve vojvodině v otázce jejich náboženské samosprávy zcela bezohledně si počínali, a že nadto obchodní a železniční smlouva hrozí proměnit Srbsko vůbec ve vasalský přívěsek habsburské monarchie ve chvíli, kdy skutečně po prvé dosáhlo mezinárodně plné suverennity. Pokusil se tedy o obranu tím, že uzavřel za zády Rakouska s Anglií smlouvu o nejvyšších výhodách celních a neváhal roku 1880 konečně ani srbské zástupce, ve Vídni o smlouvu vyjednávací, odvolati, takže tehdy vypukla mezi knížectvím a monarchií dokonce celní válka. V tom vpadl však Milan této obraně národních zájmů úskočně v zad, vytvořiv v říjnu 1880 z opoziční strany napředňaků a některých liberálních přeběhlíků novou, jeho snahám povolnější vládu, v níž místo Ristićovo zaujal Piročanac a vedením zahraničních věcí byl pověřen k rakouským hlediskům povolný Mijatović. S ním mohl pak někdejší generální konsul bělehradský, tehdy odborový přednosta v ministerstvu vídeňském, Benjamin šlechtic Kallay, uzavřítí žádoucí obchodní smlouvu, která zvláštní výhody, poskytnuté pouze rakouskému a uherskému obchodu, příkryvala pláštíkem rozšířeného pohraničního styku.

Nadto došlo však 28. června 1881 v Bělehradě k podepsání tajné smlouvy politické, která zpečetila úplné připoutání knížectví k velmocenskému vlivu rakouskému, ovšem za cenu souhlasu k tomu, aby kníže Milan přijal titul královský, a za slib, že diplomacie rakouská bude nejen fedrovati jeho uznání u ostatních velmocí, nýbrž že podobně podepře i postup Srbska, kdyby snad v důsledku událostí, jichž zatím prý nelze předvídati, jednou chtělo rozšířiti své hranice směrem k jihu, ovšem s výjimkou sandžaku. Proti těmto dosti pochybným výhodám stály však neobyčejně tuhé závazky Srbska. Slibovalof nejen, že nebude na svém území trpěti politické nebo církevní agitace, jež by byla nepohodlna říši rakousko-uherské, pojímajíc v to Bosnu, Hercegovinu i sandžak; zavazovalo se čtvrtým článkem smlouvy výslovně, že bez předchozí dohody s monarchií nebude sjednávat aniž uzavře politické smlouvy s jakoukoliv jinou mocností a že nepřipustí na svém území vystupování cizích ozbrojených sborů, ani kdyby měly ráz útvarů dobrovolnických. Pro případ války bylo Srbsko nadto vázáno přátelskou neutralitou, a kdyby vojenská součinnost jeho s monarchií se jevila nutnou, měla podrobnosti její, zejména otázku vrchního velení, upravit zvláštní vojenská konvence.

Smlouva ta, přísně tajná, měla platiti na deset let, půl roku před vypršením lhůty té pak se mělo jednati o možné její prodloužení další. Jejím podepsáním v Bělehradě věc ovšem nebyla úplně skoncována, neboť vládě Piročanacově dodatečně přece jen vznikly pochybnosti o tom, je-li možno zadati plné svrchovanosti státní Srbska tak hluboko, jako se stalo zejména čtvrtým článkem, a začala tudíž naléhati na to, aby aspoň článek ten byl vynechán nebo pozměněn. Obtíže z toho vzniklé pomohl však překlenouti Milan osobním zakročením rázu opravdu zcela ojedinělého. Nesouhlasil sice s rozpaky své vlády, ale nechtěl se také s ní zřejmě znepřáteliti. Dal tedy rakousko-uherské vládě tajným, důvěrným dopisem z 24. října osobní čestné slovo, že nevstoupí jako vládce Srbska v jakékoliv jednání hledící k politické smlouvě s kteroukoliv jinou mocností bez rakouského vědomí a souhlasu.

Jsouc kryta tímto slovem panovníkovým, daným bez vědomí jeho vlády a zesíleným nepokrytými projevy Milanovými proti Rusům, mohla rakousko-uherská diplomacie se zdáním přátelské ústupnosti 25. října srbské vládě dáti ujištění, že čtvrtý článek smlouvy z 28. června »ne saurait porter atteinte au droit de la Serbie de négotier et conclure des traités, même politiques, avec un autre gouvernement«. Článek prý nepřináší Srbsku jiného závazku, než nevstupovati v smlouvy, jež by byly protivné duchu oné tajné smlouvy. Vláda Piročanacova byla tak oklamána v domění o skutečné povaze poměru Srbska k monarchii svým vlastním panovníkem, který se tak stával opravdu lenníkem velmoci, velikou část jeho národa zároveň přímo ujařmující, a vládcové ve Vídni i Budapešti mohli právem hleděti s pohrdlivým úsměškem na to, když Milan skutečnou závislost svou na nich ozlatil 6. března 1882 titulem královským. Nové království jevílo se jim především výhodnou baštou pro další postup na poloostrově a bylo přirozené, že v náladě té také dohoda, krátce před tím na nátlak Berlína s cařstvím ruským uzavřená, neměla v okolí Františka Josefa I. příliš pevných kořenů.

Odpor
srbské vlády

Tajný slib
Milanův.

Milan králem
(1882).

Celní spory.

Piročanac.

Smlouva
z 28. června 1881.

Tuhost jejich
závazků.

II.

VZNIK TROJSPOLKU.

Francie.

Pro vývoj evropské politiky v osmdesátých letech značnou důležitost měly také vnitřní zápasy stran ve Francii. V předchozích kapitolách naší práce bylo vytčeno, jak tam roku 1875 konečně zvítězila ústavní hlediska republikánská a volby do sněmovny poslanecké, vykonané v únoru 1876, potvrdily vítězství to zcela výrazně, neboť postavily asi 360 republikánů proti 170 monarchistům. Přes to nebyly těžké boje zásadní ještě nikterak ukončeny, ježto v senátu, současně ustaveném, stálo pouze 149 republikánů proti 151 členům pravice, k monarchii sklonným, a v čele státu trval stále ještě generál Mac Mahon.

Mac Mahon.

President ten, zvolený kdysi monarchickou většinou ústavodárného shromáždění k tomu, aby usnadnil obnovení království, nemohl se sice již stavěti proti republice zásadně; hodlal však neúnavně zápasiti dále aspoň o to, aby ve Francii s republikou nezvítězil demokratický řád, ohrožující odvěké sloupy společenského pořádku. A v této »défense sociale« souhlasila s ním i většina zámožných vrstev, vyšší byrokracie převzatá z doby císařské a duchovenstvo katolické.

Mac Mahon neměl se nadto za pouhého representanta státu, jemuž by bylo přijímati parlamentní ministerstvo z rukou většiny sněmovní. Stál na tom, že vedle ní a vedle senátu jest samostatným činitelem ústavním, jemuž především přísluší rozhodný vliv na moc výkonnou.

Republikánské strany.

Smíruje se takto s ústavním, nikoliv však parlamentním režimem a podléháje v intimním kroužku stále ještě vlivům monarchickým, president sestavil vládu především z nejkonservativnějších republikánů, seskupených v t. zv. levém centru, které mělo dosti přívrženců v senátě, bylo však nejslabší frakcí republikánskou ve sněmovně. Mnohem přednější byly tam strany jiné, zejména t. zv. republikánská levice, vedená obezřetně Julesem Grévym i Julesem Ferrym, a »Union républicaine« v čele s Gambettou, který byl rovněž značně zmírnil svůj vznětlivý temperament a nezapíral, že míní žádoucí demokratisaci státu i společnosti francouzské s novotami, jako byla úplná odluka církve od státu, rázná změna soustavy daňové směřující k progresivnímu zatížení bohatých, zrušení senátu, rozšíření samosprávy na újmu moci státních úřadů správ-

ních, zlidovění armády miliční soustavou a jiné podobné radikální změny provésti pouze z části, postupně a bez příkrého přelomu. Proto posmíval se mu hlouček stoupců krajní levice, vedený britkým řečníkem Clemenceauem, vydavatelem listu »Justice«, jako zrádci původních hesel republikánských z doby pádu císařství a vyhlášoval ho za zkozeného lva, ač Gambetta stále ještě dovedl slovem i gestem vzrušovati národ a v očích konservativců zůstával nebezpečným bouřlivákem a demagogem, Neboť v souhlase s vůdci republikánské levice vytýkal, že v republice opravdu nelze, tak jak doufali Mac Mahon a jeho stoupci, věčně setrvati při všech rádech a zvycích přejatých z dob císařství i království, nýbrž že jest třeba aspoň z části »epurovati« především z civilní i vojenské správy živly republice zásadně nepřátelské a zároveň odpouštati stát a společnost francouzskou od přílišného vlivu církve římské.

Oportunism a radikalism.

Gambetta.

»Le cléricalisme, voilà l'ennemi« stalo se význačným heslem Gambettovým v jeho boji proti Mac Mahonovi a jeho důvěrným rádcům, který se stále stupňoval až vyvrcholil roku 1877 v květnu ve velmi příkrých srážkách parlamentních. Ježto pak vláda, v jejímž čele byl Jules Simon, prohlašující o sobě, že jest »profondément conservateur«, ale také »profondément républicain«, neprojevila při nich dosti ráznosti Mac Mahonovi žádoucí, vyslovil jí president okázalým dopisem z 16. května přímo nedůvěru a donutil ji k demisi, vytýkaje, že jest jako zodpovědný ochránce osvědčených řádů společenských povinen chrániti Francii před zhoubnou vlnou radikalismu, jež by zemi vmetla na úskalí hrůzovlády stejně jako roku 1793. Vévoda z Broglie sestavil pak s jeho souhlasem novou vládu, složenou skoro vesměs z legitimistů, orleanistů a imperialistů.

Převrat 16. května 1877

To byl skutečný pokus o jakýsi převrat státní, ohrožující podstatu republiky, který vzbudil ovšem hlučný odpor většiny ve sněmovně. Mac Mahon snažil se jej však zlomiti tím, že za souhlasu zcela nepatrné většiny senátu sněmovnu rozpustil a při volbách, konaných na podzim 1877, rozvinul s pomocí úřednického stroje neobyčejný nátlak na prospěch konservativních stran. Sesadil proto mnoho republikánských mairů a prefektů, rozpouštěl městská zastupitelstva a pokrokové spolky, stěžoval kolportáž deníků levice, vystupoval sám v rozličných městech jako volební řečník, vyličující hrůzyplné následky demagogie. Než tím vším přiměl jen levici k vytvoření jednotného šiku a výsledek tuhého boje

Nátlak volební.

byl, že v říjnu 1877 národ vyslal do sněmovny 330 republikánů a jen 210 konservativců.

Prohra
Mac Mahonova. Vévoda Broglie ovšem odstoupil, a když president se pak ještě pokoušel o prodloužení zápasu jmenováním úřednického »ministère d'affaires«, odpověděla sněmovna odepřením rozpočtu na příští rok a poměr hlavy státu k voleným zástupcům národa přiostrčil se tak, jako za Karla X. roku 1830 nebo v Prusku roku 1862. Než Mac Mahon netroufal si opakovati ani to, co učinil kdysi Polignac, aniž našel Bismarcka, jako král pruský Vilém. Viděl také dobře, že nesmí příliš spoléhati na vojsko, kdyby došlo k pouličním srážkám, a proto nezbylo mu konečně než to, co byl Gambetta již před volbami předpověděl, totiž »se soumettre ou se démettre«.

Jeho odstoupení
(leden 1879). Na nátlak přátel a domnívaje se, že tak spíše zachová aspoň jakési výhody zásadám konservativním, volil sice setrvání v hodnosti presidentské, ale jeho názor, podle něhož vlastně republika neměla býti než konstituční monarchií s dočasným presidentem na trůně, byl dokonale poražen hlediskem, že ve Francii vláda má býti především zosobňovatelem sněmovní většiny, a důsledky toho jevíly se stále zřejměji. Proto přečkal Mac Mahon na stolci presidentském stěží ještě rok 1878, kdy jakési uklidnění politických bojů ukládala světová výstava v Paříži tehdy otevřená, jež měla světu ukázati, jak rychle se Francie zotavila z válečné pohromy. Hned počátek roku 1879 přinesl presidentovi novou porážku vítězstvím republikánů při volbách do senátu, a když vláda podle přání sněmovny přikročila k značným změnám ve vysoké byrokracii a generalitě, vzdal se Mac Mahon konečně 30. ledna 1879 své důstojnosti a jeho nástupcem stal se jakousi ironií osudu muž, který roku 1848 byl ostře mluvil proti tomu, aby v čelo republiky francouzské byl stavěn vůbec president, Jules Grévy.

Jules Grévy. Volbou tohoto rozhodného republikána za hlavu státu bylo teprve dokonale zpečetěno vítězství demokratických sil a republikánských hledisek ve Francii. Levice strhuje na sebe rozhodný vliv, Gambetta stává se předsedou komory a Marseillaisa úřední hymnou státní; zavádí se den pádu Bastilly (14. červenec) jako svátek národní a také senát se stěhuje konečně z Versailles do Paříže.

Tato rozhodnutí nebyla pak pouze pro vnitřní život francouzský významná; byla svrchované důležitosti i pro ostatní Evropu, neboť zname-

nala, že Francie zůstává také na tomto poli výrazným protikladem Německa, kde právě tehdy Bismarck rozchodem s národními liberály zahajoval svůj odklon od pokrokových směrů a dodával tím silám reakce ve střední a východní Evropě novou vzpruhu. Francie naproti tomu obracela stále důsledněji tvář svou v opačnou stranu a rozličné usměrnění to nemohlo než ještě více prohloubiti propast mezi oběma národy od roku 1870 zející.

Vítězství republikánských zásad a demokratických hesel v ústavním životě francouzském provedené hlasovacím lístkem neznamenalovošem zároveň již také vítězství ve smýšlení a sklonech vůdčích vrstev národních. Naopak. Většina t. zv. »classes dirigeantes« podrobovala se jen nevolky novým řádům. Úředníci a vyšší důstojníci, kteří kdysi sloužili ještě císařství, přivykali nesnadno republikánské demokratisaci, a mnozí z nich zůstávali monarchisty, stejně jako téměř veškerá šlechta, ať legitimistická, ať orleanistická. A podle šlechty opičila se i značná část bohaté buržoasie průmyslové a peněžnické, které se ostatně také valně nezamlouval nátlak krajní levice na ostřejší zdanění zámožných. Na všechny tyto vrstvy pak neobyčejný vliv mělo katolické duchovenstvo, vládnoucí bohatě rozvinutým školstvím soukromým a vnikající hluboko do života rodinného. Konservativním sklonům vyšší společnosti dostávalo se nadto některé posily i se strany vědecké, když u mnohých vynikajících duchů, jako byl na příklad stárnoucí Renan nebo Taine, stinné stránky novodobé demokracie daly podnět k příkré, zásadní kritice pokrokových hesel vůbec, která pak nalézala velmi ozvučné prostředí v ústavech, opřených tak pevně o starou tradici, jako byla na příklad francouzská Akademie.

A tak došlo k zvláštnímu zjevu, že ve Francii správa vojenská, politická i soudní zůstávala namnoze v rukou skupin od republiky odvrácených a zřejmě konservativních, kdežto stroj zákonodárný naopak řídily většinou osobnosti od tradic společenských i náboženských se výrazně odklánějící a hlásající nutnost rychlého pokroku osvětového i sociálního. Z toho vznikala pak nejen snaha držitelů politické moci po různé osobní epuraci správy státní od živlů protirepublikánských, nýbrž jejich příkré proticírkevní nálada, která vedla k tomu, že právě ve chvíli, kdy v sousedním Německu Bismarck všemi prostředky se snažil likvidovati kulturní boj, v němž kdysi Francie byla hlavním spojencem Říma, kdy i v Rakousku hrabě Taaffe vycházel opět církvi ochotně vstříc ve věcech

Konservativní
šik.

Vědecký
pessimism.

Pokrokový
tábor.

školských, a kdy v Rusku s Pobědonoscevem rovněž církevní hlediska vítězila nad volným myšlením, ve Francii se rozpoutával prudký kulturní zápas vládnoucích skupin republikánské levice s Římem a jeho obránci.

Jules Ferry.

V boji tom zvláště význačného postavení nabyl Jules Ferry, po volbě Grévyho za presidenta republiky vůdce skupiny t. zv. republikánské levice ve sněmovně, ministr školství a později, v době od září 1880 do října 1881 ministerský předseda. Hned roku 1879 zaútočil především rozhodně na mocné postavení, které měly ve školství francouzském od padesátých let duchovní kongregace, opírajíce se o zásadu t. zv. školské svobody, jež jim umožňovala bez tísnivého dozoru státního konati vyučování v duchu přísně katolickém namnoze silami pochybné úrovně vědecké a veřejně neaprobovanými. Ferry, prohlašuje, že jest především nutno, »arracher l'âme de la jeunesse française à la Compagnie de Jésus«, vystoupil s návrhem zákona, vylučujícím i ze soukromých škol národních a středních učitele bez státních zkoušek a odnímajícím církevním vysokým školám právo udělovati veřejně platné grady. Zvláště význačný byl však sedmý článek předlohy, zakazující vůbec kongregacím, jež nebyly státem autorisovány, jakékoliv vyučování; neboť jeho ostří obracelo se především proti jesuitům a jejich vlivu, i ve Francii neobyčejně vzrostlému zejména od jejich vítězství v církvi na vatikánském koncilu roku 1870.

Boj s církví.

Odpor senátu

Vskutku narazilo ustanovení to nejen na prudký odpor konservativní menšiny ve sněmovně, nýbrž jeho uzákonění znemožnila svým odporem zejména také umírněně republikánská skupina v senátě, kde vůbec vládí méně pokrokový duch než ve sněmovně proto, že v generálních radách departementálních, rozhodujících při doplňování senátu, značný vliv měli starostové menších měst a jiní členové střední buržoasie. Nemohouc zatím překonati tento odpor senátu vláda spokojila se s tím, že na základě starších ustanovení v březnu 1880 dekretovala vypovězení jesuitů z Francie a jala se vymáhati na ostatních kongregacích, aby se podrobily státní autorisaci, což vedlo k rozličným místním srážkám, veřejné mínění prudce vzrušujícím.

Laicisace
školská.

Vskutku mnohem většího úspěchu než tímto obtížným bojem se soukromým školstvím církevním dosáhl Jules Ferry pro svůj ideál laické výchovy národa současnou kladnou péčí o vybudování veřejných škol nekonfesijních. Tak podařilo se mu roku 1880 položit základy k novým

vyšším školám dívčím, důležitým proto, že zvláště výchova ženy dotud ve Francii skoro bez výjimky tkvěla v rukou církevních. V letech 1881 až 1882 bylo pak spolu se ztížením závaznosti a bezplatností školní návštěvy na zcela nový základ postaveno veškeré veřejné školství národní i péče o učitelský dorost, tak že teprve tehdy proniká laická výchova i do odlehklých vesnic, počíná mnohem účinněji než před tím zápasiti se školstvím církevním a nalézá v státním učitelstvu neobyčejně zesílený sbor bojovníků za volnost myšlení a pokroková hesla. Také vědecká úroveň universit francouzských, které přes předchozí reformy Duruyovy zůstávaly namnoze stále ještě spíše pouhými výrobkami zkouškových diplomů, než dílnami učené práce, povznášela se zásluhou některých vážných pomocníků vlády, jako byl na příklad archeolog Albert Dumont.

Ruku v ruce s těmito, pro duševní vývoj národa velmi důležitými novotami šly pak mnohé jiné změny, význačně pro vítězství nových sil v zákonodárství republiky. Všeobecná amnestie pro politické zločiny umožnila návrat do vlasti radikálům, odsouzeným pro účast na komuně pařížské; došlo k podstatnému rozšíření svobody tisku i práva shromažďovacího, k zrušení novinářských kaucí a stanovení porot pro tiskové přečiny, obecním zastupitelstvům svěřena volba mairů a jednání jejich postaveno pod kontrolu veřejnosti. Houfným pensionováním starších soudců bylo provedeno omlazení tribunálů ve smyslu demokraticko-republikánském, částečnou změnou volebních řádů do senátu zmenšeny poněkud výhody, jež v ohledu tom měla dotud menší města před velikými a senát stranickým složením svým učiněn podobnějším poslanecké sněmovně, takže v rozličných ohledech byl v letech následujících po pádu Mac Mahonově nepochybně zřejmý zrychlený vývoj k novým, demokratičtějším řádům, který byl pak tím lépe zabezpečen, ježto ve volbách roku 1881 pravice konservativní vrstvy ve sněmovně zastupující na pouhých 88 hlasů poklesla.

Svobodomyšlné
novoty.

Rozhodující moc ve sněmovně zůstávala tak v rukou velikých skupin republikánských, čítajících dohromady na 400 poslanců a odlišujících se výrazně jak od poražené pravice, tak od krajně radikálního, levého křídla, které nedosahovalo sice ani padesáti hlasů, vedlo si však velmi výbojně, majíc vedle Clemenceaua i jiné účinné řečníky, jako byl Camille Pelletan, Alexandre Millerand a jiní. A při tom bylo velmi důležité, že většina ta, stíhaná od odpůrců přezdívkou »opportunistů« a spojená se

Zápasy stran
politických.

světem kapitalistické podnikavosti namnoze páskami těsnějšími, než přiči-
pouštěla rozhodně demokratická hesla, nebyla útvarem jednotným, nýbrž
děčila se na rozličné frakce, jež mezi sebou nejednou sváděly na parla-
mentním kolbišti hlučné šarvátky. Šlo při nich z části o rozličné otázky
politické věcného rázu, ještě více však o osobní boj o moc ve státě mezi
vůdčími politiky, ať to byl Ferry, střízlivý státník silné ruky a autorita-
tivních sklonů, nebo Gambetta, který stále ještě dovedl širokým tribun-
ským gestem rozehráti citové struny davu a dával se druhdy sám strho-
vati jižní obrazivostí k překvapujícím náběhům, nebo Freycinet, odbor-
ník technický velikého věhlasu, zároveň však také tuhý a obratný zá-
pasník na parlamentní půdě, výmluvný, k demagogii sklonný Floquet a
jiní političtí »dii minorum gentium«.

Neustálenost
poměrů.

Vzájemný zápas těchto vůdčích osobností o moc ve sněmovně, nedo-
statečná vyhraněnost a náladovost skupin, o něž se opíraly, časté změny
ministerstev, které byly toho následkem, zvučná hesla agitační, s nimiž
se při tom nešetřilo, vše dávalo veřejnému životu francouzskému od
sklonku sedmdesátých let počínaje poněkud chaotický ráz, naprosto od-
chylný od parlamentních zápasů, které v sousední Anglii byly domovem
a v nichž si liberální Evropa navykla viděti takřka závaznou předlohu
pro konstituční stát. Proto vznikaly namnoze i tam, kde nevládl konser-
vativně zásadní odpor proti skutečné ústavnosti, vážné pochybnosti o tom,
neřítí-li se Francie do propasti zhoubných převratů, není-li vskutku obětí
vleklé horečky demagogické a pokusů, těžce ohrožujících řád společens-
ský, sílu státu a rovnováhu národního bytí. A dojem ten, ač skutečnost
později ukázala, že nebyl nikterak správný, nemohl ovšem zůstatí zcela
bez účinku ani na mezinárodní postavení Francie v kruhu ostatních států
evropských, neboť stěžoval republice především možnost, aby našla
pevnou oporu spojeneckou u některé jiné velmoci.

Poměr k Rusku.

Skutečně nebylo ovšem pro tuto věc ani u tehdejších vůdčích stát-
níků francouzských valné nálady. V první polovici sedmdesátých let,
kdy monarchistická většina ústavodárného shromáždění ve Versailles jen
zvolna ustupovala před rostoucím tlakem přívrženců republikánského
zřízení a také mezi těmito přívrženci opatrný konservatism Thiersův
měl převahu, ovládala zahraniční politiku francouzskou, řízenou muži,
jako byl vévoda Décazes, živá touha po dosažení spojení s velikou
říší císařskou a dvorem Alexandra II., na němž zejména kancléř Gorčakov

myšlenky té aspoň zásadně neodmítal a svým zahráváním s ní Bismar-
ckovi mnohou bezesnou noc způsobil. Vláda levice, které porážka Mac
Mahonova na sklonku 1877 vládu nad Francií do rukou byla vložila,
vedla si ve věci té však zcela jinak. Zvýšený zájem na vnitřních zápa-
sech činil jí veškeré zevní zápletky tím spíše nežádoucími, ježto mohly
jen zesílit váhu generality a vyššího důstojnictva, které svými monar-
chickými sklony bylo politikům vítězné levice velmi nepohodlné a pode-
zřelé. Státníci francouzští, jako byl učený Waddington, ministr věcí za-
hraničních v letech 1877—1879, obávali se nadto zejména i toho, že by
Bismarck na zjevné sblížení se Francie s Ruskem, válkou tureckou a
vnitřními zmatky zeslabeným, odpověděl naráz vypověděním války pre-
ventivní; proto se odkláněli, jak jsme již také v předchozí kapitole na-
značili, zcela okázale od Ruska, od něhož je ostatně dělily i zájmy fran-
couzských věřitelů na zachování moci turecké a snaha udržeti dobrou
vůli s druhým hlavním soupeřem Ruska, Anglií. Ochrana poskytovaná
ve Francii ruským revolucionářům a domnění, že republika propadla
úplně podvratnému kvasu a zápasům politických dobrodruhů, vztýčily
pak zejména od roku 1880 vysokou zeď neporozumění a nechutenstev
mezi dvorem císařským a Paříží, takže na jejich přátelské sblížení zatím
bylo těžko pomýšleti.

Waddington.

Ze skutečnosti té snažil se těžiti zejména Bismarck. Také on ozna-
čoval sice demokratickou republiku jako »fortschreitende Zersetzung
des ursprünglich musterhaft organisierten französischen Staatswesens«
a snažil se, jak víme, vyličovati ji i v Rusku jako obecné nebezpečí pro
monarchickou Evropu, proti němuž jest především třeba posílití solida-
ritu dynastických útvarů vzájemnou dohodou tří císařů. Sám hledal však
navázati, počínaje již od roku 1877, nejlepší styky s novými pány moci
v Paříži.

Bismarck
a Francie.

Vida, že poválečná obnova Francie a jejího velmocenského významu
jsou skutečností, kterých nebylo lze překaziti, připíal své naděje k mož-
nosti, že při rostoucím vnitřním varu republiky se snad národ francouz-
ský přece smíří se ztrátami, jež mu způsobil Sedan, stejně jako se kdysi
smířil s ponížením, jež mu způsobil Lipsko a Waterloo. S pomocí pa-
řížského vyslance, ve francouzské společnosti velmi oblíbeného knížete
Hohenlohe, snažil se proto ukazovati Francii ve vzájemných stycích
tvář nejpříjemnější, vytýkaje, že by jí v její mezinárodní osamocenosti

Alsasko.

opravdu spojenecká opora o padesát milionů Němců pro postavení ve světě byla opravdu cennější než utkvělá vzpomínka na ztracený milion Alsasanů a Lotrinčanů, vůči nimž ostatně kancléř začal nyní poněkud snesitelněji si vésti. Neboť dosadil do Štrasburku jakožto správce říšských zemí maršálka Manteuffela, který se snažil, ovšem bez valného úspěchu, vůdčí vrstvy alsaské větší blahovůli pro Německo získati. Také osobní styky kancléřovy s novým francouzským vyslancem v Berlíně staly se mnohem méně upjaté než byly kdysi, a roku 1878 v dubnu prostřednictvím vynikajícího průmyslníka německého, hraběte Henckela-Donnersmarcka, byla dokonce smlouvána osobní schůzka Bismarckova s Gambettou, který na chvíli podlehl illusi, že Bismarck by mohl snad způsobiti i vrácení části Alsas a Lotrinska za jiné kompensace. To byla ovšem jen chvilková nálada; ke schůzce nedošlo a později, roku 1880, dovedl Gambetta opět, na příklad okázalou řečí v Cherbourgu, německému státníkovi připomenouti velmi důrazně, že se naděje na odplatu a odčinění krivdy z roku 1871 v duši francouzského národa může sice dočasně jaksí do koutka schouliti a zdánlivě umlknouti, že však žije dále nezlomena. A také zdrženlivý, dobré shodě s Německem opravdu přející Ferry se netajil tím, že shoda ta má sice usnadniti přítomné úkoly Francie, že však jest Francouzům při tom třeba budoucnost si úplně vyhraditi podle hesla: »Pacifier le présent, réserver l'avenir«.

Snahy Bismarckovy.

V ohledu tom přiznal Bismarck sám záhy, že veškeré přepjaté naděje na opravdový smír obou národů jsou planou vidinou, za jakou nemíval zvyk dlouho se honiti; přes to však nepřestal ceniti i dočasné zmírnění živelného odporu za značnou výhodu tím spíše, ježto doufal, že jí zjedná aspoň jakousi stálost, nalezne-li zároveň cestu, kterou by velmocenskou ctižádost Francouzů zabavil a zraky jejich odvrátil od bolestného, utkvělého zírání k »ráně ve Vogésách«. A cestou tou jevílo se mu především stupňování zájmu francouzského na mimoevropské oblasti, který zejména za vlády Julesa Ferryho od roku 1880 stále zřejměji se počal hlásiti a zahraniční politiku republiky opravdu postavil před úplně nové otázky.

V jiné souvislosti dotkneme se později ještě podrobně toho, jaké úkoly Francie tehdy na sebe vzala v Indočíně, Egyptě i na západním pobřeží africkém; zde zatím jest především třeba, abychom si povšíml

zápletky, která pro další vývoj evropské politiky na počátku osmdesátých let se stala zvláště působivou. Byla to otázka tunisská.

* * *

Postupný rozvoj Alžírsko, které se znenáhla stávalo spíše kusem Francie než pouhou zámořskou osadou, vedl přirozeně k tomu, že se znovu a znovu hlásila snaha, rozšířiti panství Francie také na kraje s Alžírskem sousedící a jimiž teprve by byla severoafriická država republiky nabyta jakés vhodné ucelenosti a stala se zároveň mocnou oporou francouzské moci v západních končinách moře Středozemního. Snahy ty narážely však na podstatné překážky jiných mocí, a zejména pokud šlo o Marokko, ukázal se odpor ten zatím příliš silným.

Alžír.

Španělsko opřené o Anglii, která nechtěla nikterak dopustiti, aby francouzský vliv ovládl v kraji čelícím přímo její gibraltarské državě, dosáhlo toho, že na mezinárodní konferenci v Madridě, které se účastnily vedle většiny mocí evropských i Spojené Státy americké, 3. července 1880 byla stanovena zásada integrity územní a státní nezávislosti Marokka, ovšem s náležitým opatřením mezinárodním na ochranu cizinců a jejich domorodých zřízenců v šerifské říši. Tím více byla však Francie se svým rozpětím odkázána na východní sousedství Alžírsko.

Marokko.

Šlo tu především o Tunis, kraj cenný svými přístavy, zemědělstvím i tím, že od dávna sloužil za východiště karavannímu obchodu do afrického nitrozemí; a nebylo ani nouze o záminku pro možné zakročení francouzské moci. Neboť pod nominální svrchovaností tureckého sultána vládli v Tunisu beyové, kteří neměli dosti síly, aby v oblasti neklidných kmenů na alžírském pohraničí dovedli zachovati vždy náležitý pořádek.

Tunis.

Než také zde francouzské vyhlídky narážely od šedesátých let na zjevnou soutěž jiných mocí. Jednak byla to opět Anglie, která si nepřála zejména toho, aby Francie ovládnutím výtečného přístavu tunisského, Bizerty, své postavení námořní v severní Africe upevnila. A zároveň vrhala na oblast tu žádostivé zraky Italie hned od svého sjednocení, nejen ježto území někdejšího Karthaga bylo Sicilii tak blízké, nýbrž také proto, že v Tunisu se usadilo dosti mnoho vlašských příslušníků a mateřskou zemi svou k jeho získání podněcovali. Proto rozvinulo se

Zájmy italské.

tu záhy žárlivé soutěžení konsulů všech tří mocí, kterým ostatně také rozvrácené finanční hospodářství beyovo dávalo příležitost k zasahování do záležitostí tunisských. Neboť roku 1869 bylo nutno zříditi zvláštní francouzsko-anglicko-italskou komisi dozorčí, která konsolidovala beyovy závazky cizím věřitelům na jednotný dluh 152 millionů franků, na němž lvi podíl připadal ovšem francouzskému kapitálu.

Tak byla moslemská země znenáhla připravována pro opanování Evropou, věc počala však dozrávati zejména, když říše turecká válkou s Ruskem byla otřesena a její územní okleštění se tím více než kdy jindy posunulo do popředí. Proto již v zákulisí berlínskému kongresu padlo nejedno významné slovo také o Tunisu a zdá se nepochybným, že hlavní prostředník diplomatického vyjednávání, Bismarck, tehdy důvěrně nadhazoval především italským zástupcům, neměli-li by za vhodno, ruce své po této drzavě vztáhnouti. Hrabě Corti, Itálii na kongresu zastupující, projevil však ve věci té velmi zdrženlivou opatrnost, kterážto souvisela zjevně se změnami, které se ve vnitřní i zevní politice italské nedlouho před tím byly staly.

Volbami roku 1876 pozbyla totiž v Itálii rozhodujícího vlivu pravice dotud vládnoucí, jejíž těžiště tkvělo v zámožných a vzdělaných vrstvách severních částí poloostrova, a s levicí přišlo k veslu namnoze nové, mladší pokolení, které nebylo již tak činně účastno na obětech předchozích bojů za národní sjednocení a v němž mnohem větší vliv měly méně vzdělané a v správní praxi neobeznalé, ale osobně ctižádostivější a politicky neklidné živly z vlašského jihu. Pravice přidržovala se v duchu odkazu Cavourova ve vnitřní politice spíše vzorů anglických a měla poněkud aristokraticko-konservativní příděch. Levice, mnohem více dotčená duchem republikánsko-demokratické ideologie francouzské, která právě tehdy ve Francii samé nad Mac Mahonem vítězila, neměla valné úcty ani k zděděným řádům monarchickým, ani k dotavadní tradici odvěkého společenského pořádku. Přicházela nadto k vládě s mnohými sliby a závazky vůči nižším vrstvám, jako bylo rozšíření práva volebního, soubory tiskové i spolčovací a zmenšení daňových břemen spojené s větší štědrostí státu vůči místním potřebám a zejména s rychlým vybudováním novodobých komunikací v celé zemi.

Velmi důležité bylo také, že záhy po vítězství levice 9. ledna 1878 zemřel po krátké chorobě král Viktor Emanuel I., panovník pevné ruky a

ozářený gloriolou osvoboditele a sjednocovatele vlasti. Jeho syn a nástupce Humbert I., muž klidný a poctivý, ale poněkud z měkkého těsta, neimponoval již národu a jevil více sklon, podřizovati královskou moc vůli parlamentní většiny. Podobně jako v současné Francii většina ta stala se však zároveň předmětem tuhých zápasů mezi ctižádostivými vůdci několika skupin levice, které se navzájem nelišily tolik věcnými hledisky, jako osobními sklony a žárlivostmi. Tak vstupují do popředí veřejného života mužové, jako byl pružný taktik parlamentní Depretis, útočný, ale příliš náladový vlastenec Cairolí, nadaný Sicilec Francesco Crispi, kdysi spiklenec a druh Garibaldiho, nyní státník bezmezně chtivý moci a velikých náběhů, bystrý právník Zanardelli a někteří jiní. Mezi nimi dochází k tuhému závodění, při němž se nešetří namnoze s obecnými hesly demokratickými, ale ještě více pracuje se zajišťováním si volební klientely s pomocí rozličných výhod poskytovaných na účet státu místním i stranickým skupinám, což mělo ovšem za následek rychlý vzrůst politické korrupce, k níž vlašské prostředí ostatně bylo již v době před národním sjednocením některými absolutistickými vládami dostatečně připraveno. A státní hospodářství, obezřetným postupem pravice z nejtěžších svízelů doby sjednocení vyproštěné, počalo se při tom rychle stáčet na dráhu povážlivých schodků. Zdálo se takřka, jako by v mladém státu sopečné síly, v neklidné půdě jeho drímající, se na všech koncích probouzely k hrozné činnosti.

Bylo přirozeno, že vývoj ten od počátku neprospíval k mezinárodní vážnosti Itálie a k posílení jejího velmocenského postavení, tím spíše, že zevní politika vlašská neměla dostatečné důslednosti a promyšlených směrnic. Dokud ve Francii vládl směr konservativní, o papeže opřený, a zároveň v Německu Bismarck naopak v kulturním boji s katolictvím se prudce utkával, měla italská politika příděch zjevně protifrancouzský a hledala dobré styky s Berlínem, ač ovšem nedošlo ani tu k pevným, závazným smlouvám. A sklon ten vázal ovšem Itálii aspoň z části ruce také vůči Rakousku, s Německem ve spolku tří císařů sdruženém. Vítězství demokratických sil ve Francii, které tam od počátku slibovalo vážné srážky s církví v době, kdy kulturní boj německý počal ochabovati, změnilo však věc tu podstatně, stejně jako ji změnilo i republikánské nálady, které se také v Itálii s vítězstvím levice začaly tu a tam hlásiti. Ro-

Berlínský kongres.

Itálie.

Vítězství levice.

Smrt Viktora Emanuela I. (9. ledna 1878).

Politické zápasy.

Poměr k Francii.

ste počet těch, kdož hledají i v zahraniční politice přátelství francouzské republiky a jsou mezi nimi i vůdčí státníci, na příklad Cairolí.

Crispi a
Bismarck.

Irredenta.

Albanie.

Jiní ovšem nesouhlasili s tím a viděli stále ještě v Berlíně bezpečnější oporu. Tak zaklepal na příklad v září 1877 Crispi, tehdy předseda sněmovny poslanecké, u Bismarcka za jeho pobytu v Gastýně s návrhem určitého spojení italsko-německého; ale věc ukázala se od počátku dosti nesnadnou. Neboť myšlenka, aby se snad spojení takové stalo na újmu Rakouska, z něhož by Itálie i Německo kusy jazykově k nim příslušné vytrhly, narazila u Bismarcka nejen na zásadní odpor, nýbrž na zcela opačné tvrzení, že cesta za spojenectvím z Říma do Berlína vede pouze přes Vídeň, ježto již tehdy německý kancléř dohodu přátelskou s dunajskou monarchií měl za nezbytnou a ve všech případech výhodnou základnu svých diplomatických kombinací. A brzký rozhovor s Andrássem přesvědčil italského státníka o tom, že opravdu cesta ta nebude snadná. Neboť v Itálii v obecném mínění příliš pevně zakořeněny byly sklony irredentistické, vytýkající, že bez získání »nevykoupěných bratří« v Tridentu i Terstu a po případě i v Dalmacii k ucelení národní jednoty opravdu přátelský poměr k habsburskému mocnářství nemůže vůbec nastati. Ale počínalo se zároveň hlásiti i mínění, že by také případný nový přírůstek rakouské moci na Balkáně, jehož možnost rusko-turecká válka posunula značně do popředí, měl býti vyvážen současným přírůstkem vlašské moci na Adrii. Tím vstupovala po prvé zejména Albanie do popředí politických úvah v Římě a v rozhovorech mezi Crispim a Bismarckem stala se i o ní zmínka. Než ve Vídni ovšem nechtěli ani slyšeti o tom, že by tak draho měli vykupovati dobrý poměr k Itálii, a tak zatím nejen že nebylo na obzoru těsnější spojení italského království s Vídni a Berlínem, nýbrž naopak, shovívavost, kterou vláda italská řízená tehdy právě Cairolim začala více než kdy před tím osvědčovati vůči opětovným irredentistickým demonstracím proti Rakousku v Římě i jinde, dráždila povážlivě rakouskou diplomacii, jsouc provázena zároveň zmíněným již sklonem Cairoliho k vyhledávání dohody s Francií.

Proto když Bismarck, který již v gastýnských rozhovorech s Crispim nadhazoval, že by Itálie svou potřebu rozpětí měla především soustřediti na Tunis nebo Tripolsko, k italským jednatelům na berlínském kongresu přistoupil s důvěrným dotazem, nestáli-li by o kus turecké kořisti v tomto směru, narazil na zjevnou nedůvěru a upjatost. Hrabě Corti i Cairolí

Itálie
na kongresu
berlínském.

měli především podezření, že kancléři jde jen o to, aby vrazil klín mezi Francií a Itálii; ale následkem toho zůstala Itálie pak v Berlíně takřka úplně osamocena a bez vlivu, jako »ultimo popolo del mondo«, neodnesla odtud vůbec zisku, kdežto kancléř se mohl naopak v tunisské otázce tím snáze obrátiti se svůdnou laskavostí k francouzským zástupcům, jsa pevně přesvědčen, že přivede-li Francií k ráznému postupu v tomto směru, nejen zabaví účelně její sílu v podniku pro Německo neškodném, nýbrž zároveň vrazí přece žádoucí klín mezi obě románské sestry a donutí Itálii, aby hledala znova v Berlíně a ve Vídni oporu, ale kajicně a za lacinějších podmínek, než s jakými nedávno byl Crispi přišel.

Proto ujistil francouzského ministra zahraničních věcí, Waddingtona, že Německo nebude činiti námitek proti francouzskému postupu do Tunisu, a zrno padlo na půdu úrodnou, ježto také angličtí zástupci na kongresu berlínském, snažíce se zmírniti odpor Francie proti anglickému obsazení Cypru, s možností francouzské kompensace v Tunisu se smířili. Lord Salisbury vyslovil se v tom smyslu vůči Waddingtonovi 7. července 1878 zcela určitě a potvrdil to později i důvěrnou notou písemnou.

Francie
a Tunis.

Francie měla tak ve chvíli, kdy spolu s ostatními mocnostmi v Berlíně říši osmanské znova slavnostně potvrzovala územní neporušenost toho, co Turkům právě zbylo, již zcela určité plány na ovládnutí Tunisu, aspoň zásadně moci sultánově podléhajícího. Vláda její se ovšem nikterak neukvapila s jejich provedením, hlavně z obavy, aby nepřipravené veřejné mínění jí nevyčetlo, že opouští předčasně dosavadní »politique de recueillement« a podniká zbytečné dobrodružství.

Proto tajili se zatím Waddington i Freycinet o zahraniční politice v letech těch rozhodující se svými záměry a dávali dokonce italským diplomatům velmi uklidňující ujištění. V Tunisku samém však závodění konsulů o vliv a hospodářskou penetraci nabývalo stále prudčího tempa. Vynikl v tom zvláště vlašský konsul Maccio, který se snažil vydáváním arabských listů a všemožnou podporou četných italských přistěhovalců postavení své země upevniti a získal zejména pro společnost Rubattino koncessi na stavbu dráhy z Goletty do města Tunisu. Vše to tlačilo Francií přece jen k rozhodnutí konečnému a, když na podzim 1880 v čelo moci v Paříži přišel Ferry, který měl velmi živé pochopení pro činnou osadní politiku, dosáhl státní tajemník zahraničních věcí, baron de Courcel, rychle toho, že vláda v dohodě s Gambettou se rozhodla Tunis za-

Konsul Maccio.

brati. Dříve zajistil se opatrný Ferry ovšem znova souhlasem Bismarckovým a německý kancléř vyslovil jej opět ochotně, vytýkaje nepokrytě jako věc zcela přirozenou, že »un grand peuple comme la France a besoin d'expansion extérieure et qu'il lui faut des satisfactions de politique étrangère«.

Loupeže
Krumírů.

Nejprve vyjednával tedy Ferry tajně s beyem tuniským o přijetí francouzského protektorátu, a když výsledek se jevil pochybným, sáhl k násilí. Záminku daly pohraniční loupeže tuniských kmenů, zejména t. zv. Krumírů, na alžírském pomezí. Vláda ohlásila v dubnu 1881 v pařížské sněmovně, že jim musí učiniti přítrž, a žádala nutný úvěr pro kárnou výpravu. Při tom vytýkala však diplomacie francouzská stále ještě, že nejde nikterak o válku proti beyovi, a dosáhla toho, že se i Cairolí v Římě dal tím přesvědčiti o neškodnosti francouzských příprav pro vlašské zájmy. Zároveň však umožnila shoda s Anglií francouzské politice, že turecký sultán se neodvážil opravdu přispěti ohroženému lenníkovi svému vojenskou posilou z Tripolska, a když nutné přípravy byly provedeny, přistoupil Ferry k dílu v rozměrech, které ihned ukázaly, že jeho úmysly nejsou nikterak tak nevinné, jak byl prohlašoval.

Okupace
Tunisu
(květen 1881).

Začátkem května 1881 vtrhlo tři divisi z Alžírsku na půdu tuniskou, zatím co se válečné loďstvo francouzské objevilo před Bizertou, aby tam rovněž značnou vojenskou skupinu vylodilo. Bey Mohamed-es-Sadok nemohl vůbec pomýšleti na vážný odpor a byl již 12. května nucen ve svém letním zámečku Kasr Said (Bardo) podepsati smlouvu, kterou přispouštěl trvalé obsazení země francouzskými posádkami a podroboval se za určitých podmínek dozoru francouzského residenta a jeho orgánů na veškerou její správu. Vrchního práva sultánova se smlouva sice výslovně nedotýkala, bylo však od počátku zjevno, že francouzská okupace Tunisu, jejíž ráz připomínal poněkud způsob vlády britské nad některými domorodými státy v Indii, jest miněna jako věc trvalá a stejně účinná, jako nedávná okupace Bosny a Hercegoviny monarchií rakouskou. Islam ztratil opět kus půdy, nad níž se dotud v jeho duchu vládlo, Evropa sáhla opět mocně na kus Afriky.

Smlouva
z 12. května.

Jules Ferry snažil se ovšem z ohledu na nedůvěřivost veřejného mínění francouzského i pak vylíčiti věc ve světle nejnevinnější a odvolal z Tunisu poněkud předčasně větší část vojska, aby zmenšil náklady okupační. Mělo to však za následek jen vypuknutí svaté války proti ne-

věřícím v odlehlejších částech kraje, jejíž potlačení vyžádalo značných obětí na životech a vzbudilo ve Francii opravdu nepříznivou kritiku, zejména novinářské útoky Clemenceauovy a Rochefortovy, jako by vlastním účelem nákladné výpravy byla bývala pouze podpora nekalých spekulací finančních francouzského konsula a některých domů obchodních. Skutečný výsledek věci přes tyto pomluvy bylo však značné zesílení afrického panství Francie a jejího postavení ve Středozezemním moři, první kladná položka zahraničního postupu od roku 1871.

Radikálové
a Tunis.

* * *

Obsazení Tunisu mělo i pro evropskou politiku značné důsledky. Především vzbudilo neobyčejný poplach v Itálii. Vláda Cairolího, jež se dala francouzskou diplomacií opravdu napáliti, padla hned nazítří smlouvy v Bardo podepsané a rozčilení Vlachů nad ušlým soustem bylo tak prudké, že chvíli se zdálo, jakoby mělo dojiti proto až k válce, zvláště když v červnu 1881 v Marseille došlo nadto ke krvavým výtržnostem proti vlašským dělníkům. Ale nová vláda italská, kterou sestavil Depretis a v níž zahraniční věci řídil obratný Pasquale Mancini, uvědomila si rychle, že by se Itálie v Evropě vskutku osamocená stěžii mohla odvážiti válečné sázky a že úspěšného závodění se silnější Francií v oblasti moře Středozezemního se může nadíti jen, získá-li oporu o silné spojence. A ježto bylo zjevno, že v tuniské otázce Anglie s Francií byla napřed již dohodnuta, obrátil se zrak vlašských státníků mnohem určitěji než kdy před tím do Berlína.

Rozčilení
v Itálii.

Ale nejprve zdálo se, že Bismarck nejví prazádné chuti navázati s Itálií spojenecké svazky. Hlavní příčina věci byla, že kancléři ve chvíli té záleželo především na tom, aby přiměl rakouskou diplomacii k obnovení dohody tří císařů, a že se obával zkřížení úspěchu toho z Itálie. Neboť, jak jsme již v předchozí kapitole vyložili, nejví ani František Josef I. ani jeho zahraniční ministr Haymerle valné chuti k »ohřivané hostině« nového spolku s dvorem císařským a byli by se jí oba nejraději vůbec zřekli, jen kdyby byli mohli nabýti jistoty, že jim v případě stupňované nevěle s Ruskem na jižní hranici Itálie nezpůsobí povážlivou diverzi. Proto přezírali mlčky sebe vyzývavější provokace vlašských irre-

Bismarck
a Itálie.

dentistů a vyjednávali již roku 1880 opětovně, ovšem zatím spíše jen nezávazným způsobem s Římem o možnosti vzájemného sblížení, ač vskutku tehdejší vláda Cairolího při jednání těch nejevila ani přílišné horlivosti ani upřímné ochoty. Tak vznikla na počátku roku 1881 ona poněkud paradoxní situace, že Bismarck, tlačící především na dohodu s Ruskem, svého rakouského spojence proti Itálii zřejmě popichoval, vyjadřuje se o Vlaších jako o národu mrchožravých vran a šakalů, kteří, majíce veliký hlad, ale špatné tesáky, napadají prý jen oběť, kterou jiný rdousí, a proto nejsou cennými a spolehlivými spojenci. Kancléř vytýkal také, že i kdyby byli spolehlivějšími, než opravdu jsou pro svůj »dětin-
ský egoismus«, jejich vojenská hodnota jest nepatrná a každou chvíli může býti ještě zmenšena revolučním neklidem, který na poloostrově za vlády levice zjevně vzrůstá.

Vření v zemi.

Věc byla aspoň z části pravdiva, neboť zejména těžké zklamání a poškození v otázce tunisské vyvrcholilo v Itálii v podrážděné a nepochybně protidinastické náladě veřejného mínění; ale právě obavy, které v ohledu tom v okolí krále Humberta vládly, zesílily jen touhu vůdčích státníků vlašských, aby Itálie vybědla co nejrychleji ze své trapné osamělosti a o silný Berlín se mohla opřít. A skutečně se ukázalo v zápětí, že dosavadní odpor německého kancléře není v pravdě zásadního rázu, nýbrž jen výsledkem okamžité hry diplomatické, jejíž změnou může býti bezodkladně v pravý opak obrácen. V červnu 1881 byla nová dohoda tří císařů podepsána, Vídeň navázala zase s Petrohradem styky byť ne srdečné, přece však spojenecké, a následky toho byly v zápětí zjevné.

Změna
hlediska
Bismarckova.

Nyní slyšela rakouská diplomacie z Berlína ihned zcela novou píseň o žádoucím poměru k Itálii. Týž Bismarck, který několik měsíců před tím ji byl varoval před dohodou s Itálií, ježto prý není dobře spojovati se se zemí, v níž revoluce kvasí, vytýkal nyní, že by přece nebylo nikterak vítáno s pádem dynastie savojské a sblížením se vlašské revoluce s francouzskou demokracií »eine Gruppe von Republiken lateinischer Rasse entstehen zu sehen, denen vielleicht eine Gruppe von slawischen Republiken folgen würde«. Strašidlo ze staré zásobnice mazziniovské bylo tak zase posunuto před oči Habsburků, ale zároveň naznačovala německá diplomacie v Římě »dass der Schlüssel der Tür, die zu uns führt, für Italien in Wien zu finden ist«. Důvěrné jednání o dohodu mezi Rakousko-
Uherskem a královstvím italským, jemuž předchozího roku tak rozhor-

leně byla bránila, jevílo se jí nyní tedy svrchovaně včasným, a na podzim 1881 bylo opravdu zahájeno.

V říjnu roku toho zajel sám král Humbert opět na návštěvu do Vídně a ujistil tam císaře výslovně, že hodlá ve všech důležitých otázkách zahraniční politiky hledati s ním dorozumění. Vlastní jednání o smlouvu závaznou vedl pak na italské straně vídeňský vyslanec hrabě Robilant, na straně rakouské hrabě Gustav Kalnoky, nástupce barona Haymerle, nedávno před tím náhle zemřelého, muž upjatý a druhdy až k tvrdé umíněnosti sklonný, jenž spojoval sebevědomí pilného byrokrata s rodovou pýchou feudála.

G. Kalnoky.

Jednání nebylo snadné a vlekle se po měsíce, ježto Rakousko bylo sice ochotno vykoupiti italský slib přátelské neutrality pro případ možné srážky své s Ruskem závazkem k činné pomoci, kdyby Itálie byla Francií napadena, odmítalo však myšlenku, vlašskými jednateli znova a znova přednášenou, aby spolek pro tu i onu stranu přinesl obecnou záruku územní. Neboť ve Vídni nepochybovali o tom, že by záruka taková na kruhy vatikánské působila velmi dráždivě a ani Bismarck, který právě se Lvem XIII. sjednával likvidaci kulturního boje německého, si toho nepřál. Jinak snažil se ovšem seč byl překážky mezi Římem a Vídní nakupené odstraňovati, vyjednával sám s Vlasy o podmínkách, za nichž by byla možná činná pomoc italská pro případ srážky Německa s Francií.

Jeho úsilí vedlo opravdu k cíli a 20. května 1882 byla ve Vídni Kalnokym, Robilantem a německým vyslancem, princem z Reussu, podepsána smlouva o trojspolku monarchií středoevropských, která se stala pro politické poměry evropské následujících let tak důležitou. Skutečnost, že k ní došlo, vešla ihned v obecnou známost a vzrušila ovšem značně kruhy diplomatické. Vlastní obsah a cíle smlouvy zůstaly však pečlivě utajeny, takže až do světové války, která teprve přetrhala spojení mezi Berlínem, Vídní a Římem roku 1882 navázané, o věcech těch kolovaly jen rozličné, namnoze velmi upřílišené pověsti a teprve poválečné otevření archivů vídeňských uvedlo je na pravou míru.

Trojspolek
(20. května
1882).

Původní smlouva trojspolku dělila se na část obecnou a zvláštní. Především se stanovilo v její předmluvě jakožto účel spolku rozmnožení záruk obecného míru a zesílení zásad monarchických, kterými má býti zároveň zabezpečen náležitý pořádek společenský i politický. Spojené

Jeho
ustanovení.

velmoci slibovaly si nadto »mír i přátelství« a že nevstoupí do úmluv s jinými státy, jež by kteréhokoliv člena spolku ohrožovaly. Rovněž se zavazovaly k vzájemné výměně myšlenek o politických i hospodářských otázkách rázu obecného, jež se mohou vyskytnouti, a slibovaly si vůbec všestrannou podporu, ovšem jen »v mezích vlastního zájmu«.

To všechno bylo tedy velmi pružné a málo podstatné. Důležitější byla však následující zvláštní ustanovení. Především, kdyby Itálie byla bez přísné vlastní provokace Francií napadena, mělo ji Německo i Rakousko v boji tom veškerou svou mocí podporovati. Naopak měla Itálie Německu přispěti, kdyby ono podobně bylo Francií napadeno, a závazek vzájemné pomoci byl nadto obecně stanoven také, kdyby kterýkoliv ze spojenců byl napaden aspoň dvěma velmocemi, do smlouvy nepojatými. Kdyby některého z nich pouze jediná velmoc ohrožovala a tím donutila k tasení meče, měli ostatní spojenci zachovati aspoň blahovolnou neutralitu. Smlouva byla prohlášena za tajnou a platnost její stanovena zatím na pět let.

Výhody pro
Itálii.

Poskytovala tedy svým signatářům nerovné výhody. Tak dosahovala Itálie pomoci rakouské pro případ války s Francií, aniž byla nucena opláceti to Rakousku slibem pomoci proti Rusku. Příčina nesrovnalosti tkvěla v tom, že Rakousku pro případ bojů na východě cenným byl především kryt v týlu proti irredentistickým choutkám, kdežto přímá pomoc vlašská proti Rusku se jevila vídeňským diplomatům spíše povážlivou, aby snad Itálie tím nenabyla práva, zasahovati přímo do řešení balkánských otázek. Německo naproti tomu zabezpečilo si sice činnou pomoc Itálie proti Francii, než ani Bismarck nehodnotil ji příliš vysoko. Vyjádřil se kdysi drasticky o věci té pravě, že mu postačí v případě evropského konfliktu, postaví-li Itálie jediného kaprála s praporem a bubeníkem na francouzské a nikoliv rakouské hranici. Opravdu měla také pro něho smlouva s Itálií hlavní význam v tom, že zvyšovala zásadní tlak na Francii ve smyslu zachování míru pro Německo výhodného, což ostatně i v úvodu smlouvy bylo naznačeno tvrzením, že dohoda o ní opřená jest »svou povahou podstatně konservativní a obranná«.

Depretis.

Pro Itálii naopak neobyčejná výhoda tkvěla v tom, že byla vysvobozena z dosavadního osamocení a její postavení v kruhu velmocí tím bylo podstatně podepřeno. Znamenalo to zároveň i vnitřní posílení dynastie proti podvrzatným a republikánským proudům zvláště, když tehdy obratný

Depretis, uspokojiv poněkud veřejné mínění volební reformou, jež zdvojnásobila vskutku počet voličů, s obratným užitím osobních svodů a s heslem t. zv. transformismu vytvořil pomocí levého i pravého centra ve sněmovně novou, konservativnější většinu.

Spolek s Rakouskem nestal se Itálii ovšem nikterak pravým manželstvím z lásky, a irredentistické hnutí nezmizelo úplně. Ozvalo se naopak hlučně hned v červnu 1882 při smrti národního hrdiny Garibaldiho, a ještě prudčeji v prosinci, když byl zatčen a později popraven v Terstu Vlach Guglielmo Oberdan pro pokus vraždy císaře rakouského. Značná část veřejného mínění vlašského stála tudíž od počátku zřejmě zaujata proti trojspolku, jako proti věci nevyrůstající ze skutečného života národního a nevládnou rouškou diplomatického tajemství obestřené. A také vládnoucí kruhy nesly, aspoň z počátku dosti těžce, že jím Itálie nedosáhla z ohledu na papeže ani výslovné záruky svých všech držav, aniž dosáhla jiné věci, o níž při jednání konečném značně usilovala.

G. Oberdan.

Šlo tu o Anglii. Itálii neušla sice shovívavost, kterou moc britská projevila vůči francouzskému výboji Tunisu; byla si však vědoma toho, jak svým námořním postavením jest odkázána na její dobrou vůli a počala právě tehdy po prvé pomýšlet i na to, aby ve stínu anglické vlajky položila základy k svému koloniálnímu panství v Africe. Smlouvou s Anglií 15. května 1882 uzavřenou dosáhla totiž první državy v Rudém moři, Assabu. Proto navrhovali italští jednatelé při konečných poradách o smlouvě trojspolkové v Berlíně i ve Vídni, aby ve smlouvě bylo výslovně vytčeno, že všech jejich signatářů jest daleko jakéhokoliv proti-anglické smýšlení a nadto měla býti smlouva ve vhodný okamžik anglické vládě důvěrně předložena s pozváním, aby k ní přistoupila. Vše to jevílo se však Bismarckovi nevhodným. Věděl dobře, že pokus k svázání Anglie umělým poutem smluvním by byl asi zcela bezúspěšný, a obával se také, že by výslovná zmínka o přátelském poměru k ní mohla povážlivě zkaliti jeho poměr k Rusku, kdyby pronikla na veřejnost, což měl při poměrech vládnoucích v anglické diplomacii za samozřejmé. A nestal se ani se svou nedůvěrou a opovržením k tehdejšímu ministerstvu Gladstonovu, proti němuž ovšem i ve Vídni byli venkoncem zaujati.

Itálie
a Anglie.

Proto byl hrabě Robilant nucen spokojiti se s tím, že o Anglii se nestala ve smlouvě trojspolkové vůbec zmínka, nýbrž jen ve zvláštních ministerských deklaracích, vyměněných ve dnech 22.—28. května 1882,

Ministerské
deklarace.

kde se pravilo, že ustanovení smlouvy trojspolkové nemohou býti v žádném směru pochopovány, »jakoby čelily Anglii«.

Ve své podstatě jevil se tedy trojspolek především přistoupením Itálie k politické vzájemnosti Rakousko-Uherska a Německa za podmínek a obmezení zcela význačných, při čemž nebyla věcí tou nikterak přímo dotčena nebo prostě rozšířena smlouva rakousko-německá z roku 1879, která zachovala vedle trojspolku svou samostatnou účinnost a jejíž znění nebylo Itálii ani notifikováno. Předívo politiky Bismarckovy se tak stávalo ovšem postupně stále složitějším a vyznačovalo je především dovedné hromadění záruk směřujících k tomu, aby zisky Německa z let 1864—1871 a jeho vůdčí vliv v Evropě nebyly odnikud vážně ohroženy. Opravdu proti hrozivé revanchi francouzské kryla je činně pomoc Itálie a přátelská neutralita Rakouska i Ruska, kdežto proti možným útokům se strany Ruska bylo lze počítati s činnou pomocí Rakouska a neutralitou Itálie. Zároveň však, ježto trojspolek podle pozdější charakteristiky Bülowovy opravdu nebyl »eine Erwerbsgenossenschaft«, nýbrž jen »eine Versicherungsgesellschaft«, nemusil se Bismarck obávat, že by ho mohla snad útočná rozpínavost Itálie nevolky zavléci do dobrodružných zápletek v oblasti moře Středozemního, kdežto dohodou tří císařů z června 1881 spoutal již před tím účinně výbojně sklony rakouské na Balkáně, které jinak mohly jako následek nedokonalosti díla berlínského kongresu snadno evropský požár způsobiti. Deklarace provázející traktát trojspolkový vyjadřovala snahu po přátelském poměru k Anglii, nikoliv však tak vtíravě, aby Rusko tím bylo znepokojováno a tlačeno do náručí Francie, jejíž izolaci v Evropě Bismarck především si kladl za cíl, pokračuje při tom republice milerád možnost výbojných rozběhů do světa mimoevropského.

Byla to tedy politika míru, ale míru, který umožňoval především mladé německé říši strávit v bezpečí kořist let předchozích a zůstat při tom těžištěm evropské politiky, zatím co její nejspolehlivější společník, dualistický stát habsburský, mohl rovněž zachovávat svůj německo-maďarský ráz a s náležitým důrazem ve východní Evropě vystupovat. V ohledu tom Bismarck, ač byl odhodlán všemožně čeliti přílišnému prohlubování propasti mezi Vídní a Petrohradem, neměl ničeho proti tomu, aby postavení habsburské monarchie, zesílené již tajným traktátem se Srbskem, ještě lépe bylo vyzbrojeno další smlouvou, v mnohém směru

Složitost
smluv
Bismarckových.

připomínající trojspolkový traktát s Itálií, totiž spojeneckou smlouvu s Rumunskem.

* *
*

Rumunsko odcházelo roku 1878 z berlínského kongresu velmi znechuceno. Přes pomoc poskytnutou Rusku v kritické chvíli války bylo nuceno vydati mu Bessarabii, kterou počítalo za část svého národního území, a získání močálovitě a stepnaté Dobrudže nejevilo se za to nikterak náhradou dostatečnou, zvláště když ruští zástupci při sporném vymezení jejich hranic v oblasti silistrijské se zjevně stavěli na stranu bulharskou. Rumunové měli pocit, že se octli ve svěráku mezi »velkým« a »malým« Ruskem, ježto se jim knížectví bulharské, úplně ve vleku ruské moci začínající svůj nový život, jevílo prvním skutečným úspěchem ducha, který chtěl nejen všechny slovanské, nýbrž i neslovanské menší útvary ve východní Evropě k jámu cářské hegemonie připoutati. Nespokojenost vládnoucích kruhů v Bukurešti i Jasích zvyšovalo také, že západní moci činily plné uznání nezávislosti státu rumunského, na berlínském kongresu zásadně stanovené, závislým na skutečném zrovnoprávnění Židů s ostatním občanstvem v Rumunsku, jež bylo rovněž v berlínském traktátu výslovně zmíněno, k němuž však u křesťanského obyvatelstva země nebylo valné chuti. Německo spojovalo nadto uznání plné suverennity rumunské s podmínkou, aby Bleichröderovi a jiným německým firmám se dostalo plného zaplacení za dráhy, jimi v Rumunsku zřízené.

Jednání o všech těchto věcech, vlekoucí se až do roku 1880, seřežovalo tedy podstatně náladu života národního v Rumunsku, a nálada ta zjasnila se jen z části, když v březnu 1881 kníže Karol z usnesení národního shromáždění přijal titul královský, a dosáhnuv jeho obecného uznání, hlavu svou ozdobil korunou, zhotovenou z děla u Plevna rumunským vojskem dobytého.

Hohenzollerský panovník obíral se již tehdy myšlenkou, nebylo-li by mu možno opřít se proti tlaku Ruska o nový spolek rakousko-německý. Vytýkal proto ve Vídni i Berlíně opětovně, že jako jižní strážce největší německé řeky, Dunaje, i jako průkopník německého ducha v oblasti postupnou slavisací ohrožené, ochrany takové si zaslouží. Ale dvůr berlín-

Rumunsko.

Nespokojenost
s berlínským
kongresem.

Titul
královský
(březen 1881).

Rumunská
irredenta.

ský, nechtěje zbytečně zatěžovati svůj poměr k Rusku, odkazoval krále na vhodnější chvíle, a ve Vídni i Budapešti působila zase nesnáze skutečnost, že v Rumunsku stále ještě se značnou silou se ozývalo citění národní, jemuž se žádoucím cílem jevílo osvobození soukmenovců v Banátu, Sedmihradech i Bukovině a jejich spojení s někdejšími podunajskými knížectvími. Ostatně také úprava plavby na dolním Dunaji a dozorčí moci nad ní dávala podnět k vleklým sporům mezi Rumunskem a habsburskou monarchií, takže otázka jejich politického spojení ne nalezala nikterak volné dráhy.

Věci ty změnil se však podstatně, když na podzim 1883, jak ještě později bude vyloženo, poměr mezi knížectvím bulharským a Ruskem zcela mimo obecné očekávání se zkalil tak, že vznikaly úvahy o možnosti ruského zakročení v Bulharsku a na balkánské obloze tím začal se zdvihati povážlivý mrak. Tehdy snažila se ruská diplomacie více než kdy před tím připoutati k sobě opět veřejné mínění rumunské a, podporujíc svými důvěrníky irredentistické proudy, nalézala opravdu sluch u některých politických stran v zemi, kde politické zápasy byly velmi živé. Tu měl Bismarck za vhodné, připnouti Rumunsko přece výslovnou, třeba tajnou smlouvou k německo-rakouské soustavě alianční a podnítil v září 1883 při osobní schůzce s rumunským ministerským předsedou Bratianu v Gastýně státníka toho, aby znova ve Vídni zaklepal s návrhem tajné spolkové smlouvy.

Bismarck
a Bratianu.

Rumunský státník tak učinil a dohodl se opravdu s hrabětem Kalnokym dosti rychle o spojenecké úmluvě, která podobně jako spolek rakousko-německý z roku 1879 svůj hrot obracela především proti Rusku. Plného významu nabývala ovšem jedině současným přistoupením Německa, ale tu, stejně jako 1879, vážným kamenem úrazu byl odpor starého císaře Viléma I. k podpisu nové tajné úmluvy, v níž by opět Rusko výslovně bylo jakožto odpůrce označeno. Proto naléhal Bismarck na to, aby smlouva vlastní nejprve jen mezi Rumunskem a Rakousko-Uherskem byla uzavřena, slibuje, že Německo k ní dodatečně přistoupí, ale jedině, nebude-li v ní Rusko příliš okázale označeno za toho, jemuž smlouva hrozí.

Podmínky
Viléma I.

Smlouva z 30.
října 1883.

A cíle dosáhl. Ve Vídni podepsali 30. října 1883 tedy nejprve Kalnoký a rumunský ministr věcí zahraničních, Sturdza, tajnou úmluvu, v níž se ta i ona strana zavazovala k vzájemnému přátelství a že nevstoupí do

spolku jiného, jenž by se tomu přičil. Bude-li Rumunsko bez vlastního zavinění napadeno, přispěje mu rakouská monarchie včas na pomoc, kdežto pro Rumunsko takový casus foederis vzniká jen, kdyby Rakousko bylo napadeno »v části svých států s Rumunskem sousedících«.

Tím se obešlo obratně výslovné jmenování Ruska, na něž ovšem jediné bylo pomýšleno. Smlouva platila zatím na pět let, kterážto lhůta se pak, nedojde-li k výslovnému vypovězení nebo revisi smlouvy, samočinně prodlužovala ještě o tři leta. Měla zůstatí tajnou a ještě téhož dne, kdy byla podepsána, přistoupilo k ní opravdu dodatečně i Německo, a tak byla složitá osnova smluv rukou Bismarckovou sprádaných o podstatný kus dále do východní Evropy posunuta a německá klientela rozšířena.

Na veřejnost pronikly sice o tom ovšem jen zcela neurčité slechy, mohly však nepochybně vzbuditi vážnou nedůvěru Ruska tím spíše, ježto zároveň pod maskou přísné zdrženlivosti a uhýbání se před přímou účastí na východních zápletkách německý vliv přece jen vzrůstal i v Cařihradě. Neboť skupina pruských důstojníků instrukčních dostala tam právě 1883 vynikajícího náčelníka v podplukovníku Colmarovi von der Goltz, povoláním do Cařihradu k reorganizaci vojenského školství, a činila se seč byla, aby zdokonalila berle, kterými »nemocný muž na Bosporu« roku 1877 Rusku přese všecku svou chorobu přece jen mnohou bolestivou ránu učinil. Tu bylo zřejmé, že se tak neděje pouze z lásky ke krvavému umění, a význačná byla slova, která si v prosinci 1882 zapsal do svého denníku příručí šéfa generálního štábu v Berlíně, generál Waldersee, totiž že by velmi litoval, »wenn wir uns den Vorteil, in der Türkei einen Alliierten zu haben, entgegen liessen«.

Německo
a Turecko.

Proto bylo opravdu možno tázati se, vydrží-li vůbec dohoda tří císařů, Bismarckem v červnu 1881 s námahou usmlouvaná, tak značné zatížení, a neustoupí-li zjevnému zneprátení, zejména, až v průběhu roku 1884 formálně její platnost vyprší. Vytkli jsme již nahoře, že opravdu dohoda ta od počátku byla provázena zjevným chladem vnitřním, který ji naprosto odlišoval od dohody let 1873—1878, a zvláště význačným rysem jejím bylo, že nezmírnila vůbec vojenských příprav ani na té, ani na oné straně. Týž Waldersee, který byl nadšen myšlenkou možného spolku s Tureckem, napsal zároveň do svého zápisníku: »Unser Verhältnis zu Russland ist äusserlich leidlich, eigentlich aber doch sehr unbehaglich. Sie rüsten fortwährend«. A bylo to pravda. Pro ruskou armádu znamenala

Dojem
v Rusku.

Ruské
zbrojení.

vláda Alexandra III. dobu velikých změn a to nikoliv změn zevních, způsobených tím, že ruský voják podle vkusu nového, národní rysy cenného cíře, dostal selské kazajky a čepice, aby se výrazněji odlišil od západních vzorů. Ministr války, generál Vanovskij, snažil se se vším úsilím zvětšiti armádu tak, aby podle pruských vzorů byla úměrna velikosti říše cířské, a dovedl pro myšlenku tu získati také Alexandra III., s nímž se byl sblížil osobně již v turecké válce jako šéf štábu jeho skupiny.

Napětí rusko-německé.

Toto rostoucí a také v technické výzbroji zdokonalované vojsko oživilo ovšem značnější měrou než před tím i garnisony na německém pohraničí, načež vojenská správa německá naopak odpovídala opevňováním Královce, Poznaně i Kostřína a zesilováním baltského loďstva. To vše nezůstávalo pak bez vlivu ani na veřejné mínění německé, které si rychle navykalo nehleděti s urputným zrakem jen přes Rýn, nýbrž i za Vislu a Němen, a ruští národovci, jejichž hlavním mluvčím zůstával Katkov se svými »Moskevskými Vědomostmi«, mu to všem náležitě opláceli.

Rusko a rakouský klerikalism.

Mnohem větší měrou rostlo ovšem jejich nepřátelství proti Rakousku, ježto k rozporům o balkánské otázky se v osmdesátých letech stále zřejměji družily i jiné rozpory, zostřované zejména odchylnými církevními sklony. Vlivem Pobědonoscevovým přilnul dvůr Alexandra III. zvláště těsně k pravoslavnému církevnictví a cíř viděl v jeho šíření důležitý úkol své vlády, jsa při tom osobně prudce zaujat proti katolictví, které, splývající na západě jako říše s polskou irredentou, zvláště nebezpečným soupeřem samodržaví se mu jevílo. Než právě tehdy, za vlády Taaffovy, podporované pravici, v níž konservativci z alpských zemí i Poláci z Haliče měli vůdčí místo, těšil se katolicism v Rakousku mnohem zřejmější ochraně než za doby ústavácké vlády. A to nejen v otázkách, jako byla částečná revize liberálního zákonodárství školského pod tlakem nové, křesťansko-sociální strany a jejich urozených patronů, prince Aloise Liechtenštejna a jiných. Papež Lev XIII. sám obrátil zrak svůj se zájmem k východu, vyslovil naději, že možnost návratu tamních schizmatiků k poslušnosti Říma není nikterak vyloučena, a z Vídně dál se nešel jeden krok k tomu, aby naděje ta skutkem se stala. Podpora katolíků v Bosně svědčila o tom stejně jak uniátská propaganda ve Východní Haliči, zostřená i bojem proti pravoslavným tvarům křížů v kostelech a na hřbitovech a provázená zároveň stíháním Rusínů, kteří o podporu do Ruska se obraceli.

Tak byla v kraji tom veřejnost roku 1882 prudce zviřena přísným procesem proti A. J. Dobrjanskému, Olze Hribarové a J. Naumovičovi pro styky s Petrohradem a v době té stává se po prvé zřejmým, že živel malaruský, podněcovaný i pravoslavně-ruskou i uniátsko-polskou agitací, vskutku se stává na dvě strany Piemontem, vzájemný poměr Ruska i Rakouska trvale zneklidňujícím. Za těchto poměrů zvyšovala se přirozená nechuť slovansky cítících národovců ruských proti Německu značně také jakožto proti spojenci a opoře habsburské monarchie a vypukala druhdy v projevech velmi okázalých, jako bylo na příklad vystoupení slavného generála Michala Skobeleva v únoru 1882 v Paříži.

Halič.

Ruští slavofilové byli právě tehdy velmi vzrušeni revoltou, která vypukla v Hercegovině proti zavádění rakouských branných řádů a k jejímuž potlačení byly vypraveny tak značné síly vojenské, že věc vzbudila neklid a obavy i na Černé Hoře, s povstalci zjevně sympatisující. Tu Skobelev v řeči, kterou měl v kruhu srbských studentů, mluvil nejen velmi podrážděně vůči Rakousku, nýbrž také o »svaté válce proti Teutonsku« a nutnosti spojení Ruska s Francií, ježto prý cesta na Cařihrad vede Braniborskou bránou v Berlíně. Projev ten nalezl v ruském tisku zvučnou ozvěnu, a ve veřejném mínění německém i rakouském, které ovšem ještě nemělo tušení o diplomatické tajné dohodě tří dvorů cířských, vládlo obecné přesvědčení, že slova vyjadřují také skutečné úmysly cířovy.

Projev Skobelevův.

Opravdu bylo však zcela jinak. Alexander III. nenáviděl rakouský ultramontanism a nemiloval Němců, podléhal citově značnou měrou i jinak heslům ruského vlastenectví, ale neměl útočných úmyslů a zamýšlel tajnou úmluvu z června 1881 pečlivě dodržeti. A dosvědčil to nejen tím, že v osobní audienci 7. dubna důrazně vyčínil Skobelevovi, který ostatně záhy potom náhlou smrtí zmizel z veřejného života ruského; úmysl cířův, nerozejítí se ve zlém se svými západními sousedy projevilo zřejmě také, že v dubnu 1882 po smrti Gorčakovově řízení zahraniční politiky bylo svěřeno dlouholetému pomocníkovi kancléřovu, Giersovi.

Nikolaj Karlovič Giers byl původem svým vlastně Švéd židovské krve, jehož rodiče, přestoupivše k protestantství, zrušili poněkud i své původní jméno Hirsch. Jako choť vzdálené příbuzné Gorčakovovy dosáhl rychlého postupu v zahraniční službě a vedl ji skutečně takřka sám již za posledních let kancléřových aspoň po technické stránce. Přes to byla ruská veřejnost dosti překvapena, když byl opravdu za ministra po-

N. K. Giers.

výšen; neboť bylo známo, že muž ten, nevynikající jiným, než všední rutinou byrokratickou, jest zřejmě zaujat proti slovanskému i vlasteneckému hnutí.

Giers vyjadřoval se opravdu i vůči německým zástupcům diplomatickým, že v hnutí tom nepochybně se kryje spár revoluce, stejně nebezpečný císařskému samodržaví jako nihilism, a viděl v zachování dobrého přátelství k Německu i snesitelného poměru k říši rakouské jedinou spásu Ruska. A dovedl hledisko to s úspěchem hájiti i u cíře Alexandra III., který byl sice citově zcela jinak naladěn a v hloubi duše své ministra si příliš nevážil, ale přes to mu dával za pravdu.

Příčinou toho nebyla jen přirozená nechuť Alexandra III. k nebezpečným sázkám válečným, nýbrž také ohled na vnitřní poměry ruské, které chtěl nejprve náležitě uklidniti a podle svého upravit, aby se staly spolehlivou základnou velmocenského postavení Ruska.

* * *

Ráz vlády
Alexandra III.

Vytkli jsme již v předchozím, že nová úprava vnitřních poměrů ruských za Alexandra III. byla inaugurována v duchu, který se přátelům ústavního i společenského pokroku jevil jako nepochybná reakce proti tomu, čím se vláda Alexandra II. končila. Doba Alexandra III. připomínala v ohledu tom namnoze dobu, jaká v dějinách rakouských zemí nastala po roce 1848 za počátků vlády Františka Josefa I. Přinášela zjevný návrat k absolutismu zásadně neústupnému v ústavním ohledu, snažila se však zároveň zlepšiti prakticky správu státní a vyzbrojiti ji zejména lépe po technické stránce v soulase se změněnými požadavky přítomné doby a jejím kapitalistickým rázem.

Ignatěv.

Na postup Felixe Schwarzenberga a barona Kübecka upomínalo ostatně také to, že ani v Rusku reakce nepřiznala hned barvu na plno. Téměř celý rok po císařském manifestu z května 1881 byla ruské veřejnosti ponechána možnost aspoň akademicky uvažovati o tom, jakými novými řády by přece život veřejný v Rusku mohl býti osvěžen, a ještě v březnu 1882 chystal ministr vnitra Ignatěv, stojící pod vlivem Aksakova a jiných slavjanofilů, svolání jakéhosi pseudoparlamentu, jemuž mělo býti především uloženo, aby se radil o prostředcích proti opilství, a který měl pak i v jiných otázkách císařské vládě býti rádcem. Vskutku byl však Alexan-

der III. vleklou diskusí o ústavním problému již zcela znechucen, Pobědonoscev tlačil ho na dráhu absolutismu zásadního a znamením jeho úplného vítězství bylo, že v květnu 1882 Ignatěv byl propuštěn a ministerstvo vnitra dáno někdejšímu ministrovi školství, pověstnému konservativci Dimitrijovi Tolstému.

Nyní přestaly rychle všechny rozhovory o možných změnách ústavních. Samodržaví, které mělo v učeném prokuroru svatého synodu stejně duchaplného obhájovatele, jako měl rakouský absolutism kdysi v Metternichovi, dusí je zostřenou censurou; i polotajný »sojuz« pokrokových zemstev přerušuje své schůzky, zatímni zákon o tisku umožňuje vládě zastaviti nepohodlné časopisy i bez předchozích výstrah, potlačení vši volné kritiky činí skutečně držitele moci všemocnými a nezodpovědnými. Zemstva, zavedená jen ve vnitřních 35 guberniích, nikoliv v pohraničních krajích, byla zase odkázána na drobné místní záležitosti a ani k těm se jim nedostávalo namnoze peněz. Hromadily se sice spousty rozličného materiálu statistického, ale z něho bralo se vskutku jen velmi málo praktického poučení.

Strach před atentáty teroristů při tom nezmizel; cíř a jeho rodina žili většinou pod přísným dozorem úplně v ústraní a odříznuti od národa; vskutku však páteř revolučního hnutí byla zlomena. Jeho organizace byly rozbity a nevzmohly se zatím na nic více než na ojedinělé dozvuky někdejšího úsilí, které byly policejním departementem vesměs v počátcích utlumeny. Tak došlo roku 1883 k vraždě šéfa detektivního oddělení Sudejkina a k pokusu o zanesení revoluční propagandy do vojska, který byl však rázným vyšetřováním a zatčením více než 200 důstojníků v zárodku zlomen. A totéž bylo roku následujícího, když teroristický komitét ruský, v Paříži živořící, do vlasti poslal Marxova žáka, Lopatina, aby nové spiknutí osnoval. Ojedinělé kroužky spiklenecké vyskytaly se ovšem také ještě později v universitních městech ruských, na příklad kroužek, jehož vůdce Alex. Uljanov, bratr pozdějšího Lenina, tehdy ještě na simbirském gymnasiu studujícího, byl v březnu 1887 s pěti soudruhy pro přípravy k pumovému atentátu na cíře popraven.

Ale vše to byly pouhé episodky bez účinnějšího pozadí. Většina ruských revolucionářů, ať v cizině pod bdělým dozorem císařských agentů se potloukajících, ať doma tajně vyrůstajících, uznávala, že klamná byla naděje na překotné rozvíti se nového řádu společenského ke spáse všeho

Konec ústavních plánů.

Reakce.

Potlačení nihilismu.

lidstva na ssutinách cářského režimu, rozbitého několika šťastnými údery nadšeného terroru spikleneckého. Zejména Jiří Plechanov a jeho soudruzi, nalézající v teoriích Marxových nové zjevení, přiznávají, že ani Rusku nebude možno přeskočiti kapitalistickou fází vývoje hospodářského; teprve až fáze ta mu dá skutečný dělnický proletariát, schopný jednotné akce a nevěřící v boha i cáře tak jako dotavadní mužik ruský, nastane zralá chvíle pravých revolučních činů, a do té doby jest nutno připravovati příští veliké chvíle jen pokoutním rozséváním sociologického uvědomění a výchovou budoucích vůdců převratu. Zatím jeví se tedy naprostým vítězem Pobědonoscev se svým tvrzením, že v Rusku po revoluci volá jen několik hloučků pobloudilých a sešvaných mladíků, nikoliv massa národa, k samodržaví s láskou i úctou vzhlížející, takže vláda nesmlouvavě pevná postačí k jejímu úplnému rozdrčení.

A nadšený stoupenec samodržaví doufal nadto, že se mu podaří účelným usměrněním výchovy také mládež pro svou víru získat. Na universitách daly mu občasně studentské výtržnosti pohodlnou záminku k tomu, aby novým statutem z roku 1884 obmezil ještě vydatněji samosprávu vysokých škol a podrobil je tísnivému vlivu spolehlivých dozorců. Ministr školství Ivan Deljanov, poruštěný Armenčík, dal se ve věci té úplně do služeb Pobědonoscevových, který zejména také zřizováním církevních škol se snažil dostat ducha národní výchovy do své moci. Než nízká úroveň duchovenstva venkovského, v němž Pobědonoscev ostatně vzbuzoval značnou nespokojenost svým posouváním mnichů na vysoká místa duchovní správy, překážela podstatně rychlému zřadu těchto snah, stejně jako většinou marný byl boj s pokrokovou knihou u čtenářstva pomocí dozoru nad veřejnými knihovnamí a půjčovnami zemstev. Nebylo sice pochybnosti o tom, že novodobé písemnictví ruské vedlo vzdělané vrstvy národa namnoze na stezky příliš srázné pro tápavý krok společnosti, která teprve nedávno opustila středověké ovzduší a namnoze ještě dlela pod jeho dozvuky; ale písemnictví to bylo tak mravně silné a svůdně působivé, že marné bylo bojovati s ním o duši ruského člověka obskurantními traktáty, zvláště když režim Pobědonoscevův nadto proti sobě do boje na život a na smrt postavil i činitele, svou duševní pružností nikoliv bezvýznamného, židovstvo.

Antisemitism, který se v osmdesátých letech jako důsledek příliš rychle vzrostlého a namnoze nezdravě dravého vlivu židovské menšiny

na život hospodářský i duševní hlásil současně stejně ve Vídni, jako v Berlíně a Paříži, nabyt v Rusku Alexandra III. zcela zvláštních rysů tím, že k spontánním, místním pogromům protižidovským se družil tvrdé kroky úřední moci proti židovskému přílivu. Roku 1882 byli Židé z vnitřních provincií říše vesměs vykázáni do oblasti patnácti gubernií západních a v následující době rozličně tištěni zákazy nabytí nemovitostí mimo města, vykazováním z práce v továrnách, obmezením jejich přípustného počtu mezi studujícími vyšších škol i zákazem působení v některých volných živnostech, takže zejména v četném proletariátu židovském, který pro některé kraje východní Evropy se stal obecně význačným, opatření ta působila opravdu mnoho bídy, jeví se také houfným vystěhovalectvím jeho z Ruska do Londýna, Nového Yorku a jinam, kam všude pak ovšem ruský emigrant židovský s sebou odnášel žhavou nenávisť k samodržaví cářskému a šířil ji v novém prostředí ze všech sil.

Židovská otázka byla pro Rusko vskutku problémem nesnadným, s nímž v té míře žádnému jinému státu nebylo zápasiti; ale osudné bylo, že řešení její v době Alexandra III. mělo příliš výrazný příděch zaostalé nesnášenlivosti náboženské, která se ostatně stejnou měrou jevila i v boji proti katolickým uniatům na Litvě a Bílé Rusi, i v krutém sthání starověrců a jiných sekt pravoslavných. Proti těmto veškerým neutěšeným stránkám režimu, zastíněného pochmurnou postavou Pobědonoscevovou, stála skutečnost, že cář Alexander III., prostou duší svou upřímně oddaný pravdám a příkazům, jež mu pravověrná církev předkládala, byl muž na výsost čestný, národa svého milovný a snažící se učiniti pro národ ten vše, co by nejen spásu jeho duší, nýbrž i vezdejší blahobyť lidu ruského zajistilo, ovšem se zachováním tradicionálních řádů společenských i vládních. Neboť v nich cář viděl stělesnění vůle božské na zemi, kterým všetečnost lidská nemá otřásati, nýbrž má rámeček ten, bohem daný, naplniti poctivým úsilím ke konání dobra a trestání zla.

Opravdu vláda jeho přinesla Rusku také některé význačné pokusy o účelné reformy. Tak snažil se ministr financí, bývalý profesor Nikolaj Bunge, s význačným úsilím o to, aby šel dále na dráze, kterou si vyznačil nedávno před tím Loris Melikov v otázce agrární reformy. Dosažení plného vlastnictví půdy selské výkupem učiněno bylo závazným a věc měly ulehčiti mužictvu nejen rozsáhlé slevy daňových nedoplatků, nýbrž také zřízení agrární banky roku 1882, která zjednávala drobným držite-

lům možnost zvětšení přidělů parcelací panských velkostatků, při čemž stát mužikům půjčoval kupní sumu za amortizační úrok 7½—8½%. Tím byl zahájen boj s hlavní vadou selské reformy Alexandra II., příliš malými přiděly bývalým nevolníkům, jehož výsledky ovšem nebyly tak rychlé, jak rychle postupovala potřeba půdy pro množící se a nedbale hospodařící lid venkovský, takže v něm v průběhu osmdesátých let více než kdy před tím opět se počala hlásiti snaha, odpomoci si emigrací do končin méně zalidněných, zejména na Sibiř a do Turkistánu.

Záchrana šlechty.

Dělení panské půdy bývalo nadto spojeno často s proletarisováním šlechty, která pobytem v cizině nebo nešťastnými spekulacemi finančními utrácela peníz výkupný. Proto strana konservativní, zejména ministr vnitra Tolstoj, snažila se čeliti tomu zřízením státní šlechtické banky agrární, která dávala dvorjanstvu levný úvěr hypotekární a převáděla na sebe jeho soukromé dluhy, jen aby zachránila jeho vůdčí postavení v guberniích. Tím zvolňoval se ovšem nejen vzrůst selských drobných usedlostí, nýbrž stát byl neobyčejně poškozován podvodně vysokými odhady panských hypotek a také tím, že vlivní dvořané na cářském dvoře opětovně pro sebe i své chráněnce vymáhali odpuštění úrokových nedoplatků z těchto půjček.

Konservativní strana zmařila také úsilí ministra Bunge o zrušení společné daňové poruky vesnické, veliké to brzdy individuální snaživosti, obávajíc se, že by tím bylo ohroženo obcové společenstvo selského »miru«, které slavjanofilům stále se jevilo paladiem pravého národního bytu ruského, ač jeho důsledky v době zrychlených pokroků technických byly většinou nepříznivé, zejména také to, že »mir« udržoval v nepřírozené spojitosti s rodnou půdou i mužíky, kteří v městských továrnách a obchodech byli činni.

Ruský průmysl.

Ruský průmysl, který se začal za vlády Alexandra II. poněkud rychleji rozvíjeti, prožíval na počátku osmdesátých let krizi, jaká se i jinde v Evropě hlásila, a továrníci, podporovaní v tom kruhy národně uvědomělými i muži, jako byl slavný chemik Mendělejev, tlačili zejména na to, aby podobně, jako činil Bismarck v Německu od 1879, vláda jejich vnitřní odbyt a průmyslovou samobytnost Ruska chránila před cizí soutěží ještě účinněji než dotud zvýšenými cly a po případě skutečnou prohibicí dovozu. Bunge zdráhal se však dlouho jíti touto cestou a bránil se i návrhům, aby finančními cly se čelilo rostoucímu schodku v státním hospo-

dářství, který působil rychlé klesání hodnoty papírového rublu, vytýkaje, že by zejména spíše ve vojenství se mělo šetřiti. Zároveň snažil se v letech 1882—1884 položit první základy k ochrannému zákonodárství dělnickému zaváděním továrních inspektorů a předpisy o školní návštěvě dětí v průmyslu zaměstnaných i novým řádem pracovním přes odpor, který tomu kladli továrníci, podporovaní namnoze konservativním táborem.

Ze všeho toho bylo zřejmo, že snaha Alexandra III. odsunouti úplně do pozadí volání po ústupcích ústavních, ale zároveň zdokonaliti správu státní a zlepšiti životní podmínky nižšího lidu naráží nejen na příliš zakořeněný sklon vyšších vrstev k vykořisťování svého vlivného postavení ve státě, nýbrž i na množství nových otázek, které přinášel postupný rozvoj hospodářského života. Proto bylo pochopitelno, že cář, v jádru bytosti své mírumilovný, zásadně se odklíněl od myšlenek, které mohly jeho stát zapřísti do těžkých srážek zahraničních, a ač osobně se spíše klonil k mužům národní hesla hlásajícím, přece souhlasil s politikou Giersovou, jež hledala zachovati snesitelný poměr s Rakouskem i Německem.

Mírumilovnost Alexandra III.

Věděl sice dobře, že za Bismarckovým opětovným dovoláváním se nutné solidarity silných dynastií proti proudům převratným trčí vskutku sobectví německého zájmu; ale myšlenka, že by měl k ochraně Ruska před povážlivým osamocením v Evropě podati spojeneckou ruku »bandě demagogů« francouzských a přáteliti se se zásadními odpůrci křesťanství i monarchie, jako byl Grévy, Clemenceau, Floquet »et toutes ces canailles«, se mu z duše protivila, nehledě k tomu, že zatím ani mladá francouzská demokracie nejevila příliš odvahy, přes Německo, hroznou výzbrojí se ježící, Rusku směle ruku podávati. Kdyby se ve Francii snad podařila obnova monarchie, myšlenka, které Alexander III. dlouho se vzdáti nemohl, pak bylo jinak; dokud však toho nebude, bylo třeba nerozejíti se úplně ani s Vídní ani s Berlínem, byť jejich zbrojení i diplomatické plotky sebe nepohodlnějšími se stávaly.

Poměr k Francii.

Ani Giers ani jeho pán nevzdávali se nadto naděje, že přece se podaří prostřednictvím Berlína přiměti Rakousko k tomu, aby na Balkáně přistoupilo po dobrém na určitý rozdělení oblasti svého a ruského vlivu, kterým by napětí, od roku 1878 zostřené, bezpečněji bylo zmírněno, než se stalo tajnou dohodou z června 1881. Cář byl tehdy ochoten, stejně

Snaha o shodu s Rakouskem.

jako již jeho otec při jednání zákupském, přiznati podunajské monarchii rozhodující vliv v západních částech poloostrova, jen když jemu nebude rakouská politika překážeti v oblasti bulharské a zejména snese také lepší zabezpečení ruského vlivu na Bosporu, kde Alexander III. toužil především zajistiti Achillovu patu své říše co nejbezpečněji proti možnému opakování krymské války se strany Anglie.

S myšlenkami těmi přihlásili se zejména, když roku 1883 otázka možného prodloužení dohody tří císařů, roku 1881 jen na tři leta uzavřené, naléhavou se stala, v Berlíně zejména ruští diplomaté Saburov a Nelidov, a Bismarck uvítal věc dosti příznivě. Než ve Vídni nechtěli o takovém zcela určitém závazku a dělbě Balkánu naprosto slyšeti. Probuzená žádostivost tamních rozhodujících kruhů po zesílení velmocenského postavení habsburské říše, sebevědomí vzpružené spolkem s Německem, Itálií, Srbskem i Rumunskem, živelná nenávisť Maďarů proti Rusům i naděje, že cářství vnitřními poměry otřesené dříve nebo později jako kolos o hliněných nohou se shroutí, působily tu proti tomu, aby se upouštělo od možnosti, celou oblast balkánskou učiniti přirozeným doplňkem habsburské moci a plnocennou náhradou za ztracené postavení v Itálii a Německu tím spíše, ježto rozděl oblastí té by byl znamenal nepochybně nejen zvýšení ruského vlivu v Bulharsku a v Cařihradě, nýbrž i v Bukurešti a Jasích.

O tom tedy Kalnoky nechtěl vůbec ani jednati a bylo třeba značného tlaku Bismarckova, aby jednal o prostém prodloužení paktu z roku 1881 bez jeho podstatných změn. Neboť na tom trval Bismarck pevně, neupustiti aspoň tuto otež ze svých rukou, jež mu umožňovala i Petrohrad i Vídeň zdržovati od přílišných příkrostití, a Giers se spokojil konečně také s tímto polovičatým řešením. Tak se stalo, že 27. března 1884 v Berlíně Bismarck, rakousko-uherský vyslanec Szechényi a ruský diplomat Orlov jménem svých států podepsali listinu prodlužující opět na tři leta bez podstatných změn smlouvu z roku 1881.

A Bismarck nespokojil se pak s tímto, spíše možné nepřátelství zabraňujícím, než kladně sblížení podporujícím výsledkem. Jeho skutečný poměr k cářskému dvoru, zcela odlišně od starého císaře Viléma I., byl v podstatě své ovšem chladný. Nedávno před tím vyklouzla mu při vyjednávání s Rakouskem z péra dokonce věta, že hledí na dohodu tří císařů spíše jako na zlo, nutné tak dlouho, dokud finanční rozvrat, agrární

nepokoje nebo zavedení řádů parlamentních nezlomí odolnost Ruska a neumožní s ním drsněji zatočiti. To bylo věru přiznání význačné pro cynický egoism státníka, jenž se tak rád tvářil monarchistou zásadním! Zatím však upevnění panovnické moci Alexandrem III. odsouvalo naděje ty do nedohledné dálky a proto snažil se Bismarck dodatí rusko-německým stykům aspoň zevní zdání upřímné dohody. Nejen že tudíž poskytl Rusku v dubnu 1884 možnost, umístěni na berlínské burse dosti značnou půjčku; vyslal hned na to nejstaršího vnuka císařova, pozdějšího Viléma II., na jeho první výlet do Petrohradu, kde tehdy Alexander III. obřadně slavil prohlášení dospělosti svého syna a pozdějšího nástupce Nikolaje, a snažil se mladého prince co nejlépe poučiti o tom, jak by se mohl hosudarovi okázalým obdivem jeho samodržavné moci zalichotiti.

Snahy byly pak opravdu odměněny aspoň zevním úspěchem, když cář přivolil k tomu, aby tajná dohoda diplomatická byla před světem osvědčena osobní schůzkou tří císařů v Skierniewiczích na prusko-polské hranici ve dnech 15.—17. září 1884.

Věc způsobila veliké vzrušení nejen ve světě diplomatů, v němž bylo aspoň jakési tušení o dohodě zmírňující napětí mezi Ruskem a jeho západními sousedy, nýbrž zejména u ruských přívrženců národní a slovanské myšlenky, jako byl Aksakov, kteří se netajili obavami, že takovým okázalým projevováním dobrého poměru k zrádnému Rakousku i zpupnému Německu ruská moc upadá do léček Bismarckovy politiky a opouští správný směr pevného sebevědomí národního. Obavy ty byly potud neodůvodněné, že v Skierniewiczích nedošlo k novému smlouvání se a k dalším ústupkům se strany Ruska; jisto bylo však, že velmocenská prestiž Německa tímto okázalým projevem dobré vůle vzájemné východních velmocí nemálo byla podepřena.

Bismarckovi podařilo se tedy v letech 1879—1884 opravdu nevšedním uměním diplomatickým ještě více než před tím upevniti převahu, kterou na pevnině evropské nové říši německé zjednaly předchozí úspěchy a znamenitý rozmach vnitřní. V době berlínského kongresu pozoruhodný muž ten, jehož význačná, karikaturisty celého světa popularisovaná a pověstnými »třemi chlupy« zdobená lebka vynikala vysoko nad zástup ostatních souvěkých diplomatů, pravil ve chvíli zpupného sebevědomí, že dopadne-li kongres podle jeho přání, bude ostatní velmoci svými otežemi jako poslušné čtverospřeží řídití, kam se mu zachce. Naděje ta jej po-

Obtíže
jednání.

Smlouva
z 27. března
1884.

Princ Vilém
v Rusku.

Schůze v Skierniewiczích
(září 1884).

Bismarckovy
úspěchy.

Jeho žonglérství.

někud zklamala, když se zejména ruský oř začal po kongresu nespokojeně vzpínati a rakouský zároveň příliš prudce se rozběhl na novou balkánskou pastvu. Bylo třeba mnoho trpělivé námahy a skutečného umění, než se kancléři podařilo změnit věc tu aspoň z části ve stav jeho snahám žádoucí a dovedl to, jak jsme viděli, jen s užitím velmi složité hry, pro niž jej později jeho vlastní panovník, starý císař Vilém I., nazval žonglérrem, který se produkuje s pěti koulemi, střídavě vyhazovanými do výše a zase zachycovanými. Jinými byl označován za umělce, který dovede současně na dvou klavírech rozličnou a přece jen navzájem snesitelnou píseň hrát, a také toto označení nebylo neoprávněno; neboť jen tak se Bismarckovi podařilo, aby Německo, na dvojí široké frontě, ze západu i z východu zranitelné, nebylo nuceno spoléhat pouze na svou vlastní vojenskou sílu, nýbrž mohlo zachovávat v Evropě vůdčí místo také pomocí dvou, důmyslně se doplňujících i vyvažujících systémů aliančních. Jednak bylo lze trojspolkem, doplněným zvláštními smlouvami s Rakouskem i Rumunskem, činit pohrůžný tlak i na Francii i na Rusko, aniž Německu z toho vznikaly závazky příliš tíživé, na druhé straně bránila však dohoda tří císařů tomu, aby cířství ruské přece jen nepodalo ruky Francii, a usnadňovala zároveň Německu, aby mohlo zdržovat svého rakouského spojence od postupu příliš výbojného ve věcech balkánských.

S bezpečnou rukou odměřil Bismarck jaksi dávky spojeneckých závazků nutné k vybudování této umělé rovnováhy, která mu nadto dovoľovala, aby zachovával dobrý poměr i k Anglii stranou stojící a zároveň popřával Francii, v Evropě izolované, aspoň jakési uspokojení v oblasti mimoevropské. Slabou stránkou této umělé budovy diplomatické bylo ovšem, že byla takřka veskrze dílem kabinetní politiky dynastií, v šeru tajemství sestrojeným, a že nesnesla dosti denního světla proto, že rozličné články její byly příliš napiaty silnými důsledky národního uvědomění, které v druhé polovici 19. století skoro všude se stalo hlavní silou masu národa zviřující a přinášelo s sebou těžké nechuti a nenávisti vzájemné. Vlašský irredentism, slovanské rozhořčení Katkovů a Aksakovů proti Germáncům i Austrijcům, touha Rumunů po národním sjednocení i nechuť Srbů i Černohorců proti švábsko-maďarskému panství v Bosně, národnostní napětí v Haliči i zklamání české nad nezdařením státoprávního boje, rostoucí nepřizvěň Němců proti všemu Slovanstvu a rozličné jiné prudké víry na hladině života evropského ukazovaly, že diplomati-

Národní myšlenka a diplomatické předivo.

cké dílo Bismarckovo nevyrůstá z přirozeně, široké základny dějinných nutností a živelních sil, nýbrž, že jeho fundamentem jsou spíše jen dynasticko-konservativní složky a zájmy veřejného života, a že ani v jejich rámci není důvěra k stavbě tak bezpečná, aby smlouvy spojenecké a přátelské, pod patronátem velikého kouzelníka berlínského uzavírané, nebyly doprovázeny úžasným závoděním ve vojenské výzbroji, které se od sklonku šedesátých let stalo zcela význačným pro život takřka všech států evropských a otevřelo novodobé technice výrobní i organizační veliké nové pole.

Proto přinášely smlouvy ty sice dočasné zajištění míru v Evropě, ale míru jaksi ponurého, neradostného a vnitřním napětím znehodnoceného, který nebyl nikterak dítětem pravého pacifismu, jemuž se uměl Bismarck tak jizlivě posmívat, nýbrž spíše převedením občasných bojových nárazů v nekrvavou, ale rovněž bolestivou hru vzájemných tlaků.

Tíživý mír.

Tento vývoj pevniny evropské nedál se ovšem naprosto v přísné odloučenosti od vývoje ostatního světa. Souběžně s jeho jednotlivými kapitoly a episodami a částečně na ně přímo nebo nepřímo působíce šly rozličné události mimoevropské rovněž velikého významu dějinného, k nimž jest nám rovněž zrak pozorně obrátiti. Z nich na počátku osmdesátých let zvláště do popředí vstoupily některé významné změny poměrů v Africe.

III.

DĚLENÍ AFRIKY.

Nehledíme-li k Tunisu, o němž již byla řeč, posunuly se v době, o níž nám zde jde, do popředí obecného zájmu z afrických oblastí především nejj jižnější cíp temné pevniny a Egypt. V tom i onom případě byl pak vývoj věcí značnou měrou dotčen změnami vnitřních politických poměrů v Anglii, zejména kolísáním moci mezi stranou liberální a konservativní, při čemž ovšem i pacifistická zdrženlivost liberálního tábora Gladstone a sebevědomá rozpínavost nového torysmu, Disraelim obrozeného, narážely na složité předpoklady místní, které nedovolovaly vždy hladkého řešení v duchu zásadního programu.

Dotkli jsme se již v předchozích částech toho, jak objevy dýmavých polí v povodí řeky Oranžské na sklonku šedesátých let pomáhaly překonávat zjevnou nechuť britské vlády k dalšímu šíření anglického panství v oblasti jihoafrické a obnovily zároveň její snahu, sevřítí oba svobodné státečky boerské, republiku oranžskou i Transvaal, do mezí nejtěsnějších. Přičlenění území basutského ke kapské kolonii roku 1868 a podřízení západního kraje Griguů roku 1871 vrchní moci anglické bez ohledu na nároky republiky oranžské vyznačovalo snahu tu stejně jako současný odpor proti tomu, aby transvaalští boerové mohli k západu šířiti své panství nad kmeny bečuanskými, jejichž území mělo naopak zůstatí kapské kolonii jaksi zálohou pro případný další vzrůst směrem k severu. Než transvaalské republice měla se i na východ, směrem k Indickému oceánu, cesta zatarasiti tím, že Anglie zdvihla opět nároky na záliv delagojský, jakmile president transvaalský T. F. Burgers roku 1872 vyslovil myšlenku, železnou drahou jej spojití s Pretorií. Nárokům anglickým se ovšem v cestu postavilo zase Portugalsko, vytýkajíc svá lepší, stará práva k tomuto pobřeží, a francouzský president Mac Mahon, tou i onou stranou za rozhodčího přizvaný, dal 1875 Portugalům za pravdu. Anglie vymohla však zároveň na lissabonské vládě aspoň závazek, že nepostoupí kraje jiné moci bez britského souhlasu.

Tehdy hlásila se však i v kapské kolonii, které od roku 1872 anglický parlament konečně přiznal plný »responsible government«, zjevná snaha po zaokrouhlení hranic zabráním kafferského území, které do té doby

dělilo Kapsko od druhé britské osady pobřežní, Natalu, spravovaného dotud jako korunní osada bez vlastní samosprávy a mnohem méně prosvyceného evropskými živly než Kapsko, ale rozkvétajícího přes to dosti rychle hlavně plantážemi cukrovými. Úspěch, který mělo od roku 1867 splynutí několika britských osad, dotud rozličným řádům podléhajících ve velikém, federativním celku dominia kanadského, lákal ostatně k napodobení také v Jižní Africe. Od roku 1875 agitoval tam pro myšlenku tu zejména známý anglický historik James Anthony Froude, který se snažil s neúnavnou výmluvností přesvědčiti i boerské republikány, že by v jejich vlastním zájmu bylo takové přátelské spojení s britskými osadami.

Vláda Disraeliho, která se právě chystala k zápasu s Ruskem na blízkém východě, vítala věc tu rovněž, ježto se tehdy po prvé ozvala obava, aby snad jiná moc evropská, totiž Německo, neužila nechuti boerského živlu proti Britům k zakotvení v Jižní Africe. Úřední kruhy německé sice k tomu nejevily ještě zřejmé vůle, ale za to vyslovovali rozliční soukromí podněcovatelé zámořských zájmů v německém prostředí, na příklad cestovatel Arnošt von Weber, zcela výrazně myšlenku, že by se nová říše německá měla co nejdříve jako mocný ochránce ujmouti »dolnoněmeckých bratří« v Jižní Africe. Vše vedlo tedy k tomu, že londýnská vláda roku 1876 vyslala do Transvaalu jako zvláštního komisaře sira Theophila Shepstonea, aby vyšetřil tamní poměry i náladu obyvatelstva, a nalezne-li je k tomu vhodné, vyslovil hned anexi kraje pro Anglii.

Oprávnění k tomu bylo hledáno ve skutečnosti, že »Jihoafrická republika«, tak zněl úřední název Transvaalu, příliš dlouho nemohla dospěti k řádné konsolidaci svých veřejných poměrů. Boerské obyvatelstvo tamní, původně rozčleněné do čtyř drobných útvarů, které teprve v šedesátých letech pevněji v celek srůstaly, nemělo valného sklonu k tomu, aby se podrobilo tuhému řádu státnímu; nerado platilo zejména také daně, takže finanční hospodářství transvaalské bylo v mnohem horším stavu, než hospodářství sousední, poněkud pokročilejší republiky oranžské. Transvaalu slibovaly sice lepší budoucnost nálezy zlata učiněné 1869 na t. zv. Witwatersrandu, ale vytěžení jejich zůstávalo po léta v nepatrných počátcích a těžkou ranou pro drobný státeček bylo, že president Burgers vyprovokoval útočným postupem roku 1876 k boji rázného

Anglická
politika.

Kapsko.

Spor
delagojský.

Jihoafrická
federace.

Obava před
Německem.

Th. Shepston.

náčelníka udatného kmene Zulů, Cetewaya, a utrpěl při tom citelnou porážku.

Anexe
Transvaalu
(1877).

Přes to přese všecko našel Shepstone v Pretorii jen menšinu vůdčí společnosti boerské příznivě naladěnou pro heslo federace nebo anexe, a národní shromáždění, »Volksraad«, rozešlo se za zjevné nechuti většiny proti jeho návrhům. Ale horlivý komisař měl stav věci přece za zralý pro rozhodné zakročení a vyhlásil 12. dubna 1877, že Transvaal se stává zase částí kapské osady, bez ohledu na protesty a četnými podpisy opatřené petice, které se proti tomu v zápětí objevily, vytýkající právo boerů na plnou svobodu a nezávislost. Na branný odpor ovšem zatím nikdo nemohl pomýšlet, dokud trvalo nebezpečí se strany Zulů, proti nimž angličtí zástupcové slibovali nejráznější zakročení.

Válka zulská.

Opravdu vystrojil nový guvernér kapské osady, sir Bartle Frère, jmenovaný zároveň i vrchním komisařem všech ostatních, britské moci podléhajících území jihoafrických, přes varovné hlasy misionářů a bez skutečné nutnosti proti Cetewayovi roku 1878 okázalou výpravu, jež měla Zuly naráz potřít a anektovati jejich kraje. Věc ukázala se však ne snadnou a vyžádala sedmiměsíčního, krvavého boje, v němž v lednu 1879 Angličané u Isandlwane dokonce utrpěli velmi bolestnou porážku, a všeho bílého plemene v Jižní Africe se tehdy zmocnila povážlivá panika. Teprve získáním značných posil a namáhavým tažením, při němž zahynul také jediný syn Napoleona III., jako dobrovolník v řadách anglických bojujících, a které bylo zejména úspěšnou bitvou u Ulundi 5. července 1879 rozhodnuto, podařilo se Britům zlomit udatný odpor Zulů, poslední opravdu vážný pokus domorodců jihoafrických o vzdor proti evropskému panství.

Odpor boerů
transvaalských.

Tím se však zřejmě uvolnilo také boerům transvaalským a jejich odpor proti anglickému poddanství stupňoval se také proto, že jim vláda nedala včas práv takových a takové zabezpečené národní samobytnosti, jako kdysi francouzskému obyvatelstvu v Kanadě, ponechávajíc Transvaal v postavení korunní kolonie. Nespokojenci, v jejichž čele vynikl zejména Pavel Krüger, tvrdili, že také jejich náboženské zájmy jsou ohroženy diktátorským postupem guvernerovým, proti němuž ostatně i v kapské osadě se vyslovovala bouřlivě většina sněmovny, kterou vedl obratný premier kapský C. Molteno. Transvaalci doufali, že věc se změní, když na jaře 1880 po pádu Beaconsfieldově v Anglii moci došel opět

P. Krüger.

Gladstone, který byl kdysi okázale varoval před anexí jihoafrické republiky. Nyní obával se však nespokojenosti britských osadníků v Kapsku, kdyby příliš překotně rušil dílo svého předchůdce, a jeho odklady způsobily, že nedočkavá skupina Krügerova v prosinci 1880 vyhlásila národní výpravu proti britskému panství.

Boerští jízdní střelci zahájili opravdu účinnou drobnou válku proti roztroušeným posádkám vládním, a když natalský guvernér s tisícem mužů a několika děly proti nim vytáhl, byl na Majubském vrchu 27. února 1881 poražen. Byla to sice drobná šarvátka o 92 padlých, vzpružila však neobyčejně sebevědomí povstalců a ještě větší důsledky měl ovšem postup vlády anglické v důsledku těchto událostí.

Majuba
(27. únor 1881).

Pro velmoc britskou byla utrpěná ztráta bezvýznamným škrábnutím, chtěla-li v boji pokračovati. Gladstone však, zásadně sklonný k největší zdrženlivosti v otázkách válečných, vystihl dobře, že veřejné mínění anglické, které již před tím hlasitě želelo obětí spojených s válkou zulskou, nemá valného pochopení pro jihoafrické plány předchozí vlády. Přijal tudíž majubskou nehodu za pokyn osudu, pobízející k tomu, aby předchozí nespravedlivost byla odčiněna. Ač ne jeden Angličan pocítoval sice ústup jako potupu národního sebevědomí a zvláště britští osadníci v Kapsku varovali před jeho následky, uzavřela vláda 29. března 1881 s transvaalskými vzbouřenci zatímní mír, který jim zaručoval dokonalou svéprávnost a byl pak 3. srpna téhož roku v Pretorii proměněn v konvenci, jež opravdu obnovovala Transvaal jako samostatnou republiku, ovšem pod suzerennitou královny Viktorie, při čemž si vláda anglická vyhrazovala výslovně dozor nad zahraniční politikou Transvaalu a nad úpravou poměru bílého plemene k domorodcům v jeho vnitřním zákonodárství. Záruky těchto svobod byly pak později ještě zvětšeny dodatečnou konvencí londýnskou z 27. února 1884, kde i výslovné vytčení britské suzerennity bylo potlačeno a Transvaal se jen zavazoval, že bez souhlasu anglické královny neuzavře smluv s jinými státy, vyjma sousední republiku oranžskou. Tehdy byl anglický komisař v Pretorii nahrazen diplomatickým agentem a bylo sotva lze pochybovati o tom, že »Jihoafrická republika«, tak zněl nyní znova její úřední název, vstoupila opět do řady skutečných, byť nikoliv zcela nezávislých států.

Konvence
z 3. srpna
1881.

Konvence
z 27. února
1884.

Ústupností tou, která ovšem valně neuspokojovala mužů, jako byl Jan Hofmayer, vůdce nejsilnější politické strany v Kapsku, nebo mladý Cecil

Rhodes, úspěšný ředitel důlních podniků a od 1882 vlivný člen parlamentu kapského, který se v zápětí jako finanční ministr osady do předí posunul, osvědčila vláda Gladstonova zřejmě svůj odklon od násilného množení zámořské državy britské, stejně jako si vedla způsobem zcela opácným než Beaconsfield současně i v otázkách balkánských a vůči Turecku. A přece způsobily zvláštní okolnosti, že právě tato zdrženlivá vláda položila na pevnině africké, a to zároveň na několika místech, základ k důležitým výbojům britským, ježto dějinné předpoklady a síly byly mocnější než vůle a nálady jednotlivců. Především bylo tak v nejsevernějším koutu pevniny, v Egyptě.

* * *

Za vlády Ismaila, vnuka Mehmeda Aliho, jenž nastoupil na stolec místokrálský v lednu 1863, vzbudil rozmach moci egyptské obecnou pozornost. Stavba suezského kanálu k tomu přispěla stejně jako občanská válka jihu se severem v Spojených Státech amerických. Neboť válka ta zvýšila na evropském trhu mnohonásobně cenu bavlny, jejíž pěstování se v nilské deltě právě rozmáhalo, a svedla zlatý proud značných zisků do země faraonů, kterou Ismail paša se snažil i jinak všemožně poháněti na dráze překotného převratu. Zřizování rozsáhlých zdýmadel mělo rozšířit zavodňovanou plochu, stavěny dráhy, telegrafy, mosty, přístavní mola, majáky i vodovody a zároveň měla býti velká města, Alexandrie i Kairo, zvelebeny umělým ruchem stavebním podle vzoru Paříže Napoleona III.

Ismail zaplatil veliké obnosy také sultánovi za postupné povyšování svého postavení v rámci říše osmanské. Dosáhnuv roku 1866 nové úpravy posloupnosti pro své potomstvo, koupil si v Cařihradě hned na to roku 1867 s titulem »khediv« takřka úplnou nezávislost na Vysoké Portě, doplněnou v letech 1872 a 1873 právem raziti vlastní mince a uzavírati smlouvy s cizími státy. Zároveň vzrůstalo však také stále území jeho moci podléhající. Nešlo tu ovšem již o získání Syrie a Arabie. Od toho bylo úplně upuštěno, ale Ismail šířil neúnavně své panství směrem k jihu, kam mu cestu ukázal nejen jeho děd, založivší roku 1823 Chartum na stoku Bílého a Modrého Nilu, nýbrž i jeho bezprostřední před-

chůdce Said, za něhož slavní cestovatelé Speke, Grant a Baker v letech 1858—1864 v egyptských službách postupně odkryli prameny Nilu a dotkli se i oblastí velikých jezer východoafrických.

Khediv Ismail viděl v těchto vzdálených, rovníkových krajích přirozený doplněk svého sudanského panství, které na východě postupně zabralo také všecko africké pobřeží Rudého moře s přístavy Suakinem a Masávou, svíralo odtud, z oblasti Modrého Nilu i z jižního Harraru skoro na všech stranách horskou Habeš a na západě stalo se zároveň získáním Darfuru, odděleného se svolením sultána tureckého od tripolského zázemí, sousedem středoafrických říší, ležících kolem Čadského jezera.

Vida se páнем říše šestkrát tak veliké jako Francie a doufaje, že se mu jednou podaří dokonce panství to upevniti železnou dráhou, sahající až k Nilským pramenům a snad i dále až do britské Jižní Afriky, Ismail se cítil opravdu velikým panovníkem a rozvínoval k tomu náležitý přepych, zvláště ve chvílích, jako bylo otevření suezského průplavu roku 1869. Tehdy hostil Egypt nejvyšší hlavy panovnické souvěkého světa a za zvuků »Aidy«, Verdím k tomu složené, se zdál velikou operní feerií, u bran Orientu vykouzlenou.

Smělý sen měl ovšem jen krátké trvání a trpké bylo procitnutí. Ceny bavlny klesaly po skončení války v Americe a s nimi i mimořádné zisky Egypta; průplav suezský stával se teprve znenáhla výnosným podnikem a jeho výdělky prvních let stačily stěží na zúročení přednostních priorit, takže egyptský fiskus na nich neměl podílu, nýbrž utrpěl spíše jen škodu na pokleslém provozu dráhy spojující moře Rudé se Středozemním. Ohromná plocha Sudanu a rovníkové Afriky jen zcela povrchně ovládnutá pohlcovala rovněž značný náklad na vydržování dosti početných posádek, aniž přinášela důchody tomu úměrné, takže skutečnou základnou finanční moci khedivovy zůstával vlastně přece jen Egypt se svými šesti milliony obyvatelstva, které úpelo pod hrozným břemenem daňovým, dosahujícím na konec až patnácti liber na hlavu. Nadto byl fellah i měšťák egyptský obětí libovůle despotického režimu, zastíženého dotěrným přílivem favoritů, vojáků a dobrodruhů evropského, tureckého, čerkeského nebo albánského původu, které lesk dvora místokrálova z rozličných končin osmanské říše sem byl přilákal a kteří z něho cizopasně tyli. Jen Evropanů, těšících se výhodám konsulárního soudnictví, domorodcům nejednou křivdícího, bylo v Egyptě v sedmdesátých letech

na sto tisíc a nejosudnější bylo, že khedív Ismail při svém nerozumně ukvapeném podnikání produktivním i přepychovým uvázl úplně v tůni mezinárodní lichvy.

Zadlužení
khedívovo.

Po léta poskytoval mu totiž zejména francouzský a anglický kapitál nové a nové půjčky, ovšem na vysoký úrok a za nepřiměřeně nízkých kursů přejímacích. Vznikala k tomu zvláštní konsortia, jako Banque Franco-Égyptienne, která brala v zástavu státní příjmy i rodinné statky místokrálovny, kolem něhož se neúnavně hemžil roj těchto finančních harpií a »moderních egyptologů«, jak je ironicky Bismarck označoval, až v polovici sedmdesátých let volné i fundované dluhy Ismailovy přesahovaly peníz devadesáti millionů liber šterlinků a zúročení jejich pohlcovalo takřka veškeré důchody země, jež při zlotřilosti výběrčích řádů a nedbalosti veškeré správy nebylo zatím možno valně zvýšiti. Egypt jevil se tu naráz jako úplně překapitalisovaný podnik a jeho vladař se sesouval z výsluní pohádkového lesku do trudného postavení bankrotáře, který stále povážlivějšími tahy úvěrnými vytlouká klín klínem.

Snahy
anglické.

Tento obrat umožnil Anglii, aby dohonila v Egyptě za několik let, co tam byla v předchozí dlouhé době zanedbala, přenechávajíc Francii, aby země se ujímala jako své »adoptivní dcery« a zejména velikým dílem suezského průplavu, většinou francouzským kapitálem a francouzskými odborníky provedeným, skutečný nárok na vůdčí vliv v zemi Nilu si získala. Anglie, která podniku tomu vskutku na počátku jen nedůvěřivě překážky v cestu stavěla a sultána naň štvála, poznala ovšem, jakmile vešel v život, jeho ohromný význam pro spojení s Indií, a zejména Disraeli, přišed roku 1874 opět k vládě, hledal ihned cesty, jak by mohl v Egyptě francouzský vliv britským do pozadí zatlačiti. Štěstí mu přálo v tom, že se khedív Ismail brzy potom, věřiteli jsa tlačěn, rozhodl k prodeji velikého souboru akcií průplavových, který byl v jeho rukou. Nabídl je nejprve tajně Francii, v Paříži však, stojíce ještě pod dojmem nedávné hrozby Bismarckovy novou, preventivní válkou, netroufali si učiniti vydání tak značné, kdežto Disraeli, dovědév se důvěrně o stavu věci, bez otálení v listopadu 1875 akcie koupil za půl páta millionu liber, čímž si zajistil k malému potěšení Francie značný vliv v společnosti suezské a právo jmenovati tři členů jejího ředitelství.

Koupě
suezských
akcií (1873).

Anglie vyhrála tak nový Abukir ve vodách egyptských a nejbližší doba ukázala i jinak, jak vzrostl její zájem o tamní poměry. Neboť

Ismail zacpal prodejem suezských akcií jen na krátko nejhorší díry ve velikém sudu svých závazků a v dubnu 1876 byl nucen zastaviti placení úroků svým četným věřitelům. Anglie, kde majitelé zahraničních hodnot byli organisováni ve zvláštním »Council of Foreign Bondholders«, dohodla se tedy po delším vyjednávání s khedívem i ostatními velmocemi, zájem svých příslušníků hájícími, o konsolidaci egyptských dluhů pod dozorem mezinárodní správní komise, složené ze zástupců Francie, Anglie, Rakouska a Itálie, která byla nadto podporována dvojicí generálních kontrolorů evropských, pověřených dozorem nad důchody a vydáními egyptského státu.

Finanční
kontrola.

Než obtíže tím nebyly nikterak překonány, a po důkladném vyšetření hlavních příčin poklesu státního hospodářství egyptského zvláštní komisí, přinutily velmoci v dubnu 1878 khedíva Ismaila k tomu, že, upouštěje od dotavadních absolutistických řádů, svěřil vládu ministerstvu, v jehož čele stál Armén Nubar paša, kde však hlavní vliv měli Angličan Rivers Wilson jako ministr financí a Francouz Blignières jako ministr veřejných prací. Ismail ovšem nesnesl dlouho toho obmezení a snažil se je již v únoru 1879 pomocí pouličních demonstrací nespokojeného vojska a s oporou o povolnou komoru notáblů, jež byla pouhým nástrojem v jeho rukou, setrástí. Velmoci však nepovolily, nýbrž obrátily se do Cařihradu k sultánovi s žádostí, aby nespolehlivého místokrále prostě sesadil, a Abdul Hamid byl po některých rozpacích ochoten tak učiniti, ježto doufal, že tak zesílí svůj vliv v Egyptě, jeho vrchnímu panství před tím již úplně unikajícím.

Ismail
pod kuratelou
evropskou.

V červnu 1879 telegrafickým fermanem sesadil Ismaila a dosadil na jeho místo jeho syna Mehmeda Tevfika pašu, mladého muže nevalných schopností. Vůči nové vládě dualní kontrola Anglie a Francie nabyla opět moc vskutku kurátorskou, při čemž Anglii zastupoval major Eveling Baring, mladý muž ze staré rodiny bankéřské, který již od 1877 byl členem komise pro státní dluh a v dalším vývoji Egypta měl úlohu převelikou, až jako lord Cromer se stal později vůbec význačnou osobou v státním životě říše britské. Jeho hlavní snahou bylo společně s francouzským kollegou panem z Blignières přiměti vládu egyptskou k přísné šetrnosti a úpravám, jen aby bylo lze dostáti závazkům vůči evropským věřitelům. A po některou dobu zdálo se opravdu, že bude tak možno vy-

Jeho sesazení
(1879).

prostítí Egypt znenáhla z tůně finančního úpadku. Později narazila však sanace na těžké překážky.

Úsporný režim.

Evropským kurátorům jevílo se především nutno čelití nejen rozličným nehospodárnostem a nepoctivostem v státním hospodářství východním obecně obvyklým, nýbrž čelití také velmocenským náběhům Egypta rázným zmenšováním vojska. Věc ta, zejména pensionování půl třetího tisíce důstojníků, vzbudilo ovšem těžkou nespokojenost, zvyšovanou nad to tím, že v důstojnictvu a poddůstojnictvu vedle domácích rodáků dotud vlivnou skupinu tvořilo mnoho přistěhovalců tureckého, albánského nebo čerkesského původu. Učiniti tyto cizince, kteří ovšem ve směs byli moslemové, především obětí redukce, stalo se heslem jejich domorodých soudruhů, mezi nimiž takto se rychle začala šířiti prudká vlna místního citění národního. Zároveň bylo však přirozeno, že se vlna ta s rostoucí nevlídností obracela i proti evropským kurátorům a jejich četné družině úřednické, jež se očím Egyptanů začala jevíti stejně vykořisťovateli země, jako evropské obchodnictvo, chráněné konsulárními soudy, i evropští věřitelé, pro jejichž nároky ubohý fellahín byl berní správou do úpadku vydírán. Mimo to počal v Egyptě zároveň působiti i vliv západních hesel konstitučních, hlásajících, že národ má sobě samu vládnouti, takže vedle vojenských nacionalistů vznikala tu i strana, žádající, aby bezmocná komora notablů se pozměnila v opravdový parlament volených zástupců lidu. A k tomu všemu přistupovala i okolnost, že právě tehdy, v době vyznačené ruským útokem na Cařihrad a do Malé Asie i francouzským postupem na Tunis, vědomí, že svatá oblast islámu jest postupem nevěřících vůbec ohrožena, začalo mocně vzdouvatí fanatism moslemský na rozličných místech.

Odpor ve vojsku.

Islamské hnutí.

Rostl vliv nadšených bratrstev mnišských a učených vykladačů koranu a věc nalézala i v Egyptě velmi příznivou půdu. Neboť zde významným duševním střediskem učených studií islamských byla veliká universita El Azar v Kairu a země ležela přímo mezi Mekkou a Cyrenajkou, hlavním sídlem fanatického bratrstva, jež v polovici století tu založil známý světec-marabut Mohamed Ben Ali es Senusi, a které nejen ovládlo mocí svou rozlehlé kraje nitroafrické, nýbrž šířilo nitky svého vlivu i do ostatních severoafrických krajů.

Všechny tyto složky působily, že v Egyptě na počátku osmdesátých let v domácím ovzduší zráló mocně citění protievropské, zjitřované v nej-

nižších vrstvách i tak nesmyslnými bájkami, jako byla pověst, že Angličané pod zemí spojili Nil s Amerikou a chtějí jeho zúrodnující vody pro tamní bavlnictví užiti. Nejvážnějším zjevem zůstávalo však vření v nespokojeném a nedisciplinovaném důstojnictvu, zvláště když našlo účinného vůdce v plukovníkovi Achmedu Arabim beji, muži fellašského původu, pravém demagogovi východním, nadaném spíše hereckými talenty a přebytkem obrazotvornosti, než rozhledem a pravou schopností vůdčí.

Achmed Arabi.

Vojenskými tumulty donutil Arabi bej slabého khedíva v únoru 1881 k změnám v ministerstvu, a zajistiv si místo předsedy v komisi, jež měla poměry ve vojsku nově upravití, začal na sebe s pomocí svých soudruhů vůbec strhovati značný vliv. Novými výtržnostmi bouřících se důstojníků a vojáků, které nabyly již rázu skutečného pronuciamenta, vymohl pak v září 1881 dokonce i slib, že početní stav vojska bude zase zvýšen a že khedív se opře proti přílišnému vlivu zástupců evropských o shromáždění notablů, které se mělo státi vůbec dokonaleji než dotud výrazem součinnosti národa egyptského při určování vlastních osudů. Tevfik paša ustupoval sice jen nevolky revolučnímu hnutí, ale neměl opravdu možnosti čelití s úspěchem nátlaku vojenských vzbouřenců, dokud by se mu nedostalo pomoci zvenčí, a věc byla zároveň ještě více zamotána tím, že i sultán Abdul Hamid, doufaje, že mu rostoucí zmatky egyptské konečně umožní přece vítězně skončiti starý zápas mezi dynastií Osmanovou a potomky Mehmeda Aliho, neopomíjel opětovně vytýkati své vrchní panství nad Egyptem a právo, aby tu mohl jako vlastní suverén zakročiti s rozhodčím slovem. Šlo však o to, jak se k všemu tomu postaví opět velmoci, na sanaci Egypta především naléhající, Francie a Anglie.

Vojenská bouře (září 1881).

Naděje sultánovy.

Liberální vláda Gladstonova neměla valné chuti k tomu, aby příliš hluboko do egyptského bludiště zabředla, a její ministr věcí zahraničních, lord Granville, nebyl zpočátku nepřítiv myšlenke, pověřiti především tureckého sultána úkolem, aby obnovil pořádek v Egyptě. V Paříži však od počátku byla obava, aby takové zvýšení sultánovy moci na africké půdě nemělo povážlivý odraz v poměrech alžírských i v nedávno získaném Tunisu. Hledisko, že by účelnějším bylo společné, rázné zakročení francouzsko-anglické v duchu starého hesla Thiersova: »Surtout n'abandonnez jamais l'Egypte«, mělo tu horlivého stoupence zvláště v Gambettovi, a zvítězilo aspoň dočasně, když státník ten 14. listopadu 1881 konečně mohl v čele nového ministerstva vládu převzítí.

Francouzská politika.

Nota
Gambettova
z 6. ledna
1882.

Opravdu přiměl Gambetta také anglický kabinet k tomu, že obě vlády výraznou notou 6. ledna 1882 prohlásily zachování moci khedívy proti jakémukoliv ohrožení zvenčí i doma za jedinou záruku klidného vývoje věci egyptských a slíbily, že vynaloží své úsilí v tomto směru. To znamenalo, že obě velmoci západní jsou nejen rozhodnuty čeliti i národnímu hnutí v Egyptě i nárokům sultánovým, nýbrž že si vyhrazují v kruhu ostatních velmocí, rovněž o úpravu egyptského dluhu se zajímajících, jakési zvláštní, výsadní postavení, k samostatnému zakročení je opravňující. Důsledné provedení tohoto hlediska narazilo však v zápětí nejen na nevalnou odhodlanost Gladstonovu k skutečnému přechodu od silných slov k rázným činům, nýbrž i na neočekávaně rychlou změnu ve vládních poměrech francouzských.

Gambetta byl se svou rozhodnou politikou egyptskou v kruhu francouzských státníků dosti osamocen a srážel se i ve vnitřních otázkách, zejména ve snaze o změnu volebních řádů, prudce s vůdci jiných skupin vládnoucí levice, kteří od počátku žárlivě číhali na to, aby mohli co nejrychleji velkého tribuna, jehož okázaly postoj jim byl nesnesitelný, zaskočiti. Proto bylo možno, že parlamentní kaleidoskop přinesl Gambettovi již koncem ledna 1882 překvapující pohromu. Jeho »veliké« ministerstvo bylo v komoře přehlasováno a nuceno ustoupiti před novou vládou, v jejíž čele stanul Freycinet, mnohem zdrženlivější ve vnitřní i zevní politice.

Freycinet nebyl stoupencem samostatného, rozhodujícího postupu Anglie a Francie v egyptské otázce; klonil se od počátku spíše k tomu, aby byla řešena celým koncertem velmocí v dohodě se sultánem, a kolísání to i naděje, že velmoci se o rázném zakročení vůbec neshodnou, dávaly egyptským národovcům i důstojníkům ovšem odvahy k dalšímu nátlaku na bezmocného khedíva. V únoru 1882 byl nucen jmenovati dokonce Arabiho pašou a ministrem vojenství, a ctižádostivý důstojník stal se takřka diktátorem v zemi, kde přes varovné hlasy evropských zástupců stíhal tvrdé své protivníky v armádě, zvyšoval státní vydání bez ohledu na zájmy evropských věřitelů a netajil se valně ani s úmyslem, pomocí národního shromáždění khedíva vůbec sesadit. Vzrostlá rozvášněnost domorodců proti cizincům způsobila zároveň, že někteří Evropané začali Egypt opouštět.

Bylo zřejmo, že vážnost evropských mocí v celé oblasti islámu jest v sázce a zvláště konservativní noviny anglické alarmovaly hlučně ve-

řejné mínění, takže Gladstone v květnu 1882 se dohodl s Francií o současném vyslání anglického i francouzského loďstva před Alexandrií, kterou pohrůzkou měla býti podepřena snaha khedíva, Arabiho z ministerstva a vůdčího postavení v zemi vytlačiti.

Pokus však ztroskotal úplně. Arabi odstoupil sice s ostatními členy vlády, ale jen aby v zápětí bouřlivými projevy ulice jeho návrat k vládě byl vynucen, a ještě závažnější bylo, že v Alexandrii vzrostlé napětí mezi domácím obyvatelstvem a cizinou vybil se 11. června v hlučných výtržnostech, při nichž na padesát Evropanů zahynulo, načež jejich exodus z Egypta ovšem nabil ráz zmateného útěku. Zástupci, jež sultán turecký tehdy do Egypta vyslal k vyšetření stavu věci, vedli si rovněž tak, že revoluční hnutí tím jen většího sebevědomí nabývalo, a konečně dostoupilo jítření v Kairu takového stupně, že se khedív s evropskými konsuly odtud do Alexandrie takřka pod ochranu evropských loďstev utekl, kdežto Arabi paša dával naopak zřejmě na jevo, že neustoupí ani před ozbrojeným zakročením, a začal okázale zřizovati pobřežní batterie v přístavu alexandrijském.

Tím vším stávala se věc stále napatější a nejistota, co bude dále, jen vzrůstala, když na návrh Francie 23. června v Cařihradě byla zahájena porada zástupců velmocí o tom, kým a jak má býti v Egyptě zakročeno, aby tam klid nastal a zároveň nároky evropských věřitelů byly ochráněny. Při spletitém jednání konference té nejvíce přízně měl návrh anglicko-německý, aby úkol ten byl ponechán vojsku sultána tureckého; ježto se však tak mělo státi se závazkem, že vojsko turecké Egypt zase opustí, jakmile tam pokoj bude zjedнан, aby práva khedíva nebyla nikterak trvale ohrožena, odmítal Abdul Hamid mandát ten, vytýkáje, že má jako suverén egyptský přirozené právo tamní poměry upravit a že v tom nemůže býti žádným mandátem evropských mocí obmezován. Vskutku viděl s uspokojením vzrůst zmatků egyptských, maje za to, že se jimi posílí rostoucí sebevědomí světa moslemského, s nímž počítal jako s oporou svého trůnu.

Zatím co takto cařihradská konference spor jen ještě více zaplétala, vzrůstalo napětí v Alexandrii stále příkřeji a přimělo vládu anglickou, že se rozhodla k činnému zakročení bez zření k tomu, jaký bude konečný výsledek diplomatických porad. Navrhla totiž Francii, aby loďstva jejich bombardovala přístavní tvrze alexandrijské, nepřestane-li Arabi

Bouře
v Alexandrii
(červen 1882).

Konference
v Cařihradě.

Anglický
postup.

Pád
Gambettův

Arabi
ministrem.

paša ihned s jejich zesilováním, a aby zároveň byla jimi zaručena i vojenská ochrana suezského průplavu. Freycinet, znaje zaujatost veřejného mínění francouzského proti příliš odvážnému postupu ve věci domněle zcela podružné pro národní zájem, netroufal si však dáti francouzskému loďstvu povolení k účasti na podniku tom a nařídil, aby odplulo do Port Saidu, zatím co ve dnech 11.—13. července anglická eskádra po krátkém ultimatu opravdu pevnůstky alexandrijské rozbila a k ochraně osoby khedívy i posádku vylodila v městě, v němž došlo k novým režim cizinců a vypálení celých čtvrtí. Arabi paša naproti tomu, ustoupiv z Alexandrie, prohlásil svatou válku proti Angličanům.

Bombardování Alexandrie způsobilo ovšem po vší Evropě neobyčejný rozruch. V Anglii samé pacifické kruhy liberální levice zatracovaly je hlasitě a jejich mluvčí, John Bright, vystoupil proto dokonce z kabinetu; vláda cítila však, že na dráze, na níž byl učiněn první vážný krok, jest setrvati. Vyžádavši si nové úvěry válečné učinila znova Francii a také ostatním velmocem návrh, aby společně obsadily průplav suezský, a Freycinet, pochopuje, že jinak veškeré plody dlouholeté práce francouzské v Egyptě jsou ohroženy, byl nyní k tomu ochoten. Když však předstoupil před komoru s žádostí o povolení nutných nákladů, narazil na značný odpor. Byloť obecně známo, že zejména pro odpor Ruska i Rakouska nelze od cařihradské konference, stále ještě neplodně rokující, očekávati výslovný mandát Francii a Anglii k brannému zakročení opravňující. Mohly jednati jen na svůj vrub a s nebezpečím, že k velikému potěšení Bismarckovu společné zakročení v Egyptě znesváří je navzájem stejně dokonale, jako kdysi Prusko a Rakousko zakročení v Holštýnsku a Šlesviku. Zvláště Clemenceau vytýkal v komoře rozčileně, že Francie se octne tak v egyptské pasti a zakrvácí, zatím co prý soused na Rýně po zuby ozbrojený znova bude těžiti z jejího zeslabení.

A tak se stalo Freycinetovi 29. července totéž, co Gambettovi na počátku roku; jeho vláda padla a Francie ustoupila při řešení egyptské otázky úplně do pozadí před Anglií, která setrvala při svém rozhodnutí, ač se ani její pokus získati aspoň Itálii k součinnosti nezdařil a cařihradská konference 14. srpna bez jakéhokoliv kladného výsledku se rozešla. Gladstone pokusil se sice aspoň se sultánem sjednati konvenci, která by britskou výpravu do Egypta poněkud právně legitimovala; sultán v přílišné vypočítavosti zmeškal však rovněž poslední příležitost k za-

jištění částečného vlivu v zemi, jež vskutku ode dávna již jen podle jména k jeho říši patřila a které nyní ovšem hrozil osud všech krajů, na něž britský lev svou tlapu vložil.

Opravdu obsadil na konci srpna generál Garnet Wolseley s několika tisíci vojiny indické armády Port Said a teprve pod tlakem této skutečnosti rozhodl se sultán, prohlásiti Arabiho pašu za rebella, jenž proti právu Egypt ujařmuje. Anglie uvítala to sice s pochvalou, ale jednala i dále na svůj vrub. Přeceňuje své síly doufal Arabi paša, že odolá jejímu útoku; jeho vojsko, zdivočelé vnitřními zmatky, osvědčilo se však bezcenným. Po nočním pochodu pouští přepadl je Wolseley 13. září u Tel-el-Kebiru a rozprášíl jediným nárazem tak dokonale, že několik dní potom hrstka anglických jezdců mohla se zmocniti i Kaira, ač město s 300 tisíci fanatického obyvatelstva nepochybně mohlo klásti vážný odpor, kdyby jeho divoké rozpěnění bylo bývalo provázeno opravdovou vůlí k obětavému zápasu a egyptský nacionalism nebyl ještě zcela planou hrou houfce ctizádostivců.

Nyní mohl se do Kaira vrátiti také khedív, jehož ochrana sloužila Anglii za vítanou zástěrku, aby její vojsko v Egyptě nevystupovalo zhola jen jako »ozbrojení turisté«. Arabi paša byl jakožto osovateľ revoluce proti legitimní moci souzen řádným soudem egyptským, kde však státním návladním byl Francouz a obhájcem Angličan. Byl odsouzen k smrti, rozsudek však změněn ve vyhnanství na Ceylon, a v zemi několik měsíců před tím divoce zvířené revolučním varem nastal zase zakřiknutý, zbabělý klid, jaký tam byl před tím až do roku 1879. V jedné věci se ovšem poměry podstatně změnila a někdejší stav se již nevrátil. V zemi stálo silné anglické vojsko a vytvářelo anglickému vlivu na vládu khedívu pozadí tak mimořádné, že vše ostatní ustupovalo před otázkou, jak dlouho je Anglie míní tam ponechati a jak hodlá zároveň, opírajíc se o ně, upravití nově svůj poměr k Egyptu i jeho postavení v rámci říše osmanské.

Byli ovšem, kdož doufali, že vláda Gladstonova, přivedená jen tlakem okolností, nikoliv vlastními výbojnými sklony k zakročení na Nilu, osvědčí i v Egyptě podobnou ústupnost, jako nedávno před tím v Transvaalu. Vskutku byly však hospodářské a maritimní zájmy říše britské v Egyptě dotčené tak silně, že i liberální vláda se rozhodla, neustoupiti odtud, dokud neupraví tamní poměry tak, aby trvale hověly potřebám

Bombardování
Alexandrie
(11.—13. čer-
vence 1882).

Snahy
Freycinetovy.

Jeho pád.

Tel-el-Kebir
(13. září 1882).

Okupace
Egypta.

Nová správa
země.

moci anglické. Podle jména zůstávala vláda v rukou khedíva i jeho ministrů, opravdu byly to pouhé marionety řízené všemocným poradcem anglickým, lordem Dufferinem, který pod záminkou, že má vypracovati o poměrech egyptských a jejich potřebách obšírnou zprávu, zasedl v Kairu vedle khedíva podobně, jako angličtí residenti v lenních státech indických vedle maharadžů. Generál Baker-paša, jmenovaný »sirdarem«, to jest vrchním velitelem vojska, měl s pomocí anglických instruktorů zcela nově seříditi egyptskou armádu; neboť vojsko revoltou Arabiho-paši rozrušené bylo většinou rozpuštěno. Zároveň zůstaly však nejdůležitější strategické body v rukou anglického vojska, jehož ostatek byl soustředěn ve vojenském táboru u Kaira. Anglická vláda prohlašovala sice, že vojsko odvolá, jakmile to klidný vývoj poměrů v zemi dovolí, ale sliby neměly žádoucí určitosti a hluboká změna ukazovala se i v otázkách finančních. Neboť marně se namáhala nyní zejména Francie, aby jí byl, stejně jako v předchozí době popřán vedle Anglie rovnocenný vliv kontrolní nad státním hospodářstvím egyptským. V Londýně nechtěli o obnovení dualní kontroly ničeho slyšeti. Nabízeli Francii leda předsednictví v mezinárodní komisi dozírající na egyptský státní dluh, kdežto opravdovou správou státních důchodů a vydání měl vésti Angličan, sir Auckland Colvin, jako jediný »Finance Adviser« vlády khedívovy, pod jehož vedením mělo býti veškeré veřejné hospodářství země náležitě upraveno.

Nároky
francouzské.

Protest ze
4. ledna 1883.

Nyní teprve viděli Francouzové, jaké následky měla zdráhavá a příliš opatrnická politika jejich komory poslanecké, podléhající více zvučné frázi a spleti stranických partik, než se dalo srovnati s postupem státnicky prozíravým. A marné byly hlučné rekriminace diplomatické, marné rozhořčené gesto, s kterým 4. ledna 1883 francouzská vláda, protestující proti nezákonnosti anglických úchvatů v Egyptě, ohlašovala, že jest odhodlána »a reprendre sa liberté d'action«. Anglie nedala se zviklati protesty těmi stejně jako přezírala protesty sultánovy, a opěvši se o důkladnou zprávu, kterou o vnitřních egyptských poměrech v únoru 1883 podal lord Dufferin, opakovala jen ujištění, že nepomýšlí na trvalé ovládnutí Egypta, nýbrž na jeho uvedení ve stav, v němž by mohl poskytovat zase náležitou záruku pro plnění svých mezinárodních závazků. Bylo však zjevné, že stejně jako za turkofilské vlády Beaconsfieldovy anglické panství nad východním koutem moře Středomořího bylo zesíleno Cyprem, nyní za turkofobské vlády Gladstonovy se tak stalo mnohem dokonaleji

Egyptem, a že tam, kde jde o zájmy věru důležité pro hospodářský a říšský rozvoj Anglie, jako byl kanál suezský, také liberalism anglický dovedl slevovati se svých, zásadně pacifických hesel.

Důležité pak bylo, že zároveň vskutku došlo k tomu, čeho se v Paříži při pádu Gambettově i Freycinetově nejvíce báli. Egypt stal se klímem, který rozvrátil dokonale a na dlouho dosavadní dobrý poměr mezi Francií a Anglií; vztýčil mezi nimi vysokou přehradu nepřízně a dovršil tím jen ještě izolaci francouzské republiky v Evropě v době, kdy Bismarck jak trojspolkem, tak dohodou tří císařů dovedl ostatní velmoci pevninně k sobě připoutati.

Roztržka
francouzsko-
anglická

Roztržka ta, kterou, jak později uvidíme, podstatně rozšířily i spory o jiné koloniální otázky, neznamenal ovšem nikterak přerušeni diplomatického vyjednávání o egyptské otázce. Naopak, vyjednávání to pokračovalo dále, ježto vedle Francie zvláště také Rusko se netajilo se svým odporem proti neočekávanému zesílení moci svého hlavního protivníka, kdežto naopak vláda Gladstonova měla vážnou touhu po smíření britských zájmů s mezinárodním právem. Proto neustávala ani v následující době živá diplomatická diskuse o termínu odvolání anglického vojska z Egypta, o internacionalisaci nebo neutralisaci suezského průplavu, o možnosti úlev se strany egyptských věřitelů a o nových sanačních půjčkách, jimiž by hospodářské obrození nilské oblasti bylo urychleno a podobně. Zejména na jaře 1884 zdálo se dokonce, že se jednání skončí přece dohodou, když Gladstone přistupoval na rozmnožení kompetence mezinárodní komise dluhové v Egyptě a chtěl se zavázati, že Anglie své vojsko odtud do roku 1888 odvede. V naději na dohodu tu byla na 28. června 1884 do Londýna svolána nová konference velmocí. Než ani ona se neskončila urovnáním věci, nýbrž byla začátkem srpna na neurčito odročena, takže jitřivá otázka egyptská zůstávala trvalým zjevem v mezinárodních poměrech evropských a hlavní překážkou obnovení přátelských vztahů mezi Anglií a Francií, kterou hnětla především představa, že ve věci té byla vskutku »perfidním Albionem« napálena a ošizena o plody mnohaletého úsilí.

Londýnská
konference
(červen—srpen
1885).

Zatím co takto diplomatické a právní vyřízení sporu uvázlo v slepé uličce, Anglie nelenila ovšem a přikládala prakticky ruku k dílu, aby aspoň správní a hospodářské poměry egyptské co nejrychleji posunula na dráhu žádoucího zlepšení. Neobyčejně zdárné úsilí ve věci té rozvinul

Sanace
Egypta.

především muž již z předchozích let věcí egyptských znalý, Evelyn Baring, který se v září 1883 opět v Kairu objevil, tenkrát jako generální konsul a agent anglický, a převzav později úlohu hlavního poradce vlády khedívy, stal se rychle duší veškerého nového režimu.

On a jeho pomocníci dovedli tvrdou, ale obratnou rukou zavést do správy země nutnou účelnost a úspornost, která v následujících letech, jsouc provázena snahou Anglie o úlevy starších závazků a pomocné půjčky, umožnila znenáhla i provádění výnosných meliorací a částečné zlepšení života utištěných fellahů s větší ochranou před nespravedlivostmi východní despotie, ale zároveň ovšem nikoliv bez podstatných zisků pro obchod britský a s pevným zakotvením Anglie v oblasti kanálu suezského, jehož rostoucí důležitost pro říši britskou každý rok nově dosvědčoval. Při tom přinášel však tento de facto protektorát nad Egyptem anglické vládě zároveň neobyčejně svízelný úkol, který více než cokoliv jiného jí ztrpčoval dosažené úspěchy; byly to zmatky sudanské.

* * *

Sudan.

Nitroafrické panství egyptské dosáhlo, jak jsme již vytkli, za khedíva Ismaila neobyčejného rozsahu. Horská Habeš, stojící pod vládou domorodých panovníků, zvoucích se hrdě »králi králů« (negus negesti), uhájila se sice se zbraní v ruce jeho hrozivému tlaku a negus Jan se zmocnil dokonce roku 1876 na některý čas i přístavu Masávy, ale egyptské parníčky, pronikající občas téměř až ku pramenům Nilu a do jezera Albertova, udržovaly spojení mezi Egyptem a rovníkovou oblastí, v níž od roku 1874 zástupcem khedívoým se stal Charles George Gordon.

Ch. Gordon.

Škot ten, muž výrazně rytířského zjevu i smýšlení, byl již z předchozích svých služeb obetkán leskem slavných dobrodružství. Neboť jemu především se přičítala zásluha na vítězství nad hroznou vzpourou taipingů v Číně a na vytvoření první moderní armády čínské. Ve věku blaseované střízlivosti jevil se zejména v očích svých, nasládlou filantropií dotčených krajanů takřka jakýmsi obdivuhodným, bludným rytířem křesťanského cítění mravního, když nejprve jako guvernér Equatorie a od 1877 jako generální místodržitel všeho sudanského panství khedívoa vedl neúnavně válku s otrokářstvím. Neboť hon na otroky nepřestal s jejich

osvobozením v Novém světě. Zásoboval především dále Asii a zůstával metlou afrického nitrozemí, kde jeho arabští podnikatelé hubili svými soustavnými nájezdy i využitkováním vzájemných bojů domorodců celé kmeny.

Skutečnost, že nyní slavné otrocké trhy v El Obeidu a Chartumu byly zakázány a otrokářské karavany k Rudému moři se beroucí soustavně stíhány, způsobila ovšem proti Gordonovi a jiným evropským velitelům egyptského vojska v Sudanu u tamních zámožných vrstev namnoze těžkou nenávist, která pak nabyla příležitosti k velikému výbuchu zvláště, když po pádu Ismailově 1879 Gordon egyptskou službu opustil a následující egyptské zmatky úkol jeho nástupců v oblasti horního Nilu nemálo ztížily.

Otrokářství.

Výbuch ten, jako na východu častěji se stávalo, vzal na sebe ráz náboženského fanatismu. Na nilském ostrůvku žil, jsa od okolí svého uctíván jako světec, jakýsi Nubijec z Dongaly, Mohamed Achmed. Byl dotčen, jak se zdá, poněkud také hnutím senusijským, již po desetiletí v africké oblasti islámu působícím, a začal kupiti kolem sebe v Kordofanu přívržence, které dovedl přesvědčiti o nutnosti, očistiti víru prorokovu od bludů a poskvrn, šířených panstvím cizinců, pravému islamu zpronevěřilých. Pokus místních úřadů o potlačení hnutí setkal se s vášnivým odporem a první lehká vítězství nad drobnými posádkami egyptskými naplnily odbojný houf přesvědčením, že Mohamed Achmed jest »mahdí«, prorok a nástupce Mohamedův, k očistě světa seslaný a určený k nepřemožitelnému vítězství nad panstvím cizinců.

Mahdi.

Celý Kordofan vzplanul neodolatelně povstáním, provázeným krutým proléváním krve odpůrců; otrokářské kruhy podepřely jeho rozmach stejně jako nespokojenost mnohých domorodých kmenů s berními útisky egyptskými. Záhy také Darfur, kde egyptský velitel, Rakušák Rudolf Slatin, neváhal přestoupením k islamu svůj život vykoupiti, padl fanatickému příboji mahdistů do moci, a teprve nyní se ukazovalo, jak ohromné nitroafrické panství nástupců Mehmeda Aliho spočívalo na úplně vratkých základech.

Úspěchy mahdismu.

Nadto ani z Egypta samého nebylo dlouho možno dovolati se řízné posily, ježto tam právě bylo vše zaujato bojem Arabiho s khedívem a jeho evropskými rádci. Teprve po potlačení této revoluce a když pod anglickým velením egyptské vojsko bylo nově seřizováno, vyslala khedí-

Porážka
Hicksova
(listopad 1883).

vova vláda větší oddíl, v jehož čele stál Angličan Hicks paša, do Kordofanu k potlačení odboje. Ale bylo již pozdě. Vojsko málo otužilé a špatně vedené bylo v listopadu 1883 u El Obeidu přívalem mahdistických tlup úplně zničeno a katastrofa byla v zápětí potom dovršena porážkou jiného egyptského oddílu poblíž Tokaru na Rudém moři, kde obyvatelstvo pobouřil stoupenec mahdiho, bývalý otrokář Osman Digna. Vlna živelné nenávisti, fanatismu i touhy po loupeži začala pak ohrožovati i vlastní střed panství sudanského na Bílém Nilu, Chartum, aniž bylo naděje, že vůči vzrostlým houfcům, s nadšením primitivní víry proti nepříteli se vrhající, mladé vojsko egyptské s hrstkou anglických instruktorů při dalších srážkách v poli vůbec vydrží.

V Anglii nechyběly ovšem hlasy, vytýkající, že britská moc, vzavši na se poručnictví nad Egyptem, má vynaložiti všechnu svou sílu, aby zachránila kulturní dílo, v Sudanu i Equatorii s pomocí evropských badatelů i důstojníků vykonané. Vláda Gladstonova couvla však před úkolem tím. Vzítí na sebe veliký náklad rozsáhlé výpravy nemínila nikterak, a sesunouti jej na bedra Egypta samého nešlo, neměla-li slibovaná sanace egyptských financí v začátcích uváznouti. Gladstone obával se nadto, že by rozmnožení anglického vojska v Egyptě k tomu nutné ještě zvýšilo diplomatické nesnáze, s nimiž se v otázce egyptské vůbec potkával. Proto rozhodl se trvati pevně jen na obraně pobřeží moře Rudého, aby odtud africké zmatky nezašlehly také do Arabie a neohrozily bezpečnost indické plavby. Ostatně bylo z Londýna doporučováno vládě khedívové, aby se vzdala beznadějných pokusů o zachování Sudanu a obmezila se na obranu vlastního Egypta před záplavou mahdismu.

Při tom bylo však zřejmo, že bude třeba z ohrožené oblasti zachrániti aspoň vojenské posádky a cizinecké kolonie, a k tomuto nesnadnému úkolu byl vyhlédnut Gordon. Volba nebyla ovšem šťastná, neboť proslavený hrdina neklidné a často velmi náladové povahy sotva se hodil tam, kde šlo především o správné změření dosažitelného a kde bylo patrně třeba také bez citových rozpaků obětovati, co již vskutku bylo ztraceno. Ale veřejné mínění anglické se rozhořelo prudce pro muže, jenž se jevil jedině povoláním spasitelem a právě tehdy vyjednával s králem belgickým o ústřední řízení boje proti otrokářství v oblasti Konga. Gordon přijal opravdu na naléhání vlády v lednu 1884 nabízený úkol a ode-

Plány britské
vlády.

Poslání
Gordonova.

jel ihned do Egypta, kde se mu bylo především s Baringem dohodnouti o prostředcích, s nimiž mohl mahdismu čeliti.

Než tu se od počátku ukazovalo, že se Gordon opravdu nechce spokojiti s pouhou evakuací posádek a také čelní členové egyptské vlády se ještě nevzdávali vši naděje na záchranu aspoň částečnou nitroafrického panství. Uvažovalo se tu o možnosti, přetvořiti je na federaci vrchní moci egyptské podřízených sultanátů pomocí domorodých velmožů, jako byl zejména někdejší otrokářský magnát Zobeir, jenž měl býti proti mahdismu do pole poslán jako muž schopný svou krutou rázností dodati nespolehlivému vojsku větší pevnosti. Londýnská vláda odpírala však souhlas plánům těm, bojíc se zejména také, že by jí veřejné mínění vyčítalo kompromisní hlediska v otrokářské otázce, a výsledek konečný byl, že Gordon, zvyklý poslouchati více vlastních sklonů než papírových instrukcí, uvázl v Chartumu s nedostatečnou posádkou a seřídými zásobami, jsa tu již od května 1884 odříznut od své egyptské základny tím, že se mahdisté tehdy zmocnili Berberu, důležitého místa na Nilu pod Chartumem položeného. Brzy potom přitřhl sám mahdi s velikým vojskem před Chartum a otázka se úplně obrátila. Nešlo o to, aby Gordon zachraňoval Sudan, nýbrž aby sám spolu s početnou kolonií cizineckou v Chartumě byl zachráněn před krvežíznivostí fanatických nepřátel.

Veřejné mínění v Anglii tlačilo na to stejně rozčileně, jako před tím na vyslání Gordonovo do Egypta; vypravení záchranného sboru pod vedením lorda Wolseleye zdrželo se však z části vinou vlády, z části vinou svízelných poměrů tak, že sbor ten překročil teprve v říjnu 1884 jižní hranici egyptskou. A také další postup jeho byl tak nerozhodný a váhavý, že, když předvoj 27. ledna 1885 opravdu poblíž Chartumu se objevil, našel tam již jen vítězného nepřítele. Město, po měsíce hrdinsky hájené, padlo po vyčerpání zásob i střeliva dva dny před tím do rukou mahdistů, kteří mohli svému prorokovi pak předložití uřatou hlavu Gordonovu a brodití se v krvi jeho soudruhů.

Rozčilení nad hrozným koncem obdivovaného vzoru národní statečnosti bylo v Anglii neobyčejné a Gladstonově vládě činěny trpké výčitky. Vláda však setrvala na vyklizení Sudanu, ponechávajíc zatím osudu posádky egyptské, odříznuté v Equatorii pod vedením německého lékaře Eduarda Schnitzera, zvaného Eminem pašou, který byl odtud teprve 1889 výpravou z jihovýchodního pobřeží afrického uchystanou vyveden.

Gordon
v Chartumu.

Jeho záhuba
(leden 1885).

Equatorie.

Masáva.

Egypt obmezil se zatím na obranu svých jižních hranic u Vadi Halfa a anglické loďstvo snažilo se zároveň uhájiti hlavního přístavu rudomořského Suakinu, zatím co Vlaši, jsouce k tomu Anglií povzbuzováni, přes protest sultána tureckého již v lednu 1885 byli opanovali Masávu, Habešany odtud vypudivše, s nadějí, že naleznou v těchto končinách Rudého moře vhodnější východisko k získání cenné osadní državy, než jaké jim dával Assab, od roku 1882 obsazený.

Mahdism mohl se tak rozlévati bez valných překážek, sváděje ovšem občasně boje s Habešany, podle jména za křesťany se počítajícími, téměř po celé oblasti Bílého i Modrého Nilu a působil tu skoro veskrze jako ničivý, nikoliv kulturně tvořivý proud. Mahdí sám nepřežil ovšem dlouho svého neočekávaného úspěchu. Zemřel ještě roku 1885 tyfem, ale jeho smrt zatím věci mnoho nezměnila, neboť měl přirozeného nástupce ve svém hlavním pomocníku »kalifovi«, zvaném Abulali-el-Taiši.

* * *

Vláda Gladstonova, ač položila opravdu základ k pevnému zakotvení anglického panství v Egyptě, projevila tedy vůči rozšíření jeho základny dále do nitrozemí afrického zcela podobnou zdrženlivost, jakou krátce před tím byla osvědčila i vůči Transvaalu, a jest pochopitelné, že se věc ta nesetkala v Anglii veskrze s pochvalou. Neboť přátelé rozhodnějšího rozpětí britské moci mohli vedle nářků na nedostatečnou úctu k lesku a tradicím národního praporu britského ukázati i na to, že se v téže chvíli zraky téměř celé západní i střední Evropy s nebyvalou dychtivostí obracely právě k africké pevnině, a jejich závodění o získání podílů na ní nabylo namnoze takové prudkosti, že také Anglii nezbyvalo než účastniti se ho v rozličných končinách afrických, nechtěla-li býti příliš předhoněna ostatními.

Šlo tu opravdu o dějinný zjev značného významu a tím zajímavější, ježto vystřídal takřka naráz úplně opačné sklony. Vytkli jsme již v předchozím svazku, jak značně polevil u většiny mocí evropských zájem o rozvoj jejich osad v Africe, zejména od té chvíle, co západní pobřeží temné pevniny ztratilo hlavní část své někdejší obchodní přitažlivosti zákazem vývozu černých otroků do Ameriky. Hollandané a Dánové vzdali se v po-

Evropské osady v tropické Africe.

lovici 19. století vůbec svých tamních držav, prodávše je Anglii; Španělsko zůstávalo spíše jen podle jména než skutečně pánem bezcenného kusu severozápadního pobřeží afrického v sousedství ostrovů kanárských; Portugalsko, nejstarší držitel dosti rozsáhlých pásem na východním i západním pobřeží jižní polovice africké pevniny, trvalo sice na plném rozsahu této državy, nebylo však s to, aby jí věnovalo mnoho kladné péče, takže rozpadající se pobřežní stanice a staré tvrzky jak v Mozambicku, tak v Angole byly spíše pomníkem někdejší námořní a osadní moci portugalské, než opravdovými středisky nového, rušného života hospodářského. Jedině Francie a Anglie konaly poněkud více pro své africké osady, ani ony však neurychlovaly nikterak až do počátku osmdesátých let příliš rozhodně jejich vzrůstu, zvláště pokud šlo o vlastní tropickou Afriku, trvalému pobytu Evropanů mnohem méně příznivou, než byl třeba severní Alžír nebo jižní Kapsko.

Pro Francii zůstávalo při tom také na sklonku let sedmdesátých, když minula doba nejtěžších následků osudné války, hlavní branou k pronikání do nitrozemí afrického Senegalsko, nemálo rozšířené již za Napoleona III. Hlavní myšlenkou tu byla pak snaha, dospěti až k hornímu Nigeru a podél jeho toku pak dále k Timbuktu. Neboť o tomto důležitém emporiu domorodého obchodu, které byl již roku 1828 smělý badatel francouzský René Caillé navštívil, věřili někteří nadšenci pro koloniální rozpětí Francie v západní Africe, že by se mohlo státi vhodným východiskem pro transsaharskou dráhu, spojující jižní Alžírsko se Senegalskem a západním Sudanem, o jejíž uskutečnitelnosti někteří techničtí odborníci nepochybovali zejména od té, co Rusko začalo se stavbou transkaspické dráhy, vedoucí pustinným nitrem Turkistánu. Uvažovalo se tehdy ovšem i o myšlence, prokopáním Malé Syrty zaplaviti ze Středozemního moře některé prolákliny saharské a tím otevřítí vodní cestu do hrozné pouště. Ze státníků francouzských obíral se otázkami těmi nejvíce Freycinet jako ministr veřejných prací, k uskutečnění jejich daly se však zatím opravdu namnoze jen náběhy, veliké spíše hrdinnou obětavostí vojínů a badatelů jimi pověřených, než skutečným rozsahem.

Tak stály ne jeden cenný život nesčetné drobné zápasy při posouvání jižních hranic Alžírsko až k Ain-Sefra, Layhuatu a Ouargla, zabrání os mزابských a pustinné oblasti bojovných Tuaregů, čímž byla účinnost francouzské nadvlády v těchto končinách až do hloubky 600 kilometrů

Jejich pomalý vývoj.

Francouzský postup.

Transsaharské plány.

Těžký postup. od Středozemského pobřeží posunuta. Roku 1881 zahynul tu i hlavní šířitel myšlenky dráhy transsaharské, podplukovník Flatters, kdežto na horním Senegalu tehdy rovněž těžké boje sváděli tuzí mužové ze školy Faidherbovy, na příklad kapitán Galliéni nebo podplukovník Borgnis-Desbordes, s domorodými sultány, kteří hlavní prostředek k vojenskému odporu nalézali v krutých honech na otroky pro trh timbuktský.

Senegal
a Niger

Francouzský postup pojil se tu hlavně k soustavnému zakládání tvrzk, jako byly Bafoulabé (1879) nebo Kita (1881) a roku 1883 dotkl se konečně u Bammako horního Nigeru. Tak učinila Francie ve stopách odvážných badatelů jednotlivců první rozhodný krok do hloubi západního Sudanu, který měl býti v zápětí opřen zejména o dráhu vedenou od přejeů u Kayes, kde Senegal přestává býti splavným, přes Bafoulabé k Nigeru. Stavba její ukázala se však velmi svízelnou a osadní správe francouzské bylo tu při každém dalším kroku přemáhati steré obtíže, aniž oběti s tím spojené zatím nalézaly u francouzské veřejnosti valného pochopení.

Gujnské
pobřeží.

Osadní správa francouzská zaokrouhlila v době té poněkud svou državu také v oblasti guinejské a na Pobřeží slonoviny scelováním dosavadních drobných stanic v souvislejší pás a novými smlouvami s domorodými náčelníky. V letech 1876—1878 zakotvila také na pobřeží dahojským získáním osady Kotonu, zároveň co se francouzský obchod jal úsilovněji než dotud soutěžit s anglickými agenty na domorodých tvrzkách při ústí nigerském. Ostatně vzrostl v druhé polovici sedmdesátých let poněkud zájem i o pobřeží gabunské, kde Francie již před tím byla založila drobnou osadu Libreville pro černochoy, z rukou otrokářů osvobozené. Kraj stal se aspoň východištěm některých výzkumných výprav do nitrozemí, zejména výprav hraběte Petra Savorgnana de Brazza, námořního důstojníka vlášského původu, ale ve Francii naturalisovaného.

Brazza.

V celku byl tedy sice v republice francouzské v prvním desetiletí jejího trvání zjevný jakýsi vzrostlý zájem o tropické kraje africké, nebyl však ještě nikterak významnou složkou v celkovém rámci národního života. Mužové, jako publicista Prévost-Paradol, který již za Napoleona III. vytykal, že Francie má hledati doplněk své evropské moci ve velikém dominiu africkém a navazovati směle na tradici svého někdejšího soutěžení s Anglií v mimoevropském světě, aby také její průmysl našel nová vývozní tržiště a bohatý kapitál francouzský místo k plodným

investicím, nenalézaly většinou mnoho ohlasu. Narážely naopak na podobné námitky, jako Ferry a Freycinet při otázce tunisské a egyptské. Vlastenci, jejichž zrak byl upiat jen k Vogésám, i opatrní přátelé míru stůj co stůj věřili ve všem Bismarckovu intriku, která má zabaviti mimo Evropu sílu Francie a znepřáteliti ji s Anglií; stoupenci manchesterských hesel, jimž rozvoj volné tržby světové byl článkem víry, prohlašovali pak kolonie vůbec za přežitek a břímě, kdežto radikálové odsuzovali zásadně ujařmování barevných ras.

Dosti podobné poměry trvaly ostatně dlouho i v Anglii. Pro říši britskou byla v Africe kapská osada podobně pevným kamenem úhelným jako Alžír pro Francii; viděli jsme však, že aspoň liberální tábor v Londýně nebyl ani po objevu dýmantových polí a zlatých ložisek přesvědčen, že by bylo třeba rozsáhlé osady té stůj co stůj rozšiřovati. Čelil naopak stále ještě zásadně názoru, který takřka pudově viděl v množství osadních držav britských zajištění budoucnosti hodné i značných obětí, a výsledkem zápasu toho byla význačná kolísavost anglické politiky osadní zejména ve věcech afrických. Roku 1865 prohlásil zahraniční výbor londýnského parlamentu, že má za nevhodné jakékoli šíření anglického území v západní Africe a získávání dalších protektorátů. Brzy potom, 1868, odmítla Anglie výslovně i žádost německých misionářů, podporovanou vládou severoněmeckého spolku, aby kraje kmenů Namaqua a Damarra v jihozápadní Africe, kde misionáři ti působili, byly přijaty pod ochranu britské moci. Anglie tehdy dokázala ostatně také v otázce habešské, že netouží po rozšíření své územní moci v Africe. Neboť, ač se odhodlala roku 1868 pro soustavné porušování mezinárodních řádů k válce proti habešskému negusovi Theodorovi II., a ač její úplně porazila a dobytím hlavní tvrže Magdaly do záhuby vehnala, neobsadila ani kus přemožené země, nýbrž spokojila se tím, když nástupce Theodorův, negus Johannes, anglickému diplomatickému vlivu přístupnějším se jevil.

Zdrženlivost
Anglie.

Habešská
válka (1868).

A tato zdrženlivost v otázkách afrických nezmizela úplně ani, když 1874 konservativní vláda Disraeliho liberály u vesla vystřídala. Tehdy chtěl cestovatel V. L. Cameron, který právě první prošel vlastní rovníkovou Afrikou od moře k moři, prohlásiti některá středoafriká území za britské državy; návrh jeho byl však v Londýně stejně zamítnut, jako o něco později návrh kapského guvernéra sira Bartle Frère, aby Anglie

V. L. Cameron.

přece se ujala větší části jihozápadního pobřeží afrického. Vláda Disraeliho byla sice, jak jsme viděli, ochotna vztáhnouti ruku svou na boerské republiky, ale nedala se přiměti ani k přijetí protektorátu nad Zanzibarem, tamním sultánem 1878 nabízeného, aniž byla ochotna vůbec uvažovati o myšlenkách tak smělych, jako bylo navázání přímého styku britské državy jihoafrické s egyptskou Equatorií, nebo o soustavném podrobení východní Afriky správě britsko-indické plavební společnosti; byl tu pouze roku 1876 při východním cípu africké pevniny obsazen jako lodní stanice ostrůvek Sokotra. A také v západní Africe došlo v letech těch jen k lepšímu výtčení pobřežních hranic britské Gambie i Sierra Leone a válkou s Ašanty roku 1874 byla poněkud upravena i država na Pobřeží zlatém, kdežto u nigerského ústí své obchody rozvíjela v několika faktoriích anglická United African Company.

Vůči všem těmto, z rozličných bodů pobřežních vycházejícím a v podstatě své více než opatrným osadním náběhům evropských mocí stálo tedy až do sklonku sedmdesátých let nitrozemí africké jako ohromná rezervace osídlená černým lidstvem, do níž výbojná ruka cizí poněkud směleji zasáhla jen z Egypta. Ale právě ve chvíli, kdy i toto egyptské panství bylo dokonale ohroženo i mahdismem i národní revolucí, podlamující sílu Egypta, dochází k náhlému vzplanutí takřka obecného zájmu nejen o části pobřeží afrického, jež se dotud oku Evropanů jevily takřka jako bezcenná res nullius, nýbrž i o získání značných kusů pevninného zázemí afrického pro osadní panství bílého člověka.

Souviselo to především s dojmem, který na dosavadní vůdčí moci osadní, Anglii i Francii, učinila skutečnost, že se o africký svět počínaly zajímati rostoucí měrou a s určitým úmyslem sáhnouti po něm také moci evropské, které dotud podobných sklonů neměly, zejména Německo, Itálie a král belgický. Jejich neočekávaně výrazné vystoupení v ohledu tom vzbudilo na počátku osmdesátých let takřka přes noc jakousi »africkou horečku«, stavějící evropskou diplomacii před shluk zcela nových otázek a která se stala i jinak pro vývoj novodobého lidstva důležitou.

Pozorné oko mohlo ovšem její vypuknutí již některou dobu před tím předvídati zejména z rostoucího zájmu, s kterým evropský svět tehdy počal sledovati vědecké probádání afrického nitrozemí. Geografické záhady oblasti té, zejména běh a původ velikých řek odvádějících do roz-

ličných moří srážky masivu afrického, jako činí zejména Nil, Niger, Zambesi, Kongo, lákaly zvědavost evropského člověka již dávno tím neodolatelněji, čím větší překážky jejich řešení v cestu kladla nerozčleněnost africké pevniny, její tropická příroda se svou zimnicí, hrůzy pouště, divokost domorodců i krutý fanatism severoafrického islámu. Zůstanou navždy významnou kapitolou v dějinách lidstva úžasná strádání a kruté skony legie badatelů, jež viděla Afrika od roku 1788 počínajíc, kdy badání to dostalo po prvé vynikající ohnisko v British African Association a kdy se průkopnickými cestami Mungo Parkovými začíná dramatické zápolení neústupného člověka západního s černou sfinjou, která si dala krví platiti každý hlubší pohled do své záhadné tváře a jakoby s krutou žárlivostí střežila tajemství svých velikých toků. Než nezkratná touha novodobého člověka po přesném vědění na místě pouhé pověry, jeho živelný odpor proti bílým plochám na mapě, které kdysi středověká fantasie oživovala jen rozličnými potvory a zrůdami, byly silnější než strach před smrtí, a skoro všechny národy evropské, i ty, které dotud neměly v Africe osad, na příklad Němce, nalézáme zastoupeny v pestrém souboru vědeckých dobyvatelů afrického vnitrozemí, jejichž dráhy, z rozličných přístavů vycházející, se tu stále hustěji křižovaly.

Vědecký zájem mnohých byl ovšem značně zesilován i jinými motivy; někde hledáním obchodních cest a hospodářských styků, jinde strategickou nutností poznati zázemí pobřežních držav a usnadnění jeho ochranu, zvláště důležité byly však misijní zájmy rozličných vyznání křesťanských. Evropský misionář šel na tolika místech v Africe před obchodníkem, vojákem i laickým badatelem jako obětavý dělník své pravdy, kterému bylo ve jménu kříže zápasiti nejen s primitivním animismem a fetišismem domorodého původu, nýbrž především také s rozličnými odstíny a vlivy islámu. Neboť víra Mohamedova, majíc v severní Africe širokou základnu, pronikala odtud hluboko na jih tím snáze, ježto její nenáročná dogmatika a jednoduché řady bohoslužebné nežádaly vysoké úroveň vzdělání a snadno uzavíraly kompromis s prostým kmenovým životem i pověrou domorodců. Proto dosahoval africký islám nejen na své staré, klassické půdě, jako bylo Marokko nebo Tripolis, nýbrž i na Nigeru, v středoafriických sultanátech nebo na horním Nilu často ostře fanatického zbarvení a zápas kříže s půlměsícem měl zde mnohem menší naděje na úspěch než kdekoliv jinde, třebaže na půdě africké za kře-

Zanzibar.

Vzplanutí zájmu o Afriku.

»Africká horečka«.

Objevné cesty.

Misie.

Boj kříže s islámem.

sfanskou misii a její trnité dílo se stavělo s dosti živým zájmem veškeré filantropické cítění evropské.

Neboť islám dovoloval nejen chování otroků, nýbrž jeho hlavní šířitelé na pevnině africké byli právě arabští obchodníci, z jejichž kruhu vycházeli většinou otrokáři, pořádající i nelidské hony na černé zboží i hroznou dopravu kořisti z nitrozemí na trhy zanzibarské nebo do jiných přístavů východoafrických. Mnozí z nich, jako známý Tippu Tipp, získali tím postavení velmožů v celé střední Africe proslulých a vládnoucích stům náhončích i obchodních stanic, spojených navzájem stezkami znamenými statisíci koster ubožáků, zhynulých v otrokářských řetězech a vidlicích po hrozných útrapách. Křesťanská misie, směle do afrického nitra pronikající, dovedla především bouřiti mravní cítění evropské proti těmto poměrům, hrozcím vylidněním černé pevniny přes to, že odtok tamního obyvatelstva přes Atlantický oceán od počátku 19. století byl zastaven. Zabrániti odtoku tomu také směrem na východ a zamezení vůbec v Africe hon na otroky, stává se tak znenáhla v druhé polovině 19. věku důležitým heslem evropské filantropie a kouzlo obecné úcty neobetkává jen rytířskou postavu Gordonovu, nýbrž ozařuje také mnohem skromnější zjevy.

Takovým byl David Livingstone, vynikající zosobňovatel obětavé lidskosti, která bez opory o vojenskou moc, pouze s biblí v ruce a spojujíc v srdci ryzí lásku k trpícím s touhou po vědění, si troufá podstoupiti úkoly nejnesnadnější. V téže době, co jiní badatelé, vycházejíce ze severních končin afrických, odkrývali prameny Nilu nebo pronikali s krajním nebezpečím života do oblastí kolem jezera Čadského, procházel Livingstone od roku 1858 počínaje hrůzami pouště Kalahari, poznal slapy Viktoriiny na Zambezi, pronikl k velikým jezerům v horním povodí Konga a zkřížil vůbec tolik cest, na nichž noha Evropana dotud nestanula, že se jevil konečně takřka patriarchou těsného spojení badatelských snah s misijní obětavostí, zvláště když se zvědělo, jak podivnou působivost má jeho jemná bytost i na divoké domorodce.

Když roku 1870 zprávy o něm po delší dobu nepřicházely, byl vzdělaný svět tak znepokojen, že americký list New York Herald vyslal zvláštní výpravu k pátrání po něm, jejímž vůdci, Henry Mortonu Stanleyovi, se opravdu podařilo bělovlasého kmeta roku 1871 u jezera Tanganjika nalézt. Livingstone neopustil však přes těžkou churavost svého

díla a nevrátil se se Stanleyem do Evropy. Když roku 1873 Verney Cameron, zmíněný již nahoře, nastupoval svou výzkumnou cestu, jež ho měla ve stopách Livingstonových vésti napříč celou pevninou od Indického oceánu až k Benguele, potkal se již jen s jeho mrtvolou.

Zájem o humanitní úkoly boje proti metle otrokářské, vzbuzený i těmito výpravami i současným úsilím Gordonovým v Sudanu a Equatorii, našel pak zvláště čilého podporovatele v Leopoldovi II., králi belgickém, panovníku neobyčejně přístupném novodobému myšlení, který spojoval s příslovečnou zchytralostí rodu Koburského značné vzdělání hospodářské a schopnost, vystihnouti, co by bylo s výhodou pro jeho drobný státěček v nesnadném soutěžení se sousedními velikými mocnostmi. Zejména obíral se Leopold II. záhy myšlenkou, jak by bylo lze pro Belgii, odkázanou na vývoz průmyslových tovarů, získati účelné pozadí osadní. Viděl, že dvěře k Novému Světu jsou zavřeny doktrinou Monroeovou, že australský svět jest úplně přivtělen k oblasti moci britské a že do přelidněných krajů dálného východu účinné průlomky pro evropský dovoz provésti lze jen velmocenskou převahou. Věc ta vedla ho tedy k přesvědčení, že jedině v Africe zbývá veliký kus primitivního světa, na němž silnější ruce ještě nespočinuly; byl si však při tom vědom toho, že drobný stát i v takovém případě může nalézt větší úspěch jen, může-li zájem svůj ukrýti pod rouškou všelidského pokroku a opříti jej o obecná ideální hesla.

Na jeho podnět došlo tedy v září 1876 v Bruselu k mezinárodní konferenci o věcech afrických, na níž vedle zástupců diplomacie podíl měli nejen vynikající cestovatelé, jako Angličané Cameron a Grant, Francouz Duvergier, Němci Nachtigal a Rohlf, nýbrž také mluvčí církevních misí, zejména kardinál Charles Lavigerie, arcibiskup alžírský a karthagin-
ský, proslulý jako obětavý organisátor katolického úsilí v celém rozsahu francouzské moci v Africe. Konference, zjistivši, že základní zeměpisné záhady africké jsou vskutku již rozřešeny nebo aspoň rozřešení koneč-
nému velmi blízky, chtěla především nalézt způsob, jak by další podrobné poznávání temné pevniny mohlo býti účelně a společným úsilím evropským upraveno tak, jak toho žádá duch nové doby, spějící vůbec od romantických zásluh jednotlivců k střízlivějšímu úsilí společné, podrobně rozdělené práce. Zároveň mělo míti však badatelské úsilí ráz jakéhosi křížového tažení spojené křesťanské Evropy proti nelidskostem islámských otrokářů na záchranu černé rasy.

Leopold II.
Belgický.

Konference
bruselská
(1876).

Africká
asociace.

Proto byla v Bruselu založena »Association internationale africaine« se stálým ústředím společným a zvláštními národními odbory, která měla především zříditi v nitrozemí africkém síť stálých stanic badatelských a zároveň nepouštěti ani humánních cílů se zřetele. Zaslouhou její byla opravdu oživena výzkumná činnost v několika končinách afrických, zároveň došlo však nezávisle na tom k objevu, který jaksi dovršil předchozí snazení zvláště význačně.

Výzkumy
Stanleyovy.

Týž Američan, který byl jakožto poslední běloch pozdravil Livingstona na sklonku jeho žití, Stanley, vypravil se již roku 1874 znova ze zanzibarského pobřeží na velikou cestu výzkumnou k západu směřující. Tříletou poutí podařilo se mu především zjistiti, že řeka opouštějící s jménem Lualaba jezero Tanganjika jest totožná s veletokem, který ústí do Atlantského moře v Angole a který původně byl tu Portugalci zván pro stálé množství svých vod Rio Poderoso, později však s názvem Kongo vešel v obecnou známost. Dobrodružnou plavbou po něm určil Stanley nejen splavnost jeho dolního toku, nýbrž překvapil Evropu i vyličením velikého bohatství přírodního i neobyčejného množství dosti pracovitého lidu rozličných kmenů na ohromném prostranství mezi Ugandou a pobřežím Atlantským, které obecné představě dotavadní jen nezdravým a neschůdným pralesem tropickým se jevilo.

Jeho návrhy.

Stanley vybízel roku 1878 proto zejména britskou vládu, aby končiny ty zabrala; v Londýně však, úplně zabaveném nejprve berlínským kongresem a hned potom válkou afganskou, nalezl pro věc tu stejně málo porozumění, jako před ním již Cameron, ač se snažil i širší vrstvy přednáškami pro to získati. Přispěl jen k zesílení činnosti britských misí, od 1876 v Ugandě v jeho stopách působících. Za to uchopil se tím živěji jeho podnětů Leopold II., který se Stanleyem se jal jednati hned při jeho návratu a v listopadu 1878 způsobil, že se belgická odbočka mezinárodní asociace africké přetvořila ve zvláštní »Comité d'études du Haut Congo« a soustředila své úsilí na ovládnutí celého povodí veliké řeky, jejíž přeje, splavnosti středního toku překážející, měly býti překonány pomocí železné dráhy.

Podnik
Leopolda II.
v Konžsku.

V Belgii nebylo ovšem dosti sklonu k tomu, úkoly tohoto druhu státu svěřovati. Proto rozhodl se král, že komitét, podnik zdánlivě mezinárodní, ale jeho osobnímu protektorátu podléhající a především na něm také finančně závislý, má v dohodě s domorodými kmeny v povodí Kon-

ga zříditi zvláštní, na ostatních mocích nezávislý útvar státní. Věc měla zatím sice zůstati tajnou, od roku 1879 snažil se však Stanley, do Afriky se vrátiv, zakládati četné stanice na Kongu a jeho hlavních přítocích, a vytvářeti při tom smlouvami s vůdčími náčelníky domorodců skutečně panství komitétu, jemuž roku 1882 bylo dáno nové jméno »Association internationale du Congo«.

Než v zápětí se ukázalo, že toto v tichosti obratně vymyšlené dílo se neobejde bez rušivé soutěže s jiných stran. Bruselský kongres i zprávy o úspěších veliké cesty Stanleyovy vzrušily zájem o Afriku tou měrou, že na příklad roku 1881 současně tam působilo na pětadesát výzkumných výprav rozličných národů a snahám Leopolda II. vyrostit nebezpečný soupeř především ve Francii. Neboť také francouzská odbočka africké asociace vyslala již roku 1879 zvláštní výpravu právě do oblasti dolního Konga a v čele jejím stál Brazza, jenž, jak víme, již před tím z gabunského pobřeží do sousedních končin byl pronikal. Brazza zabral především pro Francii povodí řeky Ogove, ale proniknuv dále až ke Kongu, založil tam v říjnu 1880 na severním břehu řeky stanici Brazzaville.

Brazza
a francouzské
Kongo.

Leopoldovi II. nezbylo proto, než vstoupiti s vládou francouzskou v jednání o dohodu, které na konci roku 1882 zatím bylo dosaženo aspoň v tom, že Francie obmezila svůj postup na zázemí pravého břehu Konga a jeho přítoku Ubandži, kdežto levý břeh těchto toků zůstal volný pro činnost Stanleyovu. Větší nesnáze byly však s Anglií, neboť tamní kruhy vládní dlouho nechtěly vůbec věřiti, že by belgický král opravdu pomýšlel na trvalé zisky zámořské. Měly za to, že podnik jeho vskutku není než zástěrkou francouzského postupu, a věc se jim proto jevila z míry povážlivou, ježto právě tehdy v Anglii nastal vůbec rázný obrat vůči Francii a jejím osadním snahám.

Dohoda roku
1882.

Ještě krátce před tím, smlouvou z 28. června 1882, upravila vláda Gladstonova zcela přátelsky hranici anglické Gambie a Sierra Leone vůči zázemí, na něž byla Francie právě vztáhla svou ruku. V zápětí následovala však okupace Egypta anglickým vojskem a těžké rozladění vzájemné obou západních velmocí, které se na počátku roku 1883 stupňovalo v napětí nepochybně nepřátelského rázu. Francie vidí v Anglii zrádného škůdce, který ji ošálil a vytlačil z postavení mnohou námahou získaného, kdežto v Anglii naopak s touto změnou zásadního poměru

Francie
a Anglie.

opět vystupují do popředí vzpomínky na to, že Francie bývala hlavním soupeřem britské moci, a s nimi rostoucí nedůvěra ke všem jejím zámořským podnikům.

Soutěž francouzsko-anglická na Nigeru.

Nyní teprve všimá si Londýn okem zbystřeným poněkud více francouzského postupu na Horním Senegal a Nigeru, zatím co při ústí nigerském roste konkurenční zápas mezi obchodními společnostmi francouzskými, sloučenými 1882 v jednotnou »Compagnie de l'Afrique équatoriale«, a anglickým obchodem, který tu rovněž mnohem rázněji než dotud začal vystupovati zejména zásluhou sira George Taubman-Goldie. Neboť výbojný muž ten dovedl v »National African Company«, zárodku pozdější »Royal Niger Company«, vzkřísiti znova starou anglickou tradici oněch veřejně privilegovaných společností obchodních, jaké kdysi byly vůbec základem osadní moci britské, a nepomýšlel od počátku jen na zisky obchodní, nýbrž i na zajištění celého dolního Ponigeří pro Anglii.

Než i na východním pobřeží africkém pozorovala Anglie s krajní nedůvěrou pokroky koloniálních snah francouzských, které opravdu i tam zcela nepochybně se hlásily, zejména od té chvíle, co v čele republiky stál opět Jules Ferry.

Jules Ferry.

Státník ten, který byl již dvě leta před tím smělým činem svým získal Francii Tunis, utvořil v únoru 1883 nové ministerstvo, opřené o spolehlivou většinu umírněných republikánů, a netajil se nikterak svým sklonem, nalézti Francii náhradu za zmenšenou váhu politickou v Evropě především všestranným šířením jejího zámořského panství. Uvidíme později, jak rázně si vedl ve směru tom na dálném východě asijském, nedávaje se zastrašiti překážkami, jež mu v cestu zejména anglický vliv kladl. A podobně ve východní Africe obsadil nejen roku 1883 Obok při jižním východu Rudého moře, na kterýžto přístav byl již Napoleon III. pomýšlel a kde se měla především vytvořiti francouzská zásobovací stanice uhelná pro plavbu indickou. Jeho úsilí se obrátilo s velikou rázností také k jinému starému cíli francouzského osadního rozpětí ve východní Africe, k Madagaskaru.

Obok.

Madagaskar.

V tamních vodách měla Francie zatím ve své skutečné moci sice jen několik drobných výsep, přilehlých k ohromnému ostrovu, činila však nárok na přednostní práva svých příslušníků i na samém Madagaskaru a dosáhla jejich potvrzení smlouvou, uzavřenou roku 1868 s královnou

vůdčího kmene Hovů, zvanou Kanavalo II. Angličané však, kteří se opírali o blízký Mauritius a na Madagaskaru vydržovali protestantské misie, křížili všemožně tento francouzský vliv a dodávali Hovům odvalu, čeliti mu rozličně, z čehož vznikaly pak vleklé spory. Roku 1882 francouzská vláda prohlásila proto, dovolávajíc se některých starších smluv, svůj protektorát nad severozápadní částí ostrova, a když uznání jeho naráželo na zjevný odpor, neváhal Ferry v květnu 1883 sáhnouti ke zbraní. Hlavní město Hovů, Tamatave, bylo bombardováno a spolu s několika jinými pobřežními body obsazeno. Při tom však docházelo od počátku k podrážděným sporům a srážkám s anglickými misionáři, které vzájemnou nechuť obou zemí jen ještě více jitřily, a v tomto ovzduší, otráveném dokonale egyptskou otázkou a vším co z ní vyplývalo,jevila se ovšem dohoda Leopolda II. s Francií a všecek jeho podivný podnik na Kongu zraku britských státníků věci velmi podezřelou, které jest třeba v zárodku čeliti.

Válka roku 1883.

Vhodný prostředek k tomu poskytlo zejména Portugalsko, stát sice samostatný, ale hospodářsky na Anglii velmi závislý a jejímu tlaku proto snadno povolující. Portugalsko vládlo ode dávna na pobřeží angolském, kde hlavní osady jeho byly S. Paolo de Loanda a Benguela. Proto, když zásluhou Stanleyovou veletok konžský byl posunut do středu obecného zájmu, ohlásili Portugalci své nároky na všecek kraj pobřežní u jeho ústí až k 5° 12' jižní šířky, a byli Anglií ve věci té horlivě podporováni. Mezi Londýnem a Lissabonem došlo k důvěrnému jednání, které se skončilo 26. února 1884 důležitou smlouvou. Smlouvou tou uznávala Anglie totiž okázale portugalské nároky k ústí Konga a jeho dolnímu toku, přijímajíc v odměnu za to pro anglickou plavbu a obchod ve vodách těch značné výhody, které ukazovaly, že za rouškou portugalských práv opravdu se skrývá snaha Anglie klásti belgickým i francouzským náběhům co největší překážky v cestu.

Portugalský nárok na Kongo.

Smlouva s Anglií z 26. února 1884.

Král Leopold II. viděl tím své dílo vážně ohroženo. Neboť bez volného vyústění do oceánu bylo zázemí konžské, i kdyby zůstalo většinou v jeho moci, úplně znehodnoceno, a postavení jeho bylo tím svízelnější, ježto »Association internationale du Congo« ještě nebyla ostatními mocnostmi nikterak uznána za právní útvar, mezinárodně jiným útvarům rovnocenný a skutečné státní osobitosti se těšící. Vynaložil tudíž všecek svůj diplomatický důvtip na to, aby odvrátil hrozící nebezpečí, a přiro-

zeným spojencem se mu stala Francie, ve svých zájmech dohodou anglicko-portugalskou rovněž ohrožená.

Protest Francie
proti ní.

Již 13. března 1884 ohlásila Francie v Lissabonu rozhodný protest proti smlouvě britsko-portugalské a dohodla se brzy potom s Leopoldem II. ještě přesněji, než se dotud bylo stalo, o vzájemné vymezení oblastí na Kongu, při čemž si ovšem dala zároveň asociaci zajistiti právo předkupu pro případ, že by asociace panství svého se chtěla kdykoliv prodejem vzdáti.

Spojené Státy
a Kongo.

Belgický král našel tak ve Francii cennou oporu; důležité bylo však, že se jeho společnosti v zápětí dostalo i prvního výslovného uznání jakožto svrchovanému subjektu práva mezinárodního. Byly to Spojené Státy americké, které 22. dubna 1884 asociaci tuto význačnou službu prokázaly v době, kdy moci evropské v otázce té ještě zcela zdrženlivě si vedly, kterýmžto postupem Unie ovšem zároveň naznačila, že jí nejsou věci africké venkoncem lhostejny a že nemíní jejich úpravu pouze dohodě evropských států ponechávati. Na dráze k vytvoření nové, doko-nalejší pospolitosti Starého i Nového světa byl krok ten zásadní důležitosti; pro belgického krále a jeho konžský útvar ještě větší význam mělo ovšem, že z evropských mocí vedle Francie k jeho ochraně dodatečně se přidala i jiná velmoc evropská, Německo. Věc souvisela těsně s prvním vystoupením německé říše v osadní politice a její srážkou s Anglií na africké půdě.

* * *

Německo.

Již v sedmdesátých letech vyskytaly se v Německu hlasy vytýkající nutnost zámořských osad pro novou říši. Vedle důvodů velmocenské prestiže a snahy, vyrovnati se ve všem sousední Francii, ozvaly se při tom záhy i důvody populationistické a hospodářské. Vystěhovalectvo německé, v počtu až 200 tisíc ročně většinou do Spojených Států se beroucí, mělo býti raději obráceno do území, kde by se národně neztrácelo pro říši, jejíž obyvatelstvo do roku 1880 vzrostlo na 46 milionů a to pouze již jen 43% zemědělsky činných. Také odbyt německých tovarů, stísněný těžkou krizí po roce 1873, měl býti tím usnadněn a stoupenci myšlenky osadní, soustředění ve spolcích jako byl »Zentralverein für

Handelsgeographie und zur Förderung der deutschen Interessen im Auslande« nebo »Westdeutscher Verein für Kolonisation und Export«, uvažovali horlivě o rozličných možnostech, jako bylo získání Cyrenajky, Marokka, Zanzibarska, sousedství boerských republik, Nové Guineje, Severního Bornea a jiných odlehlých končin.

Koloniální
hnutí.

Theoretická diskuse ta neměla ovšem příliš velikého ohlasu v německém nitrozemí, které si teprve znenáhla zvykalo na svůj nový přístih průmyslového státu a bylo namnoze ještě příliš pod vlivem manchesterských hesel, potřebu kolonií zásadně přezírajících a zanícených pro obecnou politiku otevřených dveří. Nejčilejší zájem na věci měly proto především některé obchodní domy v hansovních městech, jejichž odbočky a faktorie byly v rozličných končinách zámořského světa rozhozeny, a pak také misijní společnosti německé. Bismarck, na něhož se ovšem mnozí horliví projektanti se svými náměty především obraceli, vedl si vůči otázce té velmi zdrženlivě. Neodmítal jí venkoncem, ale vytýkal, že koloniální politika, jež by nebyla pouze zbytečným přepychem, z pouhé velmocenské ješitnosti pořízeným, nýbrž pro národní hospodářství německé vážnou úlevu slibovala, naprosto se neobejde bez značného loďstva; a udržovati zároveň i vojsko, na pevnině evropské počtem i výzbrojí nejlepší, i velké loďstvo, zdálo se mu nad síly mladé říše. Politicky měl nadto za povážlivé překotným shonem za osadami zámořskými i za námořní mocí zneklidniti Anglii a učiniti ji tak přirozeným spojencem Francie. Proto vítal naopak všechny zámořské podniky francouzské, doufaje, že se stanou klínem mezi republikou a říší britskou, mezi národní izolací Francie dovršujícím.

Hledisko
Bismarckovo.

Přes to přese všecko nebyl nikterak zásadně toho mínění, že by říšská ochrana nemohla býti poskytnuta v zámoří drobným osadám, jež by tam německý obchod vlastní silou vytvořil, a v nichž by zároveň německé loďstvo našlo vítané body opěrné. Tak zajistil již 1872 v souostroví Tonga Německu dvě uhelné stanice přátelskými smlouvami s tamními domorodci, a když Anglie, roku 1874 souostroví fidžijské si konečně přisvojivši, zájmy německých firem, které tam měly pozemky a obchodní stanice, poněkud tísnila, ujímal se Bismarck jejich práv dosti rázně a dal v diskusi o věci té v Londýně svým důvěrníkem Lotarem Bucherem naznačiti, že se Německo nikterak nevzdává možnosti samostatného úsilí koloniálního. Vážnějších důsledků to ovšem nemělo.

Oceanie.

Samoa.

Poněkud později vstoupilo do popředí především souostroví samojské. Od padesátých let měla tu hamburská firma Godeffroy na ostrově Apia důležitou faktorii, která svými odbočkami a škunery ovládla dočasně obchod s koprou a perletí v okolních vodách a také plantážnictvím se obírala. Roku 1879 získala říšská správa v souostroví tom také lodní stanici na Upolu, tehdy však finanční obtíže přinutily firmu Godeffroy, aby hledala pomoc přeměnou v akciovou společnost, jež by byla sto s úspěchem zápoliti s rostoucí soutěží z Anglie i Spojených Států, kde zájem o samojské souostroví rovněž vzrůstal. Kancléř snažil se věc usnadnit předlohou zákona poskytující společnosti záruky minimálního zúročení, většina říšského sněmu ji však 1880 zamítla.

Koloniální
spolek.

Než právě tím získaly úvahy o potřebě osad zámořských v Německu nebývalé pozornosti. Burcuje ji spisy, jako byla brožura misijního inspektora Fridricha Fabri »Bedarf Deutschland Kolonien?«, a nejhorlivější agitaci rozvinul v ohledu tom »Deutscher Kolonialverein« se střediskem 1882 ve Frankfurtě nad Mohanem zřízeným. Mocně působila ovšem také skutečnost, že se na počátku osmdesátých let v celé Evropě nebývalou měrou rozvířil zájem o Afriku a její problémy, ona »africká horečka«, jejíž počátky jsme již v předchozím vylíčili. A proto byla tehdy s několika stran najednou pozornost vlády říšské k věci té důrazně obrácena.

Zvláště důkladně učinila tak na příklad hamburská obchodní komora v pamětním spise, v červenci 1883 říšské správě podaném, kde se žádalo zejména, aby Německo více než dosud chránilo obchod svých příslušníků v Africe nejen rozmnožením konsulátů a trvalým stacionováním válečných lodí v tamních přístavech, nýbrž také uzavíráním ochranných smluv s domorodci, vládě jiných velmocí nepodrobenými.

A. Lüderitz.

Vskutku byl Bismarck v době, kdy mu požadavky ty byly předloženy, již nucen diplomaticky řešiti určitý podnět takový, vyšlý ze soukromé iniciativy. Brémský obchodník s tabákem Adolf Lüderitz pojal totiž již roku 1882 úmysl, založiti faktorii na jihozápadním pobřeží africkém, ležícím mezi ústím řeky Oranžské, jež tvořilo severní hranici kapské osady, a jižním cípem portugalské Angoly. Na nehostinné pobřeží to nevztáhla dosud žádná moc evropská výslovně své ruky; jen Angličané zřídili si v jeho středu ve Velrybím zálivu drobnou lodní stanici, odmítali však jinak zodpovědnost za právní řád v končinách těch, když je o ochranu žádaly německé misie, již po dlouhá leta v oblasti té působící. Britské

politice zdálo se zatím zcela nevýhodným a zbytečným zatěžovati sebe nebo kapskou osadu péčí o pustý břeh a poměrně chudý kraj, ležící mezi ním a bečuanskou stepí, osídlený primitivními kmeny Herrerů, Namaquů a Damarrů. Proto žádal Lüderitz, který si byl koupil u domorodců v zá- Angra Pequeña.
livu Angra Pequeña zajistil značnou plochu, větší než celé Bavorsko, v prosinci 1882 říšskou vládu, aby podnik jeho vzala pod svou ochranu, a Bismarck nebyl neochoten tak učiniti. Nechtěje však přijíti proto do sporu s Anglií, obrátil se 4. února 1883 do Londýna s dotazem, trvá-li tamní vláda na svém dosavadním hledisku vůči pobřeží, o něž šlo.

Kabinet Gladstonův přišel tím do nesnázi. Přihlásiti se závazně k vlastnictví nechtěl, rovněž však si nepřál toho, aby cizí velmoc se mu usadila v sousedství kapské osady. Odsouval tudíž odpověď a na opětovné naléhání z Berlína prohlásil 21. listopadu 1883 konečně, že ve zmíněném území Anglie sice vykonává právo panství jen ve Velrybí zátocce, že by však viděla v zřízení cizí svrchovanosti nad Angrou Pequeňou nebo kterýmkoliv jiným kusem tohoto pobřeží ohrožování svých legitimních práv.

Hledisko
anglické.

Bismarckovi jevila se odpověď ta zcela nenáležitým vytvářením jakési anglické nauky Monroeovy pro jižní Afriku. Žádal tudíž přesné vytčení i zdůvodnění oněch legitimních práv a naznačil zároveň, že uzná za britské jen končiny, v nichž Anglii opravdu vládní práva vykonává a péči o právní řád na sebe bere. Vskutku rozhodl se říšský kancléř tehdy k získání osadních oblastí afrických pro Německo a důvodem pro to bylo především poznání, že asi stěží se zase vrátí příležitost tak vhodná, jakou mu dávala tehdejší situace politická v Evropě. Německo stálo tu pevně, opřeno jsouc o dvojí soustavu alianční, Bismarckem v letech 1879—1883 vytvořenou. Anglie naproti tomu jevila se nejen osamocena a zatížena starým soupeřstvím s Ruskem, které, jak později uvidíme, právě tehdy dospívalo v afganské otázce k neobyčejné příkrosti; zneprátelila se právě těžce i s Francií nejen pro otázku egyptskou, nýbrž pro otázky africké, Madagaskar a Indočinu, a zejména v egyptské otázce, do níž veškeré velmoci diplomaticky zasahovaly a kterou i mahdism v Sudanu tak hrozně zatěžoval, nemohlo jí býti proto lhostejno, postavili se snad některá z velmocí těch výrazně po bok Francií. Skutečnosti té snažil se Bismarck tedy vydatně užiti na počátku roku 1884 hlavně k tomu, aby na Anglii vynutil po dobrém i po zlém největší ústupky. S obvyklým cynismem přiznával výslovně, že nechce již býti Anglii

Bismarck
a Anglie.

»gratis« tak pohodlným sousedem jako dosud, nýbrž, že ji chce přiměti k příležitostnému »Handel à bargain«, pro Německo výhodnému.

Helgoland. Tehdy vyskytla se v diplomatickém jednání v Londýně vedeném po prvé, ovšem zatím jen na okamžik a bez úspěchu také myšlenka, aby Anglie si vykoupila přátelství Německa postoupením Helgolandu, který byl od dob Napolenských v britských rukou; hlavní váhu kladl však Bismarck na to, aby mu Anglie nekladla v cestu překážek při vztýčení německé vlajky nejen v Angra Pequeña, nýbrž i v jiných územích afrických, na které chtěla říše při obecně vzrostlém zájmu o území ta moc svou rozšířiti.

Nová Guinea. A také otázky německých osad v Oceanii vstoupily při tom do popředí. Neboť na podnět hamburských obchodníků, od delší doby na Nové Guineji činných, vyslovil Bismarck již 1883 pevnou vůli, zabrati celou severní část tohoto velkého ostrova, přímo před branami Austrálie položeného, pro Německo i se sousedním archipelem novoírským a novo-britským, a žádal, aby ani v této věci z Anglie mu nebyly činěny překážky.

Lord Derby. Vyjednávání nebylo však provázeno ihned příznivým úspěchem. Gladstone a jeho ministr zahraničních věcí, lord Granville, i někteří jiní členové nového kabinetu přiznávali sice, že všeobecné postavení žádá toho, aby Anglie Německa si neodcizovala pro podružné zájmy osadní, které krátce před tím liberální straně vůbec cennými se nejevily. Ale ministr osad, lord Derby, byl jiného názoru a nemínil německému naléhání prostě povoliti. Vytýkal především, že přílišnou ústupností ve věcech těch by byla vzbuzena těžká nespokojenost proti mateřské zemi v britských dominiích Kapsku, Australii i Novém Zélandu; opravdu vybízel přímo vládu kapskou i vlády australské, aby se bránily všemi prostředky vztýčení německé vlajky ve svém sousedství.

Offensiva Bismarckova. Vůči obtížím, jež dohodě smírné z toho vznikaly, měl tedy Bismarck za účelno udeřiti na hrozivější struny a postaviti se proti Anglii do postoje zřejmě nepřívětivého. Byl sice při tom dobře vědom toho, že rozhodnutím takovým se opravdu pro novou říši německou rodí nová, třetí fronta na straně, odkud dosud nikdy nebezpečí nehrozilo, že k napětí vůči Francii i vůči Rusku, kterému čelila ocelová hradba osvědčeného německého militarismu pevninného, získáním zámořských osad proti vůli Anglie přistoupí napětí nové, pro které bude třeba náležitou výzbroj

teprve opatřiti. Diplomatické úspěchy, jimiž se mu dotud podařilo na pevnině vyvážití navzájem ruské i francouzské nebezpečí, utvrzovaly ho však v přesvědčení, že také vůči Anglii bude vždy možno nalézt prostředek, kterým by její nepřízeň byla včas náležitě zmírněna a upoutána. Zatím byla její osamocenost příliš lákavá, aby jí nebylo náležitě užito k vynucení žádoucích ústupků všemi možnými prostředky, a úder Bismarckovy ve věcech těch šly tedy ráz na ráz.

Především uložil 24. dubna 1884 německému konsulu v Kapském městě, aby tamní vládě ohlásil, že Lüderitzovo území v Angra Pequeña stojí pod ochranou říše německé a podléhá její svrchovanosti. Skoro současně, 18. dubna, připojil se však k francouzskému protestu v Lissaboně proti britsko-portugalské smlouvě o ústí konžském a v zápětí oznámil spolu s Francií protest ten i v Londýně. Leopold II. nalezl v něm tak druhého mocného ochránce proti anglickým plánům a v Londýně uvítali věc tu se stejnou nevolí, jako zprávu, že Bismarck na počátku června v Berlíně přijal v okázalé návštěvě Pavla Krügera a jiné zástupce boerů transvaalských, jejichž poměr k Anglii byl sice londýnskou konvencí právě nedávno nově upraven, kteří však přes to vůči britské politice žádné srdečnosti necítili a jen s radostí vítali, mohli-li aspoň jakousi mravní oporu v Německu nalézt.

Zřejmé sblížení mezi Německem a Francií v afrických otázkách působilo pak na kabinet Gladstonův tím účinněji, ježto se chystal právě ve svízelné otázce egyptské znova hledati slušné východisko na konferenci velmocí, do Londýna v červnu svolané. Proto prohlásila Anglie 26. června 1884, že ustupuje od úmluvy s Portugalskem a souhlasí s tím, aby otázka konžská byla upravena mezinárodním vyjednáváním; a zároveň prohlásila 22. června, že uznává právo Německa na Angra Pequeña.

Než uvolnění, které ústupky ty způsobily, bylo jen velmi krátkého trvání. Londýnská konference o Egyptě rozešla se, jak jsme již nahoře podotkli, začátkem srpna bez výsledku a v Berlíně byli zároveň neobyčejně podrážděni zprávou, že ústupek britské vlády v otázce angra-pequeňské má býti vskutku oklikou podstatně okleštěn. Vláda kapská prohlásila totiž 16. července anexi všeho pobřeží na sever a jih od území Lüderitzem vskutku obsazeného a snažila se tím překaziti rozvoj budoucí německé osady v samém zárodku, stejně jako se současně vlády australské a zejména vláda novozélandská, řízená rázným ministerským před-

sedou sirem Juliem Vogelem, hlučně ohrazovaly proti podnikům, které na Nové Guineji výsadní společnost, utvořená berlínskou firmou Bleichrödrovou a porýnskou Disconto-Gesellschaft pod ochranou německé vlajky se snažila rozvinouti. Ostatně také Anglie prohlašovala tehdy chvatně svůj protektorát nad jižním a východním pobřežím Nové Guineje.

Než Bismarck nedal se tímto odporem odstrašiti od svého výbojného postupu, nýbrž rozšiřoval naopak jeho frontu zcela okázale. Bez ohledu na nároky kapské dal po celém pobřeží mezi ústím řeky Oranžské a portugalskou Angolou, jen starší britskou enklavu při Velrybí zátocy vyjímajíc, německými křížáky říšskou vlajku vztyčovati, takže pro budoucí německou jihozápadní Afriku tím bylo zjednáno nevlídné sice, ale velmi rozlehlé námořní průčelí. Zároveň objevila se však německá vlajka tehdy i na jiných bodech afrického pobřeží.

Togo a Kamerun.

Již od dávných dob obchodovaly některé hansovní domy, na příklad hamburská firma Wörmannova, na rozličných místech Guinejského zálivu. Na jejich popud rozhodla se říšská správa sáhnouti také po některém dotud nezabraném území v tomto zálivu a šlo tu především jednak o Togo, ležící na západ od kraje dahomejského, jednak o Kamerun, hornatý kraj v samém ohbí zálivu na východ od ústí Nigerského. Úkolem zabrání pověřen byl známý cestovatel Gustav Nachtigal, jmenovaný generálním konsulem, který s lodí »Möwe« opravdu v červenci 1884 v té i oné končině vztýčil na několika význačných bodech říšskou vlajku a uzavřel s náčelníky domorodých kmenů smlouvy dříve, než jej v tom mohly předejítí anglické lodi, za týmž účelem do guinejských vod vyslané. Angličané, znepokojení tímto novým náběhem německého zámořského rozpětí, přichvátali si proto v nejbližší době aspoň s prohlášením pobřeží při ústí Nigeru mezi Dahomejem a Kamerunem za britskou državu, a podobné závody, prozrazující vzájemnou žárlivost a soupeřství velmocí evropských staly se vůbec zjevem význačným pro stoupající prudkost »africké horečky«.

Zátoka sv. Lucie.

Francie se zajišťovala totiž rovněž na několika místech pobřežních, Anglie prohlásila anexi Berbery na poloostrově Somalském, a zvláště podrážděné projevy způsobil spor mezi ní a Německem zdvižený o zátoku sv. Lucie.

Zátoka ta, ležící v zemi Zulů mezi britským Natalem a portugalskou državou delagojskou, jevila se anglické vládě bodem zvláště choulosti-

vým, ježto odtud bylo možno získati nejkratšího spojení s transvaalskou Pretorií. Proto, jakmile tam na podzim 1884 firma Lüderitzova od domorodců některé pozemky zakoupila, obsadilo anglické loďstvo zátoku a prohlásilo ji za britskou državu přes protesty vlády berlínské, která ostatně také žalovala na nepřátelské jednání anglických zástupců v jiné, sousední končině, totiž v Zanzibaru.

Zanzibar.

V sultanátu tom, který byl jaksi obchodním ohniskem východoafrického pobřeží, jmenoval Bismarck tehdy generálním konsulem německým proslulého cestovatele Gerharda Rohlfsa s úmyslem, aby tím připravil půdu německému vlivu a chystaným osadním plánům také v této končině. Se strany anglického konsula Johna Kirka setkalo se tu však německé úsilí od počátku s odporem tak zjevným, že věc dala rovněž příležitost k živé diskusi diplomatické.

Na nejrozličnějších bodech zámořských srazila se tak v průběhu roku 1884 stará koloniální moc britská s novým německým soutěžníkem tak prudce, že mimoděk se hlásily vzpomínky na závodění francouzsko-britské o Nový Svět i Východní Indii v 18. věku, a zjevnou výhodou pro Německo při tom bylo, že se mohlo aspoň jistou měrou opřítí o současnou nepřízeň jiných velmocí proti Anglii. Ukázalo to zejména konečné řešení otázky konžské.

* * *

Viděli jsme, jak vítaným bylo Leopoldovi II. Belgickému, že mohl své dílo postaviti pod ochranu mocnějších sousedů, Francie a Německa. Nebylo to ovšem zadarmo. Francie zajistila si předkupné právo na oblast konžskou a Bismarck, který v důvěrném hovoru s Rohlfssem nevylučoval možnosti, že jednou Německo také uchvátí kus toho, co nyní pomáhá asociaci konžské zachraňovati, kladl hlavní váhu na to, aby získal ihned aspoň obchodní výhody v oblasti té. O věci té snažil se tedy sjednati především shodu s Francií, vytýkáje v srpnu 1884 při schůzce s francouzským vyslancem De Courcelem ve Varzině výslovně, jak výhodno by bylo, kdyby Francie a Německo vůbec v otázkách afrických proti Anglii svorně postupovaly a zároveň nepouštěly se zřetele také potřebu, vyvážití poněkud společným úsilím tíživou nadvládu anglickou na moři.

Společný postup německo-francouzský.

Vláda Julesa Ferryho přistoupila opravdu na tyto myšlenky a výsledkem společného postupu jejího s Bismarckem byla především mezinárodní konference, svolaná na 15. listopad 1884 do Berlína k řešení afrických otázek, na níž vedle mocí evropských také Spojené Státy americké byly zastoupeny.

Konference
berlínská
(listopad 1884 –
únor 1885).

Hlavní město říše německé stalo se tak opět dílnou důležitých rozhodnutí velmocenských, úloha, kterou tu roku 1878 hrálo Rusko, připadla však nyní většinou Anglii; bylo jí v mnohém ustupovati s původních nároků. Z vlastního programu konference, která se provlekla až do února roku následujícího, byly ovšem formálně vyňaty otázky hledící k určení hranic a státoprávní podstaty útvaru v povodí konžském Leopoldem II. a jeho asociací budovaného. Byly však řešeny souběžně vzájemným diplomatickým vyjednáváním zúčastněných států a v těsné souvislosti s ostatními pracemi konference.

Tak byl vyřešen především spor o ústí Konga. Portugalsku zůstala sice většina pobřeží, bylo však nuceno učiniti tu některé ústupky Francii a zejména ponechat asociaci ústí řeky s proužkem pobřeží v šíři 36 kilometrů. Konžský stát měl ostatně zaujmouti většinu povodí Konga, plochu zaujímající asi dva miliony čtverečných kilometrů, tak aby jižní hranice jeho sáhaly na rozvodí sklánějící se k řece Zambezi, kdežto na východě měl se prostírat až k jezerům Tanganjika a Bangweolo, v celku tudíž až k 30⁰ východně od Greenwiche. Jeho název stanoven byl »État Indépendant du Congo«, »Nezávislý stát konžský« a mocnosti uznaly jej jakožto subjekt mezinárodního práva těšící se plně suverenitě, ovšem s výjimkami, jichž se ještě dotkneme. Nositelem svrchovanosti té pak v zápětí přestala býti asociace mezinárodního přidechu, neboť ještě roku 1885 ustoupila fikce ta osobní moci panovnické Leopolda II., který ovšem na Kongu pak nevládl jakožto král belgický, nýbrž jako soukromník, ježto belgický parlament výslovně vyloučil jakoukoliv reální unii s touto osobní državou svého panovníka.

Nezávislý stát
konžský.

Tyto výsledky složitého diplomatického vyjednávání byly namnoze předpokladem pro dílo berlínské konference, vrcholící ve finální aktě podepsané 26. února 1885. Články akty té stanovily především plnou svobodu obchodní »dans le bassin du Congo, ses embouchures et pays circonvoisins«, čímž se tedy nemínila jen oblast nového státu konžského, nýbrž veškerá plocha afrického nitrozemí, z níž Kongo se svými přítoky

Finální akta
z 26. února 1885.

vodu odvádí a nadto i veškeré kraje východoafrické, k oceánu Indickému se sklánějící, od 5⁰ severní šířky až k ústí řeky Zambezi. Naskrz pevninou africkou od moře k moři byl tak položen široký pás »konvenční oblasti«, který měl býti v celku africkém jakousi ohromnou enklavou, profatou sice několika státními hranicemi, ale při tom úplně otevřenou volnému závodění hospodářskému všech národů. A bylo o ní nadto ustanoveno, že má zůstatí neutrální i při válečných srážkách mocí, jimž se územního podílu na ní dostane. Jakékoliv monopoly a výsady byly v jejím rámci zásadně zakázány, celní dávky rovněž, a dovoleny jen poplatky nutné k úhradě vydání vynaložených na podporu obchodu. Správy území konvenčního měly dbáti zájmů a povznesení mravnosti i blahobytu domorodých kmenů za plné svobody všech vyznání, měly podporovati poštovní styk, vědecké badání i činnost misí, a zejména společně vynaložiti veškeré úsilí k znemožnění honů na otroky a k odstranění otroctví vůbec. Zvláštní ustanovení, provázená zřízením mezinárodních komisí dozorčích a zákazem diferenciálních poplatků, zaručovala svobodu plavby na Kongu i jeho přítocích, a totéž platilo i pro dráhy a kanály, jež by se v kraji zbudovaly.

Obchodní
svoboda
nitroafrická.

Akta konference berlínské dotýkala se však zároveň i jiných oblastí afrických, snažíc se zmírniti některé spory, v nedávné době vzniklé nebo i v budoucnosti hrozící. Tak upravovala právo svobodné plavby na Nigeru, kde soupeřství anglicko-francouzské zvláště vzrostlo, a stanovila některé obecné zásady pro právní postup při zabírání jakýchkoliv území afrických, dotud bílým plemenem nezabraných. Zejména měl býti každý takový akt tvořící novou državu osadní nebo nový protektorát ihned notifikován ostatním signatářům akty berlínské, aby mohli případně námitky ohlásiti, a vyslovena zásada, že k platnému zabránění jest třeba území, o něž jde, opatřiti dostatečnou mocí výkonnou.

Rády okupační

Tím vším stala se konference berlínská let 1884—1885 i diplomatické dohody ji doprovázející velmi důležitým mezníkem v světových dějinách. Staré vůdčí moci osadní, zejména Anglie, Francie i Portugalsko, byly nuceny smířiti se se skutečností, že v soutěži s nimi na půdě africké vstupují mnohem účinněji než před tím také jiné moci evropské, zejména Německo, jehož železná pěst, dotud jen v Evropě na ostatní národy přitlačena, po prvé také do mimoevropských oblastí se rozpráhla, a řízena jsouc úskočnou diplomacií Bismarckovou, naráz značných

Itálie.

úspěchů nabyla a samu Anglii do obrany zatlačila. Vedle Německa a obratného krále belgického stanula tehdy ostatně v řadě nových mocí afrických i Itálie tím, že právě v době berlínského kongresu obsadila, jak jsme se již nahoře o tom zmínili, přístav Masávský na Rudém moři, a tím vedle drobné osady assabské, ležící při úžině Bab-el-Mandebské, získala východiště k dalšímu postupu.

Itálie přikročila k věci té ovšem nikoliv v soupeřství s Anglií, nýbrž v přímé dohodě s vládou Gladstonovou, která ve Vlaších hledala spojence proti nárazům mahdismu; ale přes to byly naděje, které římská vláda do nové državy kladla, značné a vstoupení na horkou půdu africkou znamenalo i pro ni významný krok do světové politiky.

Nové rozhledy světové.

Ovzduší berlínské konference bylo však i jinak velmi zajímavé a významné. Přinášel pokus o racionální úpravu mnohých otázek, které byly před tím spíše ponechávány náhodnostem dějinného vývoje, a střízlivě rozumový rys, který hlásaly ohromné přímky, dělicí pak africké nitrozemí, připomínal mimoděk lineární hranice dotud jen v Novém světě obvyklé. A význačné bylo při tom, že zámořský svět měl vskutku na tehdejší úpravě věcí afrických jakýsi činný podíl nejen účastí Spojených Států na konferenci berlínské, nýbrž i tím, že angličtí státníci, hájící při ní zájmy britské, stáli namnoze pod tlakem ohledů, které jim bylo bráti na responsible government osady Kapské a náladu tamního veřejného mínění.

Konference dostávala tím příděch čehosi zcela jiného a mnohem universálnějšího, než byly dotavadní kongresy starého společenstva evropských mocí. Jsouc zároveň ozářelá leskem humanitních, protiotrokařských hešel jevila se jaksi vrcholným tribunálem bílé rasy, vztýčené nad černým plemenem v postoji sice otcovsky výchovném, ale zároveň i náročně kurátorském. Opravdu byla u většiny účastníků humanitní hlediska pouhou zástěrkou touhy po nové moci a horečný shon po uchvácení co největšího kusu africké půdy byl sice konferencí poněkud zmírněn a uveden v právní formy bezpečnější pro světový mír, než byl postup dotavadní, nezmizel tím však naprosto.

Napětí britsko-německé

Ukázalo to jasně zejména podrážděné jednání diplomatické, které se o africké otázky táhlo i po skončení konference mezi Berlínem a Londýnem. Neboť konference nejen že neupravila některých starších sporů mezi oběma mocnostmi, jako byla na příklad otázka zátoky Sv. Lucie,

nýbrž právě za trvání jejího přibyla v poměru britsko-německém řada takových ožehavých doteků. Tak snažila se tehdy vláda kapská, nemožnou odstraniti vlajky německé z jihozápadního pobřeží, odříznouti Němce aspoň od jeho zázemí a od republik boerských chvatným vztáhnutím ruky na oblast Namaquů a Damarrů i na kraj bečuanský, na nějž si nároky činil také transvaalský president Krüger pro svou republiku, který však vláda kapská hlavně na nátlak Cecila Rhodese obsadila tak, že jeho jižní část byla prohlášena za korunní kolonii, severní za protektorát britský. Také v Kamerunsku narazilo ostatně německé úsilí na odpor domorodců, který bylo třeba zbraní přemáhati a o němž se tvrdilo, že byl anglickými misii podnícen, zatím co rostly i tu spory o vymezení hranic vůči novému britskému protektorátu nigorskému. Hlavním bojištěm protivných snah anglických i německých stala se však na sklonku roku 1884 východní Afrika, kraj ležící naproti Zanzibaru a tamním sultánem prohlašovaný za zanzibarskou državu.

Východní Afrika.

Vystoupení Němců v této oblasti nevycházelo však jako v západní Africe od obchodních kruhů hansovních, nýbrž bylo již výsledkem zásadní agitace koloniální, která chtěla všecek národ německý naplniti přesvědčením, že přišla chvíle, kdy musí se vším úsilím v mimoevropském světě si vytvořiti velmocenskou základnu, s níž by vstoupil důstojně bok starším velmocem osadním.

K. Peters.

Hlavním prorokem této nové víry stal se Dr. Karel Peters, brutální muž, který v sobě cítil schopnosti velikého konquistadora a tvůrce zámořských panství a byl rozhodnut, tvrdou pěstí odsunouti stranou skutečnost, že Německo přišlo k hostině vinou vleklého vývoje svých vnitřních poměrů přece jen poněkud pozdě. S několika druhy založil v březnu 1884 v Berlíně »Gesellschaft für deutsche Kolonisation«, která mu měla býti prostředkem k provedení velikých plánů a sebrala na podíly jakýsi kapitál závodní. Zrak Petersův padl na východní Afriku, neměl však na mysli zřízení skromné stanice pobřežní, jež by se obchodním a plantážnickým úsilím znenáhla ve větší útvar vyvíjela. Snil o tom, že při Indickém oceánu se svou společností rychle zřídí koloniální panství, sahající od vrat Rudého moře až k boerským republikám, kde by německá síla vládla nad domorodými kmeny podobně, jako britská moc v Indii a kam by se do bohatého kraje tropického přilákal populační přebytek německý.

Německá
východo-africká
společnost.

Uvedení smělých snů v život nebylo ovšem lehké, v prosinci 1884 podařilo se však Petersovi a jeho několika druhům, že mohli úkradkem z pobřeží, střeženého sultánem zanzibarským, proniknouti hlouběji do země a uzavřítí s tamními náčelníky smlouvy, zajišťující jejich kolonizační společnosti území asi 60 tisíc mil rozsáhlé. Na základě tom dovolávali se pak důrazně pomoci říšské. Bismarck nemiloval valně odvážlivců a chvastounů rázu Petersova, které označoval pošklebně jako »deutsche Kolonialjingo's, deren Begehrlichkeit viel grösser ist, als unser Bedürfniss und unsere Verdauungsfähigkeit«. Zatím se mu však rozmach hodil do celkového rámce africké politiky a neváhal proto v únoru 1885 vzítí Petersovu poněkud přetvořenou »Deutsch-Ostafrikanische Gesellschaft« pod říšskou ochranu a nebránil ani tomu, když jiní němečtí dobrodružní kolonizátoři, jako byli bratři Denhardtové, v oblasti mezi Kilimandžarem a poloostrovem Somalským rovněž svou činnost zahájili a zejména se sultánem Witu smlouvy uzavřeli.

Odpor anglický.

Tyto s vtíravou reklamou ohlašované podniky německé působily ovšem v Anglii značnou nevoli, a koloniální úřad londýnský nespokojil se pouze s tím, že podněcoval sultána zanzibarského, aby proti německé společnosti důrazně vystoupil jako proti rušitelce územních práv zanzibarských na pevnině; z Londýna postarali se ihned o to, aby proti německé kolonizaci postavili vlastní úsilí. Kraj ležící kolem horských velikánů Kilimandžara i Kenie a prostírající se odtud dále až k jezeru Victoria Njanza a k pramenům Nilu, byl do té doby badatelsky nejlépe poznán anglickým cestovatelem Josefem Thomsonem. Na základě jeho zpráv tvoří se na začátku roku 1885 v čele s cestovatelem Harry Johnstonem k osadnímu vytěžení území toho »British East African Association«, která se chystá jako klín vraziti oblast své působnosti, opřenu od počátku o pozoruhodné projekty železniční, právě do nejcennější části území, na němž Peters chtěl zbudovati veliké africké imperium německé, takže i v těchto končinách postup obou velmocí žárlivě se křížil. K tomu všemu přistupovala pak i skutečnost, že anglická vláda neustávala klásti německé překážky v cestu také v oblasti Nové Guineje a vůbec v Oceánii, a v téže chvíli, co v Berlíně byla podpisována finální akta africké konference, dosahovalo tedy napětí německo-anglické přikrosti tak zjevné, že věc ohrožovala i obvyklou zdvořilost diplomatických styků.

Britská
východo-africká
společnost.

Vládu londýnskou hnětla zejména těsná součinnost Německa i France v mimoevropských otázkách, jevící se nejen v jejich společném postupu na konferenci berlínské a ve smlouvě, kterou tehdy uzavřely ke vzájemné ochraně a záruce svých afrických držav, nýbrž také v tom, že nyní Bismarck soustavně podporoval francouzskou diplomacii v jejím nátlaku na řádné řešení egyptské otázky. A v té se názory francouzské a anglické rozcházely stále ještě velmi příkře, tak že Anglie po dlouhém novém jednání na počátku roku 1885 sice stěží dosáhla t. zv. londýnskou konvencí možnosti, provéstí ve shodě s ostatními velmocemi novou úpravu finančních závazků egyptských, nedosáhla však při tom žádné legální základny pro okupaci.

Rozhořčením nad tímto stavem věcí dal se anglický ministr věcí zahraničních, lord Granville, 27. února 1885 v parlamentní řeči dokonce strhnouti k ostrému výpadu proti Bismarckovi a k tvrzení, že německý kancléř, který si v egyptské věci nyní tak frankofilsky vede, kdysi prý Anglii přímo radil, aby Egypt prostě anektovala, načež Bismarck v říšském sněmu berlínském velmi prudce odpověděl v řeči, v níž varoval zároveň Němce, aby jara své světové moci, které jim začíná zářiti, ne-rozbili vlastním nesvárem a neobratností tak, aby se jim nestalo totéž, co báječným železným mužům v Kolchidě z dračích zubů vyrostlým, kteří si vlastní zpozdilostí způsobili záhubu a umožnili cizímu Jasonovi, aby bez námahy odnesl jejich zlaté rouno. Některé motivy řeči té vyrůstaly sice především ze souvěkých vnitřních poměrů říšských, zároveň čišilo z ní však i tvrdé vědomí úspěšného postupu k moci vskutku světové, která Německo, ještě před patnácti roky nejednotné, stavěla po bok veliké říše britské.

Při tom všem měl však Bismarck zcela správnou představu o tom, že nová fronta, zámořskými zájmy proti Anglii vzniklá, jest u srovnání s tím, co by na pevnině německé postavení ohroziti mohlo, přece zatím jen podružná a že nesmí býti zjiřřována tak, aby na ní nebylo možno trvalý smír uzavřítí. Naopak, v době kdy vzájemná podrážděnost mezi Berlínem a Londýnem zdánlivě nejvýše byla vystupňována, vyslal kancléř svého syna Herberta do Anglie s důvěrným posláním, aby se pokusil o sjednání smíru v celém složitém souboru sporných otázek. Doufal, že vláda Gladstonova, nemilující vůbec bojovného postoje na venek a otřesená uvnitř zejména novým vzplanutím irské otázky i nedávnou kata-

Polemiky
parlamentní.

Realism
Bismarckův.

strofou Gordonovou v Sudanu, nebude neochotna ke kompromisnímu řešení.

A nezklamal se. Herbertovi Bismarckovi podařilo se opravdu po některém jednání tím, že také s německé strany bylo slevováno, nalézti cestu k dohodě, jež byla v dubnu a květnu 1885 několika zvláštními smlouvami zajištěna. V nich upustilo Německo ode všech nároků na záliv sv. Lucie i od snah po přímém styku s boerskými státy a zavázalo se také, že nebude činiti překážek tomu, aby britský protektorát na pobřeží guinejském od přístavu Lagos až k ústí Rio del Rey byl rozšířen a také na dolní Niger až k jeho přítoku Benue se vztahoval. Hranice německé kolonie, založené v jihozápadní Africe obsazením pobřeží u Angra Pequena, byly vůči kraji bečuanskému, jenž zůstal v područí Kapska, rovněž určitěji smlouveny a bylo docíleno aspoň v základních rysech i dohody o oblastech, v nichž se měly rozvíjeti ve východní Africe německé i britské společnosti osadní. Veliké naděje Petersovy utrpěly tím sice těžkou ránu, ale Německu dostalo se zároveň slibu, že Anglie mu nebude činiti překážek při účelné úpravě jeho poměru k sultanátu zanzibarského. A také spor o německé osady v Oceanii byl zvláštní konvencí urovnán.

Tak došlo na jaře 1885 nejen k zjevnému uvolnění téměř dvouletého napětí mezi říší německou a britskou, nýbrž zároveň i k jakémusi, třeba jen zatímnímu uklidnění nejtěžších otázek, které byl vyvolal zájem mocí evropských o věci africké, od podniku Stanleyova a zabránění Tunisu zvláště mocně vzrostlý. Byla to ovšem jen první etapa velikého procesu horečného dělení černého kontinentu, po níž následovaly nejen nepřetržité drobné zápasy o náležitou místní úpravu věcí ve velikém rámci rozřešených, nýbrž několik dalších etap, nové zásadní spory přinášejících. Nepochybným se však jevílo, že pevnina africká od této doby jest mnohem těsněji než kdy před tím spjata s politickým životem evropských států, vrůstajíc takřka do jeho bytosti svými problémy, ať již to byla nadvláda Francie v Tunisu a její pronikání do západního Sudanu či anglická okupace Egypta a mahdism, konvence konžská či poměr Anglie k republikám boerským, zakotvení Itálie při moři Rudém či souměř britsko-německá o východní Afriku.

Veškeré tyto otázky působily dále jako trvalé, repertoární kusy v diplomatickém koncertu mocí evropských, zvyšující podstatně jeho složi-

tost a dodávající mu nové barvitosti. A při všech těchto nových posunech, jež africkými věcmi od počátku osmdesátých let ve vzájemném poměru evropských států byly způsobeny, nejdůležitější zůstávala skutečnost, že německá říše jimi přestala býti státem výlučně pevninným, získavši i oblast zámořského zájmu.

Oblast ta nebyla sice zatím valné ceny. Jihozápadní Afrika jevíla se Německé osady. ve většině svého rozsahu bezvodou stepí s jalovým pobřežím, Togo naproti tomu nezdravou, tropickou enklavou, vtištěnou mezi výhodnější francouzskou a anglickou oblast; také tropický Kamerun nehodil se k trvalému osídlení většího počtu Evropanů a pokud věc ta bude snad možná ve vyšší, horské části východní Afriky, bylo ještě záhadou. A stejně pochybné hodnoty byly i osady získané v Oceanii, z nichž území obsazenému na Nové Guinei se roku 1885 dostalo zvučného názvu Kaiser Wilhelmsland, kdežto souostroví k němu přilehlé bylo nově označeno jakožto Bismarck-Archipel.

S hlediska, že německá říše všech těchto území dosáhla v době dvou krátkých let, bylo lze zváti věc zdárným počátkem. Šlo však o to, obrátí-li německý živel vskutku na toto, jemu dotud většinou cizí a vzdálené pole svůj další zájem s plnou silou a bude-li v něm hledati především zdroj nové moci. A tu bylo lze míti za to, že dokud osudy jeho zůstanou především v ruce muže, který říši zbudoval, vývoj v tomto směru nebude nikterak překotný. Bismarck užil příležitosti, jež mu dávala okamžitá tíseň a osamocenost Anglie i všeobecný stav věcí v Africe k uchvácení několika kusů zámořského světa, vida, že německý národ se trvale neobejde bez takové výbavy svého velmocenského postavení. Proto jal se od roku 1885 také soustavně subvencovati pravidelné linie paroplavební severoamerického Lloydů v Brémách, šířící do dalekých moří východních i jižních německou vlajku a německý národ rychle nejširším rozhledům zvykající. Nebyl však naprosto ochoten posunouti proto jeho hlavní osu životní příliš překotně do těchto vzdálených oblastí mimoevropské politiky a přesouvati jeho budoucnost na moře, nýbrž netajil se od polovice roku 1885 opět svým sklonem, zabrzdití ve věci té zcela rázně, jakmile by k povážlivým koncům vedla.

Ukázala to hned v zápětí význačná epizoda. Německé domy obchodní v Oceanii činné tlačily na kancléře, který se chystal zabratí také Šalamounské i Maršálské ostrovy pro německý protektorát, aby vztýčil ně-

Umírněnost
Bismarckova.

meckou vlajku i na Karolinském souostroví. Když se tak však v srpnu 1885 stalo, zdvihlo Španělsko, sobě přiřítajíc starší práva na tyto ostrovy, odpor tak rázný a hlučnými demonstracemi v Madridě provázený, že se na chvíli zdálo, jakoby otázka měla býti řešena zbraní. Při ohromné převaze Německa byl výsledek takové srážky nepochybný, Bismarck neměl však nikterak za to, že by mladé rozpětí německé v zámořském světě mělo býti tak vysokou cenou vykupováno. Přistoupil raději na řešení rozhodčí a svěřil při dokonce rukám papeže Lva XIII., který pak opravdu vynesl rozsudek Německu nepříznivý. Kancléř podrobil se mu však bez odporu, neboť cennějším než vzdálené souostroví a radost koloniálních spolků německých bylo mu odvrácení sázky válečné a přízeň, kterou si pro jiné své zájmy obratnou povolností ve Vatikánu získal. A tak jevila se doba od sklonku roku 1883 až do jara 1885, v níž zámořské otázky stály na čelném místě jeho snažení, jaksi jen výjimečnou epizodou v jeho díle státnickém, která ustoupila v pozadí, jakmile v průběhu roku 1885 vzájemný poměr mocí v Evropě opět podstatně byl změněn některými novými událostmi. Z nich přední byly smírné vyrovnání napětí mezi Ruskem a Anglií ve Střední Asii, pád Julesa Ferryho a skončení bojů v Indočíně, otřesení liberálního kabinetu v Anglii a konečně nové vzplanutí balkánské otázky v Bulharsku.

IV. ASIJSKÉ SPORY.

V téže době, co věci africké vstoupily mnohem větší měrou, než kdy před tím do popředí evropské politiky, byla politika ta dotčena citelně také některými otázkami asijskými. Především hlásily se znova věci čínské.

Pro osudy dálného východu bylo zvláště důležité, jak rychle pronikne evropský vliv politický a jej provázející exploitace hospodářská do nitra ohromné »říše středu«. Říše ta byla sice již v šedesátých letech nucena učiniti závažné ústupky tlaku bílého plemene; přijala pomoc cizinců těch zejména také k překonání svých zmatků vnitřních a zaváděla pod jejich vlivem nejednu technickou novotu k zesílení své výzbroje v mezinárodní soutěži. Vytkli jsme však již v předchozím svazku, jak tisícileté působení ducha universalismu, který viděl v Číně souhrn všeho kulturního bytí a mimo ni jen drsné barbarství, nemohlo zmizeti naráz v několika krátkých letech. Sebevědomí, žádající toho, aby cizinci směli vzhlížeti k »synu nebes« jen s poníženu pokorou a uznáním jeho světovládných nároků, ustupovalo jen nevolky, krok za krokem, před důkazy podivuhodné síly západních vetřelců, jsouc nadto provázeno nadějí, že jejich úspěchy budou konec konců jen dočasné, stejně jako byly úspěchy tolika jiných barbarských dobyvatelů, které vesměs stará vzdělanost čínská přece jen přemohla a strávila.

Evropští diplomaté, kapitalisté i misionáři pochopovali ovšem jen výjimkou tento, o starou, theokratickou tradici opřený základ odporu, s nímž se v Číně setkávali na všech koncích a který nejčastěji byl sice jen pasivní, druhdy se však stupňoval ve zjevnou xenofobii, hlučnou u nižších vrstev a obratněji maskovanou, ale rovněž zarytou u místního úřednictva, jehož odpor při nedokonalé učleněnosti správního stroje byl ovšem tím závažnější. Významné bylo nadto, že v dvorském prostředí pekingském činnost evropských vyslanectev, kterým jen válečná síla evropská prorazila cestu do posvátné blízkosti »syna nebes«, narážela znova a znova na spleť intrik palácových.

V sedmdesátých letech vystupoval v tomto prostředí stále zřejměji do popředí význam dvou silných osobností, »západní císařovny« Tseu-hi

Čína.

Imperialistická
tradice.

Xenofobie

Císařovna
Tseu-hi.

a jejího důvěrníka Li-Hong-Čanga. Tseu-hi byla ovšem dlouho nucena státi vytrvale ve střehu proti jiným vlivům, k moci se deroucí. Neboť nejen že trvala vedle ní jakožto »východní císařovna« druhá, svým původem vznešenější a vlastně jedině legitimní choť jejího zemřelého manžela, které jí teprve roku 1881 smrt zbavila; také císařský syn, jehož poručenství Tseu-hi vedla, dosáhnuv 1873 dospělosti osmnácti let, počal zjevně setřásati panství matčino. Zemřel však poněkud záhadně již v lednu 1875 a Tseu-hi dosáhla toho, že na trůn přišel čtyřletý hošík, Kuang-Siu, syn mladšího bratra jejího zemřelého chotě, za něhož dovedla zchytralá mongolka proti všem odpůrcům svým a jejich intrikám trvale zachovati vládní otěže ve své ruce.

Byla při tom sice dobře vědoma toho, že čínské říši jest zatím nezbytno hledati smírné soužití s evropskými mocnostmi a nepohrdati ani některými jejich dovednostmi; shlížela však při tom s ošklivostí na chvat, s jakým sousední Japonsko dávalo všanc takřka všechnu svou starou tradici dějinnou, překotně přijímajíc řády západní. Neboť její přesvědčení, že Číně sluší v tom mnohem větší zdrženlivost, nevyvěralo jen z pudového odporu proti příliš nepokryté lačnosti evropského kořistnictví kapitalistického a jeho plebejskému příděchu, nýbrž císařovna viděla, že by se mandžurská dynastie, na dosti vratké základně stojící, příliš okázalou ústupností vůči cizincům mohla u veřejného mínění čínského osudně zkompromitovati. Volila tudíž nejčastěji vůči přílivu evropských novot postoj podobný, jaký současně některé kruhy vládnoucí v Cařihradě říši turecké doporučovaly, totiž vyhnouti se pokud možno válečným srážkám s evropskými státy, čeliti však jejich tlaku obratným kličováním, odklady a trpným odporem.

Li-Hong-Čang.

V ohledu tom zvláště schopným nástrojem císařovny byl Li-Hong-Čang, kdysi úspěšný vojevůdce, později obratný diplomat a guvernér důležité provincie Či-li, sídelní místo obklopující. Nebyl Mandžu, nýbrž Číňan čisté krve, postoupivší vlastní schopností z poměrně nízké stupnice k nejvyšším hodnostem, duch zvidavý, ale při tom plný staré moudrosti životní svého národa, který se uměl neobyčejně přizpůsobovati změněným poměrům. Tak poradil na příklad roku 1876 císařovně, když obchodní společnost anglická úskokem zbudovala první místní dráhu v okolí Šanghaie, aby nezvyklou věc tu, veřejné mínění zneklidňující, raději vykoupila a dala zničiti; pět let potom však zřídil si sám blíže

Tientsinu k lepšímu vykořistění dolů, na nichž měl hlavní podíl, nenápadně železnou dráhu k pobřeží vedoucí a dovedl ji v činnosti udržeti dlouho před tím, než obecný předsudek proti novotě té konečně do pozadí ustupovati počal. Pružnost ta činila jej po dlouhou dobu zvláště osvědčeným zástupcem říše ve stycích s evropskými mocnostmi, které se do Číny draly nejen od pobřeží, nýbrž i z jiných končin.

Tak snažila se Anglie obchodně proniknouti z Birmy do jihočínské provincie Jünnanu, vynikající zejména rudným bohatstvím, zvláště když se tam vládě pekingské roku 1873 podařilo potlačiti konečně dlouholetý odboj vyznavačů islámu, spojený s dozvuky taipingského nnutí. Než anglická výprava obchodní, přes to, že si vymohla průvodčí listy tsung-li-yamenu, nového pekingského ústředí pro styky zahraniční, byla na cestě přepadena v únoru 1875 a nucena se ztrátou některých svých členů zpět do Birmy prohati. Anglie žádala ovšem hlučně nápravy a po dlouhém jednání, vedeném obratně Li-Hong-Čangem, došlo v září 1876 k dohodě, pro další vývoj věcí čínských důležité. Neboť císařská vláda, nejen že vedle zaplacení vysoké pokuty přistoupila na zvýšený počet přístavů evropskému obchodu otevřených i na rozšíření anglických konsulátů v nitrozemí čínském, nýbrž vyslala do Londýna zvláštní omluvnou misi, jejíž náčelník tam pak zůstal trvale jako první diplomatický zástupce čínský v Evropě.

To znamenalo sice opět sestoupení čínského sebevědomí s vysokého podstavce představy vylučující zásadně rovnocennost kterékoliv moci cizí s říší čínskou, věc nebyla však bez praktického prospěchu. Neboť již při jednání, jež předcházelo dohodě, vzbudila Anglie žárlivost ostatních velmocí v Číně zastoupených, oddělujíc příliš zřejmě své zájmy od zájmů společných a snažíc se získati zvláštních výhod. Nyní mohl však trvalý diplomatický zástupce čínský v Londýně dokonaleji než před tím poznati zásadní rozpory vzájemné evropského světa, který byl dotud vůči Číně vystupoval spíše jako celek jednotný, a těžiti z nich. Ukázalo se to dosti záhy zejména v otázce čínského Turkistánu.

Dotkli jsme se již v předchozím svazku toho, že kraj ten setřásl v šedesátých letech úplně vrchní moc čínskou, když tam vojenský dobrodruh Jakub Beg v čele hordy námezdníků vládu v Yarkandu i Kašgaru na sebe strhl, užívaje tehdejší obecné tísně pekingské vlády. Rusko, jež právě dokončovalo dobytí chanátu bucharského a kokandského, postou-

Spor s Anglií.

Diplomatické
zastoupení
v Evropě.

Čínský
Turkistán.

Kuldža.

pilo tehdy údolím řeky Ili rovněž do čínské oblasti tjanšanské, dělicí Kašgarsko od Dzungarie, a obsadilo tam roku 1871 důležité město Kuldžu, předstírajíc ovšem, že činí tak jen proto, aby kraj nepadl do rukou Jakuba Bega, a slibujíc, že jej vrátí, jakmile Čína zase bude s to, aby v něm moc svou udržela. Splnění slibu toho stalo se vskutku naléhavým, když po smrti Jakobově roku 1877 Čína, vnitřně zotavená, Yarkand i Kašgar zase ovládla a také o vrácení tjanšanské oblasti se hlásila.

Jednání
s Ruskem.

Vzniklo z toho delší vyjednávání, při němž čínští zástupcové proti Rusku opravdu aspoň poněkud o podporu Anglie se mohli opřít. Zvláště bylo to zjevné, když roku 1879 mise čínská v Livadii podepsala dohodu, podle níž aspoň některé důležité přechody horské do Dzungarie zůstávaly trvale v ruské moci, a vláda pekingská, jsouc k tomu, jak se zdá, z části podněcována anglickými vlivy, odepřela ratifikaci úmluvy. Tehdy hrozilo vypuknutí rusko-čínské války a ruské loďstvo v Tichém oceánu vedlo si výhružně. Než nový čínský vyslanec v Londýně, »markýz« Tseng, akreditovaný zároveň i u Francie, dovedl proti hrozbám těm postavití diplomatickou podporu Anglie, kde tehdy zvláště slavný voják Gordon věci čínské se horlivě ujímal. Prostřednictvím tomu podařilo se nejen zachovati mír, nýbrž 24. února 1881 došlo k nové smlouvě, kterou Rusko opravdu vydalo Číně Kuldžu, spokojujíc se s západním cípem provincie Ili jakožto náhradou svých okupačních nákladů.

Smlouva
z 24. února 1881.

Při tom zajistil si ovšem ruský obchod zároveň některé nové výhody v Číně a právo rozmnožit počet tamních ruských konsulátů, císařovna Tseu-ši mohla však před svými poddanými vyličovati věc jakožto cenný úspěch a naznačovati, že jest zároveň výrazem rostoucího strachu západních barbarů před obnovující se mocí císařskou a zárukou jejich budoucího pokoření.

Francie a
čínský jih.

Francie toužila rovněž po přímém styku s čínským zázemím v Jünnanu. Ježto se postup údolím Mekongu, jehož ústí Francie ovládala, ukázal nemožným, hledal francouzský obchod jinou dráhu podél Rudé řeky (Song-koí), z Jünnanu k jihovýchodu odtékající a ústící v annamské provincii Tonkinu, kde její široké delta ovládalo především lidnaté město Hanoi. Číňané sami to byli, kteří na dráhu tu upozornili tím, že si při svých bojích s moslemskou rebelií v Jünnanu francouzským agentem Dupuisem dávali dovážeti výzbroj po Rudé řece. Transit ten narážel však na annamském území na některé překážky u místních správců kraje

a francouzský námořní velitel Francis Garnier, jemuž pařížská vláda svěřila vyšetření věci té, řešil ji prostě tím, že obsadil v listopadu 1873 Hanoi a deltu, snaže se plavbu říční zajistiti jak proti annamskému místokráli, tak proti t. zv. černým vlajkám, zbytkům někdejších čet taipingským, z jižní Číny do Tonkinu vytlačeným. Padl však do jejich zálohy a zahynul.

Garnier
v Hanoi.

To poskytlo Francii příležitost, vystoupiti proti říši annamské, které byla již deset let před tím odňala Kočinčinu a nároky na Kambodžu. Než vláda Mac Mahonova, ještě příliš málo sklonná k tomu, aby zotavující se moc Francie zabavila se v dalekém zámoří, spokojila se s tím, že vynutila na vládci annamském Tu Ducovi 15. března 1874 smlouvu poněkud nejasně stilisovanou, kterou Tu Duc, zajišťuje znova ochranu misí křesťanských, se zavazoval »à conformer sa politique extérieure à celle de la France«. Za to slíbvala mu Francie podporu k obnovení pořádku v jeho říši a po případě i pomoc proti zhoubné piraterii, při čemž francouzský resident v hlavním městě Hué a konsulové ve třech hlavních přístavech nabývali i práva, míti k ochraně francouzského obchodu ozbrojené družiny.

Smlouva
s Annamem
z 15. března 1874.

Byl to vskutku tedy protektorát nad rozsáhlou říší východní, nebyl však dosti jasně vytčen a francouzské vlády až do počátku osmdesátých let netrvaly opravdu tuze na dodržování smlouvy, které se s annamské strany činily největší obtíže. Odpor Tu Ducův proti francouzskému poručnictví jevil se i v tom, že, vzpomenuv si na někdejší vrchní panství čínské nad Annamem, hledal oporu v Pekingu. Tamní vláda císařská přistoupila na to; neváhala přijímatí okázale annamské tributy, popřela, své někdejší suverenity se dovolávajíc, zásadně závaznost smlouvy Annamu s Francií z roku 1874 a obsadila dokonce svým vojskem některá místa v Tonkinu, zatím co tam piraterie černých vlajek opravdu znevažovala obchod francouzský a francouzské zájmy vůbec v Annamu na rozličná příkoří narážely. Ostře proti tomu ohradila se však teprve vláda Julesa Ferryho roku 1881, v téže chvíli, co dala také postupem proti Tunisu na jevo, že hodlá množiti zámořskou državu francouzskou.

Čína a Annam

Chystala se k námořní demonstraci na dálném východě, padla však dříve, než ji mohla provést, nesetkávajíc se v komoře dostatek s pochopením svých cílů. Následující vlády pak, zabavené především věcmi egyptskými, vedly si vůči Annamu dosti zdrženlivě. Malý sbor, vyslaný

Tonkin.

do Tonkinu guvernérem kočičinským, zmocnil se sice v dubnu 1882 tvrze v Hanoi a čelil tu útokům černých vlajek, zůstal však bez posily a francouzský zástupce v Pekingu ustoupil dokonce před nárokem vlády čínské, nedávným úspěchem v otázce kuldžské vzpružené, na tolik, že jí přiznal právo vykonávat vedle Francie protektorát nad Tonkinem. Teprve když v únoru 1883 Ferry stanul opět v čele vlády a brzy potom posádka v Hanoi, tísněná Annamity i Číňany, při výpadu utrpěla citelné ztráty, vzchopila se Francie k důraznému popření jakéhokoliv práva Číny k oblasti annamské a vyslala na dálný východ zvláštní loďstvo s válečným sborem asi 4000 mužů silným.

Protektorát nad Annamem.

Teprve tehdy uznal nástupce Tu Duca nedávno před tím zemřelého v Hué 25. srpna 1883 francouzský protektorát nad svou říší, opřený přímou účastí francouzských zástupců na správě provincie tonkinské. Francie učinila tedy v Zadní Indii cosi podobného, jako Anglie nedávno před tím v Egyptě; rozdíl byl však v tom, že rozsáhlost Annamu usnadňovala odpor domácích živlů proti evropské nadvládě a že nadto říše čínská v hájení svých nároků byla tvrdší než sultán turecký, jsouc k tomu ovšem důvěrně povzbuzována diplomacií anglickou, která tak na asijském východě splácela Anglii obtíže, které jí francouzská vláda působila na Nile.

Boj s Čínou.

Proto došlo v Tonkinu k bojům, při nichž se francouzské čtyry srážely nejen s domorodci a pololoupežnými troskami někdejších taipingských »obcí palem pracujících«, nýbrž i s řádným vojskem čínským, přes hranice posouvaným. Nechtěje však zneklidňovati své stoupence v komoře přiznáním skutečných poměrů, Ferry vyhýbal se řádnému vypovězení války Číně a také v Pekingu se přičinili o to, aby jednání o smírné vyrovnání sporu nebylo úplně přerušeno zjevným nepřítelstvím. Když pak na jaře 1884 francouzský sbor v Tonkinu až k vlastní hranici čínské pronikl, sjednal Li-Hong-Čang v Tientsinu s francouzským zástupcem 11. května 1884 smlouvu, kterou Čína, uznávajíc francouzský protektorát, svá vojska z Tonkinu odvolávala.

Smlouva z 11 května 1884

Ferry mohl tedy v komoře slibovati brzký konec zápletky, ve Francii jen s nelibostí snášené. Než nedostatečný dotek vlády pekingské s nejjižnějšími provinciemi říše a snad i návyk, nebratí závazky smluvní s cizinou zcela vážně, způsobily nové srážky v Tonkinu, jež vedly teprve k náležitému rozvinutí válečného úsilí. Ferry nevyhlásil sice z ohledu na

možné zápletky s jinými mocnostmi ani tehdy Číně válku formálně a uklidňoval komoru zjevně tím, že na východ posílal postupně jen nenápadné, drobné posily, t. zv. petits paquets; přikročil však k námořním podnikům dosti značným. Francouzské loďstvo, obsadivši část čínské Formosy, zničilo většinu nového císařského loďstva i jeho hlavní arsenál ve Fu-čeu. Pro obtíže, které Anglie v cestu kladla jeho zásobování uhlím, a z obavy před přílišným vzrůstem nákladů na výpravu, nepřikročilo ovšem k podobnému útoku na Tientsin a Peking jako roku 1859, podvázalo však hlavnímu městu čínskému nutné dodávky rýže z jihu částečnou blokadou pobřeží a obsazením souostroví Pescadores, zatím co v Tonkinu pokračovaly dále boje nevelikého sice rozsahu, ale tísnivé pro francouzské oddíly hlavně také nezdravostí klimatu a žlutou zimnicí.

Obnovení boje.

Vskutku stačil i tento poměrně opatrný postup k tomu, že na počátku roku 1885 vláda pekingská pod vlivem generálního inspektora čínských cel, sira Roberta Harta, dala opět na jevo sklonnost k míru a skutečnému provedení smlouvy z roku předchozího. Jules Ferry stál tak těsně před konečným úspěchem své východní politiky, která zároveň, jak víme, v dohodě s Německem dosahovala značných úspěchů vůči Anglii i v otázkách afrického nitrozemí, byla na Madagaskaru rovněž na postupu a mohla doufati, že i v egyptské otázce přivede vládu Gladstonovu aspoň k částečné povolnosti. Než chvilkový neúspěch, který v posledních dnech března 1885 utrpěla francouzská brigáda operující v Tonkinu na čínském pomezí u Langsonu, připravil obratného státníka o výsledek životního úsilí.

Ústup Číny.

Langson (březen 1885).

Šarvátka ta neměla sice důsledků pro nepochybné již vítězství zbraní francouzských nad Čínou, způsobila však v Paříži, kam zpráva o ní došla 29. března, neobyčejný rozruch. Neboť poskytla nepřítelům vlády vítanou příležitost k způsobení národní paniky.

A Ferry měl nepřátel těch věru mnoho. Royalisté, ač zastupovali stále zřejměji jen menšinu v národě, poněkud hustěji osazenou pouze v některých severních a západních departementech, nevzdávali se přes to přese všecko ještě naděje na konečný úspěch svých snah tím spíše, že některé dvory evropské, zejména císařský dvůr Alexandra III., se netajily ochotou, podepřítí je ve vhodné chvíli aspoň morální posilou, aby nad Francií opět se zastal lesk královské koruny. Bezdětnou smrtí hraběte Chamborda 24. srpna 1883 byla ostatně i otázka osobní dokonale urov-

Poměry ve Francii.

nána; vnuk Ludvíka Filipa, hrabě Pařížský, jevil se takřka všem monarchistům jedině možným a oprávněným nápadníkem trůnu.

Konservativní
oposice.

Většina jich měla při tom ovšem za vhodné, nesunouti obnovu království zatím příliš okázale do popředí, nýbrž vystupovali spíše jen jako strana konservativní, hájící svatých statků národních, tradice společenské i náboženské, proti silám rozvratným, v republice vládnoucím. Vytýkali proto s oblibou vládě i většině sněmovny špatné hospodářství, které se jevilo v rostoucích státních vydáních a mrhání peněz veřejných na zbytečnosti, jako byly četné místní dráhy nebo státní školy, stavěné prý o překot pouze z honu po mandátech a demagogických pohnutek. Tepali korrupci politických arrivistů, zneužívání veřejných úřadů k stranickým účelům a hrozivé zatěžování majetku daněmi i rychlým vzrůstem státního dluhu; svalovali na vládu také hlavní zodpovědnost za hospodářskou krizi, která se zejména od roku 1882 přiostrčila hlučnými úpadky některých ústavů úvěrních a tím, že zemědělství francouzské, stížené révokazem i rostoucí zámořskou soutěží, nedávalo dosti odbytu průmyslu, jemuž bylo nadto stále více závoditi s rostoucím průmyslem německým. Konservativní strana měla při tom značnou oporu v části vyšší magistratury, nespokojené s vtíravým zasahováním kruhů poslanceckých do správy státní, hlavně však podporoval ji klerus, který na kazatelně i v zповědnici neúnavně působil proti vládě Ferryho, opláčeje jí tak ze všech sil její snahu po odcírkevnění školy a života francouzského.

Radikální
oposice.

Tato oposice, silná přirozeným sklonem buržoasie francouzské k vysokému cenění zděděných hodnot národní tradice, byla tedy dosti nepohodlná; ještě nepohodlnější byla vládě však oposice z opácného křídla sněmovny se ozývající, útoky radikálů vedené Clemenceauem, Pelletanem a Floquettem. Neboť mužové ti nepřestávali se svými výčitkami, že oportunistická většina sněmovny opřena jsouc o zbytečný senát zadržuje skutečnou demokratisaci národního života, odsouvá uměle revisi ústavní k dosažení věci té nutnou, mazlí se zbytečně s klerikalismem na místo skutečného provedení odluky státu od církve, trpí nepřátele republiky na vlivných místech v úřadech i důstojnictvu, nepřesouvá dosti tíživých daní s chudých vrstev na zámožné a podobně.

Politika
střední cesty.

Z prava i leva bušilo se tak do Ferryho ve jménu tradice i ve jménu revoluce národní, útoky nebyly však nebezpečné, dokud vláda mohla pevně spoolehnoti na veliký tábor umírněných republikánů, jehož konsoli-

dace opravdu pokročila zejména od té, co předčasná smrt Gambettova 31. prosince 1882 z řad vůdčích politiků republikánských odvedla muže, neklidnou ctižádostí i kouzelnou silou osobnosti příliš vynikajícího nad průměr, žádoucí k střízlivému postupu celku. Jules Ferry snažil se ve vnitřní politice jíti střední cestou. Byl přesvědčen, že zcela důsledný boj za hesla demokratická a jejich provádění bez ohledu na dějiny vývoj předchozí by jen prohloubil propast mezi Francií a ostatní, monarchickou Evropou, kdežto postup zdrženlivější a po případě i zjevně kompromisní mohl k republice znenáhla přitáhnouti i mnohé zámožné kruhy, které dotud držely s monarchickou pravíci méně z ideových pohnutek, než ze strachu před hrozícími převraty sociálními. Ostatně bylo nutno také zvýšiti důvěru finančního světa, aby se čelilo vratkosti státního úvěru při státním hospodářství, jež se vskutku rok co rok nákladnějším jevilo.

Umírněné
reformy.

Proto obmezil Ferry revisi ústavní, radikály hlučně vymáhanou, na částečnou změnu volebního řádu do senátu, která by zajišťovala i v tomto sboru republikánům bezpečnou většinu. Na místo zásadního obmezování moci byrokracie, po němž radikálové rovněž volali, spokojil se s dočasným zrušením nesaditelnosti soudců, které mu umožnilo epuraci vyšších tribunálů od přílišného vlivu royalistů, kdežto v daňové politice se vystříhal důsledně smělych pokusů, jež by zneklidnily peněžní trh, a nepřistoupil ani k hlučně vymáhanému sestátnění drah. Při tom trval však při postupném rozvíjení státního, laického školství, s nímž jeho jméno od let bylo zvláště těsně spojeno, neváhal umožniti novými zákony i rozvod manželský, od roku 1815 ve Francii zrušený, a umožnil dělnictvu zákonem z roku 1884 legální zřizování odborových syndikátů, ovšem jen »k obraně hospodářských zájmů« a připustil i jejich vzájemné sdružování ve větší skupiny.

Jules Ferry
a Německo.

Neupouštěje tak od základních snah pokrokových, ale vytýkaje potřebu pevné ruky, jež by zajišťovala národní společnosti klidný vývoj bez poplašných otřesů, Ferry blížil se zřejmě tomu, co se kdysi v červencové monarchii zvalo »juste milieu«, a střízlivý příděch ten měla i jeho politika zahraniční. Viděli jsme, že již snahou předchozích vlád francouzských od roku 1878 bylo, nejitřiti poměr mezi Francií a Německem příliš okázalým připomínáním toho, čeho nebylo lze vskutku »ani odpustiti, ani zapomenouti« a usilováním o alliance, které by mohly Ně-

mecko uváděti v pokušení nového, preventivního útoku na Francii. Ferry byl téhož mínění, šel však ještě poněkud dále přiznává se, že má za možno naléztí »un nouveau terrain légal et circonscrit, où l'entente entre France et l'Allemagne peut se faire sur des intérêts communs«. A tímto novým terémem pro společný postup s Německem jevíly se mu ovšem otázky zámořské, v nichž Bismarck byl Francii nejen soutěžníkem mnohem méně nepohodlným než Anglie, nýbrž přímo se jí nabízel nejednou za pomocníka, doufaje, že čím více republika se zabaví v osadních zájmech, tím méně bude utkvívati pouze na myšlence revanche. Ferry vystihoval ovšem dobře tuto základní koncepci kancléřovu, byl však přesvědčen, že vlasti své nikterak neuškodí, užije-li kde jaké příležitosti, umožňující rozšíření její zámořské základny, i když mu bude vyčteno, že tak činí pod svodem německým.

Neboť výčitek takových se mu dostávalo nejednou od vlastenců, jejichž zrak visel utkvěle jen na »vogezské jizvě« a kteří tvrdili, že národ francouzský jest zámořskými přeludy vskutku odváděn od své jediné správné a čestné evropské politiky. Krajiní levice vinila nadto Ferryho, že svou rozpínavou koloniální politikou jest vlastně jen nástrojem finančních kruhů, jež v osadní spekulaci hledají nedovolené zisky a že zároveň dobrodružství, jako válka s Čínou nebo na Madagaskaru, slouží budoucí reakci za podnož, vychovávajíce nebezpečného vojáckého ducha. Útoky ty nalézaly pak v širší veřejnosti tím ochotnějšího sluchu, ježto národ nebyl s to, aby pochopil významu vzdálených bojů osadních pro budoucnost Francie, a nesl proto těžce ztráty z nich plynoucí, takže Ferry se stával stále méně oblíbeným a jméno jeho s přívlastkem »le Tonkinois« bylo zvláště v předměstích pařížských vyslovováno se zjevnou nenávistí jako jméno skutečného nepřítele lidu, zaprodance kapitálu a upíra národní síly.

Nálada ta pak nemohla zůstatí konec konců bez vlivu ani ve vládním táboře, který většinou rovněž nevystihoval dosti vysokých cílů svého vůdce a při tom nerad snášel jeho ráznou ruku. Takový byl stav, když 29. března 1885 telegraf přinesl zprávu o neúspěchu langsonském, žádající další posily a zbarvenou tak ponuře, jakoby hrozilo shroucení celého podniku tonkinského. Při tom bránily však ohledy mezinárodní zdvořilosti Ferrymu v tom, aby mohl ihned prohlásiti, že mír s Čínou jest důvěrně již opravdu sjednán, a pod tíhou jízlivých útoků, jež naň činil

Clemenceau z leva a Ribot z prava, nenalézaje již dosti opory ve vlastním táboře, byl tedy 30. března nucen podati demisi.

Francie ztratila v něm opravdu státníka velikých schopností, neboť Ferry po této porážce se opravdu již nevrátil do popředí politického života, ač se v zápětí ukázalo, jak planý byl poplach, který jej poválil. Neboť již 4. dubna byl podepsán Čínou preliminární mír, kterým »říše středu« upouštěla nejen od všech svých práv k Annamu, nýbrž slibovala Francii nadto ústupky obchodní i zajištění přednosti francouzským inženýrům při nových podnicích technických v Číně. Úspěch byl pak brzy potom ještě rozšířen i tím, že po nezdařilém pokusu národní strany v hlavním městě annamském, Hué, o setřesení francouzského poručení, Annam vskutku se stal francouzskou osadou, takže v ohromné oblasti indočínské skutečnou nezávislost na evropském panství zachovalo jen království Siamské, vklíněné mezi francouzské panství a anglickou Birmu.

Ve Francii ovšem ani pak většina národa neoceňovala dostatečně úspěchů těch; návrh radikálů, aby Tonkin byl vůbec vyklizen, padl ve sněmovně jen většinou čtyř hlasů a zjevná nechuť k rázné politice zámořské jevíla se i v tom, že vojenské operace, vedené zároveň na Madagaskaru, ač jejich konečný úspěch nemohl býti pochybný, zatím byly chvatně přerušeny smlouvou ze 17. prosince 1885, kterou Francie podržela v trvalém vlastnictví jen záliv Diego-Suarez a ostatek se spokojila s protektorátem nad domorodou vládou královny Ranavallo II., neposkytující dostatečné záruky skutečné převahy francouzského vlivu na ostrově proti anglické soutěži. Vskutku byla pro Francii s odchodem Julesa Ferrého skončena důležitá kapitola národních dějin, jejíž význam teprve budoucnost zhodnotila, a vlnobití vnitřních zápasů, které se v zápětí zase mnohem mocněji než v předchozích letech rozbouřilo, připoutalo k sobě veškeru pozornost.

* * *

Skoro v téže době jako ve Francii došlo i v Anglii k význačné změně vnitřních poměrů. Způsobil ji pád vlády Gladstonovy roku 1885. Vláda ta měla od počátku postavení nesnadné; zejména otázka irská ji nepřez

Osadní zájmy.

Neoblíbenost vlády.

Pád Ferrého (30. března 1885).

Mír s Čínou (4. dubna 1885).

Smlouva madagaskarská (17. prosinec 1885).

Anglie.

stávala zabavovati. Ústupky, jichž se Irsku dostalo na konci let šedesátých první vládou Gladstonovou, nepostačovaly nikterak k tomu, aby se napětí, naplňující ovzduší »zeleného ostrova« zcela uvolnilo. Naopak; teprve v průběhu sedmdesátých let vyhranilo se v Irsku náležitě uvědomělé národní cítění plemenné přichuti, soustřeďující svou snahu s větší důsledností než dotud především k uvolnění unie s Velikou Británií obnovením irské sněmovny a zřízením místní vlády, ji zodpovědné. Staré označení »Repeal« pro požadavky ty bylo při tom ovšem zaměněno za označení zdánlivě poněkud méně drsné, »Home rule« (domácí vláda). Heslo to nalezlo od 1870 svého hlavního hlasatele v právníku Isákovi Buttovi, který s ním neúnavně vystupoval v parlamentu londýnském, narážel však na anglické straně jen na přezíravé odmítání a nedovedl ani většinu irské delegace naplnití dostatečným zájmem o tuto zásadní otázku. Věc změnila se však, když v druhé polovici sedmdesátých let do popředí irského hnutí se vsunul Charles Stewart Parnell.

Parnell nebyl osobně nikterak typickým zástupcem národního prostředí irského. Vyznáním protestant a zevním zjevem chladně korrektní gentleman anglického příštíhu, nevynikal ani živou letorou, ani literární kulturou, aniž byl působivým řečníkem; měl však značnou dovednost technickou organisovati masu národní a věsti ji v boj s obratností rozumného taktika politického. Snahou jeho bylo především, aby poutem jednotného programu národního spojil i staré hnutí, opřené hlavně o katolickou horoucnost, i prudký var demokraticky-spikleneckého ruchu fenijského, jehož hlavní centra byla ovšem v Americe a Paříži a který se svými republikánskými sklony namnoze stavěl nepřátelsky vůči církvi. Parnell nenechával při tom však stranou ani protestantské autonomisty ulsterské. Osobními zájezdy do Spojených Států, kde zejména sdružení zvané »Clan-na-Gael« stálo v čele irského hnutí, dovedl zjednatí své politické akci nadto značnou peněžitou pomoc, a snažil se zásadní požadavek irské »Home rule« zároveň v parlamentu anglickém většinou připomínati mnohem důrazněji, než dovedli jeho předchůdci.

Sáhal tu totiž bez rozpaků k prostředku v jednání zákonodárných sborů dotud neobvyklému, k soustavné obstrukci řečnické, která, tarasíc cestu ostatním předlohám, irskému hloučku obecnou pozornost zjednávala. Doma pak uměl zájem národa pro politický zápas mocně povzbuzovati zejména důrazným rozdmýchováním agrární otázky.

V ohledu tom vítaným nástrojem stala se mu zejména t. zv. Land League, sdružení irských zemědělců, založené roku 1879 Michalem Davittem, které mělo v jednotný tábor k rázné obraně společných zájmů spojití i drobný proletariát pachtýřský i lépe postavené rolnictvo. Hlavním požadavkem v ohledu tom stalo se heslo, že urozeným vlastníkům velkostatků má zůstať nanejvýše nárok na poměrně nízké, státní mocí stanovené dávky pachtovní, kdežto nájemci by získali trvalé držení půdy jimi vzdělávané i s právem, prodejem je postupovati jiným.

Gladstone, na jaře 1880 vládu znova nastoupivší, nebyl neochoten v svízelné otázce té aspoň z části Irům vyhověti novou předlohou zákona, která vlastníkům půdy v Irsku dovolovala vypovídání dosavadních nájemců jen, když dokážou, že nájemci neplatí řádně, ač jsou toho opravdu schopni. Předloha ve sněmovně přijatá padla však pro tuhý odpor lordů a dala jen Parnellovi příležitost k rozvinutí svémocné ochrany nájemců výpovědí ohrožených vyhlašováním soustavné klady společenské proti nepovoleným vrchnostem a jejich pomocníkům, pro niž zobecněl rychle název »boycott« proto, že jí bylo po prvé v listopadu 1880 užito proti jakémusi landlordskému zástupci, kapitánu Boycottovi.

Věc změnila se ovšem v zápětí na některých místech v opravdový terrorism agrární, provázený násilnostmi a někdy i krvavými zločiny, takže Gladstone na počátku roku 1881 se rozhodl předložiti sněmovně zákon o výjimečných opatřeních k uklidnění Irska, jehož odhlasování irská delegace marně se snažila překaziti tuhou obstrukcí. Dala tím jen podnět k zavedení klotury v anglickém parlamentu. Gladstone zároveň ovšem s důrazným potlačováním výtržností na irském venkově neustal od snahy, zlo léčiti také novými reformními náběhy. Opravdu podařilo se mu v srpnu 1881 dosáhnouti uzákonění nového Land-act, jímž irští nájemci dostávali právo, obracet se ve sporech s vlastníky půdy k soudům, aby jim na 15 let závazně stanovily přiměřený peníz pachtovní. Ostatně poskytoval jim stát také podporu při získávání najaté půdy v plné vlastnictví, jež mohla býti pak v 32 annuitách splácena.

S hlediska anglických řádů, zásadně velmi zdrženlivých při zasahování státní mocí do oblasti soukromého hospodářství, byl to sice ústupek nemalý; rozvířenému prostředí irskému však nepostačil. Agrární zločiny noční, páchané »při měsíčku« tajnými družstvy t. zv. Moonlighters, trvaly, spiklenecký duch fenijský působil dále v mládeži a boj irského

Irská
»Home rule«.

Parnell.

Obstrukce.

Land-League.

Boycott.

Land-act
z roku 1881.

Parnell zatčen
(říjen 1881).

prostředí s vládními orgány přiostrčil se tak, že ministerstvo, zrušivši irskou Land League, dalo konečně v říjnu 1881 i Parnella uvěznit jako podezřelého ze svádění k zločinům. Za souhlasu veřejného mínění anglického zatčeno pak na devět set účastníků národního hnutí irského, ale odpor tím jen vzrůstal a s ním i popularita Parnella, »nekorunovaného krále irského«, takže vláda byla záhy nucena s ním o příměří vyjednávat.

J Chamberlain.

V ministerstvu Gladstonově tlačil tehdy na ústupky v agrární otázce irské zejména ministr obchodu Josef Chamberlain, osobnost neobyčejně význačná pro nové proudy v tehdejší veřejném životě anglickém. Neměl vyššího, humanistického vzdělání jako měla starší generace liberální, za to značné úspěchy v průmyslu a obchodu. Poznav na cestách velikou část zeměkoule, vyšinul se do popředí především jako starosta, který proměnil Birmingham v moderní město. Vrozené pochopení pro technické problémy a veliký talent organizační přenesl pak i do politické činnosti, takže se stal pro mladé pokolení liberální těmito schopnostmi stejně význačným, jako Parnell pro současný život irský. Intelektuální typus školy Gladstonovy a Brightovy ustupuje tu novému typu muže, který spíše počtářsky ovládá množství voličů, vystihuje plně sílu peníze pro politickou strategii a mění stranu v dovedně řízený stroj, užívaje při tom zkušenosti, jež stranické odbornictví v mladším ovzduší demokracie Spojených Států a britských kolonií bylo získalo.

Liberální
radikalism.

V kabinetu Gladstonově zosobňoval Chamberlain především levé křídlo, k radikálním náběhům sklonné, které tlačilo na důsledné odstranění zbývajících výsad státní církve, žádalo závazného obecného zavedení bezplatného a laického školství, doporučovalo prohibitionism a odklánělo se zjevně od původních liberalistických hledisek k ráznému reformismu sociálnímu. Chamberlain prosadil hned 1880 zákon o ručení zaměstnavatelů za úrazy dělnické a hlásal neúnavně nutnost rychlé reformy agrární v celém království britském. V ohledu tom působil na něho zejména A. R. Wallace svým heslem rázného znárodnění půdy a Američan Henry George knihou »Pokrok a chudoba«, která roku 1879 vůbec mnohým se zdála kouzelným slovem otvírajícím výhled do lepší budoucnosti trpícího lidstva. V tomto duchu Chamberlain hodlal především překlenouti propastzející v Anglii mezi venkovským proletariátem a vlastníky latifundií tím, že by zemědělské a jiné dělnictvo bylo pou-

Pozemková
reforma.

táno k půdě a navraceno přirozenějšímu životu přidělem drobných usedlostí, t. zv. programem krásy a tří akrů.

Snahy ty byly pak zároveň mostem mezi ním i irskou opozicí a roku 1882 podařilo se opravdu jeho vlivu dosíci toho, že Parnell, z vězení propuštěný, jevil ochotu, dohodnouti se s vládou aspoň o tom, jak by národní boj v Irsku pozbyl nejhorší příkrostiti. Zárukou tohoto příměří mělo se státi zejména vyslání nového, vlídnějšího místokrále, lorda Fredericka Cavendishe, do Dublinu; místokrál ten byl však v zápětí 6. května ve veřejných sadech dublinských zavražděn pokoutní skupinou spiklenců, kteří záruku národního úspěchu irského viděli jen v nesmlouvaném terorismu a nikoliv v pružné taktice Parnellově, střídající dovedně parlamentní jednání s vládou a legální postup opoziční s nelegálním rozvířením veřejné nálady na venkově irském.

Vraždy irského
místokrále
(6. května 1882).

Zločinem tím, který v celé Evropě způsobil podobné vzrušení jako nedávná vražda císaře Alexandra II., byly zatím veškeré naděje na kompromis rozbity. Vláda zotřuje výjimečná opatření, irští spiklenci odpovídají na ně novými atentáty, jako byly pumové útoky proti policii v Glasgowě a proti mostu přes Temži v Londýně; došlo i k přípravám k vyhození parlamentu třaskavinami a zdálo se, jako by hrůzy ruského nihilismu nalézaly přímou ozvěnu v britském prostředí, jemuž se irská otázka stále více stávala sžíravou ranou v boku. Parnell, který v říjnu 1882 obnovil agrární ligu s novým názvem »Irish National League«, neustával v účinné agitaci, prince waleského vítaly při jeho návštěvě Irsko skoro všude jen černé prapory a vzdorně zachmuřené tváře.

Zostření boje.

Konservativní oposice v Anglii užívala toho všeho ovšem jako vítané příležitosti k prudkým výtkám liberální vládě, proti níž byla ostatně velmi podrážděna také snahou Gladstonovou, posunouti život anglický opět o kus dále směrem k skutečné demokracii novou reformou volební. Roku 1884 podařilo se vládě opravdu v ohledu tom vymoci zákon, poskytující právo voličské také všem, kdož měli, ať v městech, ať na venkově, vlastní, třebaš sebe menší domek, nebo platili minimálně stanovený nájem bytový. Nebylo to sice ještě obecné právo volební, počet oprávněných vzrostl však opět značně a převyšil počet čtyř millionů. Zejména třída dělnická získala tak nepochybně větší vliv na věci veřejné, ač ovšem zástupcům důsledné reformy bylo při tuhém boji o souhlas horní sněmovny k zákonu sleviti jednak v tom, že záznam do voleb-

Volební reforma
1884.

ních listin žádal více než celoročního pobytu v místě volby, a nadto mohly osoby, na rozličných místech nemovitým majetkem vládnoucí, voliti tu i tam a dosahovaly tak plurálního práva. Také nezvítězil požadavek, aby se volební okresy nově upravily přesně podle počtu obyvatelstva na prospěch průmyslových středisek; došlo jen roku 1885 k částečné redistribuci mandátů při zvětšení jejich počtu na 670.

Skolstvi.

Vláda dosáhla ostatně i některých jiných pokrokových novot; tak v důslednějším zavedení povinné školské docházky a v nové úpravě samosprávy drobných obcí venkovských. Zároveň byla však nucena znova a znova obírat se otázkami zahraniční politiky mnohem více, než svědčilo jejím vnitřním sklonům.

Zahraniční otázky.

Dotkli jsme se již v předchozích kapitolách, jak zasáhla do otázek balkánských v duchu Turecku nepříznivém a zcela odchylném od směrnic politiky Beaconsfieldovy, od nichž se odchytila podstatně i při řešení otázky transvaalské. A viděli jsme také, jak spíše osudná shoda okolností než vědomá touha po nových výbojích vedla vládu Gladstonovu k vztažení ruky na Egypt a k podstatnému rozšíření nároků britských na rozličná území africká v letech chvalného dělení temné pevniny. Přirozený sklon a dlouholetá tradice anglického vývoje osvědčila se tu silnější než pacifická nálada liberální strany, a zejména egyptská otázka stupňovala podráždění vůči Francii chvílemi v Londýně tak mocně, že i radikální členové kabinetu, jako Chamberlain, se druhdy vyslovovali velmi bojovně vůči cizím pozorovatelům, jako byl Herbert Bismarck, který ve zprávě z 9. června 1884 vyslovuje svůj podiv nad tím, že vůbec může tak značné národní sebevědomí projevovati »ein eingefleischter Repraesentant des Kaufmannsstandes und Freihandels nach rein kosmopolitischen Gesichtspunkten«, který prý jinak prozrazuje »eine befremdliche Abwesenheit politischen Urteils und eine überraschende Unkenntnis der europäischen Machtverhältnisse und der denkbaren Konstellationen«. V pozdějších letech bylo ostatně jak známo německé diplomacii souzeno, aby zažila s Josefem Chamberlainem ještě zcela jiná překvapení. Nejostřejší napětí zahraniční nezakusila však vláda Gladstonova ani s Francií ani s Německem o věci africké, nýbrž s mocí cařskou o věci středoasijské; neboť v nich byl tehdy nejcitlivější bod říše britské a vláda Beaconsfieldova zanechala tu svému nástupci nejméně lákavé dědictví ve válce afganské.

* * *

Válka afganská měla své kořeny v době, kdy v předvečer berlínského kongresu nebylo ještě nikterak zřejmo, nedojde-li přece k prudkému zkřížení zbraní mezi Anglií a Ruskem. Rusové obírali se tehdy plánem, v případě války takové ohroziti v Turkistánu také indické pohraničí, a snaha, zjednati postupu tomu příznivé podmínky, vedla v červnu 1878 k vyslání zvláštní mise, vedené generálem Stoljetovem, do Kabulu k emirovi afganskému Šir Alimu. Mise byla sice po smírném vyrovnání sporu na berlínském kongresu ihned odvolána, obava, aby ruský vliv v Kabulu se přece pevně nezahostil, vedla však vládu Beaconsfieldovu k tomu, že tlačila na indického místokrále, lorda Lyttona, aby vůči Afgansku zahájil říznější postup, »spirited policy«.

Afganistán.

Již před tím bylo s emirem opětovně jednáno, aby připustil usazení trvalých anglických zástupců v Kabulu a Heratu. Požadavek byl nyní důrazně vymáhán znova, ale Šir Ali odmítl v září 1878 rozhodně, vpustiti britskou misi do afganského nitrozemí. Odpor ten dal anglické vládě tedy záminku, aby mohla vojenským tažením nepohodlného souseda zkrušiti a při té příležitosti dáti v těchto končinách indickému panství výhodnější hranici, »a scientific frontier«.

Válka s Šir Alim.

Výprava, při níž se vyznamenal zejména generál Frederich Sleigh Roberts, dosáhla rychle potud svého cíle, že emir Šir Ali v prosinci 1878 ustoupil ze svého hlavního města na turkistánské pohraničí, kde záhy potom zemřel, marně se snaže dosáhnouti toho, aby ruská moc na jeho ochranu zakročila. Jeho syn, Yakub Khan, uzavřel 26. května 1879 s Angličany smlouvu, podle níž Anglie nabyla právo dozoru nad zahraniční politikou afganskou, který měl vykonávati stálý resident v Kabulu, spojený telegrafickou linkou s Indií. Emir postoupil nadto indické vládě tři pohraničních okresů a právo vojenského obsazení hlavních horských přechodů.

Smlouva z 26. května 1879.

Než živelný odpor drsných a fanatických horalů proti nadvládě nevěřících cizinců nedal se tak prostě spoutati slibů vládců, který neměl ve své moci ani vojska, bouřícího se pro zadržování žoldu. Anglický zástupce v Kabulu, major Lewis Cavagnari, byl v září 1879 se svou družinou rozvášněnou soldateskou zavražděn a generálovi Robertsovi nezbylo než postoupiti s jádrem svého vojska až k hlavnímu městu, sesaditi emira a hledati nového vládce pro neklidnou zemi, v níž anglické posádky byly nuceny státi ustavičně ve střehu proti fanaticismu domorodých kmenů a sváděti s nimi časté šarvátky.

Kabulská vražda (září 1879).

Obtíže z toho vznikající a oběti s tažením spojené přispěly podstatně k obratu veřejného mínění anglického proti Beaconsfieldovi na jaře 1880 a k přechodu vlády do rukou Gladstonových, který od počátku se pak snažil afganské dobrodružství co nejrychleji skoncovati. Již před tím přihlásil se za nápadníka trůnu v Kabulu synovec zemřelého emira, Abd-ur-Rahman, jenž byl dotud pobýval v ruském Turkistánu a nyní hledal dohodu s Anglií, spokojuje se s tím, že vláda jeho se měla obmeziti na severní část Afganska, kdežto jihozápadní kraj kolem Kandaharu měl se státi poplatným státem indickým, pod vládou jiného synovce bývalého emira a se zachováním anglických posádek v pohraničí. Právě tento kraj byl však v červenci 1880 přepaden houfci odbojných Afganců v Heratsku se sebravšími, které u Maiwandu porazily anglickou brigádu a začaly i Kandahar tísňiti.

Věhlas britské moci byl tu opět vážně ohrožen a zachránil jej jen generál Roberts odvážným, dvacetidenním pochodem z Kabulu ke Kandaharu, jenž se 1. září skončil úplným vítězstvím a zůstal chloubou vojenské tradice indobritské. Vojsko anglické bylo opět pánem v celém Afgansku, vláda Gladstonova vedla si tu však podobně jako v Transvaalu. Měla za účelnější včasnou ústupností vzdáti se výboje, jenž skrýval v sobě mnohá nebezpečí a zatěžoval správu indickou nevídanými náklady. Pod domorodým vládcem uklidněný a scelený Afganistan jevil se ostatně vůči ruskému tlaku přece jen bezpečnějším nárazníkem, než násilím v poslušnosti udržovaná, neklidná provincie pohraniční.

Abd-ur-Rahmanovi bylo tedy všecko dědictví jeho strýce odevzdáno, anglické posádky odtud na jaře 1881 odvolány a indická vláda spokojila se s menší úpravou hranic, zajišťující jí přístup k horským přechodům a umožňující postavit železnici až do Kandaharu, takže mohla vykonávati náležitý tlak na zemi, jež poznala, jak nebezpečno jest vzdorovati anglickým zbraním a spoléhati při tom na ruskou pomoc. Neboť cářská moc, zmítaná právě vírem nihilismu a tragickým přechodem vlády na Alexandra III., neužila opravdu nesnázi, které Anglii afganská válka způsobila, žádným způsobem k svému prospěchu. Přes to přese všecko hleděli v Londýně i v Kalkuttě stále s upíatou nedůvěrou k Rusku a sledovali žárlivě všechny kroky, které vláda cářská v asijských končinách podnikala.

Značné obavy v ohledu tom působily pověsti, že ruská diplomacie ze Zákavkazí, kde tehdy první dráha z Poti přes Tiflis do Baku vedoucí spo-

jila Černé moře s Kaspickým, agituje mezi Arménci, zklamanými nad neúspěchem anglických pokusů, po kongresu berlínském učiněných k nápravě poměrů v asijském Turecku. Ještě větší měrou zájem anglický vzbuzoval však postup ruský v oblasti ležící mezi mořem Kaspickým a Afganskem, kde poblíž perských hranic a pouště kara-kumské seděly neklidné kmeny turkmenské, soustředěné hlavně v několika pevných místech, jako byly Geok Tepe, Aschabad a Merv.

Východiskem ruského postupu byl tu Krasnovodsk při Kaspickém moři, ale útoky odtud dvakráte, na podzim 1878 i 1879, proti Geok Tepe ruskými oddíly učiněné, skončily se neúspěchem. Anglická diplomacie, jsouc přesvědčena, že ruský postup v těchto končinách budí naděje Afganců a zesiluje jejich odpor proti tehdejší britské okupaci země, vymohla na Alexandrovi II. ujištění, že není nikterak jeho úmyslem směrem tím postoupiti až k hranicím Afganistánu a zejména zabráti důležitý Merv. Dobýti však aspoň Geok Tepe jevílo se nutným k ochraně ruských zájmů v zakaspické oblasti a úkolem tím pověřený známý generál Skobelev opřel tu postup svůj především o soustavné prodlužování dráhy z Krasnovodsku vycházející do turkmenských stepí, takže mohl v lednu 1881 opravdu oasy dobýti po hrozném krveprolití poražených, kteří maršně byli zesílili počet svůj i posilami odjinud, zejména z Mervu.

Při útoku vyznamenal se zvláště mladý plukovník Kuropatkin, a dobytí důležité posice neznamenovalo nikterak zastavení dalších výbojů ruských. Skobelev, jenž chtěl bez odkladu hned dále útočiti, byl sice odvolán a zemřel 1882 dříve, než se dočkal nových úspěchů ruských zbraní, k nimž se svými britkými projevy snažil vládu Alexandra III. strhovati bez ohledu na diplomatické okolky. Ale soustavné prodlužování Zakaspické dráhy do turkmenských končin připravilo tu dalšímu posouvání ruských hranic směrem k východu půdu tím spíše, ježto pamětná, kterou turkmenští nájezdníci utrpěli u Geok Tepe, jim odňala odvahu k další obraně. A slibů, jež byl nedávno před tím jeho otec Anglii učinil, cítil se Alexander III. sprostěna zejména proto, že mohl poukazovati na podobný postup Anglie v Egyptě, jsa při tom proti příliš povážlivým důsledkům věci zajištěn jednak známou nechutí vlády Gladstonovy k válečnému řešení mezinárodních sporů, jednak dohodou tří císařů, roku 1881 s Německem i Rakouskem obnovenou.

Zákavkazí.

Boje s Turkmény.

Dobytí Geok Tepe (leden 1881).

Alexander III.

Zabrání Mervu
(únor 1884).

Proto neváhal Alexander III. v únoru roku 1884, zajistiv si před tím zvláštní smlouvou souhlas Persie, zabratí přece oasu Mervskou, jejíž obyvatelstvo si netroufalo vůbec Rusům klásti branný odpor, a v nejbližších měsících potom stanuly přední stráže kozácké až poblíže západních hranic afgánských a zdály se ohrožovati Herat, druhý velmi důležitý bod na karavanní cestě k Indii ve chvíli, kdy cář schůzkou v Skierniewicích své přátelství s Vilémem I. a Františkem Josefem I. okázale projevil, kdežto Anglie svými spory o Egypt, africká území, Madagaskar i otázky dálného východu s Francií i Německem se hašteříc, úplně osamocenou se jevila.

Snahou vlády Gladstonovy bylo tedy, smířiti se s tím, co bylo těžko odčinití, a zastaviti hrozivý postup ruský v sporné oblasti aspoň přesným určením severozápadních hranic afgánských, jež by zavřelo další cestu ruskému rozpětí a učinilo Afgansko bezpečnějším nárazníkem pro Indii. Anglická diplomacie stála v ohledu tom pak především na požadavku, aby Afgansku nezůstal jen Herat, nýbrž také horstvo přístup k němu chránící, zejména důležitý průsmyk sulfikarský. Bylo také smlouveno, že delimitaci na místě provede komise anglo-ruská a zástupce britský, generál Petr Lumsden, dostavil se v listopadu 1884 se silným vojenským průvodem na místo. Ruský plnomocník, generál Zelenoj, odsouval však příchod svůj pod záminkou choroby a zároveň posouvaly se přední stráže ruské až k samému průsmyku, takže důležitý bod se octl na počátku 1885 opravdu v jejich rukou a nadto i oasa Pendžeh, ležící na jih od Mervu a Angličany rovněž k Afganistánu počítaná.

Pendžeh.

Vše to budilo v Londýně značný neklid a obavy, aby smířlivá slova ruské diplomacie vskutku nebyla jen zástěrkou nezadržitelného tlaku vojsk ruských k Indii, vystiženého nejlépe sebevědomým slovem ruského důstojníka: »Naše hranice postupují s námi«. Bylo zjevno, že další ústup by se mohl státi opravdu již povážlivým britské moci v Indii, založené především na odvaze a prestiži. Indická vláda počala tedy okázale zbrojiti a vyžadovati pomocných čet i od domorodých knížat; posouvala vojsko své až do Afganska, zatím co mezi Petrohradem a Londýnem diplomatický styk se stával stále podrážděnějším. V polovici března 1885 dospělo se sice k dohodě, jež měla zabrániti hrozící srážce Rusů s Afganci u Pendžehu na horním Murghabu, ale v zápětí potom došla zpráva, že v oblasti té generál Komarov 30. března přední stráže afgánské přece

Sarvátka
(7. června 1885).

krvavou šarvátkou z důležitého postavení vytlačil, a tu zavládlo v Evropě přesvědčení, že válečná srážka mezi Anglií a Ruskem jest neodvratna.

I nejlépe zasvěcené kruhy připravovaly se k ní jako k věci hotové, a ač ani Alexander III., ani liberální vláda anglická se netajily svým sklonem k zachování míru, zdálo se přece, že balvan posouvaný na srážném svahu v před i vojenskými kruhy, i podrážděním veřejného mínění vlastní tíhou převáží úsilí zodpovědných činitelů. V dubnu žádal Gladstone v parlamentu o vojenský úvěr 11 millionů liber a vojenský i námořní štáb britský obíral se horlivě otázkou, kde by bylo nejsnáze zraniti moc cářskou tak, aby výsledek zápasu byl ještě více účinnější než při válce krymské.

Anglické lodě, určené k útoku na Vladivostok, obsadily tedy ostrov Port Hamilton v úžině korejské jako operační základnu na dálném východě; uvažovalo se také i o útoku na ruské Zákavkazí od zálivu Perského přes Bagdad, ale především důležitým se jevílo zjistiti, bude-li, podobně jako roku 1854, možno vniknouti s loďstvem do Černého moře.

Než právě v tom narazily anglické plány na obtíže. Sultán Abdul Hamid neměl chuti svou, od roku 1878 zvolna se zotavující říši dáti v sázku přímou účastí na boji velmocí a nevěřil ani tvrzení anglické diplomacie, že poskytne-li povolením průjezdu Bosporem a Dardanellami anglickému loďstvu příležitost k útoku na Oděsu nebo Poti, neporuší tím nikterak neutrality a zachová možnost, zůstatí pouhým divákem. Vskutku Rusko, počítajíc s věcí takovou, zavázalo si již v tajné smlouvě tří císařů z roku 1881, obnovené 1884, Německo i Rakousko-Uhersko k názoru zcela jinému a při důvěrných poradách, konaných na dvoře sultánově, tlačil zejména německý vyslanec na Abdula Hamida, aby anglickým žádostem neustupoval. Dal jej dokonce šéfem německé vojenské mise, jež právě reorganisovala tureckou armádu, ujistiti, že Turecko jest s to, aby uhájilo i se zbraní v ruce úžin proti pokusu anglického loďstva o násilné proplutí.

To šlo sice poněkud dále, než bylo Bismarckovi vhod. Neboť při vši korektnosti vůči Rusku nebyl by se německý kancléř nikterak rmoutil nad tím, kdyby Rusko bylo válkou s Anglií, pokud možno na asijskou půdu obmezenou, na delší dobu zabaveno a od evropských otázek odvráceno. Radosti té se mu však nedostalo. Odmítavý postoj Turecka a osamocenost v kruhu velmocí ochladily válečnou náladu v Anglii tou

Anglické
zbrojení.

Jednání
s Tureckem.

Vliv německý.

měrou, že v poslední chvíli couvla znova zjevně zpět a snažila se hledati rozřešení svého sporu s Ruskem pomocí nestranného rozhodčího. Nedo-
sáhla ovšem ani toho, ježto starý císař německý, který byl té i oné straně
vítaným rozhodčím, vlivem Bismarckovým úkol odmítl, a dánský král,
cářem navrhovaný, Anglii nebyl přijat. Konečný výsledek byl, že vláda
Gladstonova, přes hlučné protesty konservativní oposice v parlamentě,
vytýkající zejména ústy výmluvného Randolpha Churchilla, že anglická
moc stálým ústupem se nedůstojně poníží, v květnu 1885 přistoupila
k obnovení diplomatického vyjednávání na základně, podle níž Rusové
podrželi Pendžeh, ponechávající Afgancům průsmyk sulfikarský.

Vláda Gladstonova zůstala přece věrna svým základním, mírumilov-
ným sklonům a jest význačné, že Bismarck, jakmile minula nejprudší
krise válečného poplachu afganského, 27. května 1885 v pamětním spise,
předloženém o otázce té císařovi Vilémovi I., vytýkal, že v budoucnosti
není nemožná ani přátelská dohoda mezi radikalismem Gladstonovým,
zbarveným význačně křesťanskou humanitou, a panslavistickým táborem
v Rusku, jež by se obracela i proti Turecku i proti Rakousku i jeho ně-
meckému spojenci, při čemž by snadno také získáním republikánské
Francie »die Basis für eine Koalition gegen uns gegeben wäre, wie sie ge-
fährlicher Deutschland nicht gegenüber treten kann.«

Tato, světovou válkou opravdu uskutečněná předtucha, že německá
rozpínavost, opřená o maďarské a turecké souručenství, se dříve nebo
později octne tváří v tvář obrannému spolku slovanské ideje s libe-
rálním západem evropským, svědčila sice o pronikavé schopnosti ně-
meckého kancléře uvažovati o všech možnostech, byla však zatím ještě
zcela předčasná; neboť jednak vedlo podrobné jednání rusko-anglické
o pohraniční úpravě afganského severu ještě k dosti nevlídným, drobným
třenicím, které se po měsíce vlekly, zároveň však přinesly události v par-
lamentu anglickém již 9. června 1885 pád vlády Gladstonovy.

K pádu tomu přispěla značnou měrou nespokojenost veřejného mí-
nění anglického s událostmi, jako byla nedávná záhuba zbožňovaného
Gordona v Chartumu a nestatečné vyklizení Sudanu, skoro úplné zře-
knutí se suverennity nad Transvaalem, ústup vůči Francii i Německu
v otázce Konga i Nové Guineje, ztráta vlivu na Bosporu i neslavný ko-
nec afganského sporu. Vše to jevílo se národnímu sebevědomí britskému
billancí věru hubenou, zvláště když i její hlavní aktivní položka, obsa-

zení Egypta, byla stále ještě velmi pochybné trvalosti. Neboť Gladstone
i tu vytýkal vůči Francii a Turecku častěji a závažněji než bylo milo
mnohým anglickým politikům, že okupace jest jen dočasná a že Anglie
zemi faraonů opustí, jakmile tam jen poněkud pořádek zajistí a zájem
lidu egyptského smíří se zájmem evropských věřitelů khedívových.

Proto soudili o »velikém, starém muži« i doma mnozí podobně, jako
Herbert Bismarck, který ve zprávě svému otci napsal: »Mit Mr. Glad-
stone sich auf das Wesen der auswärtigen Politik eines grossen Landes
einzulassen, ist zwecklos, weil ihm einfach das Verständnis dafür abgeht,«
kdežto současně dobře zpravená Kölnische Zeitung mohla politiku libe-
rální strany anglické charakterisovati jako »eine eigentümliche Mischung
von Halsstarrigkeit und Schwäche.«

Skutečnosti ty působily v Anglii namnoze podobně jako berlínský
kongres v Rusku. V přirozeném životním rytmu velikého národa, v němž
doby klidné práce a buržoasního cenění míru se střídaly s dobrodružnou
touhou po stkvělém rozmachu výbojů, počala se vlna veřejného mí-
nění opět vraceti zpět k jingoistickým náladám, které kdysi nesly do
výše Disraeliho, a k heslům, vytýkajícím, že jest třeba moc a prestiž
britského imperia ceniti výše, než okamžité výhody vůle k míru stůj co
stůj. Tehdy počínaly také působiti knihy jako bylo dílo »The expansion
of England«, v němž John Robert Seeley ukazoval, že říše britská vy-
rostla přirozenou nutností jako organism, který nesmí býti ve svém vzrů-
stu násilně zdržován, nemá-li ztratiti podstatu své bytosti. Z nálady té
vzniká roku 1884 i spolek »Imperial Federation League«, spějící k těs-
nějšímu upevnění svazku země mateřské s koloniemi i svobodnými
dominiemi, v nichž se namnoze, zejména v Kapsku, Australii a Novém
Zélandu, od ústupků učiněných Němcům v osadní politice dosti hlasitě
ozýval odpor proti vládě Gladstonově.

Vše to byly však teprve nálady a náběhy, důležité pro budoucí vývoj
toho, čemu se v zápětí obecně začalo říkati imperialistické hnutí britské,
a nebyly by samy o sobě stačily k povalení liberální vlády, kdyby nebyly
k němu působily i vážné motivy vnitřní politiky, zejména irská otázka.

Úmysl Gladstonův, prodloužiti i přes rok 1885 mimořádná opatření,
jimiž místokrál lord Spencer v Irsku tvrdou, ale obezřetnou rukou revo-
luční kvas krotil, vedl Parnella k tomu, že se na vzdor všem předchozím
tradicím v parlamentu se svou četou připojil ke konservativní oposici a

Ústup
Gladstonův.

Obavy
Bismarckovy.

Nespokojenost
v Anglii.

Nový jingoism.

Imperial
Federation
League.

Pád Gladstonův
(9. června 1885).

umožnil jí zamítnutí vládní předlohy finanční. Podle ústavních zvyklostí podal Gladstone demisi a jeho místo zaujal v čele nového konservativního kabinetu lord Salisbury, potomek známého rodu Cecilů a Talbotů, který již jako člen poslední vlády Beaconsfieldovy prokázal schopnosti pružného i tuhého státníka, spojujícího aristokratické sebevědomí a cíle s pochopením příkazů demokratického ústrojí novodobého státu.

Salisbury.

Salisbury viděl dobře, že nastupuje vládu bez pevné většiny ve sněmovně, tedy vládu přechodní. Proto nechvátal nikterak, aby v zevní politice provedl příliš zjevný odklon od liberálního postupu, nýbrž pokračoval ve smyslu dotavadního jednání v podrobné likvidaci afganských i východoafrických sporů s Ruskem i Německem a snažil se i v egyptské otázce dosáhnouti především smírné dohody se sultánem, vyslav do Cařihradu za tím účelem v září 1885 obratného státníka Drummond-Wolffa s nabídkou, aby především společná britsko-turecká komise poměry egyptské podrobně prostudovala a o nich sboru velmocí pak podala zprávu. Jediná končina, kde Salisbury ukázal ihned, že z Anglie vane výbojnější vítr, byla Zadní Indie, kde šlo o to, aby nedávné úspěchy Francouzů v Annamu byly náležitě vyváženy britským ziskem. Příkoří, které tu vládce Horní Birmy anglickým zájmům obchodním činil, daly vládě indické příležitost, že na podzim 1885 jeho zemi obsadila, a Salisbury neváhal kraj větší Francie, osídlený čtyřmi miliony obyvatel v lednu 1886 za osadu britskou prohlásiti.

Birma.

Volby.

Hlavní zájem jeho byl ovšem poután vnitřními poměry, především prvními volbami podle nového řádu Gladstonova. Strana konservativní šla do nich sice již s organisací zdokonalenou podle liberálního příkladu, jejímž střediskem se stala od 1883 t. zv. Primrose League. Nezískala sice žádoucí většiny, ale také liberálové neodnesli z voleb tolik mandátů, aby se mohli postavit s převahou proti konservativcům, kdyby je zase podporoval tábor irských poslanců, podřizujících se nyní v počtu 86 mužů veskrze vedení Parnellovu a dobře vědomých výhody, jež jim poskytovala možnost převážiti rozhodnutí na stranu liberálů či konservativců.

Parnell a Gladstone 1886.

V zákulisním vydražování těchto irských hlasů zvítězil konečně Gladstone a dosáhl v lednu 1886 po třetí vedení vlády. Vítězství bylo mu však těžce zaplatiti. V předchozí době odmítal požadavek irské samosprávy rozhodně jako nebezpečí pro národ anglický; nyní byl nucen smířiti se s ním a překvapil veřejnost anglickou v dubnu 1886 předlohou zákona

o »Home rule«, která vůči Irsku byla s hlediska říšského stejně závažná, jako bylo vůči koloniím kdysi udělení plného »responsible government«, ale jevila se zároveň pro bezprostřední blízkost ostrova a jeho těsné spojení s veškerým hospodářským i kulturním životem Veliké Britannie ještě mnohem povážlivější. Irsko mělo dostati svůj zvláštní parlament, o jediné komoře sice, ale se zajištěným zájmovým zastoupením anglických landlordů a se závazkem, přispívati určitou kvotou k úhradě říšského rozpočtu britského. Mělo míti svou vládu, podléhající však v jistých ohledech dozorčí moci vlády anglické. V celní otázce Gladstone nevyhověl sice požadavkům Parnellovým, aby Irsko smělo svůj zaostalý průmysl chrániti zvláštními dávkami proti anglickému dovozu, doprovázel však předlohu o samosprávě návrhem, kterým se měl výkup práv velkostatkářských provésti podle pevninných vzorů státní zálohou.

Home rule.

Předlohy ty způsobily v anglickém prostředí neobyčejný rozruch, zejména také proto, že v nich nebylo pamatováno na ochranu anglické a protestantské minority v Irsku, dosti silné zejména v kraji ulsterském, proti majorisaci katolickou většinou. A zvláště důležité bylo, že výtky proti »Home rule« jako podkopu nebezpečnému celé budově státu anglického se neozvaly jen se strany konservativní. Gladstone nedovedl pro svůj náhlý obrat v otázce té zjednatí souhlas ani celé své vlastní strany. Z kruhu jeho vlády vystoupili naopak proti němu otevřeně nejen mužové zastupující umírněný směr liberální pravice, jako byl ministr pro Indii, lord Hardington; učinilo tak i radikální křídlo vedené pokrokáři, jako byl ministr obchodu Chamberlain, podsekretář zahraničních věcí Charles Dilke, autor působivého spisu »Greater Brittain« a kdysi osobní přítel Gambettův, nebo někdejší státní sekretář pro Irsko, William Edward Forster, hlavní zakladatel »Imperial Federation League«.

Odpor v liberální straně.

Unionisté.

Tak došlo k roztržení liberální strany na většinu její Gladstonovi věrnou, a na t. zv. křídlo unionistické, které při rozhodném hlasování 7. června 1886 ve spojení s konservativci zamítlo »Home rule« 241 hlasy proti 211, jsouc přesvědčeno, že jest národní povinností hájiti trvalé unie celého souostroví.

Unionisté.

Jásot veřejného mínění, který provázel hlasování to, ukazoval, že Gladstone nemá ve věci té na své straně většiny národa, a ukázaly to i nové volby, jež v zápětí byly vypsaný a při nichž otázka irské samosprávy se stala vůdčím heslem volebním. Ústupnost Gladstonova v zevní

Pád Gladstonův (7. července 1886)

politice jevila se většině Angličanů nyní dovršena ústupností vůči irské revoluci, krev Gordonova zůstávala její vinou stejně nepomstěna, jako krev obětí fenijských atentátů; manchesterský sklon k zachování míru i za cenu zjevného zeslabování státní myšlenky a národní hrdosti jevil se takřka výchovou k zbabělosti ve srovnání s neobyčejným vzpružením síly státu, které na pevnině na příklad souvěké Německo Bismarckovo zosobňovalo. Také protestantism anglický dovedl napnouti všechny struny odvěké nechuti ke katolicismu irskému, a aristokratické náladě, opírající se o tradici, dostalo se posily také z literatury, kde mužové jako Robert Browning nebo Leslie Stephen dali nadání své do služeb hesel unionistických.

Životný pud panující rasy proti Irům, který dovedl strhnouti s sebou muže, jako byl Chamberlain nebo Dilke, a takřka přes noc učinil z radikálních pokrokovců nadšence pro pevnou ideu státní jednoty, byl příliš silný, než aby proti němu byla postačila spravedlivá úvaha o tom, že Gladstone při vši své zdrženlivosti ani v zevní politice skutečným zájmům britským nikde vážně nezadal a že jeho vůle k míru přinesla také cenné úspěchy. Duch doby obracel se proti němu; ti, kdož ho vinili v souhlasu s Bismarckem z kramářské »demagogie«, nalezáli náhle slyšení i u vrstev, jimž Gladstone přinesl nejednu výhodu, a z voleb konaných v červenci 1886 vyšlo 315 konservativců a 78 unionistů proti pouhým 191 liberálům, kteří ani spolu s 86 irskými hlasy ovšem většiny nedosahovali.

Nyní teprve mohla se strana konservativní s vědomím skutečné převahy ujmouti vedení věci. Druhý kabinet lorda Salisburyho vstupuje do dějin evropských se snahou, zabrániti jednak vnitřním otřesům britské říše v jakémkoliv směru pevnou rukou, jednak projeviti její moc s větší rozhodností i na venek. Věc ta byla pak také proto obecné důležitosti, že právě v tu chvíli se byly poměry evropské podstatně změnily. Kdežto v posledních letech vlády Gladstonovy v Evropě v celku vládl klid a vzájemné napětí mocí se jevilo spíše v otázkách mimoevropských, nastal nyní úplný opak. Většina mimoevropských sporů byla v průběhu roku 1885 rozličnými kompromisy uklidněna, v Evropě samé však hlásily se příznaky nových, těžkých bouří. Přinášela je jednak otázka bulharská, jednak povážlivé zjitření styků německo-francouzských.

V.

BULHARSKÁ KRIZE.

Po úpravě řeckých hranic roku 1881 zdálo se, že na Balkánském poloostrově spory zvířené kongresem berlínským opravdu již dozněly a zvláště, když zároveň dohoda tří císařů zmírnila soupeřství rusko-rakouské, bylo lze míti za to, že aspoň pro nejbližší dobu z tohoto neklidného kouta Evropě nehrozí další zápletky. Oddech byl však věru jen velmi krátký. Berlínský kongres dal se při vytváření nových poměrů na Balkáně svěsti s pravé cesty nejen snahou Anglie po zachování tureckého panství jakožto závory proti ruskému postupu do oblasti Středozemního moře, nýbrž především také rakouským hlediskem, vyjádřeným výrazně císařem Františkem Josefem I. v telegramu hraběti Andrássymu z 22. června 1878, že totiž při určování rozsahu křesťanských států na poloostrově »ethnographische Rücksichten nicht massgebend zu erscheinen haben, weil ein solches Präzedens bei der historischen Entstehung und Zusammensetzung unserer Monarchie sehr gefährlich wäre«. A tak vídeňská politika nejen, že nedovolila spojení většiny Srbů v jediném svobodném státě, nýbrž bránila plnému vítězství národního hlediska také u Bulharů; jednak proto, že v novém knížectví viděla předvoj moci ruské, z části však i z obavy o možný budoucí postup rakouský na Soluň.

Proto byly naděje, které u Bulharů vzbudil předběžný mír, podepsaný v San Stefanu, tak trpce zklamány. Soukmenovci jejich v Makedonii i Thracii zůstali pod panstvím tureckým bez vážných záruk lepší správy; kraj na jižním úpatí Balkánského horstva, nově označený jakožto Východní Rumelie, nabyl sice záruk takových a jakési samosprávy, ale pod vládou sultánova místodržitele, a pouze pruh země ležící mezi ním a Dunajem stal se základem svéprávného státečku bulharského; byl však zkrácen o Dobrudžu a nadto zůstal sultán aspoň podle jména jeho suzerénem.

Šlo tedy o to, prokázali-li aspoň tento neveliký útvar skutečnou schopnost vlastního života. V Evropě hleděli na to mnozí velmi skepticky. Viděli v Bulharech prostý selský lid, zdeptaný staletým jařmem tureckým a těžce stížený závadami nedávné války i předchozích drobných povstání, bez skutečných pásek k lepší minulosti, utonulé v dávném středověku. Proto se mělo za to, že náležitý řád státní tu může rozkvéstí jen pod

Balkán.

Rakouské
hledisko.

Bulharsko.

Ruský vliv

Vítězství
konservativců.

Druhý kabinet
Salisburyho.

poručenstvím moci, jež Bulharsko zbraní osvobodila. Anglický i rakouský nátlak způsobil sice, že ruské vojsko bylo nuceno zemi do devíti měsíců vykliditi, dříve však došlo opravdu pod rozhodujícím vlivem jeho velitele, knížete Dondukova-Korsakova, k úpravě veřejných poměrů v novém knížectví a určení jeho vládců.

Hledíc k věci té bylo v Berlíně smluveno pouze, že bulharským knížetem nemá býti člen rodiny v Evropě panující, a volba cíře Alexandra II. padla na nápadníka, který, vyhovuje zmíněné podmínce, měl přes to těsné vztahy osobní k některým dvorům evropským. Byl to Alexander Battenberský, syn bratra cířevny, prince Alexandra Hesensko-Darmstadtského, z morganatického sňatku jeho s polskou hraběnkou Julií Haucke, dcerou ruského generála. Měl tedy aspoň po matce trochu slovanské krve, kdežto při výchově jeho se křížily všemožně rozličné vlivy evropské. Neboť otec Alexandrův, ač byl těsně spřízněn s cířským dvorem, jako generál však ve službách rakouských pobýval, pečoval o to, aby se synkovi dostalo vojenské výchovy v gardovém pluku pruském; za války turecké dal mu pak vstoupiti do vojska ruského a mladý muž prožil jako dobrovolník tuhé boje před Plevnem a zajistil si tím přízeň cířovu. Zároveň nebyl však ani na královském dvoře anglickém bez přátelských styků, ježto rod hessenský s dvorem tím byl sešvakřen.

Tohoto teprve dvaadvacetiletého prince zvolilo tedy na pokyn cířův za knížete bulharského 29. dubna 1879 shromáždění 231 notablů, které pod předsednictvím metropolitů vídeňského kníže Dondukov svolal do Trnova, místa, k němuž se pojily slavné vzpomínky říše starobulharské, a Alexander II. jej výslovně doporučil zástupcům tohoto shromáždění slovy: »Z mých rukou přijmete svého knížete a milujte jej, jako já ho miluji«. Battenberský princ vyjednával ovšem, dříve než se vydal do nové vlasti, na cířském dvoře v Livadii o podmínkách, jimiž poručenská moc ruská vládu jeho v Bulharsku již před tím byla zatížila. Neboť Dondukov dal trnovskému shromáždění 16. dubna, tedy před volbou knížecí, odhlásovati ústavu ruskými právníky přichystanou.

Ústava ta byla ku podivu pokroková. Dávala zákonodárnou moc i s právem povolovati rozpočet do rukou národního sněmu (sobranje) o jediné komoře, složeného z poslanců volených veškerým mužským obyvatelstvem starším 21 let, kdežto revise ústavy a veliké otázky zásadní byly vyhrazeny t. zv. velikému sobranje, mimořádnému sněmu o dvoj-

násobném počtu členů. Vláda, dědičným knížetem jmenovaná, měla býti řádnému sněmu zodpovědná, takže řády ústavní, jež v Rusku samém narážely na zásadní odpor dvora cířského, zemi sotva uniklé turecké despotii nejtědřejší měrou byly příznány.

Opravdu doporučovala skupina vlastenců bulharských, jež většinou dosáhla vyššího vzdělání na školách německých nebo francouzských, aby demokratický ráz ústavy byl aspoň poněkud zmírněn zřízením senátu, knížetem jmenovaného; konservativcům těm čelila však skupina jiná, vedená muži, kteří jako vyhnanci v Rusku prožili var mladého pokolení ruského, a Dondukov přiklonil se po některém váhání k ní maje za to, že kníže-cizinec, vybavený jen obmezenou mocí a závislý na národním prostředí těsně spjatém s duševním životem ruským bude mnohem více odkázán na pomocnou ruku cířskou než panovník opravdu silný. Proto usiloval Alexander Battenberský v Livadii především o to, aby k ústavě byl připojen aspoň článek, jenž by usnadňoval knížeti její změnu, kdyby příliš nevhodnou se projevila, a dosáhl souhlasu cířova k tomu. Dondukov zamezil však provedení věci a tak stanul mladý gardový důstojník pruský při svém příchodu do Bulharska v červenci 1879 v postavení, jež nebylo věru snadné.

Ruští důstojníci, kteří v čele s ministrem války Pancevem seřizovali bulharské vojsko, opatřené zbraněmi z Ruska darovanými, cítili se přísahou svou především cíři zavázáni a netajili se s tím; než také v občanské správě bylo ruské činovníctvo dosti zastoupeno a z kruhů těch dostávalo se ovšem hojně podpory ruskému kapitálu i obchodu, který se snažil s novou národní bankou sofijskou ovládnouti i všecku kasovní správu státní s ražbou mincí, chystal se financovati s náležitým ziskem stavby drah, přístavů, městských zařízení a podobně. Naproti tomu však bulharské prostředí nebylo nikterak ochotno prostě podlehnouti poručnické z vůli svých osvoboditelů. Církevní i obecní samospráva, která pod tureckou vládou byla dosti značného rozsahu, zjedнала národnímu prostředí aspoň jakousi průpravu pro činný život veřejný a emigrantské zkušenosti i spiklenecká minulost dávaly mnohým ctížádostivým duchům sklon k ráznému zasahování do politického vývoje země. Svobodomyšlná ústava jim to pak sdostatek umožňovala a tak se stalo sobranje rychle sněmem velmi pohnutým a zvrženým prudkými zápasy stranickými.

Konservativci
a liberálové.

Součinnost
Rusů.

Politické
zápasy

Alexander
Battenberský.

Jeho volba
(29. dubna 1879).

Ústava
bulharská.

V národě trval nadto dráždivý kvas přesvědčení, že těsná pouta, do nichž jej byla spjala evropská diplomacie na berlínském kongresu, jest nutno setřásti stůj co stůj a co nejdříve. Aspoň brzké připojení Východní Rumelie ke knížectví bylo v ohledu tom cílem takřka samozřejmým a věc zdála se i snadnou, ježto turecká moc, zosobněná v zemičce křesťanským místodržitelem v Plovdivě usidleným, valně vážnosti se netěšila. Neboť statut vypracovaný mezinárodní komisí pro Východní Rumelii kladl tu hlavní moc vládní do rukou šestičlenného direktoria a umožňoval výchovu národní milice ruskými důstojníky v duchu tajné přípravy pro splynutí s knížectvím bulharským. Diktát velmocí zakazoval je sice zatím zcela nepochybně, nebylo však nikterak tajemstvím, že Rusko čeká na příležitost, která by mu umožnila aspoň v této věci poněkud zmírniti nespravedlivost mírových smluv z roku 1878, a veškeré tyto okolnosti dodávaly ovšem veřejnému životu bulharskému od počátku jakéhosi mimořádného napětí.

V tak složitých poměrech mohl s úspěchem obstáti jen velmi pružný, zároveň však obezřetný panovník. Alexander Battenberský jím nebyl. Se svým vážným plnovousem, který souhlasil s tehdejší představou pravé mužné krásy německé, a s postupimskou řízností spojoval jakousi ješitnou náladovost, kterouž Bismarck zlomyslně označoval za dědictví po polské matce. Jsa neúnavný mluvka neměl náležitě schytralosti, nutně pro východní ovzduší i pro složitou mezinárodní situaci knížectví, a podléháje nadto často sklonům k intrice, nedovedl vždy nalézti řádný poměr k svým rádcům. Od počátku snášel nevolky obmezení, jež mu ukládala ústava i zápas politických stran, jenž vůkol něho vířil, zvláště když byl po opětovném rozpuštění sobranje na jaře 1880 nucen na místo konservativců k vládě povolati radikální liberály v čele s Draganem Cankovem a Karavelovem. Stejně málo vítaný mu byl však i mocný vliv ruských důstojníků, činovníků a předáků slovanského spolku v Moskvě, kteří ve svém mísení se do vnitřních zápasů bulharských nedbali vždy nutného taktu a knížete Němce druhdy zřejmě přezírali.

Jejich pudová nedůvěra k němu nebyla ostatně bez důvodu. Neboť Battenberg, ač si okázale hrál na bulharského vlastence, cítil se v zemi především německým »Kulturträgerem«, který smí pohrdati z plna srdce vším slovanským plemenem jako lidem nižším a zkaženým. Opravdu v důvěrných projevech do Německa a vůči králi rumunskému Karolovi

Východní Rumelie.

Nespokojenost Battenbergova.

Jeho sklony.

kníže Alexander od počátku se vyjadřoval nenávisťně o Rusech i slovanském hnutí, nejevil stopy vděku k tvůrci své moci a prozrazoval mladickou nezkušenost i v pohnutlivých nářcích na to, jak prý Rusové jeho zemi vykořisťují. Důležité bylo ostatně, že zavražděním cíře Alexandra II. v březnu 1881 ztratil nenahraditelného osobního příznivce; neboť nový cíř Alexander III. mu nebyl nakloněn a tušil dobře, že Battenberg opravdu není přítelem Ruska, nýbrž že vidí ve svých závazcích vůči ruským osvoboditelům jen tíživý řetěz, který by rád přetrhl.

Při návštěvě Ruska za příčinou pohřbu Alexandra II. bulharský kníže přesvědčil ovšem Alexandra III., že s ústavním dílem Dondukovovým opravdu nelze vládnouti. S jeho souhlasem a vytýkaje, že by jinak byl nucen stolce knížecího se vzdáti, provedl tedy 9. května 1881 státní převrat proklamací, kterou ohlašoval propuštění ministerstva Karavelova, na jehož místě zatím vládu převzal ruský generál Ernroth. Zároveň bylo pod mocným osobním tlakem knížete zvoleno t. zv. veliké sobranje, které dalo v červenci opravdu Alexandrovi mimořádnou moc k nové úpravě státních řádů.

Teprve tehdy stal se německý princ pánem v zemi. Státní radou, sestavenou z povolných osobností a vybavenou značnou kompetencí stlačil řádné sobranje na stroj k povolování rozpočtu, policejním tlakem a internováním Cankova i jiných liberálů zastránil demokratickou oposici; zase prochali Bulhaři za hranice, tentokráte z vlastního státu. V slovansky cítících kruzích v Rusku postup ten nebyl však schvalován a hlasitá kritika jeho přiměla i cíře, že odvolal generála Ernrotha ze Sofie, kde ruský generální konsul Hitrovo vládě Alexandrově stále důrazněji vytýkal také přílišnou povolnost vůči Rakousku.

V pozadí věci té stály zejména zápasy obchodně-kapitalistického rázu. Podle ustanovení berlínského kongresu mělo Bulharsko závazek, vybudovati na jeho území ležící část dráhy, která by spojovala Vídeň s Cařihradem, a rakouská diplomacie tlačila na to, aby splnění závazku šlo před ostatními stavbami drah v knížectví. Rusové naproti tomu stáli o to, aby se dříve stavěly dráhy vedoucí knížectvím od dolního Dunaje k jihu, zejména trať Svištov—Sofia, projektovaná ruským podnikatelem Poljakovem a bankou barona Günzburga. Kníže Alexander a bulharští ministři přáli však více projektům, jichž se ujímal důrazně rakouský zástupce baron Biegeleben, a to dávalo stále se stupňující podnět k třenicím ve

Státní převrat 9. května 1881.

Persekuce.

Soutěž rusko-rakouská.

Kaulbars
a Sobolev.

vládě, kde vedle domácích členů seděli ruští generálové Alexander Kaulbars jako ministr vojenství a Sobolev jako ministr vnitra, kteří nejednou připomínali knížeti dosti drsně mimořádnou váhu svého postavení. Když pak na začátku roku 1883 naléhali dokonce na propuštění svých bulharských kollegů, vyhověl jim kníže a ponechal Sobolevovi zatímně takřka úplně řízení vnitřní politiky, snažil se však zároveň v květnu 1883 osobní návštěvou u cíře při slavné korunovaci v Moskvě dokázat, že způsob, jakým ruští zástupci poručenskou moc v Sofii konají, zřejmě odcizuje Rusku národ bulharský.

Pokus vynesl mu však jen zjevné zneřáčení i s táborem ruských národovců, vedených Katkovem, i s ministrem zahraničních věcí Giersem, a pozbyl nadto posledního zbytku důvěry Alexandra III. tím, že na zpáteční cestě učinil okázale přátelské návštěvy ve Vídni i v Berlíně, kdež se snažil postavení své upevnit zejména tím, že získal korunního prince Fridricha Viléma a jeho anglickou choť pro myšlenku svého sňatku s jejich dcerou Viktorií. Bismarck byl ovšem od počátku příkře proti tomu. Měl za to, že německému zájmu poslouží více zachování dohody tří císařů než podpora ctižádosti podružného prince německého na Balkáně. Obával se také, aby bulharská otázka neprohloubila nedůvěry Alexandra III. k Vídni, a naléhal proto na Battenberga, aby se spokojil s úlohou ruského místokrále v Bulharsku, odnímaje mu v souhlase se starým císařem Vilémem I. veškeru naději, že by ruky princezny Viktorie opravdu mohl dosáhnouti.

Kníže Alexander nedbal však těchto rad, ač jej také důvěrný apel na zástupce ostatních velmocí v Sofii mohl přesvědčiti o tom, že by jen stěží mohl doufati na podstatnou pomoc odjinud proti ruskému tlaku, který se mu stával tím tíživějším, ježto Sobolev a Kaulbars podporování ruským generálním konsulem na něm vymáhali nejen záruky pro stavbu drah s ruské strany navrhovaných, nýbrž také slib, že až do nového seřízení konečné ústavy bulharské neužije svých mimořádných mocí v žádné závažné věci bez dohody s nimi.

Konečně se zjitřily věci ty tak, že se kníže odhodlal k úplnému setřesení ruského poručenstva s oporou o veřejné mínění bulharské. K tomu neváhal navázati styky i s vůdcem liberálů Cankovem, teprve nedávno propuštěným z nuceného pobytu, a přes varovné hlasy z Petrohradu přistoupil dokonce k obnovení demokratické ústavy, roku 1881 suspen-

Obnovení
ústavy (6. září
1883).

dované. Obnovení to bylo opravdu okázale vysloveno 6. září 1883 za souhlasu valné většiny sobranje a kníže, utvořiv nové, jen z Bulharů složené ministerstvo s Cankovem v čele, ohlásil ruským generálům, že je propouští; vyhověl nadto i v otázce železniční rakouským požadavkům.

To znamenalo dokonalou roztržku s mocí císařskou. V očích ruských zástupců jeví se Bulhaři nyní věrolomnou, nevďěčnou chasou a Alexander III. nezapoměl již nikdy této urážky, před tváří všeho světa učiněné, princí, jehož, jak pravil, Rusko »takřka bez bot cestou sebralo a na knížecí stolec posadilo«. Chvíli se zdálo dokonce, že cíř užije zbraní a obsadí Bulharsko, čímž ovšem byla ohrožena i dohoda tří císařů. To byla chvíle, kdy došlo k tajné úmluvě Rumunska s Rakousko-Uherskem i Německem a kdy Battenberg doufal, že nový trojspolek ten proti Rusku jej podepře. Ale cíř opravdu nesáhl k moci a ponechal dokonce 230 ruských důstojníků dále v bulharských službách, vytykáje, že nemíní ztěžovati zdárný vývoj bulharského národa. Proti knížeti Alexandrovi zachoval však přes všechny jeho dodatečné omluvy postoj okázale odmítavý a netajil se naprosto ani svým úmyslem, nestrpěti, aby německý princ opravdu zakladatelem nové dynastie na Balkáně se stal.

Ruská diplomacie počíná si odtud klásti za úkol, vymoci jeho odstranění z Bulharska, a s ním měli ovšem z popředí veřejného života zmizeti i domácí politikové liberálního směru, v nichž cíř viděl jen nebezpečné dobrodruhy a podplatný houfec ctižádstivců. Kníže Alexander zhoršoval pak postavení své zbytečně ještě více rozličnými pokusy o hledání zahraniční opory proti ruskému tlaku. Neboť nenalezal jí nikde dostatečnou měrou. Rakouská diplomacie popichovala ho sice, ale hledíc k obnovení dohody tří císařů, zpečetěné schůzí v Skierniewicích roku 1884, nemohla poskytnouti nic podstatného. A rovněž v Anglii vláda Gladstonova nepomýšlela nikterak na to, aby nemilé spory s Ruskem o středoasijské a jiné otázky ještě více zatěžovala ochranou bulharského knížete, kdežto Bismarck, jemuž se Alexander jevil prostě jakožto »polnischer Hochstapler« a »ein trouble tête und Streber mit Heiraten«, odnímал knížeti zcela hrubě jakoukoliv naději, že by Německo bylo ochotno, cokoliv obětovati pro udržení jeho moci.

A tak vládl sice Alexander Battenberský bez ruských ministrů v Sofii, jeho budoucnost visela však na tenké nitce a brzký pád mu byl s mnohých stran předpovídán, zvláště když se po urovnání afganských sporů Pokusy o smír.

Rozhořčení
Alexandra III.

Nátlak na
sesazení
Battenberga.

mezi Anglií a Ruskem na jaře 1885 napětí v kruhu velmocí uvolnilo se zřejmým úspěchem moci císařské. Proto snažil se kníže úsilovně naléztí stezičku k smíru s císařským dvorem a v srpnu 1885 došlo prostřednictvím hraběte Kalnokyho k osobní schůzce jeho s ministrem Giersem, z níž kníže Alexander odnesl dojem, že ruský tlak na jeho odstranění z Bulharska ztrácí poněkud hrozivost. V zápětí zkřížily však vývoj věci posunutá události ve Východní Rumelii.

Poměry
v Rumelii.

Tam zastupoval nejprve sultána Alexandro Vogorides, zvaný v Turecku Aleko paša, syn rumelského Reka, jenž býval před tím správcem ostrova Samu. Propaganda pro splnutí země s Bulharskem mohla se tu takřka bez překážky rozvíjeti jak v milici, řízené většinou ruskými důstojníky, tak v tělocvičných družstvech vlasteneckých, a obecně se věřilo, že Rusko v pravý okamžik věc vynutí. Proto, když 1884 dopršelo pětiletí, na něž Aleko paša byl sultánem v dohodě s velmocemi ustanoven, doufali mnozí, že nebude nový guvernér Tureckem vůbec již jmenován, nýbrž že úkolem tím bude pověřen kníže bulharský. Ale cíř, ač před tím v traktátu dohody tří císařů spojení Rumelie s Bulharskem opravdu byl činil ruským požadavkem, nechtěl nyní naprosto, aby řešením takovým postavení nenáviděného Němce v Bulharsku bylo upevněno, a nezasazoval se tedy nikterak o ně, nýbrž dal svůj souhlas k tomu, aby sultán mohl do Plovdiva vyslati nového guvernéra, Gavрила pašu. Rumelci však nehodlali podrobovat se nečinně náladám císařského dvora. V červnu 1885 se utvořil v Plovdivě revoluční výbor, připravující setřesení tureckého panství a spojení s Bulharskem při podzimních cvičeních milice. V Petrohradě o tom zvěděli a Giers, který znal nechť cířovu proti takovému postupu a obával se nadto mezinárodních zápletek, vymohl si ve Františkových Lázních na knížeti Alexandrovi slib, že revoluce rumelské nebude podporovati a v otázce spojení vyčká souhlasu Ruska.

Povstání provedeno (18. září 1884).

Než věci vyvinuly se pak přece zcela jinak. Opravdu 18. září 1885 revoluční výbor zmocnil se Plovdiva, vytvořil tu zatímní vládu, obsadil vojensky hranice vůči Turecku a dal milici přísahati poslušnost knížeti bulharskému, jehož vyzval, aby ihned přijel v panství nad Rumelií se uvázati.

Postavení Alexandrovo nebylo tu snadné. Odmítnutím byl by zajisté vzbudil hněv národa, který neznal zákulisí dynastických řevnivostí a věřil, že ruský cíř nemůže odepřítí souhlas k spravedlivému zesílení svého

bulharského chráněnce. Vláda, v jejímž čele stál sebevědomý radikál Karavelov, nutila knížete, aby přijal pozvání, a zejména výrazně tak činil předseda sobranje Štěpán Stambulov. Tento syn trnovského krčmáře, který za studií v duchovním semináři v Oděse se byl naplnil v pokrokových kroužcích nechť k ruskému cířství, pravil knížeti jasně, že jest mu voliti mezi cestou do Plovdiva nebo návratem do Darmstadtu. Alexander povolil tedy, neučinil tak však dosti ostražitě, nýbrž způsobem, který budil domněni, že byl s rumelskými povstalci od počátku dohodnut a vůči Giersovi lhal. Již 21. září vystoupil v Plovdivu za obecného jásoťu jako »kníže severního i jižního Bulharska« a teprve potom oznámil věc cíři, omlouvaje se, že nemohl jinak jednati.

Š. Stambulov.

Kníže Alexander v Plovdivu.

Než jeho naděje, že Alexander III. konec konců nezaujme stanoviska národním touhám bulharským nepříznivého, úplně zklamala. Cíř, který v bulharských radikálech viděl jen bezbožné zbuňníky a věřil, že upevnění Battenbergovo rumelským úspěchem by bylo pro věhlas Ruska větší újmou než dočasné pohoršení veřejného mínění bulharského, dal se svěsti k postupu, jenž jistě nebyl šťastný. Vytykáje, že vzpoura prolamující mezinárodní úpravu balkánskou bez souhlasu Ruska jest nenáležitá, odvolal 23. září veškeré důstojníky z balkánských i rumelských služeb. Postavení Battenbergovo mělo býti zmatkem z toho vzniklým dokonale otřeseno. Zároveň ruský vyslanec u Vysoké porty, Nelidov, vybízeli sultána dokonce k tomu, aby v Rumelii zakročil.

Odpor Ruska.

Abdul Hamid nedal se ovšem svěsti k ukvapenému jednání, zvláště když kníže Alexander nelenil s okázalým projevem, ujišťuje v Cařihradě, že spojení Rumelie s vasalským knížectvím bulharským suverenitě sultána nově podstatné ztráty nezpůsobí a že bulharská vláda bude pilna toho, aby moslemskému obyvatelstvu v Rumelii nižádné příkoří se nedálo. Sultán podléhal však také vlivu Anglie. Neboť lord Salisbury, od června 1885 vládnoucí, nabył přesvědčení, že zesílené a rozšířené Bulharsko, plně národního sebevědomí i vůči Rusku, bude nejlepší hradbou proti tlaku císařské moci k Cařihradu. A Alexander Battenberský těšil se ostatně také osobně přízni anglické královny Viktorie, jež nedávno před tím dala svou dceru za choť jeho bratrovi a podporovala myšlenku sňatku Alexandrova se svou pruskou vnučkou.

Anglická přízeň.

Proto anglická diplomacie ustoupila venkoncem od postavení Bulharsku nepříznivého, jaké byl Beaconsfield zaujal roku 1878, a britský vysla-

nec v Cařihradě působil v tom smyslu. Než také cíř uznal, že krok Ne- lidovovův byl upřilíšený a již 25. září v dohodě s Bismarckem navrhl, aby o rumelské otázce pojednala konference vyslanců velmocí v Caři- hradě. Ke konferenci takové došlo však teprve 4. listopadu a zatím otázka byla velmi znesnadněna žárlivostí ostatních států balkánských na národní úspěch Bulharů a obavou, aby se úspěch ten v zápětí nerozšířil také do Makedonie.

Řecko.

Žárlivost ta vypukla hlučně především v Athénách, kde veřejné mí- nění nutilo krále Jiřího, aby k zachování rovnováhy na poloostrově vy- máhal na Turecku rovněž ústupky, a to tím spíše, ježto se Řecko cítilo dohodou z roku 1881 velmi zkráceno. V Řecku se tedy mobilisovalo, ale ještě povážlivější rozruch nastal v Srbsku.

Srbsko.

Zejména od té doby, co rakouský postup v Bosně, Hercegovině i Novopazarsku Srbům odňal naději na rozšíření národní državy směrem k západu, obracely se jejich zraky tím upjatěji k povodí Strumy a Var- daru, kde jazyková hranice mezi srbským a bulharským živlem byla velmi neurčitá, a zvláště král Milan toužil tu po úspěchu, který by upevnil jeho postavení v národě. Neboť cítil, jak se půda pod ním zachvívá. Osobností svou a spustlým životem nedovedl si získati popularity, po- rážka roku 1876 a poměrně malý zisk, jež přinesl z berlínského kongresu, mu jí rovněž nepřidal. Proti jeho zaprodání se Rakousku za cenu králov- ského titulu zdvihali odpor stoupenci Ruska a stranníci Rističovi, většina intelligence byla nespokojena s jeho despocií, přioděnou zcela nedosta- tečně rouškou ústavních řádů za pomoci povolných napředňaků a obratně rozsévané korupce. Zejména ostrá oposice přicházela z tábora radikálů, kteří pod vedením Svetozara Markoviče a jsouce dotčeni zároveň i ně- kterými socialistickými hesly žádali skutečné demokratisace státu, revise ústavní i zvýšení místní samosprávy.

Milan a radikálové.

Ve volbách konaných v září 1883 radikálové strhli na sebe dokonce většinu ve skupštině, Milan čelil tomu však zastavením ústavních záruk, nařízením obecného odzbrojení a vyhlásováním stavu obležení. Radiká- lové, mezi nimiž vynikl mladý Mikoláš Pašič, pokusili se v některých městech, zejména v Zaječaru, ovšem o branný odpor, puč byl však zlomen a trestán hromadným zatýkáním, před nímž mnoho radikálů ze země uprchlo. Skupština stala se tak opět nástrojem v rukou králových, ale nespokojenost doutnala v kraji dále, ježto vláda zároveň zbytečně

stupňovala nákladnou centralisaci, vyžadující zvýšených břemen daňo- vých, která rostla ovšem i zaváděním militarismu podle rakouského vzoru. Přátelství královo s Vídní a Budapeští bylo rovněž u většiny národa tím méně schvalováno, ježto současně uherská vláda Tiszova a chorvatská vláda hraběte Khuen Hedervaryho uherské Srby nelitostně tiskly, saha- jíce i na jejich církevní samosprávu, oktrojujíce jim nezákonně Germána Anděliče za patriarchu a žalárujíce jejich vůdce Svetozara Miletiče, za- tím co také v Bosně pravoslavi srbské bylo do pozadí zatlačováno hor- livou propagandou katolickou.

Maďari a Srbové.

V napiatém postavení tom král Milan vítal každou příležitost, jež mu umožňovala obracetí zájem národa na venek a slibovala jakýsi úspěch. Nemohl se ostatně zbaviti ani obavy, že by jeho trůn mohl býti ohro- žen také nároky Petra Karađorděviče, který, pojav za manželku dceru černohorského knížete Nikoly, zachovával v Srbsku některé tajné pří- vržence. S bulharským knížectvím mělo Srbsko rozličné spory. Jednak zazlíval Milan Bulharsku, že popřává útulek Pašičovi a jiným radikálním uprchlíkům, mimo to přel se s ním však i o přesné určení hranice na Timoku. S knížetem Alexandrem samým měl při tom ovšem důvěrnou korespondenci, v níž se nikterak netajil se svým přezíráním vlastního národa a balkánských Slovanů vůbec jako barbarů, jimž chybí západní uhlazenost, a snažil se zároveň Battenberga štváti proti ruskému poru- čenství. Jakmile však v září 1885 k událostem plovdivským došlo, ne- meškal s pokusem, využití jich zcela bez ohledu na nesnadné postavení Alexandrovo.

Srbsko a Bulharsko.

Snažil se především osobní schůzkou s hrabětem Kalnokym rakou- ského ministra přesvědčiti, že nedosáhne-li pro Srbsko ihned na Bulhar- sku ústupků, jež by vyrovnávaly porušenou rovnováhu, sotva mu bude lze revoluční proudy v Srbsku dále zadržovati. Opravdu byl již tehdy odhodlán přepadnouti válečně Bulharsko, zeslabené odvoláním ruských důstojníků, a jen rázné zakřiknutí z Vídně mohlo ho od toho odvrátiti. Se strany anglické se naléhalo opravdu na to, aby se tak stalo, Kalnoky i František Josef I. měli však nesnadné rozhodování. Spravedlnost kázala uznati, že se bulharský kníže hlavně pro ně s Ruskem rozešel, král Milan se však jevil rakouské politice na Balkáně zvláště cennou jistinou, jíž nebylo radno otřásati. Proto podepřeli z Vídně spíše ještě jeho boje- chtivost podnětem, aby Bulharsko postoupilo Srbsku jazykově smíšený

Milanovy požadavky.

kraj vidinský, a když věc neměla naděje na úspěch, nebránili nikterak srbské mobilisaci, nýbrž vídeňská Länderbanka ji naopak půjčkou usnadnila. Cář ruský pak učinil další chybu tím, že dopřáváje knížeti Alexandrovi tísň, kterou mu způsobilo Milanovo vyděračství, vzbudil ve Vídni domněni, že do věci nikterak nezasáhne, zvláště když 5. listopadu dokonce nařídil, aby Battenberg byl potupně vyškrtnut z počtu čestných důstojníků ruských.

Za tohoto stavu nemohla anglická diplomacie pro svého bulharského chráněnce učiniti, než že mu svým vlivem v Cařihradě zabezpečila klid se strany Turecka a umožnila posunutí rumelského vojska z jihu na západní hranice. Posun ten nebyl však při úplném nedostatku železniční dopravy snadný a král Milan urychlil nadto vypuknutí války, aby mu předešel. Odmítaje veškeré pokusy o smírnou dohodu překročil totiž 14. listopadu balkánské hranice s úmyslem, zmocnit se zároveň Vidinu i Sofie.

Osud knížete Alexandra zdál se tedy opravdu zpečetěn, když 18. listopadu nepřítel, trojím proudem postupující, hlavnímu městu bulharskému na 25 kilometrů se přiblížil, a vojsko nutné k jeho odražení většinou jen pěšky mohlo být soustředováno, protože jediná trať, jíž se dalo užítí, měla pouze pět lokomotiv v zásobě. Tu bylo rozhodné důležitosti, že střední kolona srbská byla u Slivnice dobrým postavením obranným zadržena ve chvíli, kdy sám Alexander skoro zoufal nad osudem svého hlavního města, kde vypukla zřejmá panika. Důstojnictvo bulharské, ač nezvyklé samostatnému velení, ukázalo pak pod vlivem mladých generálů, jako byl Benděrev, v třídenním zápolení tak značnou odolnost, že odrazivši útoky srbské, obrátilo nepřátelský sbor konečně i na zmatený ústup. Tento nezdar hlavní skupiny způsobil také ústup ostatních vojsk srbských, kdežto bulharské čtyři pronásledující je, dosáhly i na srbské půdě u Pirotu tak dokonalé převahy, že vojenská moc Milanova úplně se shroutila a panovník, který se dal několik dní před tím lichotníky již zvatí »králem Srbska a Makedonie«, začal uvažovati o tom, neměli by se včas vzdáti trůnu ve prospěch svého mladičkého synka, a volal zoufale po rakouské pomoci.

Bismarck byl sice tehdy přesvědčen, že vlastní zájem habsburského mocnářství by byl v náležitém pokrocení neklidných srbských sousedů, vytýkáje, že dříve nebo později s nimi Rakousko se přece střetne. Kal-

noky bál se však, že by Milan opravdu mohl býtí povalen národním rozhořčením, zvláště kdyby Mikuláš Černoorský a jeho zeť Petr Karadoro děvič v Srbsku zakročili na ochranu národního zájmu všesrbského. V tom případě mohlo dojít i v Bosně a Hercegovině k nepříjemnému hnutí, a proto byli ve Vídni odhodláni, příliš rozhodným úspěchům bulharským v cestu se postavit. Ostatně i cíř Alexander III. souhlasil zásadně s tím, aby vavřiny battenberského prince nevyrostly do přílišné výše, ale byl ovšem, a s ním všecko veřejné mínění v Rusku, přece velmi nemile dořčen, když došla zpráva, že rakouský zástupce, hrabě Khevenhüller, bez předchozí dohody velmocí 28. listopadu po dobytí Pirotu Bulhary na zdráhajícím se knížeti Alexandrovi vynutil zastavení dalšího postupu hrozbou, že se jinak rakousko-uherské vojsko postaví po bok poraženým Srbům.

Opravdu mělo toto rakouské zakročení výsledkem, že Bulhaři vyklidili srbské území a po delším jednání přistoupili na smlouvu, podepsanou v Bukurešti 3. března 1886, jež obnovovala status quo ante bellum. Srbsko neztratilo tak sice nic na území, odnášelo si však pokořující vědomí zcela zbytečné porážky a Milan upadl tím více v nevážnost svých poddaných. Zároveň byla po velmi svízelném vzájemném smlouvání se velmocí a jejich jednání se sultánem i Alexandrem Bulharským upravena konečně smlouvou z 2. února 1886 otázka rumelská tak, že unie Rumelie s Bulharskem nebyla sice zásadně vyslovena, kníže bulharský byl však v Plovdivě ustanoven za generálního guvernéra sultánem a v úřadě tom měl býtí vždy po pěti letech znova potvrzován. Při tom získala Porta některé hraničné okresy rumelské, moslemsky osídlené.

V smlouvě se nadto původně stanovilo, že bulharský kníže jest Turecku vázán pomocí, kdyby bylo napadeno; ustanovení to, vyjadřující výrazně zlepšený poměr mezi sultánem a jeho lenníkem, jaký zejména Anglii se jevil žádoucím, bylo však posléze na nátlak Ruska škrtnuto, při čemž Rusko trvalo i na tom, aby ve smlouvě Alexander Battenberský nebyl výslovně zmíněn, nýbrž aby se v ní mluvilo jen obecně o »knížeti bulharském« a aby velmoci zachovaly také vliv na vytvoření nového »organického statutu« pro Východní Rumelii, jenž by její odlišnost od vlastního Bulharska zachraňoval.

Teprve po těchto změnách schválili signatáři berlínského kongresu 5. dubna 1886 novou úpravu Východní Rumelie a svízelná otázka jevila

Zakročeni
rakouské.

Mír
z 3. března 1886.

Smlouva
z 2. února 1886.

Vypuknutí
války (14. listo-
padu 1885).

Slivnice.

Pirot.

Nátlak velmoci
na Řecko.

se zatím skoncována. Jakýsi dozvuk měla pak jen v napětí, které po-
trvalo mezi Portou a Řeckem. Neboť přes výstražný příklad srbský nu-
tila ulice athénská vládu Delyannisovu, aby vymáhala, a to třeba i se
zbraní v ruce, na Turecku novou úpravu severních hranic. Hlučné volání
»Zito polemos« zaznívalo celým Řeckem a na hranicích thessalských do-
šlo již k šarvátkám. Velmoci nechtěly však dopustiti další rušení těžce
obnoveného míru na Balkáně. Po marném předchozím nátlaku diploma-
tickém sáhly koncem dubna k blokadě řeckých přístavů, zejména Peirea,
a donutily tak Řecko, že bez jakéhokoliv zisku i bez náhrady značných
nákladů ukvapené mobilisace se spokojilo s dotavadním stavem.

Bulharský národ dosáhl tak napravení aspoň části křivd, jichž se byla
na něm evropská diplomacie dopustila při vytváření jeho nezávislé oblasti
státní. Šlo však o to, podaří-li se také knížeti bulharskému dosáhnouti vy-
rovnání tísnivých neshod s dvorem cářským. Vskutku nebylo na to valné
naděje při tuhé a nedůvěřivé povaze Alexandra III., který utkvěl na před-
stavě, že čest moci jeho žádá toho, aby na stolci bulharském nesetřval
muž, jenž Rusko těžce urazil a nespolehlivým nevděčником se projevil.

Neústupnost
cářova.

Ruská diplomacie proto neodzbrojila nikterak v této otázce, nýbrž
hledala neúnavně nové zbraně proti Battenbergovi. Tak ukazovala dů-
razně na to, že kníže se neohlíží na mezinárodní závazky, s nimiž mu
byla správa Rumelie svěřena, nýbrž že pokračuje v díle revolučním, když
povolává rumelské zástupce k společnému zasedání s bulharskými do
Sofie a prohlašuje okázale, že jejich »unie pod společným žezlem« jest
opravdu provedena. Ruští agenti neváhali nadto užítí mnohem povážli-
vějších prostředků, totiž důstojnických spiknutí.

Důstojnické
spiknutí.

Část bulharských důstojníků, odchovanců ruské junkerské školy, hor-
šila se na knížete, že zavádí německé instruktory a, vyznamenávaje pře-
devším nově získané Rumelce, zásluh svých starších bulharských důstoj-
níků náležitě necení. Hrdina slivnický, Benděrev, byl z nich, a v květnu
1886 bylo prozrazeno spiklenecké hnutí, jež ukazovalo, jak půda bulhar-
ská jest podkopána stranickými vášněmi. Již tehdy brala ruská diplo-
macie usvědčené nespokojence ve svou ochranu a v dusném ovzduší vzá-
jemné nevraživosti a nedůvěry klíčily znova a znova plány, jak odstra-
niti nepohodlného knížete.

Vzor krátkého řízení, jaké roku 1886 v sousedním Rumunsku stihlo
knížete Cuzu, tanul spiklencům především na mysli. Rázný Radko Dimi-

trijev, později známý jako generál ruský, získal pro věc některé vojenské
oddíly i rusofilské politiky a provedl ji tak, že strumský jezdecký pluk
21. srpna v noci vtrhl do Sofie, spolu s žáky junkerské školy obsadil zá-
mek a spiklenci s revolvery v ruce přinutili pak Alexandra, že na útržku
ze zápisní knihy sepsal výslovné prohlášení abdikační. Potom byl bez
prodlení, dříve než většina obyvatelstva sofijského zvěděla, oč jde, po
Dunaji odvezen ze země a vysazen na ruský břeh v bessarabském Reni.

Spiklenci zřídili zároveň v Sofii zatímní vládu v čele s Cankovem a
obrátili se na cáře s projevem oddanosti a žádostí o podporu. Věc měla
tak na venek ráz spontánního povstání národního proti německému kní-
žeti a zdálo se, že potvrzuje ruské tvrzení o tom, jak bulharský národ
lpí s láskou na svých osvoboditelích a jen kejklý cizího věrolomce od
nich jest odtahován. Než skutečnost ukázala v zápětí vratkost tohoto
dojmu. Většina důstojníků a politiků bulharských nesouhlasila s převra-
tem, v němž viděla návrat k tíživému poručení ruskému, a zejména
rumelské pluky byly ihned ochotny, odčiniti jej, zvláště když anglický
konsul hnutí jejich zjevně podpíchoval a heslo »Bulharsko Bulharům«
nalezlo v předsedovi sobranje, Stambulovovi, hlasatele železné ráznosti
a zaujatého proti všem citům vděčnosti k Rusům.

Již 24. srpna byla zatímní vláda spiklenecká povalena a Stambulov
vyzýval Alexandra, aby, nedbaje vynucené resignace, do země se vrátil
a vlády nad ní se zase ujal. Battenberg, jehož si ruská vláda násilím
zdržovati netroufala, poslechl opravdu hlasů těch a vrátil se oklikou přes
Lvov a Uhry do svého knížectví; 29. srpna byl vnesen na ramenou svých
přívrženců do Ruščuku a Stambulov naléhal na něho, aby se ihned do
Sofie vypravil. Že tak učiní, doufali v habsburské monarchii zejména
také Maďaři, kteří knížete Ruskem stíhaného vítali se stejným nadše-
ním, jako haličtí Poláci ve Lvově; než i anglická královna si přichvátala
s důvěrným dopisem, v němž Battenbergovi vyjadřovala pohoršení nad
»barbarskými, asijskými a tyranskými« praktikami ruského hosudara.

Než Alexander zklamal své příznivce. Podlehnuv podnětu ruského
konsula v Ruščuku, že cáře nejspíše usmíří ušlechtilým gestem, telegra-
foval 30. srpna bez vědomí Stambulovova Alexandrovi III., že jest ochot-
en vzdáti se dobrovolně stolce, jež získal přízní Ruska, kdyby cář na
tom trval. Přepočítal se však, neboť Alexander III. nedal se získati tak
levným způsobem. Jeho odpověď zněla prostě, že nemůže schváliti ná-
-

Znásilnění
knížete Alexan-
dra (21. srpna
1886).

Jeho návrat
(29. srpna).

Nesmířitelnost
Alexandra III.

vratu knížete do země, ježto návrat by mohl těžce zkoušenému Bulharsku jen škodlivé následky přinést; dokud tam bude Battenberg prodlévati, zůstane Rusko od knížectví odvráceno.

Tak uvízl kníže, jehož náladovost a těkavost Bismarck nevlídně charakterisoval slovy »nahoru a dolů po polsku«, v léce svého vlastního ukvapeného slova. Vtáhl sice 2. září slavnostně do Sofie, ale jen, aby tam znovu vyslovil svou abdikaci a ustanovil trojčlennou zatímní vládu, složenou ze Stambulova, Karavelova a Mutkurova. Pak se rozloučil s národem, jehož osudy nedovedl převést se zdarem přes tvrdá úskalí a jehož vývoj tím hned na počátku dosti znesnadnil. Odešel s divadelní účinností, kterou miloval, a provázen jsa trpkým povzdechem lorda Salisburyho: »Meč se nám v ruce zlomil.« Povzdech ten i ovace, jež Alexandrovi Maďaři při jízdě jejich zemí znova uchystali, označovaly dostatečně, jak málo příznivé práce pro slovanskou věc bylo možno od něho očekávati.

* * *

S odjezdem Battenbergovým skončila se první kapitola v samostatném státním životě Bulharska. Šlo o to, podaří-li se nyní Rusku, aby se lépe než před tím zabezpečilo mladým státečkem jakožto svou přední stráží na Balkáně. Cářská vláda věnovala tomu značné úsilí; zejména byl do Bulharska vyslán dotavadní vojenský přidělenec vídeňského vyslanectví ruského, generál Mikuláš Kaulbars, bratr někdejšího bulharského ministra vojenství. Měl především projíždkou země zjistiti pravou náladu národa, rozvinul však zároveň velmi důraznou činnost k zesílení ruského vlivu, neváhaje veřejnými proslovy a výhrůžným poukazováním na moc ruskou čeliti jejím odpůrcům. Zároveň vymáhal důrazně milost pro zatčené spiklence a snažil se zabrániti zejména tomu, aby regentská vláda, jejíž protiruská nálada byla zřejmá, neužila výjimečného stavu v zemi vyhlášeného a zastrašení protivné strany k překotnému provedení volby nového knížete, která by snad opět nevyhovovala přání cářově.

Naléhal proto Kaulbars na odsunutí voleb do velikého sobranje, aby získal času k vzpružení rusofilského tábora, a vyslovoval požadavek ten s přízvukem poněkud diktatorským. Jemu čelil však se stejnou hrdostí

a zároveň i s lstivostí východního despoty Stambulov, žádaje urychlení voleb a spoléhaje při svém vzdoru proti moci ruské nejen na převahu svých stoupců ve vojsku, nýbrž i na oporu, kterou jeho postup nalézal jak v Anglii tak v monarchii habsburské. Neboť zejména v Uhrách odstoupení Battenbergovo a Kaulbarsovy jízdy po Bulharsku vzbudily hlučné protiruské projevy a také ministerský předseda Tisza prohlásil 30. září ve sněmu velmi důrazně, že Uhry nemohou strpěti protektorátu cizí velmoci nad Bulharskem.

Stambulov tiskl při tom stoupence Ruska tak nepochybně, že se Kaulbars hlučně ohražoval proti tomu a dokonce pohrozil regentské vládě povoláním dvou válečných korábů ruských do Varny. Bylo trpkým osudem národa bulharského, že jeho politický život vyrůstal od počátku příliš ve stínu násilnických sklonů vůdčích osob, z nichž většina neprošla zušlechťujícím prostředím svobodomyslným, nýbrž jaksi bez přechodu zaměnila turecký režim násilí za příliš střízlivé hodnocení moci, rozkvétající v době Bismarckově. Stambulov byl v ohledu tom zvláště vyhraněný, tuhý typ a jeho politický souboj s Kaulbarsem skončil se zatím jeho vítězstvím.

V polovici října provedla regentská vláda přes všechny hrozby ruského generála volby, jež jí daly spolehlivou většinu, a 10. listopadu 1886 zvolilo veliké sobranje v Trnově na její pokyn za knížete prince dánského Valdemara. Vliv cářský přiměl však zvoleného, že odřekl, a bylo nutno hledati jiného nápadníka. Cář Alexander III., vytýkaje, že sobranje, zvolené pod násilným tlakem Stambulovovým a houfce dobrodruhů jím sehnaných, není nikterak zosobňovatelem »zdravého smýšlení« bulharského lidu a nemá proto práva o věci tak zásadní rozhodovati, stupňoval zároveň svůj nátlak. Před koncem listopadu byl Kaulbars z Bulharska odvolán a veškeré diplomatické spojení Ruska s regentským triumvirátem přerušeno. Prostřednictvím sultánovým naznačil pak cář v Sofii, že by mu vítaným kandidátem, jenž by jedině mohl přinésti smír Ruska s Bulharskem, byl Mikuláš Dandiano z mingrelského rodu knížecího.

Stambulov nechtěl však slyšeti o tomto chráněnci ruském, který ostatně neměl opory u žádného jiného dvora a stěží mohl valné vážnosti nabýti. Na místo ústupu před cářem vyslala vláda bulharská proto na začátku prosince ke dvorům evropským zvláštní poselstvo, jež mělo hledati jiného vhodného nápadníka a zároveň i ochranu proti možnému

Prohlášení
Tiszovo.

Volba Valdemara
Dánského.

Mikuláš
Dandiano.

Neústupnost
Stambulovova.

útoku se strany Ruska. Neboť obecně se tvrdilo již delší dobu, že se Alexander III. chystá k vojenskému obsazení Bulharska.

Bylo tedy na sklonku roku 1886 zjevno, že vypuzením Alexandra Battenberského bulharská otázka nebyla rozřešena, nýbrž že událost ta ji posunula ještě mnohem více do popředí obecného zájmu a učinila vážným nebezpečím pro evropský mír. Neboť čím více Rusko naléhalo na to, aby v Bulharsku svou provedlo, tím více byl vzbuzován u jeho velmocenských sousedů sklon k řešení opácnému, a místní spory bulharské splývaly v jedno s nejozřejavějšími problémy evropské politiky. V Anglii, kde od několika měsíců opět u vesla byli konservativci s lordem Salisburyem v čele, jejichž heslem nebyl již mír stůj co stůj, vzrůstala zejména obava před plány Alexandra III. v oblasti moře Černého. Vytýkalo se mu tu, že přes závazky přijaté na kongresu berlínském začal právě opevňovati Batum a že snaha o zachování tuhé nadvlády nad Bulharskem není než projev vůle k dalšímu postupu na Cařihrad a k opakování mořských úžin jako výpadní brány do moře Středozemního. Ale ještě nebezpečnější byla nálada, jež zavládla ve Vídni a Budapešti, nálada, která se příkře lišila od přátelství dvě leta před tím schůzí v Skiernewicích projeveného. Neboť ani František Josef I. ani Kalnoky nedovedli dosti účinně klásti meze projevům maďarské nenávisti proti postupu ruské moci v slovanské oblasti balkánské.

Kalnoky byl ostatně do úzkých vhnán také tím, že jeho někdejší předchůdce, Andrassy, který opět zatoužil po ministerském křesle, britskými memorandy obviňoval jeho diplomatickou obranu proti ruské rozpínavosti jako příliš vlažnou a tlačil říši do útočnějšího postoje. Proto ministr, ač věděl dobře, že Alexander III. jest maďarskými projevy velmi podrážděn, dal se namnoze sám na touž cestu a prohlásil dokonce 13. listopadu v delegacích, že obsazení Bulharska ruským vojskem nebo vyslání plnomocného ruského komisaře do Sofie by monarchii nutilo »zu entscheidender Stellungnahme«, ač vskutku nebylo dotud pražádných dokladů toho, že by Alexander III. opravdu na tak rázný počín pomýšlel.

To byla vskutku pohřební píseň dohodě tří císařů a osudné zachřestění mečem, jak toho Maďaři žádali v domnění, že se pro srážku s Ruskem mohou úplně spolehnouti jak na pomoc Anglie, tak na pomoc Německa i Rumunska, kdežto proti Italii se jim nepochybnou zárukou jevil i trojspolek i anglické přátelství. Než opravdu v sanguinických nadějích

Andrassyho a jeho družiny bylo mnoho velmi nejistých položek. Vláda Salisburyho byla by ovšem ráda uvítala, kdyby na pevnině Rusko bylo zeslabeno novým zápasem, jenž by nepochybně aspoň v Asii jeho váhu dočasně zmenšil. Aby se však zavazovala k činnému podílu na boji takovém, zejména dokud nešlo přímo o Cařihrad a mořské úžiny, k tomu neměla valného sklonu, a vůdce konservativní strany, Randolph Churchill, přiznával se skutečně německému vyslanci, že ohled na veřejné mínění anglické jeho vládě ukládá značnou zdrženlivost vůči všem směry sázám. Neboť vítězství strany této v posledních volbách bylo podmíněno jen ukvapeným krokem Gladstonovým v otázce irské a liberálové mohli naopak každé chyby vládní užití k tomu, aby účinně napravili chybu vlastní a při nových volbách opět převahu získali.

Proto bylo v nadějích na činné spojenectví britské, jaké vládly namnoze ve Vídni i Budapešti, dosti mnoho sebeklamu a důležito bylo, že na věc tu mnohem strážlivěji nazíral zejména Bismarck, který proto vykládal vše, aby zadržel rakouského spojence od příliš odvážného skoku, jenž by dříve nebo později mohl i Německo strhnouti do nevídaných zápasů. Ještě dříve než odchodem Alexandra Battenberského z Bulharska krise nabyla prudkého rázu, snažil se německý kancléř úsilovně klížit pokračující odcizení mezi Vídni a Petrohradem obnovením myšlenky demarkační, aby totiž na Balkáně bylo zjevně přiznáno, že oblast srbská jest oblastí vlivu rakouského, oblast bulharská pak oblastí vlivu ruského, a aby se zároveň ta i ona strana smířila s tím, že přesahuje-li vliv rakouský na východě tuto demarkační čáru poněkud do Rumunska, vliv ruský to vyvažuje na západě v Černé Hoře. Bismarck šel však ještě dále a byl ochoten výslovně cáři ohlásiti, že by se strany Německa nebylo námitek, kdyby si Alexander III. chtěl ovládnutím Bosporu zajistiti bránu k Černému moři.

Ujistění to měl mu přinést nejstarší syn německého korunního prince, pozdější Vilém II., vypravený na začátku září 1886 opět k náštěvě dvora cářského do Brestu Litevského, ač jeho otec, korunní princ Fridrich Vilém, návštěvy té nikterak neschvaloval, obávaje se zejména zkažení poměru Německa k Anglii. Mise minula se však s úspěchem. Alexander III., obávaje se, že ho chce německý kancléř jen zlákat na nebezpečný sráz, odpověděl princovi Vilémovi dosti drsně, že v otázce bosporské nemá zapotřebí ani německého dovolení, ani pobídnutí. O otázce

Anglie.

Rakouské
hledisko.

Zdrženlivost
anglické vlády.

Hledisko
Bismarckovo.

Projev Kalnoky-
ho 13. listopadu

Princ Vilém
v Rusku.

demarkace vlivů na Balkáně byl by však ochotně jednal, kdyby maďarské velikášství a rakouské naděje na dobu, kdy nebude vůbec třeba s Ruskem na Balkáně počítati, nebyly úplně zaplašily možnost jakékoliv dohody. Proto snažil se Bismarck, jemuž se tak bortila umělá soustava současných opory i o dohodu tří císařů i o trojspolek a zvláštní smlouvu s Rakouskem, aniž byla zatím naděje, že bude nahrazena těsnějším spolkem s Anglií, znova a znova přesvědčiti ve Vídni rozhodující kruhy o tom, že stále hrozby a výstrahy Rusku pro balkánskou otázku cáře uvedou konec konců jen do stavu vášnivého zaujetí proti habsburské monarchii, v níž prý vůbec »nur aus Rücksicht auf das ungarische Parlament ein Luxus von Geschäftigkeit entwickelt wird, für welche ein Bedürfnis oesterreichischer Politik nicht vorliegt und die den oesterreichischen Interessen direkt zuwiderläuft.«

Vytýkal také rozkřičeně, že ohled na Maďary nedovoluje patrně Františku Josefovi I. snížití rozumně své cíle na Balkáně a že jest to neblahý důsledek »der Schwäche der früheren Jahre, welche den ungarischen Parlamentarismus zu gross werden liess.« Mimo to neopomíjel však kancléř nadto znova a znova ochlazovati přílišnou sebedůvěru maďarskou také vytčením, že smlouva spojenecká z roku 1879 Německo nikterak nezavazuje k podpoře útočné politiky rakousko-uherské na Balkáně a že jejím cílem naprosto není »uns an einen ungarischen Kometenschweif zu binden, sondern einen regelrechten Kreislauf in berechenbaren Dimensionen herzustellen.«

Napomenutí ta však zatím neměla v Rakousku valného účinku a napětí v Evropě balkánskou otázkou způsobené měnilo se naopak v zcela výraznou předtuchu blízké války tím více, ježto vedle provokativního postoje Maďarů obecný neklid byl zároveň zvyšován i novinářskými projevy moskevských vlastenců s Katkovem v čele i pozorností, kterou k sobě měrou stále rostoucí poutal francouzský ministr vojenství, Jiří Boulanger.

* * *

Katkov, bývalý profesor filosofie, neměl sice úředního postavení, byl prostý publicista, ale slovo jeho mělo značnou váhu, ježto bylo známo,

že cář čítává se zájmem jeho »Moskevské Vědomosti« a že list ten jako mluvčí vlastenecky uvědomělého tábora má značný vliv na důležité osobnosti dvorské, jako byl třeba generál vojenství Vannovskij. Odtud dostával Katkov nejednou i zprávy o margináliích, jimiž Alexander provázel jeho články, a užíval jich v dalších svých vývodech s obratným ohledem na psychologii cářovu, takže nebýval censurou sužován ani, když sebe otevřeněji kritisoval ruskou zahraniční politiku a zejména postup Giersův, zjevně sklonný k dohodě s Berlínem i Vídni, jehož tajné, diplomatické pozadí Katkovovi ovšem známo nebylo. Se zostřením poměru k Rakousku otázkou bulharskou zostřovala se pak ovšem i prudkost Katkovových článků a význačné bylo, že se zejména od jara 1886 stále zjevněji obracely i proti Německu jakožto úhlavnímu zhoubcí všeho Slovanstva, jenž prý také útočné politice rakouské jest hlavní oporou. Německý vyslanec v Petrohradě tvrdil, že v pozadí boje toho stály především hospodářské otázky, zejména protekcionistické snahy ruských průmyslníků, kteří se obávali, že si Německo vymůže přece snížení ruských ochranných cel na železo i uhlí.

Poněkud věc ta snad opravdu na Katkova působila, ovšem v širším rámci jeho vlasteneckých snah, jejichž ideálem bylo Rusko očistiti od přílišných vlivů západních, hlavně Němců sem zanášených, a podepřítí vzrostlou soběstačností hospodářskou zásadní odpoutání se říše cářské jako svérázného kusu světa, pravoslavním posvěceného, vůbec od katolické i protestantské Evropy. Ve vnitřní politice ruské tato kampaň »Moskevských Vědomostí« měla značný úspěch zejména v utužování národně ruského i pravoslavného režimu proti Polákům i baltským Němcům, v zahraniční politice pak vzbudila všeobecnou pozornost zvláště od července 1886 tím, že se zvýšeným důrazem obnovila někdejší myšlenku Gorčakovovu, hledati pro Rusko oporu proti povážlivě rostoucí moci Německa v dohodě s Francií.

Jakožto horlivý stoupenec samodržaví a vůbec pevné autority státní božského původu Katkov ovšem valně nemiloval republikánské Francie. Ještě mnohem později vyjadřoval se o ní naopak s opovržením jako o škole revoluční propagandy a metle lidstva. Dohodnouti se s ní však přes to přese všecko proti Německu, jež, jak tvrdíval, na zádech Ruska se bylo vyšvihlo k moci přílišné a svým spolkem s Vídni i Itálií rovnováhu evropskou zjevně ohrožuje, jevílo se mu nutným, měla-li býti dě-

Bismarckův
nátlak
na Vídeň.

Protiněmecká
kampaň.

Válečná nálada.

Spojení
s Francií.

Katkov.

jinná spravedlnost uskutečněna a německý živel vůči románskému i slovanskému odkázán na své přirozené, užší hranice. Myšlenka ta pak měla právě ve chvíli, kdy byla pronesena, význam tím větší, ježto souvěké vnitřní poměry francouzské jí dávaly zvláštní pozadí.

Francouzské poměry.

Pád Julesa Ferryho na jaře 1885 byl zjevným úspěchem těch, kdož neschvalovali dočasnou uklidnění, které poměru německo-francouzskému přinesla občasná vzájemná podpora v osadní politice a zejména společný postup proti Anglii v afrických otázkách. Obava, že tím podstatně zvlažní národní citění francouzské a že se mladé pokolení vychová v nedůstojné lhostejnosti ke křivdě roku 1871, vedla tedy nástupce Ferryho, Jindřicha Brissona, k výslovnému a okázalému prohlášení, že nemíní nikterak upouštět od právních nároků na celistvost národního území a že nehodlá proto hledati jiného míru »que la paix accompagnée de la dignité qu'exige une nation comme la nôtre«. Přes to přese všechno nemínil ani on vzdáti se zcela výhod, kterých shoda s Německem v mimoevropské politice Francii mohla poskytnouti. Ještě v září 1886, když vysílal nového vyslance Herbertta do Berlína, dovolil mu, že mohl Bismarckovi výslovně slibovati úplnou zdrženlivost Francie v otázce revanše a posunouti otázku alsacko-lotrinské do oblasti »des contingences lointaines de l'avenir«, bude-li jen Berlín francouzskou politiku proti Anglii náležitě podporovati v otázce egyptské a jiných podobných.

J. Brisson.

Vskutku bylo však prohlášení to, jež Bismarck ostatně přijal z ohledu na žádoucí dobrý poměr Německa k Anglii se zjevnou zdrženlivostí, v dosti příkrém odporu se skutečnou náladou, jaká se tehdy ve Francii hlásila. Neboť mnohem důrazněji než před tím začala tu právě vystupovati zejména »Ligue des patriotes«, spolek založený již roku 1882 k burcování ducha vlasteneckého a především proti Německu zahrocený, jehož předseda, Pavel Déroulède, autor bojových »Chants du Soldat«, zejména od pádu Ferryho rozvinul rušnou činnost zřejmě válečného příděchu. Většina Francouzů vskutku brzké války si nepřála a nepochybně pravdu měl asi německý vyslanec hrabě Münster, když ještě v říjnu 1886 tvrdil, že odvetná »guerre sainte« sice dřímá v hloubi duše každého Francouze, že však »der Gedanke, die Verwirklichung dieses Wunsches als nahe bevorstehend zu betrachten, zweifellos noch bei der Mehrzahl ein äusserst unsympathischer ist«. A také pomocník Moltkeův, generál Waldersee, přiznával tehdy, že Francie na brzkou válku nemyslí,

»Ligue des patriotes«.

nýbrž se jí spíše obává, ježto její výzbroj polní není dotud německé rovnocenná a také francouzské pevnosti prý novými pokroky dělostřelecké techniky pozbyly na původní odolnosti.

Přes to přese všechno bylo možno na účinnost bojových hesel v prostředí francouzském hleděti s jakýmsi znepokojením, ježto se politické poměry v republice vytvářely velmi podivně. Pád Ferryho otrásl totiž zřejmě rozhodujícím dotud šikem umírněných republikánů ve sněmovně a dodal větší váhy radikální krajní levici. A věc nabyla pravého významu pak zejména, když nové volby, provedené v září 1885 po prvé s listinným skrutiniem po departementech a nikoliv v drobných okresech volebních, zase značně zesílily tábor konservativní.

Volby v září 1885.

Kritika špatného hospodářství vlády, jejích germanofilských sklonů, agitace duchovenstva proti novým školským zákonům a skutečnost, že konservativní strana poněkud odsunula svou monarchickou základnu, rozmnožila počet jejích voličů z někdejších 1·7 milionu na 3·5 milionu a vešla tedy do sněmovny se 181 mandáty, kdežto republikánský tábor jich získal jen 381. Při tom vzrostlo v něm však zároveň křídlo radikální dosti značně a výsledek byl tedy, že skupina poměrně umírněných frakcí republikánských, jež v době 1877 až 1885 francouzskou politiku ovládala, sama o sobě již neměla většiny a nemohla jako za doby Ferryho i na pravo i na levo volně si vésti. K vytvoření většiny jevila se nyní dvojí rozličná možnost. Umírněný tábor republikánský jí mohl především dosáhnouti hledáním opory u těch konservativců, kteří byli ochotni s republikou se smířiti, ale žádali, aby se vláda ještě více než za Ferryho odklonila od pokrokově-demokratických hesel, a pro postup ten vzniklo označení »politique de l'apaisement«; bylo však také možno hledati oporu u tábora radikálního, ovšem jen za cenu opáčné orientace základní, a tomu se říkalo »concentration républicaine«. Vláda Brissonova hodlala jíti touto cestou a pro ni se rozhodl i nový kabinet, utvořený na sklonku roku 1885 opět pod vedením Freycinetovým; ale kabinet ten byl nucen vykoupiti si shovívavost radikální levice zároveň tím, že přijal do svého středu jako ministra vojenství mladého generála Boulangerera, příbuzného Clemenceauova, a jím dostal se do popředí francouzské politiky živel velmi neklidný.

Vratkost vládní většiny.

Generál byl muž bez náležitě vyhraněných a jasných hledisek politických, ale překypující ješitnou ctižádostí a touhou, strhnouti na sebe

J. Boulanger.

v republice stůj co stůj vůdčí postavení i za cenu zjevných nedůsledností. Radikální kruhy hleděl získati důrazným vystupováním proti monarchickým a konservativním sklonům vyššího důstojnictva a okázalým ujímáním se zájmů prostého vojína, jemuž na příklad dovolil nošení plnovousu. Zároveň pochopil však, že Francie, unavená bezbarvou zmateností politických šarvátek parlamentních skupin, touží po osobnosti jiskrné, která by mocně zrak davu k sobě přitahovala a budila naději na vznos národního života z nížin řemeslného kramaření s nejvyššími hodnotami národními. Proto neunavnými cestami inspekčními po celé republice a okázalými projevy k vojákům i místním zastupitelstvům snažil se zalesknouti i v odlehlých koutech, podobně jako činil kdysi Ludvík Napoleon před získáním císařství, a fascinoval zejména Paříž divadelní švarností na svém slavném bělouši. Skeptičtí pozorovatelé označovali sice tyto jeho parády za pouhá »cirkusová vystoupení« a srovnávali jej se Skobelevem, který však nemá za sebou stkvělých vítězství; ale lid jásal Boulangerovi vstříc jako pravému vojáku, na něhož Francie čekala, a nehloubal valně nad tím, jak lze s radikálně demokratickými hesly generálovými spojití jeho povážlivé zahrávání si s možností brzké odvetné války.

Neboť v ohledu tom Boulanger šel zjevně s ligou patriotů, stavějící neodkladné vyrovnání účtu s Německem před všechny ostatní úkoly republiky, a neváhal zvyšovati vojenskou pohotovost Francie zejména na východním pomezí způsobem, který nemohl nevzbuditi pozornosti v německém sousedství, zvláště když zároveň projevy, jako byl leták Déroulèdův »Avant la bataille«, šířily přesvědčení, že hodina veliké odvety se rychlým krokem blíží. Freycinet a president Grévy, jsouce vědomi toho, jak nebezpečno jest zahrávati s Německem po zuby vyzbrojeným, nepřestávali sice v Berlíně mluvití dále o skutečné touze národa francouzského i jeho vůdčích kruhů po zachování míru, ale veřejné mínění německé nepřikládalo hlasu jejich ovšem takové váhy, jako okázalým gestům Boulangerovým, zvláště když ve Francii ihned našla také ohlas Katkovova myšlenka pevné dohody rusko-francouzské ostře zahrocené proti Německu a jeho spojencům.

Její hlasatelkou stala se zejména také madame Adam, vlastenecká spisovatelka a kdysi důvěrná přítelkyně Gambettova, která svěřila vydávání své »Nouvelle Revue« žáku Katkovovu, ruskému lékaři Eliášovi

Cyon, ve Francii naturalisovanému. Déroulède sám zajel ostatně v létě 1886 do Oděsy, aby navázal osobní styk s ruskými vlastenci, a byl tu okázale vítán.

Při tom veliké důležitosti bylo ovšem, pokud úřední svět ruský jest opravdu ochoten jíti rovněž touto cestou, a věc ta se nejevila nikterak jasnou a jednoduchou. Nebyloť sice pochybnosti o tom, že ministr zahraničních věcí Giers důrazně odmítal podněty Katkovovy a že v dvorské společnosti petrohradské o republice francouzské bylo tehdy zvykem mluvití jako o »mršině«, které jest souzen osud Polska a s níž spojovati se by bylo samovraždou. Dvoru blízký »Grazdanin« zval ji v srpnu 1886 »zpuštěnou děvkou, jež dříve než zcepení, chce nestydatostí svou aspoň úžas vzbuditi«. A Alexander III. sám nesoudil jinak, ježto právě vláda Freycinetova roku 1886 jej rozličnými činy velmi pohoršila.

V červnu roku toho dala jí totiž monarchická demonstrace při sňatku Amelie dcery hraběte Pařížského s nástupcem portugalského trůnu Carlosem podnět k novému zákonu, který vypovídal z Francie hlavy všech rodů, kdysi tam vládnoucích, a ostatní členy jejich zbavoval všech úřadů i hodností veřejných. Cáře, který stále ještě doufal v obnovení království ve Francii, podráždilo to stejně jako amnestie, udělená tehdy nihilistovi knížeti Kropotkinu, který byl v Lyonu roku 1883 pro pobuřování dělnictva k pětiletému vězení odsouzen. Zvláště se však Alexander III. hněval na vládu francouzskou proto, že odvolala z Petrohradu pro monarchické smýšlení francouzského vyslance generála Apperta, ač byl u cáře persona gratissima a jeho choť, rozená Dánka, přítelkyně cářevnina. Cář odmítl přijmouti jeho nástupce generála Billota a také ruský vyslanec v Paříži, baron Mohrenheim, byl nucen po měsíce na dovolené pobývati.

Vše zdálo se tedy nasvědčovati tomu, že myšlenka francouzsko-ruského spojení, kterou Katkov byl také zvláštním memorandem cáři odůvodnil, u dvora nemá kořenů; a přece byl Bismarck dosti znepokojen, když Freycinet v září 1886 prozradil německému vyslanci, že bez vědomí Giersova, ale prý s vědomím cářovým v Paříži bylo, ovšem nezávazně, sondováno, jak by se vláda francouzská k věci té zachovala, a když hned potom také vyslanec byl urovnán přijetím nového zástupce francouzského Alexandrem III. Nezdálo se tedy vyloučeno, že zostření poměru Ruska k Rakousku pro bulharskou otázku cáře opravdu přimělo k této větší vlídnosti vůči republice a že přes všechna ujišťování Giersova

Jeho agitace.

Vojenská opatření.

Styk s Ruskem.

Protifrancouzská nálada dvora cářského.

Gen. Appert.

Znepokojení v Německu.

neklidné vojenské živly, vedené na ruské straně Vannovským a šefem generálního štábu Obručevem a na francouzské straně Boulangerem, přeče by mohly nabýti vrch nad těmi, kdož couvali před velikou sázkou války. Možnost, že by Německu pak bylo bojovati zároveň na dvojí frontě, jež od roku 1879 berlínský štáb velmi zaměstnávala, nabyla tím nové naléhavosti, a Bismarck, ač byl celkem přesvědčen, že ji zažehná především diplomatickými prostředky, nepochyboval o tom, že bude výhodno, učinili tak i včasným zvýšením vojenské pohotovosti říšské.

Septenát z roku 1880 stanovil až do 1. dubna 1888 mírový počet německé armády na 427 tisíc mužů; nyní tvrdil Moltke, že francouzská armáda dosáhne příštího roku 471 tisíc, a proto přistoupila říšská vláda 25. listopadu 1886 před sněm s předlohou, jež již od 1. dubna 1887 zvyšovala na nových sedm let vojenskou hotovost mírovou na 468 tisíc.

Než dosažení zvýšení toho v říšském sněmu nejevilo se zcela snadným pro zvláštní poměry parlamentní, s nimiž bylo Bismarckovi počítati. Vytkli jsme již v úvodní kapitole, že od rozchodu s národními liberály kancléř neměl v říšském sněmu pevné většiny. Skoro ve všem mohl se spolehnouti nyní jen na stranu konservativní a jí blízkou t. zv. »Reichspartei«. Tato pravice nedosahovala však polovice členů říšského sněmu a vláda byla tedy nucena pro své předlohy hledati také jiné pomoci. Nalézala ji často u národních liberálů, navyklých z předchozí doby příliš funkci vládní strany a povolných vůči dvorským vlivům; nebylo to však nikdy jisté a strana národně-liberální byla ostatně volebními neúspěchy a secesí svého levého křídla značně ztenčena, takže ani s konservativci nestačila vždy na většinu. Za to měl Bismarck velmi tuhou, zásadní opozici v demokratické frakci, vedené Eugenem Richtrem, která ve volbách roku 1884 poněkud zesílila a splynutím s národně liberální secesí se proměnila v t. zv. »deutschfreisinnige Partei«.

S ní srážel se kancléř ve zvláště tuhých potyčkách, neustáváje hájiti zásady, že suverennita a vláda jak v Prusku, tak v říši vyvěrá především z dynastických základů, ústavou jen v určitých směrech omezených, a že domáhání se parlamentní vlády na základě hesla o svrchovanosti lidu a podobné požadavky svobodomyšlného tábora jsou pouhé »konstitutionellen Legenden, welche wie wucherische Schlingpflanzen sich an den ganz klaren Wortlaut der Verfassung legen und bekämpft werden müssen«. Ukazoval při tom se zjevnou přezíravostí na málo zá-

viděnihodné výsledky, které prý demokratická hlediska ve Francii i Itálii státu přinesla, a neváhal ani hájiti hlediska, že panovník má právo užívatí při volbách státního úřednictva jako agitátorů pro strany vládě příznivé.

Svobodomyšlný tábor potíral ovšem ostře toto pochopování státu jako podnože dynastie i vyšších vrstev, vytykal také vtíravost a nákladnost německého militarismu a nalézal spojence v některých drobných skupinách, jako byli hanoverští Welfové, Dánové ze Šlesviku, zástupcové z Alsaska a Lotrinska a Poláci. Tito byli zejména od roku 1885 vystaveni ostrým útokům germanisačním, s pomocí kancléřovou vedeným i v Poznaňsku i v Západních Prusích a vyvrcholivším zejména i v hromadném vypovídání těch, kdož neměli zajištěného příslušenství, i v zákonu z 26. dubna 1886, jímž bylo povoleno 100 millionů marek na zakupování polských statků a jejich dělení německým osadníkům. Vedle těchto zástupců národních menšin zásadními odpůrci vlády Bismarckovy byli ovšem i sociální demokraté, kteří přes úder, způsobený jím výjimečnými zákony, po volbách roku 1884 se objevili opět s 24 zástupci v říšském sněmu.

Souhrn všech těchto opozičních skupin byl zajisté kancléři činitelem z míry nepohodlným, ještě větší váhu pro jeho vnitřní politiku mělo však volné postavení katolického centra, vystupujícího se stabilním počtem skoro sta mandátů v říšském sněmu. Šlo sice někdy s vládou, jindy jí způsobilo nemilé porážky s opoziční levicí se spojujíc, na příklad v otázce tabákového monopolu, jehož se Bismarckovi k zesílení říšských příjmů nepodařilo dosáhnouti, a věc se nezměnila ani, když poměr mezi říší a stolicí papežskou postupně byl tak vyjasněn, že Bismarck dostal dokonce nejvyšší řád papežský a Lev XIII. mohl roku 1886 boj mezi církví a státem v oblasti německé prohlásiti za odbytý. Neboť tehdy zmizela také státní zkouška kulturní kandidátů kněžství, státní dozor na semináře a konvikty, zasáhání státu do církevního soudnictví, řády mnišské nabyly opět volnosti přijímatí nové členy a faráři, kdysi státem dosazení, ustupovali vesměs oddaným služebníkům Říma. Centrum přes to přese všecko neodzbrojilo nikterak, zůstávajíc dále v nedůvěřivém postoji vůči kancléři a spíše sklono k opozici i podpoře místního partikularismu, než k oddané službě trůnu hohenzollerskému a říšské myšlence.

Vojenská předloha z listopadu 1886.

Bismarck a strany politické.

Kancléřova neústupnost.

Polská otázka.

Centrum.

Poměr k Římu.

Za těchto poměrů nebylo vládnutí Bismarckovo s říšským sněmem snadné, byť stál na hledisku, že k zachování vládní moci nemá nikterak zapotřebí trvalé většiny sněmovní jako parlamentní ministři v jiných zemích, nýbrž že mu stačí důvěra panovníkova a spolkové rady. Osobní autorita tvůrce říše a jeho státnická obratnost působily ovšem i ve sněmovním prostředí stále mocně a kancléř sklízal tu někdy i okázalé důkazy úcty, na příklad při svých sedmdesátých narozeninách 1. dubna 1885; často přiměly jej však nesnáze i nezdary při zjednávání většiny pro některé důležité předlohy a příkré výpady z opozičního tábora k trpkým a pessimistickým proslovům o politické nevyškolenosti a neukázněnosti německého národa. A s takovými značnými obtížemi setkaly se v říšském sněmu i nové vojenské požadavky, které v listopadu 1886 ministr vojenství, generál Bronsart von Schellendorf, předložil. Výbor snažil se nejprve číslici mírového stavu snížit na 441 tisíc, kdežto ple-num sice v prvních dnech ledna 1887 požadavek přijalo, nechtělo však slyšet o septenátu, nýbrž odhlasovalo v prvním čtení pouze tříletou platnost nového zákona.

Bismarck ujal se proto tehdy několikrátě sám slova k obhájení sedmi-letí a osvětlil zejména postavení Německa v Evropě velikou řečí 11. ledna 1887, ovšem tak, jak se jevila účelným pro jeho diplomatické cíle. Při-pouštěje sice nutnost, že se bude jednou snad německá říše hájiti i na západní i východní frontě, snažil se především čeliti náladě hledající v Rusku hlavního nepřitele. V německé veřejnosti zvláště liberální, bylo totiž rozšířeno mnoho sympatií k Alexandrovi Battenberskému jako oběti cářské zvůle. Bismarck naproti tomu vytýkal, že německá říše se nedá takovou romantickou sentimentalitou zavléci do balkánských sporů, aniž si dá z rakouského spojení učiniti chomout, jenž by ji tam proti jejím vlastním zájmům vedl. Jako Německo nežádá prý od habs-burské říše účasti na svých možných sporech s Francií, stejně nemá Rakousko-Uhersko práva čekat, že pro jeho balkánské zájmy Němci se s mocí cářskou zneprátelí a jediného vojáka obětovati budou. Byli tedy vůči Rusku takto velmi zdrženlivým, dotkl se naopak tím výrazněji ne-bezpečí, které prý německému míru hrozí ze západu, odkud může od-vetný útok přijíti snad teprve za deset let, ale snad již za deset dní; a útokem tím rozvine se pak boj, v němž jeden nebo druhý soupeř musí

»do běla vykrváceti«. Nebezpečí může odvrátiti jen trvalá řádná pohoto-vost vojenská, neobmezená na krátká tři leta.

Přes všecku důraznost těchto vývodů a ač se Bismarckovi podařilo pohnouti i papeže k tomu, že centru doporučil hlasování pro vládní před-lohu, zamítla 14. ledna 1887 oposice složená z centra, svobodomyšlných a drobných protivládních stran septenát přece. Nebyla sice ani pak vy-loučena možnost konečného kompromisu, Bismarck chopil se však pří-ležitosti, aby své protivníky trvale zeslabil, a rozpustil sněm. Pro volby vypsané na 21. února šlo mu pak velmi o to, aby nabyl účinné heslo a to mu poskytla Francie přičiněním Boulangerovým.

Ministr ten, v Paříži zvaný stále častěji »le général de Revanche« a který zůstal ve vládě, i když na konci roku 1886 z nitropolitických příčin Freycineta vystřídal nový ministerský předseda Goblet, učinil právě teh-dy rozsáhlé objednávky prken na stavbu barákových ležení pro vojsko soustředované při východní hranici, a přehnané zprávy o tom způsobily na pařížské burse válečnou paniku. Berlínská vláda věděla sice dobře, že věc není nikterak vážná; sám generál Waldersee uznal ve svých dů-věrných záznamech, že Francie nepomýšlí při všech svých vojenských přípravách než na obranu, poznamenal však ihned, že věc lze »leicht etwas aufbauschen« pro účely volebního zápasu o septenát v Německu.

A tak se také stalo. Německo zakázalo ihned vývoz koní, berlínská »Post« přinesla poplašný, officiosní článek »Auf des Messers Schneide«, mnoho tisíc rezervistů bylo povoláno do zbraně pod záminkou rychlého seznámení se s novou opakovačkou a poplach nezmenšily ovšem ani zprávy, že také Rakousko kupuje překotně koně a požádalo delegace o 52 millionů nových úvěrů k vojenským účelům.

V tomto ovzduší válečného přístrachu, který však zatím neměl váž-ného podkladu pevné vůle k započetí boje ani na té ani na oné straně, podařilo se Bismarckovi především získati národní liberály k tomu, že uzavřeli s konservativci t. zv. kartel k podpoře vládních požadavků, a tím byla volbám dána výrazná základna. Centrum sice zachovalo v nich své posice, svobodomyšlný tábor utrpěl však značné ztráty; zachoval jen 32 mandátů a v nové sněmovně dosáhl Bismarck již 11. března 1887 odhlasování žádoucího septenátu pro zvýšenou brannou pohotovost. Ně-mecký militarism učinil opět význačný krok vpřed a na jeho zesíleném

Rozpuštění
sněmu.

Umělý poplach.

Přijetí vojenské
předlohy

podkladě mohl kancléř tím snáze pokračovati ve své diplomatické hře, která 1887 nabyla ještě větší složitosti než měla dotud a rozvíjela se zcela zvláštním způsobem v prostředí znova a znova naplňovaném strachem před bezodkladným vypuknutím veliké evropské války.

* * *

Cíl Bismarckův.

Konečný cíl, k němuž šel Bismarck ve vrcholné státnické hře svého stáří, byl vlastně dosti jednoduchý; jen prostředky, jichž užíval, byly z míry složité. Německu měl být především zajištěn mír, říše měla být pokud možno ochráněna před příliš nebezpečnou a rušivou sázkou válkou. Proto však nebyl Bismarck naprosto pacifistou, jenž by se zásadně hrozil války v lidstvu a jí čelil. Naopak; válka, jež by zeslabila nepohodlné sousedy, zejména Rusko, byla vrcholem jeho touhy, ale jen tehdy, kdyby tíhu její převzali s bezpečností dobrého výsledku jiní a Německu připadla výhodná úloha diváka stojícího stranou, který však svou zachovanou silou posléze rozhodne o finale.

Taková situace mohla ovšem vzniknouti jedině, kdyby říše britská plnou silou, podobně jako v krymské válce, k zápasu s Ruskem na pevnině evropské se odhodlala; a ježto naděje na to nebyly valné, dával Bismarck zachování míru v Evropě zatím rozhodně přednost před jeho rozvrácením válkou, která by Německu ukládala vážné oběti nebo jeho vůdčí postavení v kruhu evropských států mohla zeslabiti. K tomu cíli šlo tedy především jeho diplomatické úsilí.

Jeho diplomatická hra.

Francie, zneprátelená s Itálií i Anglií pro Tunis, Egypt a jiné otázky vyvržené z oblasti moře Středozemního, měla být držena na uzdě trvalou osamoceností a nesměla zejména být zesílena ve svém sebevědomí spolkem s Ruskem, který by byl Německo sevřel se dvou stran. Proto bylo nutno, aby dobrý nebo aspoň snesitelný poměr mezi Německem a říší císařskou byl zachován stůj co stůj i za cenu některých zdánlivých ústupků v otázkách balkánských, a ačkoliv opravdu na srdečné přátelství obou národů již naprosto nalezlo pomýšlení; zároveň však mělo postavení Německa v tomto vztahu k východnímu sousedu být co nejsilnějším oporou o Rakousko a jeho balkánské klienty, kteří měli Rusko držeti v šachu, ale ovšem bez předčasného rozpoutání válečných konfliktů

ukvapenou útočností, zvláště dokud by jim závazné spojení Anglie nedalo bezpečné základny.

Z toho všeho vyplývala německému kancléři nutnost politiky neobyčejně umělé a pružné, vyměřující obezřetně dávky přátelství i nátlaku na rozličné strany, pro níž náležitou školou mu byla ovšem již soustava smluv z let 1879—1884. Pokračování se však stalo nyní mnohem svízelnějším zejména tím, že je bylo třeba prováděti v ovzduší plném hořlaviny a napiatém jednak otázkou bulharskou, jednak zjitřením francouzského revanšismu a které nadto zatěžovala nerozřešená otázka egyptská i skutečnost, že neustálý vzrůst vojenských příprav států evropských vytvářel skoro všude a zejména ve vůdčí generalitě jakousi netrpělivou touhu, zostřenou zbraň vyzkoušeti, dokud výbroj sousedem nebude předhoněna.

Obecné napětí.

Bismarck, ač více než sedmdesátiletý kmet, rozvinul v těchto nesnadných poměrech obratnost, jež ukazovala, že v diplomatické strategii opravdu nemá sobě rovna, a chvílemi se zdálo takřka, že právě složitost hry mu působí pravou rozkoš. Ruský státník Petr Šuvalov, vytýkáje jeho zvláštní schopnost, podle potřeby brzy ten, brzy onen diplomatický problém nebo vůdčí osobnost evropskou do popředí posunouti, srovnával jej tehdy dokonce s ředitelem blešího cirku, který prý jedno zvířátko po druhém z krabiček vypouští, před obecnstvem mu dává zatančiti, v zápětí je však do krabičky zpět sune, aby jiné na jeho místo postavil. Srovnání bylo jistě podobně drastické, jako srovnání s žonglérem vyhazujícím patero koulí, stěží můžeme však popřítí jeho oprávněnost, pozorujícíce poněkud podrobněji umění, s jakým Bismarck v kritickém roce 1887 dovedl chladně hodnotiti a v náležitý vztah uváděti rozličné ožehavé otázky, které souvěkovce naplňovaly horečnou obavou před brzkým vypuknutím hrozných válek.

Z nich v první polovici roku 1887 veřejnému mínění nejnebezpečnější se jevil napiatý poměr mezi Francií a Německem, ač v jádru svém nebyl přece nikterak tak povážlivý, jak se zdálo z jeho zevního průběhu. V jeho popředí trčela stále ještě především dobrodružná postava generála Boulangerova. Výhrůžná odpověď, která na počátku roku 1887 zazněla z Německa na jeho některá vojenská opatření, a přijetí septenátu říšským sněmem zvýšilo ve francouzském prostředí podstatně obavu před možným útokem Bismarckovým a stoupcům generálovým příležitost

Postup Boulangerův.

k tvrzení, že jedině v Boulangerově genialitě spočívá záchrana vlasti. Opřen jsa o vzrostlou popularitu generál troufal si nezkušenou rukou sahati do nejvyšších oblastí politických. Tak zabránil ministr zahraničních věcí Flourens jen krajním úsilím a hrozbou demisí, že v únoru Boulangerovi bylo znemožněno odeslání zpozdilého dopisu, kterým na svůj vrub cáři Alexandrovi III. nabízel francouzské spojení.

Flourens, šef kabinetu Goblet i sám prezident republiky Grévy byli dobře vědomi, kam Francii může vrhnouti neustálé zahrávání s ohněm, v němž si generál liboval, když na příklad v zápětí potom naléhal na vyhlášení rozsáhlé zkušební mobilisace a odmítal hlasy odpůrců věci té chlubným tvrzením, že Francie jest na vše připravena. Nejvážnějšího rázu věc nabyla ovšem v dubnu 1887 v souvislosti s místními poměry alsaskými.

Alsasko.

V Alsasku, když snaha místodržitele Manteuffla o získání zámožných kruhů místních i kleru pro německou myšlenku neměla zdaru a kraj opětovně při volbách osvědčil svůj odpor proti příslušnosti k Německu, vrátil se Bismarck od roku 1885 k soustavě přísné ruky. Zákazy učení frančtině, konfiskace francouzských novin, obmezování pobytu Francouzů a Alsasanů naturalisovaných ve Francii, přísné předpisy pasovní, vše vyznačovalo soustavu tuto a roku 1887 přibyla k tomu řada procesů pro velezrádné spojení rozličných osob s pařížskou ligou patriotů a pro špionáž. V procesech těch byl označován také francouzský hraniční komisař v Pagny-sur-Moselle, někdejší Alsasan Schnaebele, za hlavního podněcovatele velezrádného hnutí, a touha zmocniti se ho přiměla místní úřady německé k tomu, že jej pod záminkou pohraniční komise vylákali v Ars-sur-Moselle na německou půdu, kde byl 20. dubna zatčen.

Zatčení
Schnaebeleho
20. dubna 1887.

Zpráva o perfidním kousku, zveličená pověstí, že Schnaebele byl zatčen na francouzské půdě, vzrušila Paříž tak, že se jednalo o přerušení diplomatických styků s Německem, o podání ultimata a mobilisaci. Boulanger naléhal na to v ministerské radě, ministr Flourens však a prezident Grévy vymohli odklad povážlivého rozhodnutí, a Bismarck, jenž nesouhlasil s názorem generálního štábu německého, že by Německo mělo vítati příležitost k válce, usnadnil urovnání věci tím, že uznal přehmat místních úřadů německých a 28. dubna nařídil, aby Schnaebele byl propuštěn.

Překonání
krise.

Krise byla šťastně překonána, její prudkost však ukázala vládním kruhům pařížským po válce netoužícím, jakým nebezpečím v podrážděné

době jest ctižádostivý generál v čele vojenské správy republiky, zvláště když Boulanger v zápětí znova vymáhal úvěry na zkušební mobilisaci. Proto rozhodl se prezident Grévy v zájmu zachování míru zbaviti se ho co nejdříve, a když na konci května 1887 opět došlo k změně vlády, nebyl Boulanger již pojat do nového kabinetu, sestaveného Rouvierem, kdežto obhájce míru, Flourens, v něm podržel řízení věcí zahraničních.

Boulanger vy-
tlačen z vlády.

Vláda Rouvierova měla vůbec poněkud jiný ráz než vlády předchozí tím, že se přiklonila zřejmě k »politique d'apaisement«, neodmítajíc pro svůj umírněný program příležitostnou podporu konservativců, pokud byli ochotni upustiti od zásadního odporu proti republice, a odvracejíc se tak zřejmě od součinnosti s radikálním křídlem. Radikálové útočili ovšem pro to na ni prudce a podporovali aspoň z části i hnutí, které proti vládě rozvířila v Paříži liga patriotů pro odsunutí Boulangerova od moci a přílišnou ochotu, vůči Německu ústupně si vésti. Zvláště když pak Rouvier na počátku července se snažil demonstrace zmírniti odstraněním Boulangerovým z Paříže, jmenovav jej velícím generálem v Clermont-Ferrand, pomýšleli někteří nadšenci dokonce na to, aby generál — spasitel vlasti vojenským pronunciamentem na sebe moc strhl a nedůstojnou vládu i s prezidentem smetl. Boulangerovi nedostávalo se však pravé odvahy k takové sázce a opustil opravdu 8. července Paříž, ovšem za hlučných demonstrací.

Jeho odchod
do provincie.

Mír na západě evropském zdál se býti tak zajištěn a nebezpečí hrožící ze vzrostlé podrážděnosti německo-francouzské aspoň dočasně zažehnáno. Zatím dospělo však také předivo diplomatických akcí, od počátku roku 1887 neúnavně řízených obratnou rukou Bismarckovou k důležitým novým výsledkům.

Německý kancléř neodával se při tom od počátku naprosto sebeklamu, že by vývoj bulharské otázky připouštěl jakoukoliv naději na další prodloužení dohody tří císařů, která se končila formálně v polovici roku 1887. Vídeň a Petrohrad nebylo zatím naprosto možno dostati znova pod jediný klobouk. Naproti tomu byl však Bismarck odhodlán, aspoň Německu zachovati po vypršení dohody »à trois« k Rusku takový smluvní poměr, který by znemožňoval podstatné sblížení cářské moci s Francií, i kdyby k tomu bylo třeba sleviti poněkud s přátelské loyality vůči rakouskému spojenci. Ježto však protiněmecké proudy v Rusku činily pochybným, bude-li možno cíle toho vůbec dojíti, a jednání nadto

Bismarck
a Rusko.

slibovalo spíše úspěch, povede-li je Německo se silnými trumfy v ruce, obrátil kancléř své úsilí zatím především k jiné důležité akci diplomatické, totiž k prodloužení trojspolku a k podepření zájmu některých jeho členů dohodou s Anglií. V tom i onom směru mu pak bylo možno použití jako pomocné páky zejména zvláštního postavení Itálie.

Itálie.

Ve veřejném mínění vládkém trojspolek zůstával věcí z míry nepopulární; irredentistické snahy byly příliš hluboko zakořeněny v duši národa a skutečnost, že se František Josef I. ani po uzavření spojení s Itálií neodhodlal k návštěvě Říma, dotýkala se ovšem rovněž vládké citlivosti. Přes to přese všecko jevila vláda Depretisova, v níž zahraniční ministerstvo nyní řídil někdejší vídeňský vyslanec hrabě Robilant, v roce 1886 ochotu jednati včas o další prodloužení trojspolku. Snažila se však odnésti z jednání toho pro Itálii větší výhody, než jí dávala smlouva původní. Trojspolek měl jí především poskytnouti kladnou oporu proti možnému šíření moci francouzské do Tripolska nebo Marokka, které by poškozovalo naděje vládké a nutilo snad Itálii dokonce k tomu, aby se zbrání v ruce čelila francouzskému rozpětí v oblasti moře Středozemního. Kromě toho činil rozruch na Balkáně bulharskou otázkou vzbuzený možnými novými zisky Rakouska v této končině, a pro případ ten chtěla tam míti Itálie výslovně zajištěnou náležitou kompensaci, při čemž se pomýšlelo ovšem především na Albanii.

Její zvýšené požadavky.

Ve Vídni narazily tyto podněty na odpor dosti tuhý; Rakousko neměnilo se dáti zavléci do sporů o severní Afriku, aniž chtělo Itálii otevřítí bránu kvlivu na Balkáně, jenž mohl jednou vésti až k zavření úžiny otrantské. Než Bismarck nechtěl ztratiti Itálii a vynaložil vše na to, aby se obnovení trojspolku o vládké požadavky nerozbilo. Po dlouhém jednání byl tedy 20. února 1887 v Berlíně smluven kompromis, ovšem s velmi umělou formulací. Bylo totiž všemi třemi velmocemi podepsáno prodloužení spolku z roku 1882 v jeho původním znění na nových pět let, tedy do 30. května 1892. Zároveň uzavřelo však i Německo i Rakousko-Uhersko s Itálií zvláštní, od hlavního instrumentu oddělené smlouvy dodatkové.

Smlouva s Rakousko-Uherskem stanovila, kdyby v oblastech balkánských nebo také na pobřeží a ostrovech říše osmanské v moři Jaderském i Egejském žádoucí zachování statu quo nebylo možné a Rakousko nebo Itálie tu přikročily k jeho změně dočasnou nebo trvalou okupací, že změna ta se smí státi jen po předchozí vzájemné dohodě, opřené

Obnovení trojspolku 20. února 1887.

o zásadu vzájemné kompensace všech územních výhod. Ustanovení to, Itálie a Balkán. jehož dosah se ukázal tak významným pro postavení Itálie při vypuknutí světové války, dávalo jí tedy možnost rovnoprávného zasahání do věcí balkánských, a Vídeň se s ním smířila jen proto, že hrozící srážka s Ruskem zvyšovala její potřebu dobře krytého týlu, ač původně slibovaný závazek italský, že v případě srážky takové po bok Rakousku se postaví, do smlouvy přece nebyl pojat.

Německo, jemuž Bismarck chtěl stůj co stůj zachovati volnost, uzavřítí zároveň i s Ruskem dohodu, jež by nebrala círké moci možnosti žádoucího postupu na Balkáně, této smlouvy tedy nepodepsalo; za to smlouvalo s Itálií jinou, jež zase nevážala Rakouska a stanovila, kdyby mezi Itálií a Francií došlo k válce pro snahu republiky po zabrání Tripolska nebo Marokka, že pro Německo tím vzniká casus foederis a že Německo bude pak Itálii podporovati i při využití možného vítězství k územním ziskům v Evropě, při čemž se mínila především Nizza a Korsika. Trojspolek se stával tak útvarem smluvním dosti rozrůzněných cílů a ztrácel nepochybně svůj původní ráz. Konečný odstavec smlouvy pro všechny tři velmoci společné vytýkal sice výslovně, že obě dodatkové úmluvy, ač jsou zvláštního rázu, přece se shodují úplně s duchem smlouvy z roku 1882, ježto stejně jako tehdy smluvní strany vesměs usilují jen o udržení míru. Opravdu obranný ráz úmluvy dostal zjevně příchuť poněkud útočnější, a význačné bylo nadto, že zároveň také poměr trojspolku k Anglii se značně změnil.

Útočný ráz nové smlouvy.

Ovšem nikoliv trojspolku jakožto celku, neboť Německo i v této otázce, nechtějíc si příliš zavíratí cestu k dohodě s Ruskem, zůstalo formálně stranou a ponechalo především Itálii, aby v tomto ohledu byla nejúčinnější složkou skupiny. Opravdu byl však Bismarck za kulisami hlavním podněcovatelem věci a jednání těšilo se jeho vřelé patronanci. On ponukl římskou vládu na počátku roku 1887 především k tomu, aby se pokusila naléztí cestu, kterou by jí i Rakousku bylo možno dosáhnouti v otázkách Středozemního moře i v otázkách blízkého východu těsnějšího doteku s mocí britskou. A podnět padl na úrodnou půdu, neboť vláda lorda Salisburého, jsouc pro Egypt s Francií a pro Bulharsko s Ruskem v rostoucím napětí, měla pro věc dobré pochopení.

Narážela ovšem po poslední volební reformě Gladstonově ještě více než před tím na skutečnost, že jí bylo počítati bedlivě s náladou voličské

Poměr k Anglii.

Obtíže anglické vlády.

massy, takže Salisbury si stěžoval vůči německému vyslanci Halzfeldovi výslovně: »Vykonávání britské suverennity leží nyní v rukou nevzdělaného množství, jež nemá ani zájmu ani pochopení pro zahraniční politiku. Naším voličům jde především o ukojení všech možných vnitřních žádostivostí a u vůdců stran rozhoduje osobní oportunist, jenž v komoře londýnské dosáhl povážlivého rozsahu. Anglie nemůže proto v koncertu evropském působiti tak řízně, jak by jí to vlastně dovolovaly její velmocenské prostředky.« Přes to přese všecko vynasnažil se anglický premier všemožně, aby obešel ústavní a politická úskalí, která mu znesnadňovala přistoupení k tajným závazkům spojeneckým, a východisko bylo nalezeno v tom, že vlášský vyslanec v Londýně, hrabě Corti, podal vládě britské notu, shrnující hlediska vlády římské v otázkách, o něž především šlo. Lord Salisbury mu na to pak odpověděl důvěrným písemným prohlášením z 12. února 1887, jež vyjadřovalo souhlas s hledisky těmi a snahu »kooperovati v otázkách společného zájmu«, ovšem s poznámkou, že způsob této kooperace může býti přesně stanoven teprve, až věc se stane naléhavou.

To, v čem se mínění Itálie a Anglie podle prohlášení těch především shodovalo, bylo zachování nezměněného dotavadního stavu územní moci na pobřeží moře Středozemního i Černého; kdyby to však možné nebylo, mělo se tu aspoň zabrániti jakémukoliv vzrůstu državy jiných velmocí. Itálie vyslovovala zároveň zvláště ochotu, podporovati Anglii v otázce egyptské, kdežto Anglie jí to měla oplatiti při obnově vlášských zájmů proti možnému francouzskému postupu na ostatním pobřeží severoafrickém, zejména v Tripolsku a Cyrenajce, a obě velmoci se zavazovaly vůbec k vzájemné podpoře při všech sporech s jinými státy v moři Středozemním, ovšem s opatrnou klausulí »pokud to okolnosti dovolí«, kterouž se anglická vláda kryla především se zřetelem na svou závislost na komoře.

Tím byla se zjevným zahrocením proti Francii i proti Rusku moc britská tajně připoutána aspoň k jednomu členu trojspolku a sblížení její s ním vzrostlo v zápatí ještě, když 24. března i Rakousko do kruhu tohoto jednání bylo pojato. Stalo se tak přípisem rakouského vyslance v Londýně, hraběte Karolyiho, lordu Salisburyemu, v němž bylo vytčeno, že habsburská monarchie, ač nemá přímého zájmu na otázkách Středozemských, jest přesvědčena o totožnosti svých zájmů s britskými, pokud

jde o celek východní oblasti, a má proto »touž potřebu, zachovati v ní podle možnosti status quo, zabrániti tam rozpětí některé mocnosti na újmu ostatních a v důsledku toho jednati v dohodě s Anglií k ochraně těchto základních zásad politických.« Salisbury odpověděl na to pak podobným dopisem.

Tím dostalo se jak Itálii, tak Rakousku značného zesílení v otázkách, jež pro ně měly zvláště ožehavý význam, a Itálie zesílila nadto své postavení i podobnou smlouvou se Španělskem, podepsanou 4. května 1887. Proti snahám Ruska i Francie o upevnění postavení jak v moři Středozemním, tak v moři Černém, byla zdvižena, ovšem zcela tajně a důvěrně, nová vážná překážka, na niž snahy jejich měly hned při prvním rozběhu naraziti, a která zejména také pro Rakousko měla značnou důležitost. Neboť, ač nedávala nikterak záruku součinnosti anglické při útočném postupu proti Rusku, zesilovala přece podstatně sebevědomí Vídně vůči jakémukoliv pokusu cářské moci, postaviti v otázce bulharské a v otázce mořských úžin sousedy před prosté fait accompli. Německo samo zdrželo se ovšem z důvodů, které jsme již naznačili, přímé účasti na této dohodě, opravdu byl však Bismarck jejím vlastním aranžérem a jeho přátelské sblížení s Anglií prozrazovaly nadto rozličné okolnosti.

Tak nařizoval 17. února 1887 kancléř německému vyslanci v Cařihradě, aby nepodporoval ruských zájmů způsobem, jenž by Anglii mohl býti nepříjemným, kdežto naopak londýnský »Standard«, list vládě blízký, měl 4. února význačný článek, dokazující, kdyby při nové válce s Francií Německo dočasně obsadilo Belgii, že by věc ta nebyla nikterak pro Anglii nutný casus belli. To znamenalo právě ve chvíli prudkého napětí pohraničního mezi Německem a Francií nepochybnou pohružku Francii, která především vedla Boulangeru k jeho, ovšem zcela nevhodnému nápadu, přímo se obrátiti na cáře dopisem, který by Francii zjednal ruskou podporu. Myšlenka ta nalézala však i na ruské straně stále horlivé zastance.

Především dokazoval Katkov neúnavně, že přes veškeren odpor svůj proti republikánským zásadám Rusko se má s Francií sblížit jakožto s jedinou velmocí, která může zesílit jeho postavení nejen proti hrozi- věmu souručenství britsko-rakouskému, nýbrž i proti perfidní politice německého kancléře, jenž na oko vytýká své přátelství k moci cářské, opravdu však s jejím úhlavním nepřítelem, Anglií, jest smluven a Rusko

Účast
Německa.

Jeho sblížení
s Anglií.

Rusko-francouzské styky. ovíjí řetězem těžkých překážek, znemožňujících jeho plné rozpětí tam, kde právo jest na ruské straně. V duchu tom působil v Paříži také ruský vyslanec baron Artur Mohrenheim a mužové, jako známý francouzský znalec Ruska, vicomte Melchior de Vogüé, který se zvláště vypravil do Petrohradu, aby přemáhal předsudky dvora císařského proti Francii. Proto byl Bismarck na jaře 1887 opravdu znepokojen, když důvěrné podněty, které byl před tím učinil pro dosažení přátelské dohody mezi Ruskem a Německem v náhradu za rozbitý spolek tří císařů a jež mu měly především dáti bezpečnost, že mezi Petrohradem a Paříží nedojde k smlouvě o společnou obranu, na ruské straně příliš dlouho s mlčením se potkávaly.

Bulharské zmatky. Tu byly chvíle, kdy kancléř, jak se zdá, uvažoval opravdu o tom, neměli by obratným přiložením doutnáku nahromaděnou hořlavinu v Evropě přece jen včas zanítiti, jak to militaristické kruhy berlínské zjevně doporučovaly, a krvavým dílem německou převahu na pevnině zajistiti. V Rakousku viděl ochotné sklony k tomu zejména u Maďarů, rozvášněných pro bulharskou otázku, které se tehdy nové, vznětlivé potravy dostalo tím, že v únoru 1887 bylo v Bulharsku prozrazeno zase důstojnické spiknutí přátel Ruska proti zatimní vládě a Stambulov 6. března některé účastníky jeho na hrdle potrestal, ač se cíř vši mocí svou, užívaje prostřednictví německé diplomacie, zasazoval o to, aby před smrtí byli ochráněni, a přijal pak odmítnutí ovšem jako novou, těžkou urážku.

Tehdy roznášely se dobře ověřené pověsti, že byl již vydán rozkaz, aby ruské loďstvo obsadilo Varnu a Burgas, a obecné napětí vzrostlo ovšem nesmírně, když pověsti byly provázeny určitými zprávami, že Rakousko na to odpoví mobilisací v Haliči a britské loďstvo soustředěním před Cařihradem. Cíř zadržel sice opět povážlivé rozhodnutí, ale v Londýně trvaly i pak obavy, aby náhlým útokem námořním se nepokusil o obsazení Bosporu, a ostatně i neshody, trvající v egyptské otázce mezi Londýnem a Paříží, vynutily tehdy lordu Salisburymu vůči německému zástupci povzdech, že Anglie jen těžko se brání touze po nové francouzsko-německé válce, jež by jejího starého, francouzského soupeře pokrotila.

Mimo to vzrostla však zároveň i v Německu samém ostrá nálada protiruská, jednak trvalými sympatiemi pro oběť císařské moci, Alexandra Battenberského, jednak pro národní motivy. Právě tehdy vystupovaly

příkřeji než před tím na jevo sklony Alexandra III., čelící přílišné převaze německví v krajích pobaltských, a 14. března 1887 vyšel úkaz senátu, obmezující právo cizinců, nabývati v západních guberniích mimo města a přístavy nemovitosti a nároku na ně. Zachovati je směli jen cizinci, kdož před vydáním úkazu jich nabyli manželstvím nebo dědictvím v přímém postupu. Ostatní byli nuceni prodati je do tří let ruským příslušníkům. A rovněž bylo bráněno cizincům, aby se stávali správci venkovských statků v oblasti té i v polském území.

To byla ovšem těžká rána pro německý »Drang nach dem Osten« a podrážděná nálada proti Rusku byla v německém prostředí v říši stále zjevnější, takže Bismarck by byl zajisté nenarazil na vážný odpor veřejného mínění, kdyby byl opravdu drát s Petrohradem jej spojující okázale přerval i s nebezpečím veliké evropské války. Koncem konců Bismarck nebyl však přece jist, že by podpora anglická Rakousku v případě takovém byla opravdu plnou měrou poskytnuta a že by zároveň britská moc Francii od útoku na Německo zadržela; obával se proto, že by pak přece Německo především neslo tíhu války na dvojí frontě a nadto stěží uniklo i v případě vítězství vzniku obnoveného, samostatného státu polského, který by pro Poznaň i Slezsko Pruské byl vážným nebezpečím. Obrátil proto kormidlo své politiky zcela určitě k zachování míru evropského, jakmile dojem, který v Rusku způsobilo obnovení trojspolku a nepochybné sbližování se Anglie s ním zesílil u dvora císařského vliv Giersův a strany, zachování dobrých styků s Německem doporučující.

Strana ta, odmítajíc Katkovovy podněty spolku s Francií, tvrdila, že v otázce bulharské a v otázce mořských úžin Rusko dohodou s Německem spíše něčeho dosáhne, než nebezpečnou sázkou válečnou, která by se mohla proměnit v novou válku krymskou, nebezpečnější proto, že mocné Německo by bylo jakožto spojenec Rakouska soupeřem daleko hrozivějším, než byly kdysi velmoci západní. Z těchto předpokladů vyplynulo tedy jednání, které se skončilo pověstným »Rückversicherungsvertragem«, tajnou smlouvou podepsanou 18. června 1887 v Berlíně ruským vyslancem Pavlem Šuvalovem a říšským státním tajemníkem Herbertem Bismarckem.

Smlouva navazovala přímo na dohodu tří císařů z roku 1881, prodlouženou roku 1884, jež měla nyní jen pro Německo a Rusko platnost

Protiněmecká opatření v Rusku.

Zdrženlivost Bismarckova.

»Rückversicherungsvertrag« z 18. února 1887.

zachovati a byla při tom v některých podstatných bodech poněkud změněna. Stanovila především blahovolnou neutralitu té i oné strany pro jejich možnou válečnou srážku s jiným státem, vyjímala však ze závazku toho případ, kdyby Rusko napadlo útočně monarchii habsburskou, nebo Německo tak učinilo vůči Francii. Výjimkou tou zamezil Bismarck příkrý rozpor smlouvy se smlouvou již 1879 s Rakouskem uzavřenou, jejíž podrobnosti, vyjímajíc časové omezení, zároveň ruské diplomacii důvěrně oznámil podrobněji, než se stalo císařem Vilémem I. hned po jejím potvrzení. Druhý hlavní článek stanovil, že Německo uznává zájmy Ruska na Balkáně dějinným průběhem vysloužené, zejména jeho nárok na rozhodný vliv v Bulharsku i Východní Rumelii. Stav poloostrova nemá být měněn bez vzájemné dohody Berlína s Petrohradem a proti jejich vůli. V třetím článku uznávaly smluvní strany všeevropský ráz a mezinárodní závaznost závorných ustanovení o Dardanelách a Bosporu a zavazovaly se k odporu proti tomu, kdyby Porta snad chtěla učiniti úchylku od nich ve prospěch některé moci evropské tím, že by jí umožnila válečně operace v úžinných vodách. Tu by oznámily spojenci Turecku, že moc, již by ústupek byl na škodu, má právo považovati sultána za svého nepřítel a nedbatí výhod, jež berlínská smlouva z roku 1878 zajišťovala územní bezpečnosti jeho říši.

Jeho dodatky.

Platnost smlouvy byla na tři roky a smlouva měla zůstatí přísně tajnou. Než ještě tajnějším byl označen dodatkový protokol, smlouvu provázející, který stanovil, že Německo má, »jako dotud činilo«, podporovati Rusko ve snaze o zřízení řádné, zákonité vlády v Bulharsku a že nikdy nedá souhlasu k obnovení moci Alexandra Battenberského. Kdyby pak cář se cítil nucen k bezpečnosti Ruska vzítí sám na se »úkol ochrany vchodu do moře Černého«, tedy patrně, kdyby chtěl obsaditi Bosporus, má Německo vůči tomu nejen zachovati přátelskou neutralitu, nýbrž má cáři poskytnouti ve věci té i mravní a diplomatickou podporu, aby mohl ve své ruce zachovati klíč k své říši.

Význam smlouvy.

To byla tedy tajná smlouva, jež způsobila tolik hluku, když její existenci sám Bismarck prozradil, ovšem teprve roku 1896, ve článku v »Hamburger Zeitung«, v němž obviňoval své nástupce ze zbytečného zkalení poměru k Rusku. Německé dějepiscectví pak vynaložilo sice mnoho námahy na důkaz o tom, že »Rückversicherungsvertrag« ten opravdu nebyl věrolomným odstupováním od starších závazků, jež říšskou poli-

tiku německou pojily zejména k Rakousku, než pokusy ty jsou nepochybně velmi pochybného výsledku a smlouva zůstává význačným dokladem schopnosti Bismarckovy, klásti domnělý zájem Německa nad veškeré mravní závazky mnohem neostýchavějším způsobem, než bylo zvykem v souvěké diplomacii. Jest ovšem nepochybné, že na přísném utajení smlouvy zájem měl i cář zejména proto, že nechtěl podrážditi národně vznětlivé kruhy, jež s Katkovem v čele úplný odklon od Německa hlásaly a měly ve vyšší společnosti ruské dosti ozvěny. Než také Bismarckovi záleželo na tom, aby se vídeňský dvůr o ní nedověděl. Proto kladl 28. července 1887 císaři Vilémovi I. velmi důrazně na srdce, aby se snad za pobytu v Gastýně vůči Františku Josefovi I. o věci té neprořekl. Neboť ač smlouva co do písmene nerušila ani závazků z roku 1879, ani nedávno obnovené smlouvy trojspolkové, bylo ji přece těžko smířiti s duchem smluv těch a protivila se zejména příkrě účasti, kterou měl Bismarck krátce před tím v zákulisí vzniku dohody Rakouska i Italie s Anglií o zachování statu quo na Balkáně a v Černém moři, jejíž cíle byly přímo protikladné tomu, co Rusku sliboval »Rückversicherungsvertrag« i v bulharské i v bosporské otázce. Proto mohl jej Bismarck sám plným právem označiti jako »ein, mit unseren österreichisch-italienischen Verpflichtungen konkurrierendes und unter gewissen Konstellationen deshalb schwierigeres Verhältniss«.

Její tajnost.

Závadnost tohoto postupu, o němž také Vilém II. roku 1892 se vyjádřil k Františkovi Josefovi I., že byl »za jeho zády« proveden, byla tedy nepochybná a šlo jen o to, koho mínil Bismarck, podpisuje smlouvu z 18. června, více napáliti, Rusko či své trojspolkové přátele s Anglií. V ohledu tom neměl asi a priori zcela určitých úmyslů neposunutelných a byl rozhodnut, ponechávati si podle vývoje věci dvířka otevřena na tu i onu stranu. Spíše však lze míti za to, že považoval své závazky k cáři i v bulharské i v bosporské otázce za pouhou vějíčku, která Rusku podstatného úspěchu nepřinese, ježto jeho úsilí bude v zárodku zkrženo společnou obranou dohody rakousko-italsko-anglické, která již v únoru německým přičiněním byla smluvena. Aspoň další vývoj ukázal, že se tak opravdu stalo, aniž Německo cítilo potřebu cářskou moc mravně i diplomaticky podepřítí tak, aby úspěch na její stranu se sklonil.

Bismarckovy skutečné úmysly.

* *

*

Tak minula první polovice kritického roku 1887 bez obecně obávaného výbuchu nastrádaného napětí. Naopak, aspoň ve Francii s odchodem Boulangerovým poplašná nálada zřejmě polevila. Na východě ovšem, v Bulharsku, obzor zůstal stále zachmuřen a nejistota věcí budoucích vzrůstala tu spíše ještě každým měsícem. Již v dubnu 1887 po urážce, kterou mu bulharská regence učinila popravou jeho stoupců, naléhal cíř na Portu, aby jako suzerén učinila v Bulharsku pořádek a vyslala tam agenta s plnou mocí. Sultán se toho však neodvážil z ohledu na Rakousko a Anglii. Po dosažení tajné dohody s Německem doufali tedy v Petrohradě, že jim nyní německý vliv diplomatický usnadní dosažení toho, aby triumvirát, vládnoucí v Sofii v čele s nenáviděným Stambulovem, byl nucen ustoupiti jedinému regentovi, který by jako »lieutenant princier provisoire« správu země vedl, až poměry dovolí dosažení řádného knížete cíři vítaného. A pomýšlelo se tu především na generála Ernrotha, jenž již v předešlých letech vedle Alexandra Battenberského po některou dobu v Bulharsku důležité místo měl. O věci té bylo tedy jednáno se sultánem i s ostatními velmocmi, ale narazila především na tuhý odpor v samém Bulharsku.

Stambulov a jeho stoupcí nechtěli kapitulovati před Ruskem a tvrdili, že národu bulharskému by bylo jen se škodou, kdyby dosavadní provisorium zaměnil za jiné, jehož trvání mohlo býti povážlivě dlouhé a které by bylo nadto pouhou zástěrkou ruského poručení. Tvrdili, že Bulharsku jest třeba panovníka skutečného, a urychlili své úsilí v tomto směru bez ohledu na odpor Ruska.

Již od sklonku roku 1886 dlelo v střední Evropě poselstvo bulharské vedené Stojlovem, které vyjednávalo s rozličnými nápadníky. Z prvních byl princ Ferdinand rodu Koburg-Kohary, syn ctižádostivé kněžny Klementiny, dcery Ludvíka Filipa Orleanského, mladý muž, jenž sloužil jako honvédský důstojník v Uhrách a sám se nabízel bulharským jednatelům s tvrzením, že cíř Alexander III. nebude zaujat proti jeho volbě. Jednalo se s ním opravdu, ale zároveň i s jinými nápadníky, jako byl třeba rakouský arcikníže Jan Salvator, později s jménem Jan Orth do ústraní odstoupilý. A také myšlenka, aby Alexander Battenberský přece byl znova do Bulharska povolán, zabavovala roku 1887 po delší dobu diplomaty zatím vlády sofijské. Než bývalý kníže neměl odvahy nové dobrodružství podstoupiti, rakouský dvůr netroufal si dáti arciknížeti dovolení

ke kandidatuře a tak, když poměry nutily Stambulova k tomu, aby učinil rozhodný čin proti hrozcím krokům ruské diplomacie, nezbylo mu než vrátiti se k Ferdinandu Koburskému, ač bylo zjevno, že cíř Alexander III. v něm nenalezne naprosto zalíbení.

Neboť vtípkáři tvrdili, že princ má jako Cerberus trojí hlavu pro Rusko nevlídnou, jsa rakouským důstojníkem, katolíkem a z rodu, který jest spřízněn s anglickou rodinou královskou. Také slovanské cítění mohlo býti nemile dotčeno, když postupimského gardistu měl vystřídati ruský husar, ale naopak v očích sofijských vládců se jevílo cenným, že princ měl mnohem větší jmění soukromé, než míval chudý Battenberg, a mohl tak vystoupení své větším leskem přiodíti. Ferdinand sám troufal si pak k smělému skoku, doufaje, že mu odpor Anglie a Rakouska proti ovládnutí Bulharska ruským plnomocníkem dříve nebo později zajistí přece jejich podporu. A ač se mu v tom ohledu nedostalo vskutku žádných záruk, přijal nápadnictví, byl 7. července 1887 velkým sobranje v Trnově zvolen za knížete a odebral se na počátku srpna tajně do Bulharska, aby se tu, složiv přísahu na ústavu a opíraje se hlavně o Stambulova, vlády ujal.

Byl to velmi troufalý čin ctižádostivého mladíka, ježto se opravdu ani jediná z velmocí nerozhodla uznati jeho volbu za věc legální, a ruský cíř, označuje jej pohrdlivě za vetřelce, naléhal na sultána, aby jako suzerén Bulharska jej za takového výslovně vyhlásil a do Sofie vyslal svého plnomocníka, jenž by tam zjednal pořádek, jsa provázen ruským komisařem, v jehož rukou měla pak vskutku vrchní moc nad zemí a její nová úprava spočinouti. Než proti tomu vyslovovali se zástupcové Rakouska i Anglie v Cařihradě, kteréžto velmocí se nikterak netajily tím, že by kladly rozhodný odpor proti jakémukoliv násilnému vystoupení ruské moci v Bulharsku; ač neuznávaly Ferdinanda za oprávněného knížete, přece jevíly aspoň sklon k tomu, hleděti na vládu jím zřízenou jako vládu »de facto« existující a nevylučovaly také, jako činilo Rusko, že by volbou velikého sobranje nemohla řádná vláda vůbec vzniknouti. Jejich stanovisko pak bylo nepochybně zesíleno také změnou, jež se právě v Itálii stala.

Tam zemřel na konci června dosavadní ministerský předseda Depretis a novou vládu vytvořil Francesco Crispi. Tento sedmašedesátiletý politik, k němuž kdysi královský dvůr měl značnou nedůvěru jako k radi-

Ferdinand
Koburský.

Jeho volba
(7. července
1887).

Postavení
velmocí k ní.

Fr. Crispi.

kálovi republikánských sklonů, stal se, jak víme, v průběhu doby mezi vůdci levice zvláště okázalým stoupencem monarchického řádu a vlády pevné ruky, opřené o vojsko a byrokracii. Zároveň byl nejrozhodnějším obhájcem názoru, že Itálie má v kruhu velmocí rozvinouti politiku opravdu činnou, zjednati si větší váhu, než měla dotud, a necouvnoti ani před risikem ani před náklady, s nimiž to bylo spojeno. Byly ovšem okolnosti, jež činily rozběh takový dosti povážlivým. Hospodářství, jímž si Depretis získával většinu ve sněmovně a jež bylo z míry povolné zejména k žádostivostem místních kruhů voličských, uvrhlo zemi do těžkého schodku, jenž vzrůstal také tím, že vojsko bylo rozmnoženo z 10 na 12 armádních sborů a zároveň pod vedením inženýra Brina i loďstvo válečné stavbou nových, velikých obrněnců o překot zesilováno, zatím co také veliké podniky technické, jako byla asanace Neapole nebo veřejné stavby v Římě, státní rozpočet zle zatěžovaly. Při tom nebyla doba valně přízniva průmyslovému rozvoji a koloniální rozmach v Africe, zahájený obsazením Masávy roku 1885, ukazoval rovněž stinné stránky, když v lednu 1887 při srážce s habešským lenníkem »rasem« Alulou vlašský oddíl u Dogali byl zahuben a sebevědomí Habešanů, na něž stoupenci osadního rozpětí v Itálii hleděli jako na jistou kořist, stouplu také oporou o francouzské vlivy, zakotvené v blízkém Džibuti a Oboku.

Crispi šel však smělym a pružným krokem přes tyto obtíže. Vysílá do Afriky značné posily, zostřuje řízným vystoupením spory vzniklé s Francií o vlašské školství v Tunisu i o novou úpravu celních vztahů; a neváhal ani v bulharské otázce vystoupiti do popředí, dávaje tak náležitý důraz tajné únorové dohodě s Anglií a Rakouskem. Okázala návštěva anglické eskádry v italských i rakouských přístavech jaderských v září 1887 jevila se proto nepochybnou pohrůžkou Rusku a v poměrech těch bylo ovšem pro cáře Alexandra III. velmi důležité, dodrželi Německo poctivě smlouvu z 18. června a poskytneli ruským návrhům v otázce bulharské opravdu mravní i diplomatickou podporu, kterou v ní bylo slíbilo.

Bismarck octl se tak ve svízelném rozporu mezi daným slovem a snahou, zachovati přátelský dotek s protiruským táborem rakousko-italsko-anglickým, který sám pomáhal vytvořiti. Snažil se proplouti mezi obojím úskalím s obvyklou svou diplomatickou dovedností, ale v celku bylo zjevno, že ruská politika v něm nalezá jen velmi nespolehlivého

pomocníka. Kancléř jí ovšem vytýkal, že na něm žádá více, než k čemu byl zavázán, sunouc jej do popředí tam, kde by sama měla zachovati iniciativu, a vedl nadto vůči ruskému dvoru hlučnou stížnost proto, že se trpí neustálé útoky vlasteneckého tisku ruského proti Německu a dokonce stoupenci tohoto směru zjevně povzbuzují.

Z nich hlavní, Katkov, zemřel sice právě 1. srpna 1887, smrt jeho nezastavila však v ruském tisku boje proti filogermánským směrnicím úřední politiky a dala naopak francouzskému hlasateli dohody Ruska s Francií, Déroulédovi, příležitost k okázalé pouti k hrobu Katkovovu v srpnu 1887. Při ní došlo k rozličným projevům, prozrazujícím, jak značně se šíří i ve vládních kruzích nepřátelská nálada proti Německu, aniž dosáhla německá diplomacie toho, aby cařský dvůr je náležitě desavuoval. Alexander III. nechtěl se ve věci té před tváří svého národa jeviti v úplné odvislosti na německé zvůli a Giers chlácholil německé zástupce proto většinou jen tvrzením, že cařská vláda, nepovolující ruské žurnalistice diskuse o věcech vnitřních, jest nucena aspoň v zahraniční politice jí uzdu trochu popouštěti; věc prý však nemá pro skutečná rozhodnutí cařská vůbec váhy.

Německý tisk ovšem reagoval na ruské projevy rovněž s náležitou drsností a vzájemný poměr obou národů horšil se zjevně stále více, zejména také dalšími důslednými opatřeními cařské moci na podporu německých živlů v baltských guberniích, jako bylo obecné zavádění ruské řeči úřední v nich, zvýšený dozor na tamní luterské školy německé, porušování jurjevské university, užívající dotud jen německé řeči, předpisy o zavádění ruských nápisů v městech, jako byla Riga nebo Reval, podporování lotyšské i estonské řeči proti germanisačním sklonům zámožné německé vrstvy a podobné. Než také německý hospodářský svět byl podrážděn překážkami, jež jeho vývozu do Ruska působila celní ochrana, utužovaná zejména výrazně, když roku 1887 ministrem financí se stal J. Višněgradskij. Neboť ministr ten dbal mnohem více než jeho předchůdce Bunge volání vlasteneckých kruhů po zajištění hospodářské soběstačnosti říše a účinné podpoře ruského průmyslu. Německý svět odpovídal na to namnoze pak bojem proti ruským papírům na berlínské burse a Bismarck boj ten dokonce přímo podporoval tím, že dal říšským direktoriem bankovním vysloviti zákaz lombardu ruských hodnot. Tvrdil při tom ovšem, že při sebe větších vzájemných nevlídnostech hospodář-

Habeš.

Pohrůžky
Rusku.

Obtíže
Bismarckovy.

Dérouléde
v Rusku.

Ruský postup
v Pobaltí.

J. Višněgradskij.

ských dvou mocí může mezi nimi trvati politické přátelství, u císařského dvora však vzrůstala denně pochybnost o jeho upřímnosti a pravých úmyslech vůči Rusku, zvláště když 1. října přijal ve Friedrichsruhe okázale přátelsky návštěvu Crispiho ve chvíli, kdy italský zástupce v Cařihradě zvláště horlivě spolu s rakouským a anglickým vyslancem na sultána působil ve smyslu ruským požadavkům nepříznivém.

Válečné napětí počalo tehdy více než kdy před tím zachvívati Evropou. Kalnoky, který rovněž nedávno před tím byl návštěvou u Bismarcka, vyslovil se v uherské delegaci 5. listopadu způsobem, který některak nevylučoval možnosti brzkého uznání Ferdinanda Bulharského říší rakousko-uherskou, a vládních kruhů ruských nezůstávalo tajno, že i v prostředí generálního štábu německého má vrch proud, který radí k tomu, aby Německo ochromilo vzrůstající vojenskou moc ruskou na svých východních hranicích útočnou válkou preventivní.

V podrážděném ovzduší tom mohla proto účinkovati na situaci i závaží, jež byla jinak pochybné hodnoty. Takovými bylo několik dopisů Ferdinanda Koburského, zhotovených neznámým falsatorem a prodaných ministroví zahraničních věcí v Paříži, jimiž mělo býti u cíře Alexandra III. vzbuzeno domnění, že Bismarck opravdu podněcoval koburského prince k jeho bulharskému dobrodružství a Rusko tak zcela neslychaně klamal. Alexander III. neuvěřil jim sice nadobro, jeho nedůvěra ke kancléři byla však přece zvýšena.

Proto záleželo mu na tom, aby osobním rozhovorem nabyt jasnějšího mínění. Vraceje se z Kodaně, kde prodléval delší dobu u svého tchána, přes Berlín, měl 18. listopadu s císařem Vilémem I. schůzku, pro niž kancléř svému panovníku vypracoval velmi důkladné promemoria o tom, jak by rozpoutání boje mezi konservativními monarchiemi přineslo výhody jen rudému praporu podvrátných žívlů a vzpružilo nadto naději Poláků. Výklad vrcholil v tvrzení: »Wenn Oesterreich geschlagen wird, so wird es der Auflösung verfallen, und die Donau- und Balkanvölker werden sich in Republiken verwandeln. Was können Russland und zumal der Zar bei diesem Spiele verdienen? Es kann alles verlieren.« Soudržnost dynastií měla býti tedy zase hlavní pákou k zadržení cíře od řízných kroků, a Bismarck sám se snažil jej ostatně přesvědčiti o padělanosti domnělých listů Koburkových a vzbuditi v něm znovu naději, že ruku v ruce s Německem přece jen nejlépe pochodí.

Napětí tím na chvíli opravdu poněkud polevilo, ale jak málo upřímný postup Bismarckův vůči cíři opravdu byl, ukazovala skutečnost, že se v téže chvíli německá diplomacie se vším úsilím přičiňovala o to, aby společný odpor Rakouska, Anglie a Italie proti Rusku byl jen ještě zesílen pevnějším vzájemným spětím těchto mocí, než jaké přinesla jejich únorová dohoda, a aby, pokud možno, i sultán turecký k tomuto »východnímu trojspolku« byl závazně připoután.

Při jednání tom, vedeném od počátku října 1887 dílem v Cařihradě, dílem v Londýně, stál ovšem lord Salisbury velmi o to, aby, jak německý vyslanec v Londýně hrabě Hatzfeld 11. listopadu psal, také Německo dalo byt i zcela důvěrně a tajně nepochybný souhlas svůj a jakousi »aprobation morale« k nové smlouvě protiruské. Stál o to zejména také proto, že při vetchosti starého císaře Viléma I. a nezhojitelné chorobě jeho nejstaršího syna každý den mohl na německý trůn přivést mladého vnuka císařova, pozdějšího Viléma II., o němž v Londýně měli za to, že svou absolutistickou náladou více k Rusku se kloní.

Aby uklidnil tyto britské obavy, napsal Bismarck 22. listopadu, tedy několik dní po císařské návštěvě, s vědomím prince Viléma lordu Salisburymu dlouhé, zajímavé psaní, v němž anglického státníka ujišťoval, že Německo, ač jako saturovaná moc hodlá sahnouti k meči jen k obraně svých vážných zájmů, přece nikdy by nepřipustilo, aby Rakousko bylo snad ve svém velmocenském postavení ohroženo ruskými útoky, nebo Anglie a Italie ve svých životních zájmech zraněny Francií. V ohledu tom bude Německo, se svými třemi až čtyřmi milliony dobře vyzbrojených a nejlepšími důstojníky i poddůstojníky celého světa vedených mužů, ať v jeho čele stojí kterýkoliv vládce, vždy mocnostem těm pevnou zálohou. Zůstává nyní sice ve východní otázce, jeho zájmů přímo se nedotýkající, poněkud stranou, vítá však vřele, když spřízněné velmoci, které tam mají zájmy nepochybnější, k jejich obraně vzájemnou dohodou zesílí tak, aby buď udržely meč ruský v pochvě, anebo mu mohly čeliti, jsouce jisty, že se Německo nikdy proti jejich spolku nepostaví po bok Rusku.

Dopis zněl vůbec tak vřele, že jej Salisbury později označoval za pokus o navázání skutečného spojení Německa s Anglií, ač opravdu, jak se zdá, Bismarck zatím úmyslu takového neměl. Sdělil však tehdy ostatně s britskou vládou také znění smlouvy rakousko-německé z roku

Anglie a Německo.

List Bismarckův Salisburymu z 22. listopadu 1887.

Crispi u Bismarcka.

Vzrostlé napětí.

Falešné listy Ferdinanda Koburského.

Cíř v Berlíně (18. listopadu 1887).

*Východní troj-
spolek (12.—16.
prosince 1887).

1879 a ujištění jeho přispěla podstatně k tomu, že dohoda rakousko-italsko-anglická byla ve dnech 12.—16. prosince 1887 novými vzájemnými nótami diplomatickými opravdu přesněji výtčena a upevněna,

Účastníci její vyslovovali jimi totiž svou společnou snahu, zachovati na základně sjednané berlínským kongresem status quo na blízkém východě tak, aby nezávislost moci turecké od převahy ruského vlivu byla chráněna. Zejména neměl býti sultán nucen k tomu, aby svá svrchovaná práva v Bulharsku na koholiv jiného přenášel nebo cizí zakročení a správu tam trpěl, ať by se již dala cizím vojskem řadovým či vysláním dobrovolnických čet. Rovněž neměl nikomu postupovati své právo ochrany smluveného řádu mořských úžin. K obhájení těchto hledisek měl mu »východní trojspolek« poskytnouti nutnou podporu; kdyby však sultán sám proti nim jednal nebo jejich porušování trpěl, měly spojené moci na něho učiniti společně nebo oddílně nátlak účelným obsazením některých částí tureckého území.

Bojovnost
Rakouska.

Tato dohoda, která mnohem přesněji stanovila, co na jaře bylo ve východní otázce jen všeobecně smluveno, nepřispěla ovšem nikterak k tomu, aby se Rakousko vůči ruským podnikům v bulharské otázce povolnějším jevilo, a předěl let 1887 a 1888 byl opět chvílí, kdy válečný mrak velmi nízkou visel nad Evropou. Bismarck sám přispěl poněkud k věci té, ježto na začátku prosince vytkl vídeňské vládě, že sice v diplomatických akcích velmi bojovně si vede, skutečnou vojenskou pohotovostí však nikterak nevyniká a na vojsku příliš spoří, kdežto by spíše mělo býti naopak vojensky silnější a diplomaticky zdrženlivější.

Korunní princ
Rudolf.

Výtka ta byla jen vodou na mlýn všech, kdož u dvora vídeňského brzké srážky s Ruskem si přáli a mezi něž náležel i korunní princ Rudolf, mladý muž nervově předčasně vyčerpaný nesprávně řízenými studiemi, tlakem ponurého ovzduší dvorského i nemírností v rozličných pozicích. Stojí pod vlivem liberálních kruhů vídeňských, nepříznivě zaujatých i proti režimu Alexandra III. i proti všemu Slovanstvu a v domácí politice pak zejména proti domněle poslovaňující vládě hraběte Taaffa, souhlasil korunní princ s vojenskými kruhy v tom, že se nesmí zameškati příležitost k vhodnému útoku na Rusko; a zástupcům hledisek těch podařilo se nejen přiměti císaře Františka Josefa I. k zesílení posádek v Ha-liči, nýbrž i k zahájení zvláštních porad rakouského vojenského předě-

lence v Berlíně s generálním štábem německým o podrobných opatřeních pro casus foederis.

Ve štábu tom, v němž vedle sestárlého Moltkeho hlavní slovo měl generální ubytovatel hrabě Waldersee, válečná nálada byla na svém vrcholu; generálové zahrnovali císaře Viléma I. memorandy o tom, jak nebezpečné jest stále posouvání ruských sborů k západním hranicím, věc nesmírně zveličující, vytýkali, že ani Bismarckovi nebude věčně možno zajišťovati bezpečnost Německa umělými aliancemi a že opravdu spolehlivě ji lze zajistiti »nur mit einem grossen Kriege, in welchem wir einen Gegner, Frankreich oder Russland, wirklich dauernd lahmlegen.«

Válečná strana
v Berlíně.

Válečnou náladu prozrazovali v kruhu politiků ostatně také vůdcové katolického centra s Windhorstem v čele, ježto jim společný postup s katolickým Rakouskem proti schismatickému Rusku, který mohl prospěti i katolickým Polákům, nebyl nesympatický. Právě proto nemohl se však Bismarck pro tuto horečku žádostivosti krvavé války náležitě nadchnouti. Dal sice svůj souhlas k tomu, aby pro říšský sněm byla přichystána nová předloha, rozšiřující službu zeměbrance z 33 na 39 let a dělicí domobranu, do 45 let prodlouženou, na dvě výzvy. To umožňovalo říši mobilisovati o 700 tisíc mužů více než před tím. Generální štáb směl také přivřít podrobnou vojenskou konvenci s Itálií, kde Crispi byl rovněž plný bojechtivosti, obrácené ovšem především proti Francii, s níž Itálie právě tehdy se pustila v tuhou celní válku a proti jejíž námořní přesile především zesilovala všemožně i své loďstvo a zřizovala pro ně nový opevněný přístav v Spezii.

Nová předloha
vojenská.

Konvence německo-italská, podepsaná ovšem až 1. února 1888, stanovila zejména, že Itálie, která se na své obtížné alpské frontě nemohla náležitě k útoku rozvinouti, v případě války pošle šestero armádních sborů s třemi jízdeckými divisemi Tyrolskem na Rýn, a byla generálním štábem německým považována za neobyčejný úspěch, opravňující k ráznému jednání. Bismarckovi však všechno to nestačilo k opravdovému rozhodnutí pro velikou sázku války, jež by Německu uložila veliké oběti a jejíž zisk byl nadto přece jen dosti pochybný. Zesílení brané pohotovosti mu bylo sice vhod i řinčení šavlí, pokud mohlo na Francii i na Rusko tísnivě působiti a cáře odvrátiti od postupu, Německu nepohodlného; dále jíti však zatím nechtěl a to zejména nikoliv na cestě, jež

Konvence vojenská s Itálií.

Bismarckův odpor proti válce.

by byla patrně Německu nedovolila, zůstatí aspoň při perném začátku velikého zápasu pouhým divákem. Význačné bylo tedy, jak třeba 15. prosince 1887 Vídeň varoval, aby se nedala k ukvapenému kroku strhnouti, dokud nebude mítí »absolutní« jistotu, že Anglie jde ve všem s sebou. Neboť jen tehdy bude mítí také Italie pod ochranou anglického loďstva ruce volné k boji, a ježto by pak asi zároveň i sultán proti Rusku zasáhl, »würde ich als oesterreichischer Minister vielleicht auch den Waffengang wagen.« Než dotavadní smlouvy nezaručují prý nikterak, že Anglie tak daleko se odváží, a proto jest třeba opatrnosti. A ještě mnohem ostřeji vystoupil, když na začátku ledna jednání rakouských zmocněnců s generálním štábem v Berlíně podle jeho mínění směřovala k tomu, »den casus foederis zu erweitern«, a dávalo Rakousku příležitost, Německo také do útočné války proti Rusku strhnouti.

Tu vymohl kancléř přes odpor vojenské strany, proti níž dal i publicistické námitky ve svých listech uveřejňovati, že porady byly přerušeny a Vídni jasně řečeno, že při útoku na Rusko Německo s ní nejde, jak k tomu ostatně bylo tajným »Rückversicherungem« zcela jasně zavázáno. A podobný cíl sledoval Bismarck také, když 3. února 1888 přiměl vídeňskou vládu k uveřejnění doslovného znění smlouvy z roku 1879. Nemělo to nikterak zastrašiti Rusko, jemuž znění to bylo již před tím známo, nýbrž bojovné živly ve Vídni i Budapešti měly viděti, že při útoku na říši cířskou nejsou Německem nikterak smluvně kryty. Brzy potom, 6. února 1888, měl kancléř v říšském sněmu také obecně vzrušující řeč, z níž v myslí lidu utkvěla ovšem především známá věta »Wir Deutsche fürchten Gott, sonst nichts auf der Welt«, a kde se se zřením k nepřátelské náladě ruských listů proti Německu pravilo: »Wir drängen uns nicht auf. Wir haben versucht das alte, vertraute Verhältnis wiederherzustellen, aber wir laufen niemand nach.« Přes tyto sebevědomé tóny, jež vzbudily v německé veřejnosti jásot a měly zdánlivě dosti válečný přízvuk, byla řeč ta, v níž kancléř stručně nastínil dějinný poměr Německa k Rusku i Francii, spíše rozptýlením obav z hrozící války, než jejich zesílením a prohlašovala výslovně: »Feuer muss von irgendjemand angelegt werden; wir werden es nicht anlegen.«

V zápětí bylo pak opravdu zjevno, že vrchol krise jest překonán. Přední zásluha za to připadala ovšem cíři Alexandru III. a jeho nechuti k okázalému rozchodu s Německem a hrůzám války přes všecka zkla-

mání, jichž se mu z Berlína dostávalo. Němečtí státníci o tom vyslovili rozličná mínění. Vyslanec v Petrohradě Schweinitz tvrdil, dokud Alexander III. bude mítí jen jiskřičku naděje, že svých cílů dosáhne ve shodě s Německem, na jinou cestu, a zejména na spojení s Francií že se neodvrátí. Bismarck sám přirovnával cíře ke klasu, který přirozeně k Německu se kloní. Každý vánek jej sice odkloní na opáčnou stranu, vrací se však do přirozené polohy zejména proto, že francouzská republika jest jeho »bête noire«, odkud se obává revolučních otřesů i zesílení národního hnutí polského, proti němuž mu Německo naopak jest přirozeným spojencem. V podstatě asi ještě správněji díval se na věc hrabě Waldersee, jenž příčiny mírumilovnosti cířovy hledal především v jeho osobním citění: »Er liebt uns keineswegs, ist aber faul, hasst alle Unruhe und hat auch ein entschiedenes Rechtsgefühl, das ihm sagt, der Krieg habe doch eigentlich keinen Sinn.«

Výtky přílišné pohodlnosti osobní obracely se namnoze proti cíři i s ruské strany spolu s výtkami, že jeho nechuf k osobnímu styku s větším kruhem osob i jeho uzavřenost zaviňují úplnou nesoudržnost vlády v Rusku, v níž každý ministr má své cíle a těší se namnoze z neúspěchů ostatních, takže vláda se podobá vozu, v němž jsou koně z předu i ze zadu zapřaženi. Generál Čerevin na příklad tvrdil, že cíř, který dovede celé měsíce bez zodpovědných rádců v dánském zátiší hověti svému pohodlí, jest často vůči vládním nutnostem »d'une indifférence seréine que dépasse toute idée«; má při tom ovšem své utkvělé myšlenky a hněvá se urputně, když narážejí tvrdě na skutečnost, dávaje se při tom nejednou věsti »plutôt par sentiment que par raisons politiques«.

Karakteristiky ty nevystihovaly jistě spravedlivě bytost cíře, který snad opravdu příliš malou pohyblivostí svého obrovského těla urychlil chorobu, jež jej pak předčasně sklátila, a ve své odmítavosti vůči dvorskému lesku a ruchu dosti nepřístupným se jevil, pro vladařské povinnosti své však měl plné pochopení a právě v něm nalézal základ ke svým sklonům zachovati mír až do krajnosti. A nepřervání klidných vztahů k Německu, kterého vpravdě nemiloval a jehož kancléři nedůvěřoval, jevílo se mu nejbezpečnější zárukou míru a opatřením, jež nejlépe chránilo Rusko před možností nové krymské války tím spíše, ježto spojení s Francií, které mimo to jedině možným se jevílo, Alexandrovi III. stále bylo proti myslí. Stále mluvíval o republice jako o útvaru demagogií

Jeho řeč
z 6. února 1888.

Mírumilovnost
Alexandra III.

Jeho sklony.

Nedůvěra
k Francii.

prohlodaném, v němž prý prezident Grévy za svého úřadování vystřídal přes 300 ministrů, a který proto nemůže být pro spojence spolehlivou oporou.

A tehdejší poměry francouzské nebyly opravdu valně schopny, předsudek ten překonati. Právě v listopadu 1887 ukázal skandální proces, jak vlastní zeť presidenta republiky, vlivný poslanec a generální zpravodaj o rozpočtu Wilson, obchodoval s řády čestné legie, a vlny politické ho kalu zvířily se tehdy v Paříži tak, že po trapném nátlaku se strany vlády a pouličních demonstracích Grévy 2. prosince k resignaci byl donucen. Spojeným silám radikálů i konservativců podařilo se tehdy zabrániti tomu, aby Jules Ferry na stolec presidentský nevstoupil. Zvolen byl Sadi Carnot, syn ministra druhé republiky z roku 1848, inženýr, který od roku 1871 v komoře poslanecké zasedaje, rozvážností a čestností oblibu si získal, a zejména popularity nabyl i tím, že jako ministr financí protekcionářství Wilsonovu čelil.

Volba se osvědčila dobrou, ale pověst republiky utrpěla vším tímto nechutným zákulisím a snahy přátel Francie v Rusku, aby cáře získali pro sblížení s republikou, ovšem nevzrostly. V téže době, co Bismarck čelil válečné nedočkavosti berlínské i vídeňské generality, rozhodl se Alexander III. k poslednímu pokusu o řešení bulharské otázky ve smyslu Rusku čestný ústup umožňujícím. Obrátil se 17. února 1888 k velmocím s návrhem, aby společným projevem o nelegalitě Ferdinanda Koburského přiměly Portu k zakročení, jež by jeho odstranění ze Sofie vymohla. Německo vyslovilo s tím opravdu svůj souhlas, zástupci »východního trojspolku« setrvali však při obvyklých námitkách. Přiznávali sice rovněž nezákonnost vlády Ferdinandovy, žádali však, aby před jeho odstraněním byla aspoň zároveň zjednána hned dohoda o tom, kdo v Bulharsku po něm nastoupí a zaručí zemi klid.

To znamenalo ovšem odklad a zároveň popření rozhodujícího vlivu Ruska v zemi jím osvobozené, a cář se spokojil raději s tím, že na jeho nátlak sultán prohlásil aspoň výslovně, že jako suzerén neuzná Ferdinanda za zákonitého vládce v Bulharsku. Než vědomí, že proti němu nestojí všechny velmoci, nýbrž že naopak většina jich jest ochotna chrániti ho proti skutečnému útoku Ruska, dodávaly koburskému princovi odvahy, nedbati prohlášení těch, a ježto cář nechtěl opravdu sáhnouti ke zbrani, skončila se věc prohlášením Giersovým ze 7. března 1888, že

Rusko řeklo své mínění, a trvajíc při něm neučiní v otázce bulharské zatím dalších kroků.

Bylo to vskutku přiznání prohrané kampaně, z níž Alexander III. odnášel jen vědomí, že nechtěl obětovati mír Evropy ani svých poddaných osobní prestiži. Cítil však, jak sám pravil, stále bulharský nevděk jako ostrý trn ve svém těle, který mu zároveň zanechával zvýšenou nechuť vůči Rakousku i vzrostlou nedůvěru k Německu. Ale i on podrobil se konec konců rytmickému zákonu, který bylo v 19. věku v dějinách veliké říše cářské vůbec pozorovati, že totiž neúspěch na západní frontě říši cářskou vedl vždy k přeložení těžiška zájmu více na východ, do asijské oblasti. Alexander III. měl k tomu v pravdě již před tím jakýsi sklon a hned na počátku jeho vlády vytykal německý vyslanec ve Vídni možnost, že nový cář »Russland eher wie das Zentrum der Welt, als einen Bestandteil Europas betrachten und sich mehr und mehr von letzterem abschliessen werde«.

Otázka balkánská ustupuje tedy od roku 1888 opravdu v úvahách Alexandra III. zjevně do pozadí jednak před vnitřními velikými úkoly, jako bylo opatření nové výzbroje pro pěchotu, řádná úprava měny a účelná konverse státních dluhů, zrychlená industrialisace a komercialisace ruského národního hospodářství a jiné; zároveň hlásí se však i zvýšená snaha o dokonalejší ovládnutí a hospodářské využití Turkistánu a Sibiře i jejich těsnější spojení s evropským Ruskem velikými projekty železničními. Dotud hlavním výkonem v ohledu tom bylo prodlužování transkaspické dráhy do Samarkandu a v ostatní Sibiři uvažovalo se od mnoha let většinou jen o železničních spojkách mezi jednotlivými říčními toky, letní dopravu v zemi umožňujícími. Přímé železniční spojení s Evropou dosáhlo roku 1884 jen až do Tjumenu blíže Tobolu. Nyní však přistupuje se k obrovskému plánu jednotné dráhy, jež by navázala v Čeljabinsku na síť drah evropských a šla jako nová, ohromná páteř říše až k břehům Tichého oceánu.

A všechny tyto úkoly nebyly ovšem možny bez náležité účasti cizího kapitálu, který jak uvidíme, skutečně bylo lze rychle naléztí jen ve Francii, takže právě odklon Alexandra III. od svízelných diplomatických otázek evropských se stal opravdu základem k pozdější, úplně odchylné evropské orientaci ruské politiky, dějinně neobyčejně důležité, která způsobila, že umělá soustava Bismarckova, obrácená především k trvalé iso-

Pád Grévyho
(2. prosince
1887).

Ruský návrh
ze 17. února 1888.

Ústup v bulharské otázce.

Obrat k dálnému východu.

Sibiřská dráha.

laci Francie a jejíž složitost právě roku 1887 za bulharské krise vyvrcholila, konečně přece se shroutila. Průběh věci té byl ovšem podstatně urychlen také změnou na trůně německém, kterou přinesl rok 1888.

VI.

PÁD BISMARCKŮV A ALLIANCE RUSKO-FRANCOUZSKÁ.

Změna na trůně v Berlíně stala se roku 1887 za zcela zvláštních okolností. Vilém I. nemohl sice pro svůj vysoký věk — roku 1887 dosáhl devadesáti let — již od delší doby vládnouti v plném smyslu slova, snažil se však zachovati aspoň zdání, že rozhoduje osobně o důležitých věcech, a nepřipouštěl podstatných změn ve svém denním pořádku. Když roku 1887 nebezpečí války zahrozilo, tvrdil dokonce, že se postaví v čelo svých vojsk stejně jako roku 1871. Bylo to vše možno jedině proto, že vedle vetchého kmeta trvala nezlomena osobnost Bismarckova, který, ač mnoho času prodléval ve venkovském útulku a na své choroby zle naříkával, dovedl přece zachovati ve svých rukou hlavní pásky rozsáhlého přediva vnitřní i zevní politiky. Mohl se v této opřítí také o syna Herberta, povýšeného na státního tajemníka zahraničních věcí, který ve stínu otcově nabytých značných zkušeností. Zdědil ovšem po něm také jeho náročnou drsnost a přispíval k tomu, že se v dvorských kruzích berlínských mnoho mluvilo o dynastii Bismarcků a jejich majordomátu, panovníka samého zastihujícím, a že se tu kancléř vyličoval jako balvan, který leží na veřejném životě německém a pod nímž neroste nic než splet bídých červů, neschopných odmluvy a vlastního mínění.

Zároveň co tak s léty přibývalo ve stínu trůnu těchto nevlídných kritiků a závistníků, rostla ovšem popularita tvůrce říše v širokých vrstvách německého národa a ověšovala jej za živa legendárním leskem; šlo však o to, jaké bude jeho postavení po smrti Viléma I., již bylo lze v brzku očekávati. Neboť korunní princ Fridrich Vilém byl zcela jiného zrna a zcela jiných sklonů než jeho otec.

Pravý německý typ s dlouhým plavým vousem a modrým okem prožil v jinošských letech náraz revoluce 1848 a soumrak vlády Fridricha Viléma IV. Zůstává přesvědčeným monarchistou a dobrým vojákem, byl přece svobodomyšlnými hesly mnohem více dotčen než většina dvorského okolí jeho otce a nalézal pro smýšlení to vhodný základ v humanitní a na lásce k idealisovanému starověku zbudované filosofii svého učitele, Arnošta Curtia. Proto byl přesvědčen, že strohá tradice staro-

Zestárlost
Viléma I.

Dynastie
Bismarcků.

Korunní princ
Fridrich Vilém.

pruská, zosobněná v junkerstvu, jehož naprosto nemiloval, musí značně ustoupiti pokrokovějším hlediskům, a stál v ústavním zápase, který vyvrcholil 1862 povoláním Bismarckovým v čelo vlády pruské, na straně většiny sněmovny. Osvědčoval to dokonce zcela okázale, byť vskutku jeho liberalismus nebyl nikterak vyhraněn až do krajnosti a zůstával dosti autoritativním. Proto náležel k poraženým u Hradce Králové, ač bitva, kterou rozhodl svým včasným zasažením, byla slavným dnem jeho života. Osud vynesl jej tehdy s jakousi jízlivou ironií na výši dějinného výsluní, aby jej mohl později tím hlouběji vrhnouti do stínu trpkého strádání.

Bismarck a skupina mužů, kteří se snažili vytvořiti novou říši německou krví a železem, nikoliv liberalisticko-vlasteneckými hesly, dovedli prince drsně odtisknouti od všeho vlivu ve státě, a Fridrich Vilém, který dosáhl při vzniku říše květu mužných let, snášel to tím tíže, ježto měl po boku velmi ctižádostivou choť Viktorii, dceru královny anglické, jež jej svým vlivem úplně ovládla. Paní ta nesrostla nikdy s dvorským ovzduším berlínským a jeho kasárnicky maloměstským přístřihem, pravým opakem životního slohu anglického. Z německého národa vyznamenávala pozorností svou spíše aristokracií ducha, muže jako byl Helmholz nebo spisovatel Gustav Freytag; nesouhlasila s licoměrnou úzkoprsostí luterských pietistů a orthodoxních nesnášenlivců, a majíc vládní systém Bismarckův za neštěstí německého národa, toužila po tom, aby nové Německo ve vnitřním vývoji šlo spíše cestou anglické ústavnosti a v zevní politice se nepřiklánělo tolik k cářskému samodržaví.

Tato její soudržnost s rodným krajem a prezíravý postoj vůči pruskému prostředí daly Bismarckovi a jeho kruhu příležitost, obviňovati ji takřka ze zemězrady, vrhnouti na ni stín obecné neoblíbenosti a zasáhnouti jí i jejího chotě, v němž viděli nebezpečí pro budoucnost státu, tak jak jej sami pochopovali ve svém stavovském zaujetí. Neboť princ, který měl rovněž zálibu v častém pobytu v Anglii a uznával Gladstona za vynikajícího státníka, zůstával zjevnou nadějí svobodomyšlné opozice německé. Proto nesměl, pokud to možno bylo, na řízení státním míti vůbec žádného podílu, byť jeho otec pod tíhou stáří klesal a v princově vlastním vlase se již šed zralého věku objevovala. Skutečnost, že Fridrich Vilém nebyl povaha výbojná, nadáním průměr vysoko přesahující, usnadnila věc značně a tak se stalo, že od války roku 1870, v níž korunní princ

opět s pomocí svého štábního šefa generála Blumenthala jako velitel dobře obstál, Fridrich Vilém nebyl po dlouhá léta vážnou prací takřka vůbec zaměstnáván a žil vedle otce, jehož vláda se mimo všechnu lidskou pravděpodobnost prodlužovala, spíše jen jako vznešený soukromník.

Hořkost, přirozeně vznikající z tohoto nekonečného čekatelství vyvrcholila pak v osmdesátých letech, když z ohledu na Rusko železný kancléř zmařil oblíbenou myšlenku princezny Viktorie, dáti svou stejnojmennou dceru za choť Alexandrovi Battenberskému, a životní zklamání bylo nadto současně dovršeno tím, že se vládnoucím kruhům podařilo od rodičů odtrhnouti i oba syny korunního prince, budoucího dědice trůnu Viléma a jeho bratra Jindřicha.

Zvláště Vilém, narozený 27. ledna 1859, vymkl se záhy z vlivu otcova i matčina a vyvíjel se v duchu jim zcela odporném. Ač zcela proti dotavadnímu zvyku královských princů studoval na gymnasiu v Kasselu a pak na universitě v Bonnu, nesblížil se s občanským prostředím aniž našel lásky k humanistickému vzdělání; vědění zajímalo jej vskutku především, pokud sloužilo moci i bohatství. Jeho hlavní informátor, G. Hinzperger, hověl ochotně jeho vrozenému »Herrngefühl« a upevnil v něm dokonale víru v božský původ panovnické moci. Později v postupimském prostředí gardových důstojníků, zpychlém válečnými úspěchy let 1864 až 1871, Vilém učinil sobě ideálem jejich říznost tím více, čím nesnadnějším mu činily dosažení ideálu toho tělesné nedostatky, zejména zmrzačená paže; a začal záhy prezíratí otce, jenž se více než třeba stýká s občanskými profesory a učiteli. Jeho rodiče nenáviděli Bismarcka a vytýkali stinné stránky jeho díla, zejména ve vývoji vnitřních poměrů německých; princ naproti tomu se netajil nikterak tím, že kancléř jest zbožňovanou modlou jeho jinošských let i se svým drsným evangeliem moci a konservativním odporem proti svobodomyšlné ideologii. Proto vznikla záhy hluboká propast zejména mezi Vilémem a jeho anglickou matkou, a již na začátku osmdesátých let mluvilo se u dvora mnoho a zcela nepokrytě o jejich vášnivém nepřátelství.

Zvláště zřejmě to propuklo při sporu o poměr k Alexandrovi Battenberskému, kdy se Vilém postavil okázale na stranu Bismarckovu, a věc se zhoršila pak ještě, když kancléř se jal impulsivního prince proti vůli rodičů předčasně unášeti na svůdné pole vysoké politiky, z níž byl jeho otec tak drsně vytiskl. Již roku 1884 a pak zase 1886 byl Vilém zejména

Princezna
Viktorie.

Bismarck
a nástupce
trůnu.

Princ Vilém.

Jeho poměr
k rodičům.

Usudek otcův
o něm.

vyslán s důvěrným poselstvím k dvoru císařskému, aby nabyt tam příležitostí upevnil se v absolutistickém přesvědčení, že evropské lidstvo jest vlastně rodovým statkem několika panovnických rodin. A marně varoval korunní princ Bismarcka před tímto zbytečným opájením mladého muže těžkým vínem diplomatických pletich, vytýkáje v zajímavém dopise z 28. září 1886, že by princ se měl dříve seznámiti dobře s vnitřními poměry státu i jeho správou a sblížit se tak s prací a všedním životem svého národa, »ehe er bei seinem ohnehin sehr raschen und zur Ueber-eilung neigenden Urteil sich auch nur einigermaßen mit der Politik be-fasst«; jinak jest prý zřejmo, že »angesichts der mangelnden Reife sowie der Unerfahrenheit, verbunden mit seinem Hang zur Ueberhebung wie zur Ueberschätzung es geradezu gefährlich wäre, ihn jetzt schon mit aus-wärtigen Fragen in Berührung zu bringen.« A otec vyjadřoval se i jindy takto kriticky o svém synovi, přiznáváje s politováním, že Vilém prý jest »einer so masslosen Selbstschätzung, dass nur schwere Erfahrungen ihn zur Erkenntnis seines wirklichen Wertes und seiner Leistungsfähig-keit bringen werden.«

Vážná slova ta byla ovšem skutečností potvrzena příliš pozdě pro Vi-léma samého i pro lidstvo; současné dvorské prostředí berlínské pocho-povalo je spíše jen jako žárlivost otcovu na synovy úspěchy a jítřilo rozpor intrikou se zjevnou rozkoší. Zároveň hledělo prostředí to však se zřej-mou obavou vstříc možnosti, že by brzká smrt starého císaře mohla ko-runního prince snad již zítra na trůn uvést a že by tak jeho s kastovními předsudky vládnoucí společnosti pruské zcela neshodné názory měly pře-ce zvítěziti. Vůdčí dvořané mluvili o tom s povzdechem jako o temném mraku na obloze německých dějin a cítění tomu dal zvláště upřímný vý-raz později i císař František Josef I. v hovoru s Herbertem Bismarckem přiznáváje, že smrt Fridricha Viléma »nicht nur Deutschland, sondern das gesammte monarchische Europa von einem schweren Alpdruck be-freit habe und dass das deutsche Reich dadurch einer grossen Gefahr entgangen sei.«

Proto pochopíme, s jakým vnitřním játotem byla v kruzích těch na jaře 1887 přijata zcela neočekávaná zpráva, že korunní princ onemocněl vážnou chorobou hlasivek a že němečtí odborníci usuzují na počátek nezhojitelné rakoviny. Neboť tehdy probleskla po prvé naděje na možnost přímého přechodu vlády se starého císaře na jeho vnuka, u něhož se ne-

Choroba
Fridricha
Viléma.

bylo obávaní ani svobodomyšlných nálad ani anglických vlivů. Korunní princezna Viktorie zahájila sice s krutým osudem zoufalý zápas, nalez-nuvši v anglickém lékaři Murray Makenzieovi odborníka, jenž odmítal diagnosu svých německých kollegů a sliboval uzdravení, čímž ovšem na-pětí v rodině hohenzollernské vzrostlé bylo přeneseno na pole nechut-ných polemik lékařských, naplněných podezřením, že korunní princezna chce vskutku pomocí anglického důvěrníka, stojícího ve službách její cti-žádosti, zastíráním opravdové nezhojitelnosti chotě odvrátiti od úmyslu, trůnu zásadně se zříci.

Než na podzim 1887 bylo již nepochybně zřejmo, že pravdu měla po-nurá prognosa, a princ Vilém vrátil se ze San Remo, kde jeho otec hledal úlevu, s jistotou, že od vstupu na trůn ho dělí patrně jen krátká doba. To byla chvíle, kdy po prvé se zvětšeným zájmem se k němu obrátili také zraky cizích politiků, a viděli jsme, jak zejména lord Salisbury tak činil.

Pro Bismarcka byla vyhlídka ta nepochybně potěšitelná, zároveň mu nastal však také nesnadný boj o zachování rozhodujícího vlivu na mla-dého dědice trůnu. Neboť k princovi tlačily se nyní ještě více než před tím živly, které se chtěly zajistiti jeho osobní přízní a zároveň jej strhnouti ještě více na pravo, než Bismarckovi bylo vítáno. Viděli jsme, jak již v sedmdesátých letech kancléři bylo zápasiti s krajně reakčním křídlem staropruských konservativců, jimž jeho konstituční ústupky se zdály přílišné a kteří proti němu útočili dvorskou intrikou i novinář-skou pomluvou. Směr ten nebyl zcela uspokojen ani Bismarckovým těs-nějším přimknutím se ke konservativnímu táboru v osmdesátých letech a vytýkal zejména, že politika kancléřova není dosti »křesťanská«, když Bismarck od voleb na počátku roku 1887 se snažil vládu svou opřítí o t. zv. kartel mezi národními liberály a konservativci uzavřený. Neboť ne-spokojenci stáli, podobně jako kdysi romantická kamarila Gerlachů, s níž se Bismarck již v době Fridricha Viléma IV. rozešel, na půdě nesnášenli-vého pietismu luterského a chtěli zejména veřejné školství učiniti mno-hem více zbraní pro svůj názor, než základna kartelu dovozovala.

Vůdčí místo ve směru tom měli mužové, jako vrchní redaktor »Kreuz-zeitungu« baron Hammerstein, ministr vnitra Puttkamer a hrabě Alfred Waldersee, zástupce Moltkeho v generálním štábu, který jsa úplně pro-niknut nasládlým pobožnůstkářstvím zároveň se cítil povoláním ochrán-

Bismarck a
princ Vilém.

Strana
Stöckerova.

cem »der für die deutschen Verhältnisse nothwendig dominierenden Stellung der Armee in Staat und Gesellschaft«. Zvláště činného vůdce však měla kotterie ta v dvorském kazateli A. Stöckerovi. On jejím snahám dával zejména význačného zbarvení antisemitského. Již od roku 1878 rozvíjel v ohledu tom čilou agitaci, kterou se mu podařilo proti židovskému směru získati i některé vynikající učence, jako byl vášnivý nacionál historik Treitschke nebo národní hosodář Adolf Wagner. Zároveň spojoval však Stöcker tuto svou činnost se snahou, vytvořiti ve velkoměstském ovzduší stranu křesťansko-sociální, jež by heslem boje proti židovskému kapitalismu získávala pro ultrakonzervativní směr nižší vrstvy a čelila socialistickému nevěrectví na jeho vlastní půdě podobně, jako se to pod ochranou Lva XIII. dalo zároveň i v rámci katolicismu ve Vídni a v Rakousku vůbec.

Sklon prince
Viléma k ní.

Vnitřní misie, s hesly těmi rozvíjená, působila ovšem v liberálních a zejména židovských kruzích berlínských pochopitelný neklid a ostří její mířilo namnoze také proti Bismarckovi, který uznává význam židovského kapitálu pro státní stroj a máje zejména s velikými jeho reprezentanty, jako byla banka Bleichröderů, čilé osobní styky, měl směr ten za škodlivý a odsuzoval jej. Proto ohradil se velmi prudce proti tomu, když stöckerovský kruh na sklonku roku 1887 do svých sítí se snažil a to se zřejmým zdarem zapřísti také prince Viléma, a bylo mu svěsti o věc tu velmi prudký boj, v němž sice zvítězil, který však jistě v duši princově zanechal sledy hořkosti tím více, ježto byl provázen i jinými jeho neshodami s kancléřem.

Válečné
nálady.

Tak dovedl na sklonku roku 1887, když nebezpečí války v Evropě opět neobyčejně vzrostlo, Waldersee získati mladého Viléma podobně pro hlediska bojovné strany, jako byl současně pro ně ve Vídni získán tamní následník Rudolf, a Bismarck byl nucen nesprávnost názorů těch velmi obšírnými výklady dovozovati, když princ ve velmi řízných marginaliích k některým diplomatickým dokumentům dal nepokrytě na jevo, že má odvrácení válečné bouře za nevýhodné pro německé zájmy a za škodlivou slabost. Jiný podnět k nevlídným rozkladům dávala ostatně i nedočkavost Vilémovy touhy po panovnické moci, probuzená mocně otcovou chorobou; neboť princ počal ihned pro případ svého nastoupení na trůn skládati manifest, vytýkající zejména poměr císařské moci k ostatním dynastiím německým způsobem, jenž se Bismarckovi ne-

smírně povážlivým jevil a který Vilém sám stručně charakterisoval výrokem, že jest prý lépe, když »die alten Onkels«, to jest spolkoví panovníci, hned na začátku zvědí, s kým mají co činiti: »Dann pariren sie mir um so lieber, denn parirt muss werden!«

Poměr
k spolkovým
knížatům.

Při všech těchto rozporech, vedených namnoze dlouhými dopisy, zachovala sice osobní převaha velikého státníka vrch nad vzkypělostí princovou a udržela ji v nutných mezích; Bismarck pocítil tu však po prvé, jak zcela jiný úkol jej v budoucnosti čeká po boku tohoto osobivého, na všechny podněty reagujícího a sterými náladovými nápady zmítaného mladíka, než bylo řízení starého císaře, jenž míval sice také své houževnatosti, s nichž nerad slevoval, byl však v podstatě ukázněný a kancléři i věkem i zkušeností o tolik bližší. A v princovi naopak zůstal při vši úctě a obdivu hrot nechuti k nepohodlnému mentorství kancléřovu.

Taková byla situace, když 9. března 1888 po velmi krátké chorobě zemřel Vilém I., muž, k němuž se zraky německého lidu od tolika let již obracely jako k ctihodnému symbolu monarchických řádů. Syn ho tedy přece přežil, než v jakém stavu! Pokroky choroby vynutily si v únoru 1888 operaci hrtanu, jež hynoucímú znemožnila mluvení a nutila jej k tomu, aby ve styku s okolím užíval psaných lístků. Přes to přijel z jihu do Berlína, aby se ujal vlády, neboť jeho choť byla odhodlána válčiti s osudem do poslední chvíle, jen aby oddálila nastoupení nemilovaného syna a provedla jako panovnice aspoň některou ze svých myšlenek.

Smrt
Viléma I.
9. března 1888.

Za těch okolností byla věru trapnou mezihrou krátká, 99 dní trvající vláda umírajícího, jenž přijal jméno Fridricha III. a jen s krajní námahou širšímu kruhu několikrát se ukázal. Ve vnitřních věcech projevil se jeho starý sklon k liberalismu pouze několika větami v svolání k národu, několikerym vyznamenáním občanských osob a sesazením pruského ministra vnitra Puttkamera, jenž byl při předchozích volbách zvláště drsně proti svobodomyšlnému táboru vystoupil a krajní konservativism zosobňoval.

Fridrich III.

Jinak zůstalo vše při starém, Bismarck podržel rozhodující moc ve svých rukou a dokázal dokonce, že císařovna nedosáhla ani splnění hlavní své touhy posledních let, sňatku dceřina s Alexandrem Battenberským a jeho okázalého vyznamenání. Bismarck byl při tom ovšem nucen pohroziti vážně demisí, měl však za sebou nejen vládu pruskou a všecek dvůr, nýbrž i nástupce Viléma, který byl v hloubi duše rozhořčen

Ráz jeho
vlády.

nad tím, že churavý otec vůbec jej nepověřil vládou, a prozrazoval se zjevnou nesrdečností, jak netrpělivě čeká na jeho smrt. A stejný nedostatek taktu ukázali i jeho důstojníci důvěrníci, když Fridrich III. 15. června konečně dotrpěl, vůči zdrčené císařské vdově vtíravou péčí o to, aby v jejich rukou snad nezůstala některá písemnost nástupci nepohodlná, takže okolnosti, za nichž Vilém II. vstupoval na trůn, byly věru nechutné a bez přirozené důstojnosti, kterou majestát smrti i u prostých lidí chvíle takové přiodívá.

* * *

Německá říše i Prusko měly nového panovníka a již současníkům bylo zjevno, že tato změna na trůně jest neobyčejného dosahu. Přes trapnou epizodu Fridricha III. podával kmet více než devadesátiletý obklopený veterány dávných bojů žezlo devěťadvacetiletému vnukovi. Generaci, jež vyrostla ještě v ovzduší předbřeznovém, vystřídala tak mládež, která dospívala již v nové říši pod tíhou velikého zjevu Bismarckova, a jakoby v propadlišti zmizelo při tom pokolení zralých mužů, v nichž rozběh k ústavním řádům a touha po svobodě národní byla nejsilnější vzpomínkou z mládí. Německý liberalismus měl od počátku nešťastnou hvězdu nad sebou. Nebyl nikdy dostatečně silen, neboť měšťanský živel začal se tu teprve pozdě vyvíjet k vyšším politickým zájmům, a šlechta pruská, namnoze příliš chudá, než aby podle vzoru anglického selfgovernmentu žila pro stát, navykla si naopak žít ze státu a zvýšila tak neobyčejně autoritářství byrokracie a důstojnictva, naplňujíc v přílišném počtu jejich šiky. Jenom proto mohl se Bismarck odvážit toho, aby v nové říši podíl občanské součinnosti při vládě zcela skoupě vyměřil, a lze pochybovati, bylo-li by se i dlouhé vládě Fridricha III. podařilo, věc tu podstatně změnit. Neboť německá buržoasie i střední vrstvy občanské byly příliš navyklé s pouhou kritikou se spokojovati a v politickém životě tiskla je ke stěně nejen mocná pěst vládě zvyklých vrstev šlechticko-byrokratických, nýbrž i rychle rostoucí balvan čtvrtého stavu, socialistickými hesly pevně stmeleny.

Mezi těmito dvěma tlaky nezbývalo ani vůbec již mnoho místa k náležitému rozpětí, ale přes to bylo jistě osudné, že neočekávanou smrtí

císaře, k němuž se především naděje vzdělaných vrstev měšťanských obracely, německý liberalismus přišel pod hrubý podpatek mladého pokolení, vychovaného jen v kultu síly k nacionalismu, který hleděl na vše lidské ideály a sklony včerejška jako na překonanou veteš.

Pokolení to vyrostlo v opojení Hradce Králové a Sedanu, v ovzduší, v němž lesk zbraní současníky oslnil tím snáze, ježto bojovné úderky ty netrvaly tak dlouho, aby tíha bledých válečných i na vítěze byla těžce dolehla. A podobné ovzduší přinášela i nebývalá vítězství technická a hospodářská, která bylo u porovnání s úspěchy dob předchozích tak snadno přeceniti. Jaký div, že mládež ta se chopila poháru moci s neobyčejně sebevědomou rukou. Jejím význačným zástupcem byl Vilém II., zůstávaje při tom ovšem osobností rysů tak zvláštních, jaké se mohou jen v skleníkovém ovzduší trůnu vyvinouti.

V některém ohledu připomínal svého prastrýce Fridricha Viléma IV. Jako on měl nejen zjevnou potřebu, nýbrž také význačnou schopnost vystupovati jako řečník zvučného slova i působivého gesta, ale ovšem druhdy bez náležitého vkusu a ostražitosti hledě k obsahu řeči, i když šlo o věci nejzávažnější; neboť svět a panovnické povolání mu byly především scénou, na níž se snažil před zraky všech zářiti a buditi obdiv s význačně hereckou ješitností. A podobně jako Fridrich Vilém IV. dovedl, když o to stál, i živostí hovoru a ohňostrojem vtípu okouzlit své návštěvníky vynikající měrou. Podobnost obou panovníků zvyšovalo ostatně i to, že také Vilémovu duši naplňovalo přesvědčení o božském a nikoliv lidském původu moci panovnické. Přesvědčení to nabývalo ovšem neobyčejně bizzarních rysů utkvělou představou, že bůh má pro rod hohenzollerský jaksi zvláště vlídnou tvář a vyvolil jej za svůj oblíbený nástroj k blahu německého národa i k nápravě všeho lidstva. Proto obracel se Vilém II. k Hospodinu s vědomím jakéhosi výjimečně důvěrného vztahu vzájemného a mísíval také nejednou zbožné vzdechy a okázalá osvědčení svého domnělého křesťanství do veřejných i soukromých projevů s exaltovaností, jež sice neměla přidechu tak chorobného, jako u Fridricha Viléma IV., jevila se však tím nevhodnější. Základem jejím byly z části také dozvuky starého luterského summepiscopatu, které císaře vedly k tomu, že vůči svému okolí nejednou vystupoval jako církevní kazatel, tedy v postoji, který měl snad smysl v době, kdy v drobném státečku braniborském trval patriarchální poměr mezi knížetem a jeho

Vilém II.

Jeho romantism.

Poměr k bohu.

dvorskou čeledí, u hlavy veliké říše, ohromným byrokratickým strojem spravované, a u velitele ozbrojených milionů byl prostě směšným a málo vkusným anachronismem.

Vilém II. stejně jako Fridrich Vilém IV. hleděl ovšem na stát pruský i na říši německou opravdu jako na patrimonium božskou prozřetelností mu svěřené a za něž se domníval býti zodpověden bohu, nikoliv zástupcům národa, nenávidě z hloubi duše novodobých řádů ústavních, i když se z opatrnosti vystříhal jejich výslovného porušování.

V tom ovšem bylo tedy mnoho dozvuků předbřeznového romantismu, ale romantismu, který měl v sobě zároveň tolik nedůslednosti a skřípavých pazvuků.

Chyběl mu především ethický zášleh vlídné lidskosti a ušlechtilá vnitřní jednotnost citová, která Fridricha Viléma IV. činila nepřitelem strohé říznosti a kasárnického tónu pruského vojenství a byrokracie. Vilém II. naopak miloval od mládí velice říznost tu a viděl v ní vrchol pravého mužství; vojenská paráda mu byla nejmilejší draperií pro velikolepé vystupování panovnického majestátu a rovněž mu nebyl nikterak cizím ani ryze moderní život, pokud poskytoval technické vymoženosti. Naopak. Rytířské brnění jeho romantismu bylo z nejlepší Kruppovy ocele, každý vynález, jenž zvětšoval vládu člověka nad živou i neživou hmotou, budil jeho živou pozornost, podporou vědy, pokud směřovala k těmto cílům, cítil se ryze moderním člověkem, který smí pohrdat minulostí a má povinnost, odvracet výchovu budoucích pokolení od nepraktických zaostalostí humanistického školství k praktičtější přípravě. Odpor ke vši starosvětskosti a jejím skromným nárokům, které vyznačovaly ještě dvůr Viléma I., jevil se u Viléma II. zároveň v touze po plném vyžití se v rámci novodobého přepychu a ve snaze, užítí do krajnosti moderních komunikací k těkavému rozletu po rozličných zemích.

Tato zjevná rozpoltěnost základních duševních sklonů odnímalá tedy zjevu i bytosti Viléma II. všechnu slohovou ucelenost a prozrazovala nehlubokou podstatu muže, který nedovede býti trpělivým rozsévatelem, nýbrž jen dychtivě sahá po zralém plodu nebo zdobném květu, vyrostlém na štěpu jiným zasazeném, a jemuž jest cennějším zdání než ryzí skutečnost. Císař omračoval své okolí i souvěký svět všestranností svých zájmů i schopností. Dovedl se stejnou vervou mluvit o nejnovějším vynálezu jako o nových výkopech v orientu, pečovat hračkářsky o drob-

nosti vojenského stejnokroje i o řešení základních otázek společenských a správních, skládati básně, malovati obrazy, řídit operní představení i veliké manévry vojenské; dovedl cítiti se naprostým feudálem při pitkách své braniborské šlechty, v níž viděl pravý výkvět lidstva a jeho vyšší kastu, hovořil však v zápětí v jachtovém úboru jako moderní obchodník s americkými milionáři, hanseatskými kupci a židovskými bankéři, spojoval hrdě císařský postoj s nasládlou sentimentalitou a agilitou kupeckého příručího, rozjímal zbožně o niternosti křesťanského cítení a sestrojoval při tom život svůj s dryáčnický vtíravou okázalostí a žurnalistickou reklamou.

Všechny tyto kaleidoskopicky se střídající projevy císařova »elektricko-žurnalistického romantismu a caesaropapismu« — tak věc označil jeden jeho důvěrník — byly dvorským okolím vyhlášovány za překypující projevy bohaté geniality osobní; pravou základnou jejich byl však dilettantism, který, hledaje především okamžitý potlesk a opíjeje se jím, opravdu nebyl schopen vážného soustředění a proto často přezíral ryzí práci odbornou, maje za to, že záblesky svých náladových rozběhů dává všední robotě podřízených kruhů cenné podněty k dalšímu dílu a může proto hleděti i na nejvýznamnější muže jako pouhé »Handlanger« dynastického majestátu.

Základní sklony k tomuto podivnému pochopování panovnického řemesla stejně jako přemíra sobectví někdy dětinsky, někdy však i zcela cynicky zbarveného, tkvěly zajisté v osobnosti Viléma II. od počátku, a varovný hlas jeho otce to dosvědčoval. Působila na ně však jistě i okolnost, že princ dospěl po příliš krátké době zkušební a bez opravdové přípravy k tomu, nač jeho otec po desetiletí marně byl čekal. A úžasný byzantinism prostředí, v němž mladý panovník byl postaven, přispěl rovněž nemálo k tomu, že mohl své přirozené nálady vystupňovati až ke karikatuře silné prerogativy vladařské, o niž chtěl míti Bismarck novou říši německou trvale opřenu. Neboť byzantinism ten se neobmezoval na dvorské kruhy. Zachvacoval druhdy takřka všecek národ německý, že se předháněl v servilním obdivu všestrannosti císařovy, a zvláště okázale vedly si v tom i kruhy zámožné buržoasie, které jinde byly především nositeli občanského sebevědomí vůči přežitkům absolutistického a feudálního nazírání na stát. V Německu kruhy ty, jsouce odlišeny od rozhodujícího vlivu politického příliš rozvinutým kastovním militarismem

Kasárenské nálady.

Touha po modernosti.

Hon za všestranností.

Dilettantism.

Německý byzantinism.

a byrokracií a odkázány na oblast hospodářských úspěchů, zachycovaly s tak dychtivou rukou a nevkušem shodným s povýšeneckým svérázem novodobého Berlína aspoň skoupé odlesky panovnické přízně v titulech a řádech, že opravdu nebylo nesnadno přezíratí je s výše trůnu, opřeného o názor, jenž vrcholil v oblíbeném výroku císařově, »nur einer ist Herr im Lande«.

A nečinila tak jen bohatá buržoasie; také z mužů vědy mnozí zapalovali o překot svíce před dvorským absolutismem, jen zcela nedostatečně zakrytým zachováváním ústavních formalit a provázeným občasnou kritikou opozičních stran. Učenci, jako Gustav Schmoller a jiní, dokazovali spoustou dokladů, proč národ německý nesmí a nemůže žítí pod vládou parlamentní, nýbrž v režimu dynastické autority, a věřili snad také sami svým důkazům, usnadňující tak Vilémovi II. zjevné přeceňování úkolu panovnického, jež se zvláště význačně jevílo v jeho optimistické sebe-důvěře, že jest bohem povolán k tomu, aby vedl národ německý »neuen, herrlichen Tagen entgegen«. Neboť slovy těmi a výroky jako »zu Grossen sind wir noch bestimmt« vyjadřoval císař znova a znova pevnou víru, že pod jeho geniální a říznou vládou Německo čekají dny ještě mnohem větších úspěchů a slávy, než jaké přinesla podivuhodná doba Bismarckova, a ruku v ruce s tím šla i zřejmá nechuf proti všem, kdož by o tom chtěli pochybovati a budoucnost v jiném světle zřeli. To byli »Schwazseher«, na něž jest třeba šlápnouti okovanou botou jako na škodnou plevel, byť to byly miliony vedené jiným názorem, než jest křesťanská oddanost posvěcené osobě panovníkově, která jediné činí pravého Němce dobrým vojákem a občanem.

Vilém II. věřil takto pevně, že řídí skutečně osudy své říše, ač v pravdě jeho těkavý způsob života a vrozená náladovost mu dovolovaly nejvýše, aby do nich nepravidelnými a episodickými nárazy zasahal, jsa při tom často nástrojem svého okolí dvorského a jeho kotterii i ve chvílích, kdy byl přesvědčen o tom, že osudu ukládá svou vůli podle pyšného dikta, jež zapsal do pamětní knihy v Mnichově »regis voluntas superrema lex«. »Seine Majestät muss als das Kind oder der Narr behandelt werden, der er ist« pravil kdysi důležitý inspirátor zahraniční politiky Viléma II., tajný rada Holstein, císařovu nejlepšímu důvěrníkovi, knížeti Filipovi z Eulenburgu, a kníže označoval rovněž císaře nejednou za pláného mluvku a dětinu. To byl rub stkvělého peníze, o němž ovšem císař

neměl tušení a který, ač sotva zcela spravedlivý; přece měl jistě mnohem více pravdy, než byzantinský obdiv a úcta, která tváří v tvář mladého panovníka všude vítala.

Veškeré tyto stránky bytosti Viléma II. staly se širším kruhům zřejmy teprve postupně v průběhu jeho vlády, ač ovšem satyra a jízlivá srovnání s postavami anekdotické historie, jako je přinášela Quiddeova brožura o Caligulovi, příliš dlouho na sebe nedaly čekati. Hned při nastoupení vítala císaře však neobyčejná pozornost zejména těch, jimž se bylo Německa báti a jimž bylo samozřejmo, že v rukou mladého panovníka ohromná moc se může státi snadno nebezpečnější než v rukou vetchého kmeta. Rakouský korunní princ Rudolf, jehož tragický osud se měl v brzku potom dovršiti, napsal o tom v důvěrném listu 24. srpna 1888 výslovně: »Wilhelm II. macht sich; er dürfte bald eine grosse Konfusion im alten Europa anrichten. Er ist ganz der Mann dazu, energisch und eigensinnig, sich selbst für das grösste Genie haltend, was will man mehr«; a generál Galliffet, spatřiv fotografii Vilémovu s buršikosně vypiatým postojem a hrozivě vztýčeným knírem, pravil dokonce, že již pouhý obraz ten jest vypovězením války, a dojem ten zůstal ve francouzském ovzduší trvale spiat s představou císaře, s ošklivostí a nedůvěrou jako »le Kaiser« nebo prostě »Lui« označovaného. Byl v tom z části ovšem omyl. Muž, jehož Bismarck charakterisoval slovy, že žádá míti každého dne jmeniny, a o němž jiní poznamenali, že chce býti na každé svatbě ženichem, na každém křtu nemluvnětem, byl mnohem více samolibý herec a aranžér gardových slavností a posádkových alarmů než pudový, démonický prolévač krve a drsný bojovník; ale, kdož jej znali, tušili aspoň, že se duševně vratkému dítěti dostalo do ruky břitvy a že i neprozřetelná slova jeho mohou působiti vážné škody v choulostivém prostředí mezinárodního bytí.

Ukázaly to ostatně hned první projevy Viléma II., které v Evropě nepůsobily uklidňujícím způsobem. Obracely se k armádě a loďstvu a po vytčení těsného spojení dynastie hohenzollerské s nimi obsahovaly slova věru povážlivá: »So gehören wir zusammen — Ich und die Armee — so sind wir für einander geboren und so wollen wir unauf löslich fest zusammenhalten, möge nach Gottes Willen Friede oder Sturm sein.« Teprve tři dny potom obrátil se Vilém II. také k ostatnímu občanstvu s ohlášením svého nastoupení, a znepokojující dojem věci té nedovedlo

Optimism
Viléma II.

Cizi úsudky.

Dvorské vlivy.

Militaristické
projevy.

zažehnati ani ujištění trůní řeči z 25. června, že láska k vojsku nesvede císaře nikdy k tomu, aby podceňoval dobrodiní míru, ježto prý Německo nepotřebuje nových vavřínů ani nových výbojů.

Ukvapenost náladového slova, jež má zapotřebí dodatečných zmírnění, stála tak u samé kolébky nové vlády a přihlásila se v zápětí znova, když v srpnu, odhaluje pomník prince Fridricha Karla ve Frankfurtě nad Odrou, Vilém II. vykřikl do světa nesmyslnou frází, že raději dá zahynouti všem svým osmnácti armádním sborům a dvaadvaceti miliónům poddaným, než by postoupil píď půdy, vybojované dědem. Veřejnost, poslouchající tyto vpravdě dětinské nadsázky, netušila ovšem, že jsou odpovědí na důvěrnou poznámku strýce císařova, prince waleského, prohozenou při pohřbu Fridricha III., nebylo-li by přece možno překlenuiti propast mezi Německem a Francií částečnou revisí otázky alsasko-lotrinské, kterážto poznámka vzbudila u Viléma II. tím větší nevoli, ježto anglického bratra své nenáviděné matky rovněž nenáviděl s odporem takřka pudovým ješitného nadšence a romantika proti střízlivému a poněkud sarkastickému znalci životních skutečností, jakým byl od mládí pozdější Eduard VII.

Sklon
k cestování.

Značnou pozornost souvěkého světa vzbudila také hned v prvních letech jeho vlády neobyčejná pohyblivost Viléma II., jeho časté cesty po evropských dvorech, které do vzájemného styku panovníků přiváděly nový živel a měly ovšem i na řádné vykonávání vládních povinností císařových nevalně příznivý vliv. Vyplývaly z části z vrozeného neklidu a touhy po cestovních požitcích, z části však také z absolutistického přesvědčení, že hodinka vzájemného rozhovoru korunovaných hlav jakožto členů veliké, mezinárodní rodiny posvěcených Páně, jest cennější a účinnější než sto depeší diplomatických odborníků.

Tyto návštěvy, význačné nejen proto, že se začaly hned po nastoupení císařově, nýbrž také tím, že byly záhy rozšířeny i na podružnější dvory, byly zahájeny v červenci 1888 jízdou do Petrohradu, Štokholmu a Kodaně; na podzim téhož roku následovaly Vídeň a Řím, roku 1889 pak Anglie, Řecko a Cařihrad a záhy vznikl tak posměšný vtip, že prý, jakmile zemřel »der greise Kaiser« a po něm krátce i »der weise Kaiser«, vlády se ujal »der Reisekaiser«.

Poměr
k Bismarckovi.

V tomto napětí, které způsobovalo vědomí, že do složitých rovnic evropské politiky mladým císařem vstoupil nový, záhadný člen, poutala

k sobě obecnou pozornost zvláště otázka, zůstane-li také vedle něho starý kancléř v čele říše s mocí, jež by zaručovala náležitou souvislost nové vlády s předchozím vývojem a dodávala jí tím jakési setrvačnosti. Širším kruhům byly naprosto neznámy přehánky, jež v poměru Bismarckově k princovi Vilémovi přinesl sklonek roku 1887; viděly jen, že princ za života svého otce šel veskrze s kancléřem a dával věci té nepokrytě výraz, když na příklad v dubnu 1888 v proslovu nevalně šetrném srovnával Německo s vojenskou setninou, jež ztratila velitele a jejíž druhý nejvyšší důstojník jest těžce zraněn, která má však v Bismarckovi přaporečníka schopného vésti ji k dalším vítězstvím. A také po nastoupení na trůn netajil se Vilém II. nikterak tím, že prosil kancléře, aby zůstal na svém místě tak dlouho, jak mu zdraví dovolí; zahrnoval jej znova a znova okázalými projevy přízně a pevnost postavení Bismarckova dosvědčovala také okolnost, že mu mladý císař bez zření k závazkům synovské piety dovolil neobyčejně příkré vystoupení proti památce Fridricha III. a jeho choti.

V září 1888 vyšly totiž v »Deutsche Rundschau« výtahy z denníku Fridrichova z let 1870—1871, které se jevily Bismarckovi nepohodlné a povážlivé. Zahájil tedy proti jejich vydavateli, Jindřichu Geffkenovi, někdejšímu diplomatu a pak profesoru státních věd ve Štrasburce, důvěrníku zesnulého, stíhání trestní, spojené tak drsným znepokojováním i jiných přátel někdejšího korunního prince, že věc měla nepochybný rys msty na nebožtíkovi i jeho žijící vdově; neboť Bismarck neváhal je obviňovati takřka z vlastizrady, aby tím jen zranil zároveň i své svobodomyšlné odpůrce, bez veškeré noblesy k protivníkům skutečně poraženým. A Vilém II. schvaloval zřejmě postup ten, ač nebyl jistě na prospěch ani monarchickým zájmům, ani jeho vlastní vážnosti v očích jemnějších posuzovatelů věci.

Proces
Geffkenův.

Vskutku zůstával tak Bismarck zatím rozhodujícím mužem ve vnitřních poměrech německých a mohl také na venek pokračovati v politice dosavadní, opřené jednak o trojspolek a jeho tajnou anglickou zálohu, jednak o zajišťovací pakt s Ruskem a snahu, zachovati i cářskou moc v dosahu německého vlivu a odtisknouti ji od možné dohody s Francií. Na Rusku záleželo kancléři zvláště jako na nejhroženější položce složitých výpočtů. Proto přiměl Viléma II., aby se s první návštěvou obrátil

Návštěva
v Rusku.

do Petrohradu, a odmítl dosti bryskně námitky královny Viktorie, když jako babička ve věci té prvenství si vymáhala.

Návštěva v Petrohradě ukázala ovšem opět jen, že někdejší důvěrylosti obou dynastií již nelze dosáhnouti, zvláště ježto toporně usedlá bytost Alexandra III. opravdu byla pevným protikladem neklidných rozletů konverzačních Viléma II., který svým příliš zjevným úsilím o to, aby cáře osobně okouzlit a získal, dosahoval pravého opaku, ač Bismarck jej byl na to upozornil, že cář »der für offenes freundschaftliches Entgegenkommen sehr empfänglich ist, für jede Art politischer Berechnung aber empfindlich und gegen unprovoziertes Entgegenkommen sogar misstrauisch zu sein pfl egt.«

Těsnějšího sblížení mezi Berlínem a Petrohradem změna na německém trůně tedy nepřinesla a důležité bylo, že v nejbližší době potom snahy kruhů, které naopak osnovaly sblížení cářské moci s Francií, přes veškeru zatvrzelou nechuť Alexandra III. k demokratické republice aspoň jakéhosi úspěchu dosáhly. Ovšem nikoliv ještě na hlavní, přímé koleji politické, nýbrž okruhem přes hospodářské vztahy. Odmítavé chování peněžnického světa berlínského k ruským papírům, jež trvalo od podzimu roku 1887, nutilo finanční správu cářskou, aby hledala jinde náhradu, ježto opravdu potřebovala velikých půjček k investicím i jiným účelům, jichž jsme se dotkli na sklonku předchozí kapitoly. Obrátila se tedy na pařížskou bursu, s níž dotud Rusko bylo jen v méně těsném spojení. Prostřednictvím skupiny, kterou vedl pařížský bankéř, dánský rodák Hoskier, došlo pak opravdu na sklonku roku 1888 k umístění 500 milionů franků nových ruských 4% rent státních při kursu 86 na francouzském trhu, a ježto půjčka ta byla příznivě přijata a přeepsána, následovaly za ní roku následujícího hned dvě další o 700 a 1200 millionech franků.

To bylo ovšem neobyčejně význačné nové hospodářské pouto mezi Paříží a Petrohradem a ještě významnější bylo současné jednání o to, mohli by francouzský průmysl v nejbližší době ruské armádě dodatí půl milionu opakovaček nejnovější soustavy. Neboť jednání to sblížilo ruské vojenské kruhy v čele s velkým knížetem Vladimírem s francouzskou správou vojenskou, a zprávy o tom pronikající do diplomatického světa působily tu stejně hlubokým dojmem, jako pozoruhodný přípitek, pronesený cářem 30. května 1889 při sňatku velikého knížete Petra Niko-

lajeviče s dcerou knížete černohorského a vynášejíci knížete toho jako »jediného upřímného a věrného přítele Ruska«. Neboť přípitek ten byl obecně pochopen jako hrot namířený zejména do Berlína, do tábora někdejších hohenzollerských přátel ruské dynastie.

Bismarck byl tedy nucen bráti veškeré tyto příznaky v úvahu a byť proto nemínil nikterak přetrhávati drát spojující Berlín s Petrohradem, snažil se účinek věci ihned aspoň poněkud vyrovnati těsnějším spojením s Anglií, než je poskytovala nepřímá cesta přes »výhodní trojspolek«. Poměr Německa k říši britské byl tehdy, jak v jiné souvislosti ještě ukážeme, v zámořských otázkách nepochybně příznivý a německý kancléř mohl v říšském sněmu 26. ledna 1889 označiti Anglii dokonce jako »einen alten traditionellen Bundesgenossen, mit dem wir keine streitigen Interessen haben«. Za to hleděla Anglie stále ještě s obavou na zjevné posouvání těžiška ruských zájmů do Asie, a ani její poměr k Francii se nikterak nelepšil. Neboť zejména veškeré úsilí o konečné řešení svízelné egyptské otázky míjelo se úspěchem.

Anglie předložila marně v polovici roku 1887 prostředkem mimořádného diplomatického jednatele Drummonda-Wolffa, který byl před tím spolu s tureckým zmocněncem provedl podrobné vyšetřování o poměrech egyptských, sultánovi návrh konvence, kterou se zavazovala, ovšem s podezřelými výhradami, vojsko své z Egypta do tří let odvolati, jen aby upravila právní základnu svého působení v zemi faraonů. Dosáhla však po obtížném jednání jen toho, že o neutralisaci průplavu suezského byla 24. října 1888 podepsána zvláštní mezinárodní dohoda; k nabízené konvenci o Egyptu sultán si netroufal přistoupiti pro trvalý odpor Francie, která byla ve věci té nadto i Ruskem důrazně podporována. Proto myšlenka možného spojení těchto dvou velmocí znepokojovala v Londýně vládnoucí kruhy stejně jako v Berlíně, ale ovšem poněkud jiným způsobem.

Britům šlo více o námořní síly a výsledkem úvah těch byla veliká předloha, žádající 21 milionů liber na nové lodi válečné, kterou 7. března 1889 ministr námořnictví lord George Hamilton v sněmovně podal a odůvodnil ji po prvé zásadou »standart of two powers«, požadavkem odtud na dlouho dobu platným, aby anglické loďstvo převyšovalo silou svou aspoň spojená loďstva dvou nejsilnějších jiných mocí námořních, kterými tehdy opravdu ještě byly Francie a Rusko.

Dojem
Alexandra III.

Bismarck
a Anglie.

Rusko a pařížská bursu.

Egyptská
otázka.

Vojenské
objednávky.

Námořní
zbrojení.

Návrh spolku
německo-
anglického
(leden 1889).

Skutečnosti ty a zprávy o tom, jak při jednáních o věcech osadních vlivní politikové londýnští vůči Německu jevíli zjevnou ochotu a že vůdce liberálních unionistů Chamberlain dokonce prohlašoval »Sine Germania nulla salus«, vedly Bismarcka k tomu, že podobně jako před desíti lety Beaconsfieldovi, dal v lednu 1889 lordovi Salisburymu německým vyslancem předložit návrh na obrannou smlouvu spojeneckou proti Francii obrácenou; a přihlížeje k anglickým poměrům nevyklučoval ani, že by to mohla býti smlouva veřejná, parlamenty schválená. Než i tento kráté náběh selhal. Salisbury ho sice neodmítal zásadně, dovolával se však toho, jak velmi jest britské vládě dbáti citlivé »aura popularis«, která by sotva přijala vlídné závazky sloučené se spojenectvím německým; a byl patrně dobře vědom i toho, že se přes dočasnou souhru vlád mezi německým a anglickým prostředím v důsledku rozličného názírání na stát a také vznikající hospodářskou soutěži otvírá se skutečná propast.

Zdrženlivost
Anglie.

Výsledek byl, že projekt zůstal jaksi na stole ležeti s odkazem na možné lepší předpoklady v budoucnosti, a Bismarckovi nezbývalo, než aby dále vedl složitou hru, v níž zachování dobré vůle s Ruskem zůstávalo význačnou položkou. Při tom bylo se mu však mnohem více než v letech minulých obíratí i s otázkou, bude-li vždy možno bezpečiti se na náležitou zdrženlivost a výstižné pochopení věci se strany vlastního panovníka, což bylo nutným předpokladem zdaru v choulostivých diplomatických šarvátkách. Neboť již tehdy se ohlašovala v ledačems útočná náladovost mladého císaře, jenž nejevil druhdy žádoucí trpělivosti a přeceňoval zejména váhu svého osobního zakročení, nemaje při tom namnoze ani zcela jasných cílů ani náležitého měřítka pro účinek svých impulsivních kroků.

Císařovy
improvisace.

Tak dosáhl na příklad u Františka Josefa I. přímo opaku, když chtěl při své návštěvě ve Vídni otřásti postavením hraběte Taaffe, jemuž vyčetl slovanské směrnice a zejména i nebezpečné podporování českých žádostivostí, tím, že jej okázale pominul při rozdávání řádů. A podobně mylil se Vilém II. domněním, že při návštěvě v Anglii, kam zavítal v srpnu 1889 do Osborne k lodní přehlídce, aby přijal jmenování čestným admirálem a jmenoval naopak svou staříčkou babičku plukovníkem prvního pluku gardových dragounů, podmanil srdce všech Angličanů, když pronášel málo vhodné přípitky o Waterloo a Malplaquetu i o spo-

jenectví, jež prý nepotřebuje psaných papírových smluv, ježto jest psáno v srdcích. V zápětí však vyjadřoval se o Anglii s nechutí jako o vlasti demokracie parlamentní, a podobně bylo i s Ruskem. Jednou vytýkal Bismarckovi, že jest přílišným rusofilem a hájil proti němu hlediska, aby konvertované renty ruské nebyly připouštěny na berlínský trh; když mu však Alexander III. v Berlíně na podzim 1889 návštěvu splatil, udusil jej takřka tím, co Bismarck sarkasticky nazýval »aggressive Liebenwürdigkeit«, a ohlásil se mu bez pozvání hned na příští rok se svou návštěvou k ruským manévřům, aby v zápětí potom se vydal na cestu do Řecka a Cařihradu, která nutně vzbuzovala nedůvěru Alexandra III.

Neboť ruská diplomacie, které již činnost vojenských instruktorů pruských v Turecku nebyla valně vítána, nemohla ovšem bez podezření pozorovati rostoucí zájem německého světa na věcech tureckých, jevíci se nejen v zřizování nových pravidelných parnikových spojení hamburských s levantskými přístavy, nýbrž zejména v koncesi, kterou v říjnu 1888 »Deutsche Bank« získala pro stavbu anatolské dráhy z Haidar-Paša do Angory, sprostředkovavši první německou půjčku Turecku. Proto zrazoval Bismarck z ohledu na Rusko, ovšem marně, císaře od okázalé návštěvy sultánovi, která ostatně i se zřetelem k zjevně protikřesťanským sklonům Abdula Hamida vzbuzovala obecné podivení, a zasvěceným stávalo se již tehdy na sklonku roku 1889 zřejmo, že na poli zahraniční politiky nebude snadná trvalá součinnost císaře a jeho prvního rádce, zvláště ježto rozliční dvorští protivníci Bismarckových hledisek na poli tom mohli vydatně užívatí častých a dlouhých období, v nichž osobní styk kancléřův s panovníkem byl Vilémovou pohyblivostí znemožňován. Než mnohem vážnější rozpory ohlásily se v politice vnitřní a to zejména v rozličném pochopování souvěké otázky sociální.

Německo
a Turecko.

* *
*

Dělnická otázka poutala k sobě v celé Evropě v průběhu osmdesátých let zájem stále rostoucí. V ovzduší zřejmé deprese průmyslového podnikání, jež se ze sedmdesátých let provlékla hluboko do následujícího desetiletí, vyvíjela se mobilisace čtvrtého stavu k boji s kapitálem i dosavadními řády společenskými způsobem velmi rozmanitým a složitým,

Dělnická
otázka.

který měl v každém státě evropském svérázně odchylný průběh. Téměř všude působily sice podobné složky, ale ve velmi rozličné síle a účinnosti, jdouce brzy souběžně vedle sebe, brzy střetající se v zápasech, které nebyly proto méně prudké, že se dály namnoze v příšeřelém rámci zakázaných, tajných nebo veřejnou mocí aspoň s nevlídným zrakem střežených skupin a skupinek a pokoutní kolportáží jejich nevhledných brožur a listů.

Roziřštěnost hnutí. Mlhavý chiliasm komunistických hesel a víra v kouzelnou moc ohnivě lázně revoluční stýká se tu se zcela střízlivými cíly odborářství takřka cechovního; dědictví mazziniovského pučismu s jeho tajnými sekceci i Bakuninovo evangelium destrukce, proměňující se znenáhla v určitěji vyhraněný anarchism Kropotkinův, zápasí s evolučním kredem Karla Marxe, roku 1883 v Londýně zemřelého, se staršími kooperativními hledisky mutualistů a proudhonistů a jinými umírněnými odstíny; snaha po získání vlivu na stát v rámci radikálně demokratických stran nalézá svůj protiklad v úplném se odvracení od politické akce a obmezování na oblast hospodářských otázek anebo ve snaze o vytvoření čistě socialistických dělnických zastupitelstev politických. Křížením se rozličných hledisek rázu kolektivistického i individuálního vzniká nejednou pestrá spleť frakcí, hnutí podivně tříštících, jako bylo na příklad ve Francii, kde navzájem závodí a v rozličných částech země rozličné moci docházejí guesdisti, allemanisti, broussisti, blanquisti a vedle nich ovšem se rozvíjejí souběžné útvary čistě odborářského rázu, nebo v Anglii, kde vedle starších trade unions, většinou vzniklých z kvalifikovaných skupin dělnických, sklonek osmdesátých let přináší podstatně odlišné nové a mnohem výbojnější odborové spolky dělnictva nižších kategorií a kde zároveň v marxistické federaci, založené H. M. Hyndmanem, ve Společnosti Fabiovců, v epigonech Kingsleyova křesťanského ethicismu, v dozvucích owenovských myšlenek, ve »Fellowship of New Life«, v agitaci pro znárodnění půdy i v družinách mužů, jako byli William Morris a Keir Hardie dělnické propagační hnutí se štěpí do velmi jemných odstínů. A podobně bylo i v jiných západních státech.

Než právě tato kypící úroda směrů a hledisek ukazovala, jak živelný proud dějinný se tu dral z podzemí dosavadní společnosti do činného života veřejného, vynášeje na povrch spolu s rmutnými vodami demagogie nebo dávno obnošených illusí o podstatě člověka a jeho silách ryzí

schopnosti, obětovati se ideji a bojovati i za nejsvízelnějších poměrů pro lepší zítřky lidstva.

Širší veřejnost zvěděla ovšem poměrně málo o vlastním rázu těchto zápasů. Viděla jen, jak do velikého balvanu průmyslového dělnictva s rozličných stran a namnoze jaksi pod zemí se ženou s rostoucím úsilím štolý, jímž byla ochotna přikládati nejprve šmahem ostře revoluční ráz a snahu, balvan ten drtivě svalit na souvěkou společnost měšťanskou a její kulturu. Zachvívala se zejména, když účinky práce té se jevily v demonstračních schůzích a drobném boji dělnických nadšenců s policií, ve stávkách rozsahu mnohem většího, než jaký znala doba minulá, a stále častěji se opakujících, nebo dokonce v anarchistických atentátech, přenášejících jaksi příšeru ruského nihilismu nebo irského fenijství do jiných států. Tu stupňovaly namnoze státní správy policejní i soudní tlak proti dělnickému hnutí, jako se stalo na příklad zvláště ostře v zemích rakouských v letech 1882—1884 proti dělnické propagandě, zbarvené tu a tam ovšem vskutku anarchistickými zášlehy, nebo současně proti skupině Kropotkinově v jurské oblasti francouzské; také Spojené státy americké prožily tehdy po vzrušujících atentátech anarchistických v Chicagu roku 1886 epizodu tuhého stíhání dělnického hnutí. Zároveň však zraje ve společnosti evropské přesvědčení, že dělnická otázka se již nepromění v pouhou dočasnou přeháňku, jako kdysi chartism, a že nestačí k jejímu řešení pouhá represe. Proto roste zájem o sociální reformy a ochranné zákonodárství zejména u pokrokových demokratických stran; církve snaží se vytvořiti socialism křesťanský proti racionalisticky-nevěreckému, mnohé státní správy, na příklad francouzská roku 1884, dospívají stále více k přesvědčení, že zejména volnému a zákonitému rozvoji odborářského hnutí jest dáti přednost před hnutím, v šero nedovolených organizací se utíkajícím, a dochází i k tomu, že mzdové boje, jako byla veliká stávka dokařů londýnských, vedená Johnem Burnsem a Tomem Mannem roku 1889, skončily se vítězně, ježto většina obyvatelstva stála svými sympatiemi při dělnících a vzdělané vrstvy dávaly jejich heslům půdu již mnohem ozvučnější než před tím.

Rok 1889 byl ostatně v hnutí dělnickém neobyčejně významný tím, že mohl býti považován za rok vzkříšení dělnické internacionály. Na schůzi zástupců několika národních skupin, konané v Paříži, tehdy oživené světovou výstavou, současně s kongresy obou hlavních větví francouzského

Veřejné mínění a socialism.

Strach před anarchismem.

Pařížský kongres roku 1889.

socialismu, dochází k přesnějšímu stanovení některých všemu hnutí společných cílů, jako byla osmihodinná doba pracovní, i k zavedení mocného prostředku propagandy a přehlídky dělnických řad svčením 1. května. Tehdy bylo zároveň zjevno, že hlavní proud hnutí si vyrývá poněkud jednotnější koryto a vytlačuje novými směrnicemi ze svých řad živly anarchistické a krajně individualistické, že na místo spikleneckých a povstaleckých hesel v něm rozhodně převahy nalézá spíše nadšená víra v rozhodující bitvu generální stávky připravené náležitě vybudovanou organizací, a že zároveň se mocně šíří i marxistická důvěra v zákonitou sílu evoluce hospodářské.

Druhá internacionála.

A důležité bylo také, že tuto druhou internacionálu již netvořil pouhý hlouček vůdců bez silných vojsk v občasných schůzích osobní zájmy věřujících nekonečnými debattami, nýbrž že to byl soubor mužů vědomých zodpovědností, kterou ukládá péče o rozsáhlý stranický stroj vzniklý v rozličných státech tuhou prací dlouhých let. Heroická doba apoštolátu a mučednictví počala ustupovati vytváření církví socialistických s pevným ritem i dogmaty a ovšem zároveň i s méně bouřlivým vystupováním zevním. Technická mechanisace, význačná vůbec pro 19. věk, vítězila i v hnutí dělnickém. Tím vším byl však také umožňován poněkud střízlivější názor nedělnické společnosti na věc, ač ovšem nikterak nezmištel instinktivní děs její před vzdorným symbolem rudého praporu, aniž hned povolil nedůvěřivý tlak policejní, a správné pochopení velikých ideových rozpětí, vedoucích od anarchistické propagandy činu až k rozsáhlé agendě odborových sekretariátů, si jen velmi zvolna cestu razilo.

Německo.

Zcela zvláště vyhranily se otázky ty v Německu. Výjimečný zákon proti socialismu, vydaný tam roku 1878, nezlomil síly dělnického hnutí, ač byl dosti tvrdě prováděn. Neboť do roka od jeho vyhlášení bylo 244 dělnických sdružení rozpuštěno, 184 časopisů a 307 jiných tisků zakázáno, mnoho agitátorů z říše vypovězeno. Do roku 1890 dosáhl pak počet těchto vypovězenců devíti set a vedle nich bylo vězněno na půl druhu tisíce socialistů. Platnost zákona byla roku 1880 prodloužena na čtyři roky a prodloužování to se opakovalo i roku 1884 a 1888. Persekuce ta způsobila ovšem organizaci strany sociálně demokratické značné škody, zejména ve městech, kde byl s pomocí výjimečného zákona zaváděn mimořádný stav. Vůdcové hnutí byli nuceni konati schůze poradní v cizině, zejména ve Švýcarsku, kde se také jejich hlavní listy vydávaly.

Persekuce.

Přes to přese všecko nebyla sociální demokracie v Německu nikterak zlomena. Celní ochranářství prospělo v letech těch podstatně rozvoji německého průmyslu, který zejména v některých oborech, na příklad v železářství, v krátké době o více než 30% vzrostl a soustředění dělnictva ve velikých městech podporoval, aniž se při tom ovšem mzdové výtěžky jeho zlepšily aspoň v tom poměru, jako přibývalo prosperity tříd vyšších. Volbami roku 1884 socialisté získali zase 24 zástupců v říšském sněmu a jen neobyčejný nátlak vládní při kartelových volbách roku 1887 stlačil počet ten na jedenáct, při čemž opravdu souhrn hlasů pro sociálně demokratické kandidáty odevzdaných tehdy vzrostl z 550 tisíc na 763 tisíc. S názvem »Berliner Volksblatt« vychází opět od roku 1884 v hlavním městě říše ústřední list strany, pozdější »Vorwärts«, a zvláště důležité byly účinky, jež mělo pronásledování na její vnitřní ráz.

Postup socialismu.

Zocelilo ji, dalo heslu třídního boje teprve náležitou přesvědčivost a srazilo hnutí dokonale pod jediný prapor marxismu. Individuálně zbarvené složky anarchistické jsou nyní ještě rozhodněji ze strany vytlačovány, theorie Marxova se stává jejím oraculem a sjednocuje ji v mnohem větší pevnost, než jakou ukazovalo dělnické hnutí jiných států; heslu »Proletáři všech zemí, spojte se!« dostává se zároveň výrazně mezinárodního pochopení a ostrého zahrocení proti pruské státní tradici, splývající s oficiálním vlastenectvím. Politická síla strany upevnila se nadto také tím, že neměla dosti účinné protiváhy v řádně seřizených odborových útvarech, které výjimečný zákon protisocialistický dusil. Proto bylo na sklonku osmdesátých let zřejmo, že Bismarck nevyhrál svého zápasu s rudou internacionálou a Marxem stejně, jako ho nevyhrál před tím s černou internacionálou a papežem, nýbrž že naopak persekucí zesílil a vnitřně upevnil i centrum i sociálně demokratický tábor.

Jeho zocelení.

Kancléř neobmezoval se ovšem ve svém boji jen na útok; vytýkáje, že jest třeba užívati vedle biče i ovsa, obíral se od počátku mnoho otázkami ochranné politiky sociální, jež měla v dělnictvu vzbuditi důvěru ke státu jakožto bohem stanovené záštitě slabých proti osudovým pohromám. Na dráhu tu tlačil jej také vliv t. zv. kathedrových socialistů, kteří nalézali hlavní ohnisko svého působení ve »Verein für Sozialpolitik«, založeném již roku 1872 pod vedením vynikajících mladších profesorů národního hospodářství, jako byl Gustav Schmoller, Lujo Brentano, Adolf Wagner. Opravdu u mužů těch nebylo ani stopy socialismu v tom smys-

Sociální reformisté.

slu, že by byli chtěli dosáhnouti zásadní změny společenského řádu přenechaného o soukromé vlastnictví. Stavěli se jen proti manchesterskému zásadnímu odtahování státu od hospodářských a sociálních úkolů a doporučovali naopak, aby stát svou ethickou základnu náležitě upevnil hojným přibráním úkolů těch a čelil revolučním nárazům spravedlivou reformou i vydatným zákonodárstvím na ochranu nižších vrstev.

Ochranné
zákonodárství
let 1881—1889.

Bismarck dal hlasům těm možnost diskuse také v pruském »Volks-wirtschaftsrathu«, zřízeném roku 1880, rozhodný krok ve směru ochranného zákonodárství učinil však roku 1881 okázalým poselstvím císařovým říšskému sněmu, v němž dovolává se mravních základů křesťanského státu rozvinul pozoruhodný program dělnického pojištění pro úraz, nemoc, invaliditu a stáří prostředkem kooperativních společenstev vytvořených pod ochranou státu a s jeho pomocí. Provéstí veliké dílo to bylo ovšem možno jen znenáhla v průběhu následujících let a za dosti prudkých zápasů stran v říšském sněmu, zejména v otázce poměru státních a soukromých příspěvků k jednotlivým druhům pojištění. Než roku 1883 vešlo opravdu v život pojištění nemocenské, rok potom pojištění úrazové a v červnu 1889 byl konečně odhlasován i zákon o rentovém zajištění pro stáří a invaliditu.

Bismarck
proti dalším
ústupkům.

Při jednání o něm, jež přivedlo kancléře 18. května 1889 naposledy na řečnickou tribunu v říšském sněmu, mohl Bismarck s chloubou hleděti na toto své dílo, jež sice třídne organisovaného dělnictva nikterak nesmířilo s pruským státem, bylo však nepochybně cenným pokrokem. Dále jíti v ochraně dělnictva ovšem nechtěl a zejména nikoliv cestou, kterou někteří sociální reformisté vřele doporučovali a pro niž se i v říšském sněmu hlásila dosti příznivá nálada.

Již roku 1885 tam přišli totiž sociálně demokratičtí zástupci s podnětem k svolání mezinárodní konference, jež by stanovila maximální dobu pracovní pro dospělé na 10, pro mladistvé dělníky na 8 hodin, obmezila ženskou, noční i sváteční práci a zakazovala vůbec námezdní užívání dětí mladších čtrnácti let. Žádali zároveň také zřízení říšského ústavu práce s místními odbočkami i rozhodčích komor pro otázky mzdové, obesílaných stejnou měrou dělníky a zaměstnavatelé. To bylo sice pro tehdejší poměry nepochybně příliš mnoho na jednou, některé kusy schvalovaly však i jiné strany, takže roku 1887 nalezl ve výboru zřejmou většinu návrh poslanců Hitze a Lohrena, který zabezpečoval nedělní klid

práce, obmezoval práci žen a dětí a doporučoval stanovení maximální doby pracovní. Bismarck stavěl se však rozhodně proti tomu, aby podněty výborem schválené zákonem byly učiněny. Dovožoval, že německý průmysl by se stal všim tím jen neschopným soutěže se státy jinými, kde není tak vyvinuté ochrany dělnické, a tvrdil, že odvrácením nejhorších důsledků životních pohrom od pracovníka stát německý učinil dosti své povinnosti, takže není třeba, aby se ještě hlouběji mísil do poměru zaměstnavatele a dělníka.

Ohled na
zájmy
průmyslu.

Jeho vrozeným junkerským sklonům protivilo se opravdu, aby vlastník závodu průmyslového nebo velkostatkář měl býti podstatně obmezován vtíravým dozorem inspekčních orgánů veřejných, a mimo to působilo na něho tehdy již také silně poznání, že sebe většími ústupky a sebe větší péčí státní nezíská již duše německého dělníka, stále výrazněji se obracející k marxistickým slibům lepšího bytí v budoucnosti zbudované na zcela jiném základě společenském, než na jakém spočíval pruský stát a říše německá. A kancléř byl odhodlán tohoto svého díla i prostředím, z něhož byl vyrostl, hájiti proti všem nepřátelům a všemi prostředky a nechtěl naprosto slyšeti o tom, že by měl před socialistickými zástupci kapitulovati podobně, jako nedávno před církví římskou. Neboť v ní viděl aspoň rovnocenného, o starou tradici opřeného nepřítel, kdežto k rudé internacionále, právě tehdy v nenáviděné Paříži na trůn dosazené, cítil jen živelný odpor a pohrdání.

Pessimistické
prognosy.

Proto byl odhodlán, za nic nenadbíhati dělnictvu novými ústupky, nýbrž setrvati při výjimečných rádech socialisty stíhajících a po případě zostřiti je ještě více. Zklamání, jež mu působil zvláště vzrůst jejich hlasů při volbách a jež ukazovalo, jak bludné byly jeho naděje spojované kdysi s obecným právem hlasovacím, vedly jej pak někdy až k zlostným výbuchům, z nichž jeho okolí soudilo, že se snad opravdu obírá úmyslem, ve spojení s ostrým postupem proti dělnickému hnutí sáhnouti na dotavadní volební řád a necouvnuti ani před částečným převrácením státním, jenž by zajišťoval budovu společenskou proti podvrtným proudům a zároveň vytvořil vládě pohodlnější poměry v říšském sněmu. Opravdu nelze říci s plnou určitostí, jak vážně Bismarck sám bral své příležitostné výklady o tom, jak mu prý nezbude, než aby z hrubých rukou německého národa vzal zpět norimberskou hračku říšské ústavy, pro ně příliš jemnou. Jisté však jest, že se se svým zásadním odporem

Úvahy o státním převratu.

proti dalším krokům na dráze sociální ochrany dělnictva střetl prudce s opáčenými sklony Viléma II.

Optimism
Viléma II.

Z části stál tu pessimism muže životem otřelého proti důvěřivému optimismu mládí. Císař zatracoval sice socialism stejně jako kancléř, byl však přesvědčen, že kouzlem vládného gesta získá dělníky a uvede je z bludné stezky, na niž je svádí zločinná agitace, zpět na dráhu poslušné oddanosti poddanské, zvláště když ukáže, že nestojí veskrze na straně zaměstnavatelů, vůči nimž měl opravdu mnohé předsudky feudálního světa, valně nepřejícího vzrostlé moci průmyslového kapitálu. Jeho náladové duši lichotilo zahrát si chvílemi na »krále chudáků« a nadto živil v něm přesvědčení, že upevní monarchii nejlépe pokrokovým jednáním v otázce ochranného zákonodárství, mužové, jako někdejší vychovatel jeho Hinzpeter, vrchní president porýnské provincie šlechtic Berlepsch, bohatý průmyslník hrabě Douglas a jiní důvěrní rádcové.

Stávka ruská
1889.

Tím vznikla u císaře nálada zcela protivná hlediskům kancléřovým a ukázalo se to již na jaře 1889 při rozsáhlé stávce hornické v ruské pánvi, kdy císař křížil jednání úřadů přijímaje sám dělnické deputace a míse se do sporu, jemuž Bismarck chtěl dát volný průběh s úmyslem, důrazným trestáním všech nezákonností socialistům dát žádoucí pamětnou.

Vilém II.
a Bismarck.

Tak hromadily se znenáhla podněty k neshodám mezi panovníkem a kancléřem, ještě důležitějším však bylo, že vzájemný poměr jejich od počátku nebyl zcela upřímný. Přes okázalé projevy oddanosti starému státníku byl Vilém II. záhy odhodlán nezůstati příliš dlouho skromně ve stínu velikánově. Již jako korunní princ vyjádřil se, že míní jen po některou dobu ponechat Bismarckovi všechny dotavadní funkce, pak že vezme sám na sebe jejich větší díl; a po nastoupení oděl úmysl ten v důvěrném kroužku dokonce o buršikosní slova: »Sechs Monate will ich den Alten noch verschnaufen lassen, dann regiere ich selbst.« Se zřením k vojenským hodnostářům pravil tehdy také, že nemá kolem sebe rád bílých hlav; že proto rychle omladí všecku vyšší generalitu, a jeho poměr k stáří byl vůbec velmi málo uctivý. Ostatně trpělo jeho sebevědomí záhy zjevně také tím, že kancléř, příliš okázale se svým dílem se stotožňující, velitelských rysů své drsné duše nikterak nezakrýval, a ježto zároveň i pro svého syna Herberta vyžadoval vynikajícího postavení, měli rozliční nášeptávači u mladého císaře snadnou úlohu s tvrzením, že prý lze vůbec pochybovati, vládnou-li v Německu dynastie Hohenzollerů či Bismarcků.

Pružných duši dvorských, které takto s potěšením vrážely klín nedůvěry mezi obě hlavy říše, bylo v okolí Viléma II. od počátku mnoho jak z tábora pietistického křídla krajních konservativců, tak z vojenského prostředí, s nímž kancléř od roku 1866 nikdy nežil v dobré shodě; a družily se k nim i osoby knížecí, na příklad velkovévoda bádenský. Bismarck činil ostatně také chybu, že pobýváje dlouhá období na venkově bez denního styku s panovníkem, dal vznikati dojmů, že zasahuje do stroje státního jen příležitostně a není tedy opravdu nenahraditelný tam, kde svěží mladá síla na trůně zasedla, spějíc vstříc nové slávě a novým rozběhům, pro něž stařecký krok kancléřův jest již poněkud váhavý.

Dvorské
intriky.

Císař viděl ideál svůj v Ludvíkovi XIV. a na jeho mysl působila mocně vzpomínka, že skutečná sláva tohoto panovníka se začala teprve se smrtí Mazarinovou. Proto tvrdili zasvěcení již v září 1889, že Vilém II. má Bismarcka po krk, a dobře informovaný cář naznačil za tehdejšího svého pobytu v Berlíně kancléři samému, že snad jeho setrvání při moci nebude již dlouhé. Bismarck byl však váhou své osobnosti tak jist, že přímo odmítl možnost nedobrovolného odchodu z úřadu. Již počátek roku 1890 přinesl však rozhodnou krizi.

V říšském sněmu narážela vládní předloha nového prodloužení zákona proti socialistům, tentokrát bez časového obmezení, na značné překážky, ježto veliká část poslanců měla za to, že věc nemá vůbec žádoucích účinků a také strany kartelu vymáhaly aspoň některá zmírnění zákona. Vilém II. radil k ústupnosti, Bismarck trval však na svém a způsobil předčasné rozpuštění sněmu, aniž měl záruku, že mu nové volby dají povolnější většinu. Císař předložil nadto v korunní radě pruské 24. ledna 1890 vlastní návrh, v němž doporučoval rozsáhlé ústupky dělnictvu v oboru ochranného zákonodárství, jež měly býti slavnostním a vřelým manifestem panovníkovým národu ohlášeny; navrhoval také svolání mezinárodní konference o otázkách těch do Berlína, jež by byla jaksi protiváhou dělnické internacionále. Bismarck čelil však názorům císařovým dosti nepokrytě a namnoze i ironicky, stupňoval svůj odpor až k nevládné pohružce demisi, a ježto ostatní ministři pruští stáli pod tlakem jeho autority, vznikal u Viléma II. dojem, že nejsou to v pravdě jeho, nýbrž kancléřovi ministři. Proto jeho přání, zbaviti se nepohodlného »majordoma«, vzrostlo rychle v palčivou touhu, kterou ovšem poněkud

Říšský sněm
(leden 1890).

Dělnické
projekty
císařovy.

ještě dusilo vědomí, že by bylo vůči veřejnému mínění německému považlivé, rozejít se ve zlém s mužem, v němž národ viděl tvůrce říše.

Bismarckův
ústup.

Bismarck ustoupil sice v následujících dnech v některém ohledu přáním císařovým, ale činil tak se zjevnou neochotou a jakousi vrtkavostí, která napětí mladého panovníka, odporu vůči svým choutkám nezvyklého, jen ještě více stupňovala. Tak vzdal se kancléř správy pruského ministerstva obchodu, do jehož oboru dělnické otázky příslušely, a nástupcem jeho v něm stal se inspirátor císařových reformních nálad, Berlepsch. Předložil i znění dvojího výnosu císařského, ohlašujícího snahu panovníkovu prostředkovati mezi prací a kapitálem a zabezpečiti zlepšení zdravotního i mravního stavu dělnických vrstev. Varoval však do poslední chvíle před skutečným vydáním těchto projevů, v nichž císař viděl okázalý počátek svého zápasu o duši dělnickou s podvratným hnutím, a ježto konečně i svůj podpis na nich odepřel, vyšly reskripty ty bez něho 4. února 1890 a způsobily ovšem, jak kancléř předvídal, hned vydatnou baissu a poplach na trhu průmyslových papírů.

Trvalé napětí.

Týden potom svolal císař zvláštní státní radu pruskou, aby s příbráním zástupců dělnických jednala o dalších krocích v tomto směru; ale v jejím prvním sezení mluvil Bismarck opět tak, že Vilém II. v tom viděl útok na své dílo, a zároveň nemálo jej podráždila i okolnost, že kancléř, ač mu byl na chvíli vzbudil naději, že uvolní napětí svou resignací na ministerské předsednictví v Prusku a obmezí se na řízení věcí zahraničních, v zápětí jinak se rozmyslil a osvědčoval vůli, veškeru rozhodující moc ve svých rukou jako dotud podržeti.

Volební porážka vlády.

Bismarcka vedlo k tomu ovšem především těžké zklamání, jež mu právě tehdy způsobily volby do říšského sněmu, 20. února vykonané. V nich utrpěl totiž kartel úplnou porážku, ježto konservativci klesli ze 121 na 93 mandátů, národní liberálové dokonce z 99 na 42, kdežto centrum se vrátilo do sněmovny s 106 hlasy, svobodomyšlná oposice s 64 a socialisté, vybojovavše 35 míst, soustředili na své kandidáty dokonce téměř půl druhu milionu hlasů, tedy dvakráte tolik co roku 1887. Ve chvíli takového přesunu sil, vládě rozhodně zcela nepřiznivého, kancléř nemínil nikterak opustiti vůdčí místo, ježto trval na tom, aby zákon proti socialismu byl prodloužen a zároveň měl s vojenskou správou smlouveno podání nové vojenské předlohy, brannou povinnost zvyšující s nákladem 130 millionů, o níž bylo rovněž lze míti za to, že narazí na značné obtíže.

Dosáhnouti obou těchto věcí zamýšlel Bismarck především rázným vystoupením proti oposici, necouvaje ani před myšlenkou, že vítězství snad vyžádá opětovného rozpuštění sněmu a rostoucího napětí při nových volbách. S heslem »No surrender« (nevzdávati se) dovozuje císaři, že s řízným generálem v čele výjimečné správy by bylo nyní třeba postavití proti vzrostlé sebedůvěře socialistů ostří zbraně a v souvislosti té vystoupila snad poněkud do popředí i jeho myšlenka, užití mimořádných okolností k částečné revisi všeobecného práva volebního, jež by čelila úspěchům opozičních stran.

Spor o postup
v říšské
politice.

Vilém II. postavil se však zcela rozhodně proti těmto plánům. Několik měsíců potom spřátelil se sice i on s představou, že by proti socialistické agitaci bylo možno sáhnouti k vojenské moci, tak, že ve známém a velmi nešťastném proslovu dával berlínským rekrutům lákavou vyhlídku, jak budou za císaře střílet na vlastní rodiče a bratry; nyní deklamoval však kancléři pohnutlivě o tom, jak hrozné by bylo, kdyby měl vládu svou potřísniti občanskou krví, a zesiloval tím své vnitřní přesvědčení, že starý muž chce jej i národ německý zavléci do nebezpečí, před nímž záchranu zajistí jen pokračováním v boji o získání německého dělníka účelnou sociální reformou.

Vzrůst napětí.

Bismarck ustoupil tedy a umínil si, že nalezne jiné východisko z těžkého postavení pokusem dohody s katolickým centrem o vytvoření nové většiny. Jeho poměr k císaři jitril se však přes to dále, neboť Bismarck nedovedl potlačiti útrpný posměšek nad utopickým nazíráním Vilémovým na možnost rychlé porážky socialismu měkkou rukou a nikterak neschvaloval ani rozhodnutí o tom, aby na 15. března do Berlína byla svolána mezinárodní konference k poradám o úpravě závazného nedělního klidu, o poměrech v dolech, o noční práci žen a dětí, státní inspekci továrny a jiných podobných otázkách, od nichž si císař sliboval veliké věci. Kancléř nemohl sice císaře od věci té odvésti, Vilém II. tvrdil však, že pod rukou proti ní intrigoval, snaže se pohnouti národní radu švýcarskou, která zároveň měla podobný plán, aby neústupně při něm trvajíc berlínskou konferenci znemožnila.

Bismarck byl nadto velmi podrážděn pozoruje, že císaře proti němu popichují nejen některé kruhy dvorské, nýbrž, že se i z jeho nejbližších spolupracovníků někteří, jako zejména jeho zástupce v pruském ministerstvu a ministři vnitra Bötticher, začínají odkláněti k nové hvězdě a

pomáhají podkopávat jeho postavení s nadějí, že po odvalení balvanu, jakým osobnost Bismarckova ve správě státní opravdu byla, nastane lepší doba pro drobné duchy, jeho převahou a pánovitostí utištěné. Nesl vedle toho velmi těžce, že císař pomíjeje jeho prostřednictvím stále častěji si dával přímo podávat zprávy členy pruského ministerstva i jinými úředníky, podléhaje tak nejednou vlivům, které kancléř nemohl řádně kontrolovati.

Kabinetní
ordre z 1852.

Proto snažil se čeliti tomuto nešvaru tím, že na začátku března uvedl členům vlády v paměť starý kabinetní rozkaz z 8. září 1852 zapovídající ministrům přímý úřední styk s panovníkem bez vědomí předsedy vlády. Vilém II. viděl v tom ovšem zase zvláště význačnou snahu o utužení poručnictví, kterým jej starý muž tísnil, a vzpěněné sebevědomí jeho vybuchlo v okázalé řeči v stavovské síni braniborské 5. března, kde prohlásoval, že »rozdrť« bez rozdílu každého, kdo by jeho sociálním a politickým plánům v cestu se stavěl.

Podivný souboj o moc mezi hlavami říše nabýval stále příkřejších rysů. Císař, zvěděv, že Bismarck přijal návštěvu vůdce centra, starého Windhorsta, aby s ním vyjednával o možnosti nové vládní koalice ve sněmu říšském, rozčílil se velmi, že věc tak závažná se stala bez předchozí dohody s ním, a vyčetl to Bismarckovi velmi ostře 15. března. Kancléř hájil však proti tomu bouřlivě svého práva bez dozoru císařova jednati s kterýmkoliv poslancem a stál na tom, že se v otázce tak podstatné pro řádné vykonávání úřadu nemůže podříditi ani přímému rozkazu panovníkovu.

Srážka
15. března
1890.

S té i oné strany padala drsná slova, zvláště když Vilém II. nadto žádal důrazně zrušení kabinetního příkazu z roku 1852. Tu bylo kancléři zřejmo, že mladý panovník schválně vyhledává sporné oblasti, v nichž Bismarckovi nebylo lze ustoupiti tak, jako ustoupil v otázce sociálního zákonodárství nebo v navrhovaném postupu proti vítězné opozici, nechtěli se ze státníka zodpovědného státi pouhým přísluhovačem nálad nezkušeného vládce. A viděl zároveň dobře, že vše se děje především k tomu, aby byl přiveden k odchodu z úřadu, aniž proto císaři před veřejným míněním vznikla výtká, že svévolně propustil hlavního budovatele říše. Starý muž však nikterak nemínil vzdáti se bez boje do posledního dechu postavení, na němž visel vši svou duší a k němuž byl i dlouhým poutem zvyku připíat, doufaje při tom stále ještě, že jsa opřen

o svůj věhlas, konec konců jest opravdu silnějším mladého panovníka; a k tuhé neústupnosti vedlo jej ovšem i vědomí, že životní jeho dílo může býti v rukou korunovaného ochotníka vážně ohroženo nejen pokud šlo o vnitřní otázky německé, nýbrž i v poměru k ostatní Evropě. Neboť právě v okamžiku, kdy jeho srážka s císařem vrcholila, ukázal mu Vilém II. názorně, jak nevyzpyčený zrak má ještě pro složité poměry zahraniční.

Právě v únoru 1890 začalo se mezi Bismarckem a ruským zástupcem Šuvalovem jednání o obnovení zajišťovací smlouvy z roku 1887, která v nejbližších měsících dobíhala, a to tentokráte na další dobu šesti let. Cář dal k tomu svůj souhlas, ač jeho nálada vůči Německu se valně nezlepšila; soudil však, že smlouva jest aspoň jakési zabezpečení míru, jež hož zachování mu bylo cenné, a Bismarck stál rovněž o obnovení, jsa vědom, že při pravdivosti Alexandra III. jeho podpis zaručuje nejlépe, že není dotud spojenectví mezi Francií a Ruskem, povážlivého pro Německo zvláště, dokud Anglie tak zdrženlivě si vedla. Při tom zrazoval však znova Viléma II. od zamyšlené opětovné návštěvy císařského dvora, nemaje jí za vhodnou, a právě při bouřlivé rozmluvě 15. března ukázal mu některé v Londýně získané, důvěrné zprávy, prozrazující, že cář nebyl loňským stykem s mladým císařem nikterak nadšen a naopak dosti přezíravě se o něm vyslovil; neboť řekl prý, že císař jest »špatně vychovaný a úskočný, nespolehlivý chlapec«.

Poměr
k Rusku.

Viléma II. to ovšem na výsost podráždilo proti Rusku a zkvasily v něm znova staré vlivy generálního štábu německého, litujícího, že nebylo možno již přede dvěma roky s mocí císařskou vojensky se vypořádati. Bismarck to tehdy podle tvrzení hraběte Waldersee a jiných generálů zkřížil svou couvavou politikou a v hlavě císařově blýsklo nyní podezření, že kancléř jest s to, aby pro Rusko zradil rakouského spojence a národní čest německou dal tak ve psí. Právě v této podrážděné náladě dostal pak 16. března ze zahraničního úřadu několik depeší německého konsula v Kijevě, Raffaufa, kde byly zprávy o vojenských přesunech v jižním i západním Rusku a o chystaných větších manévrech na Volyňsku. Jsa věci těch nedostatečně znalý přecenil císař nesmírně tyto v podstatě své dosti bezvýznamné zprávy a tvrdil, že je nelze jinak přijmouti než jako vážnou předzvěst ruské mobilisace a zcela blízkého útoku na Rakousko, kterou má generální štáb vzíti vážně v úvahu a zároveň Vídeň alarmovati. S rozkazem tím šel pak lístek, v němž císař pádně vyjadřoval pohoršení

Podrážděnost
císařova.

Kijevské
zprávy.

nad tím, že mu již předchozí zprávy kyjevského konsulátu nebyly předloženy, ježto by byl hroživé nebezpečí dříve pozoroval a Vídeň varoval.

Výtka byla sice, jak se pak ukázalo, zcela neoprávněná, ale případ upevnil Viléma II. v domnění, že kancléř s ním jedná neupřímně a přioděla Bismarcka v jeho fantasii takřka rouchem zrádné neúcty k panovníckému majestátu. Jsa proto přesvědčen, že říše nepoškodí, nýbrž spíše jí prospěje, když co nejrychleji odstraní toho přestárlého urputníka, jenž stojí mezi ním a sluncem, rozhodl se Vilém II. učiniti tak ihned, s netrpělivostí dítěte nezvyklého dlouho čekati na věc, po níž zatoužilo. Ještě 16. března poslal šefa svého vojenského kabinetu, generála Hahnke, ke kancléři s dotazem, proč mu ještě nebyl zaslán návrh reskriptu zrušujícího nařízení z roku 1852, a když Bismarck prostě odpověděl, že má odvolání »für geschäftlich unthunlich«, objevil se u něho nazítří Hahnke znova, tentokráte se vzkazem, že císař trvá na věci, že však zároveň očekává dopoledne Bismarckovu návštěvu, v níž by mu kancléř vyslovil žádost o své propuštění.

To byla výpověď ze služby zajisté málo vhodná u zakladatele říše. Bismarck však ani tentokráte ještě nekapituloval úplně. Projev císařův o kijevských depeších, který právě došel, podráždil jej sice rovněž svrchovaně, přesvědčil však také, jak ukvapeným rukám má svěřiti své životní dílo. Zejména obava, že stejně jako za romantického Fridricha Viléma IV. Berlín přijde opět do vleku politiky vídeňské, lehkomyšlně s válkou s Ruskem si zahrávající, tísnila kancléře. Odpověděv tedy, že bude císaři psáti, shromáždil pruské ministry a vyložil jim stav věci, doufaje, že v nich nalezne oporu pro další zápas s Vilémem II., aby mohl přece ještě některý čas se ctí setrvati při moci.

Dostalo se mu ovšem pouhých slov. Zápasiti za něho, který nikdy nerozséval lásky, nýbrž tiskl své spolupracovníky jen k tuhé poslušnosti, neodvážil se v okolí Viléma II. nikdo; většina čekala naopak s uspokojením na kancléřův pád. Proto mohl k večeru téhož dne císař bez obav dáti tajným kabinetním radou Lucanusem Bismarckovi znova připomenouti, že čeká na jeho žádost o propuštění, načež kancléř odpověděl, že císař jej může ovšem i bez toho prostě propustiti, on však že má za potřebí některého času k tomu, aby napsal žádost náležitě. Neboť hodlá prý ji odůvodniti tak, aby byvší uveřejněna objasnila výstižně příčiny jeho odstoupení, za něž nemíní nikterak bráti na sebe sama zodpovědnost.

Než ani tento sebevědomý a zřejmě výhružný projev nezadržel císaře. K večeru 18. března Bismarckova žádost mu byla konečně doručena. Bylo to vynikající dílo státnického slohu, kde kníže důrazně vytýkal svou oddanost dynastii a svou »Einbung in Verhältnisse, die ich für dauernd gehalten hatte«; líčil pak nutnost řádu z roku 1852 i pro své nástupce, význam dohody s Ruskem a výhody spojení kancléřského úřadu s předsednictvím vlády v Prusku. Císař však vývody ty sotva přelétl kvapným okem; napsal pod ně své »genehmigt« a cítil se vítězem, s nímž jásal i dav dvorských trpaslíků z radosti nad poraženým tyranem.

Není pochybnosti o tom, že kancléř svým osobním sebevědomím a okázalou drsností byl velmi nepohodlným služebníkem, který, ač jindy mistr praktické psychologie, neuměl také ponechat mladému císaři zdání moci a řídití jej vskutku tak, jak to dovedli po něm mnozí. Ale ovšem menším bylo snáze tak činiti, než jemu, a nenasatná ješitnost Viléma II. vzpínala se právě proti Bismarckově slávě mnohem prudčeji než proti vlivu jiných, jak se ukázalo v zápětí také tím, že císař opravdu pak ani nezrušil nařízení z roku 1852 a změnil podstatně i svá hlediska v dělnické otázce a v nazírání na poměr k Rusku, jakmile jen nepohodlného strážce svých činů setřásl.

Proto nelze jeho zápas s Bismarckem označovati za boj dvou vyhraněných názorů státnických, nýbrž šlo tu spíše o odboj nezkrotné náladovosti a vydrážděného slavomamu s převahou zralé zkušenosti, v němž přirozený rozpor dvou věkem vzdálených pokolení byl spíše jen obecným doprovodem osobního momentu. Bismarck nepadl nárazem nových, velikých sil životních, které později ovšem vládě Viléma II. daly ráz odchylný od rázu doby předchozí; padl spíše hlodavou prací drobných pletich, zakončenou císařem se zřejmě nevhodnou ukvapeností.

Jevilo se to také ze všeho, co po přijetí demise následovalo. Neboť, aby se kryl před výčitkou nevděku, povýšil císař kancléře na vévodu Lauenburského a dal mu hodnost generála plukovníka kavalérie s pořádkem polního maršálka; provázel schválení demise 20. března také dvojím lichotivým přípisem, kde se ovšem snažil farisejsky věc vylíčiti tak, jako by se byl býval opět snažil knížete odvrátiti od odchodu z úřadů a svolil k němu jen, aby drahocenný život jeho nebyl další námahou ohrožován. A také v současném, pro oči veřejnosti určeném dopise císaři Františku Josefovi I. vytýkal Vilém II., že to učinil »um Bismarck's, uns allen so

Císař vymáhá kancléřovu demisi (16. března).

Poslední obrana.

Demise (18. března).

Pád Bismarckův.

Příkrý ráz rozchodu s císařem.

werte Gesundheit möglichst lang der Welt zu erhalten und in wichtigen Fragen seinen bewährten Rat befragen zu können«. Opravdu tlačil však na to, aby kancléř svůj úřední byt a Berlín bez odkladu opustil, s tak zřejmou nesrdečností a s chlapeckou nedočkavostí, že starý zápasník tím jen ještě více ztvrdl ve svém vzteku a, odkládaje trpný postoj oddaného royalisty, naprosto se nechtěl propůjčiti ke hře nastrojené pro zraky nezásvěcených vrstev.

Odmítnuv nabízenou dotaci peněžitou se slovy, že mužové jeho minulosti nepřijímají zpropitného jako listonoši o Novém roce, přiměl i syna Herberta, jehož císař by byl pro souvislost agendy zahraniční aspoň na některý čas rád zachoval v úřadě státního tajemníka, k odchodu a naléhal především na to, aby směl uveřejniti vývody svého demisního spisu. A ani když mu to bylo odepřeno, nemínil se nikterak vázati mlčením, nýbrž předsevzal si pevně, že užije vůči těm, kdož jeho pád způsobili, císaře nevyjímajíc, jak náleží práva kritiky, která podle jeho výroku byla právem všech, kdož s jeviště do parketu sestupují.

Muž, který více než kdo jiný svůj život zasvětil restauraci a obraně monarchického hlediska proti útokům liberalistických a demokratických táborů, končil tak svou životní dráhu zřejmým vzdorem proti svému panovníkovi a žhavou touhou po pomstě za urážku, již se mu od něho dostalo. A se strany císařovy ovšem byl rozchod rovněž provázen projevem tak málo obezřetnými a důstojnými, že ruský vyslanec Šuvalov si kladl otázku, lze-li Viléma II. míti vůbec ještě za normálního. Neboť neobmezil se na to, že na příklad v dlouhém důvěrném dopisu svůj spor s »majordomem« obšírně vylíčil rakouskému císaři, nazýváje při tom Bismarcka emfaticky zlým a nebezpečným mužem. Tvářil se před svým dvorem jako vojevůdce, který vyhrál velikou bitvu, a naznačoval dokonce ve shromáždění pruských generálů, že kancléř prý měl velmi povázhlivé plány, ohrožující zejména spolek s Rakouskem, jen aby svému rozchodu s ním dal vážné, věcné pozadí.

Tak bylo zřejmo všemu národu německému, když 29. března Bismarck za okázalé obecné účasti Berlín opouštěl, položiv před tím demonstrativně tré růží na hrob Viléma I., že odchod jeho není nikterak dobrovolný. A ježto o vlastní podstatě srážky císařovy s kancléřem do veřejnosti jen zmatené a namnoze fantastické zprávy pronikaly, působila věc jednak vážné znepokojení a předtuchu, že s Bismarckem odchází cosi

nenahraditelného, zároveň však i dojem zřejmě nepříjemný pro osobnost mladého císaře, na němž v očích mnohých utkvělo stigma lehkomyšlné nevděčnosti, velmi nebezpečné pro jistinu monarchického citění v národě. V cizině měli mnozí, i sám cář Alexander III., za to, že věc rozpoutá snad dokonce v německém prostředí takovou bouři veřejného mínění, jež Viléma II. donutí k tomu, aby znovu hledal smír s rozhněvaným starcem a svěřil mu opět vládu. To bylo ovšem zřejmé přečeňování politického temperamentu německého, který byl nadto právě Bismarckem samým zlomen ve svém náběhu k větší neodvislosti na moci dynastické a veden tak, že badenský státník svobodný pan z Roggenbachu mohl o něm o něco později právem napsati povázhlivá slova: »Die deutsche Nation, die sich das Bedürfnis abgöttlicher Verehrung als Ersatz eigenen Urteils gönnt, wird sich auch in dieser neuen Lage mit byzantinischen Formeln abzufinden wissen.«

* * *

Bismarckův náhlý ústup z politického života německého způsobil hluboký dojem nejen v říši, nýbrž v Evropě vůbec. A nevzbudil vlastně radostného jásotu ani v Paříži, kde přece postava Bismarckova splývala jaksi v jedno s národní pohromou roku 1871. Neboť, ač tu byly vyslovovány domněnky, že odchod kancléřův snad způsobí uvolnění a rozklad trojspolku, nebyly ničím zaručeny, a naopak zavládl spíše jakýsi teskný pocit úplné nejistoty o tom, jakým směrem se bude bráti bez osvědčené rady Bismarckovy mladý panovník, který, odváživ se zahnatí tvůrce slávy německé tak příkře do ústraní, jest patrně s to, aby i jinak s násilnickou útočností si vedl. A také z Petrohradu zaznívaly hlasy svědčící o tom, že odchodem kancléřovým zmizel význačný pevný bod v politických rozpočtech evropských.

Na všechny tyto otázky z venčí i z nitra říše snažil se proto Vilém II. odpověděti známým telegramem, zaslaným 22. března bratru své babičky, velkovévodovi sasko-výmarskému Karlu Alexandrovi, jenž zněl: »Das Amt des wachthabenden Officiers auf dem Staatsschiff ist mir zugefallen. Der Kurs bleibt der alte, Volldampf voraus.« Z depeše té, jejíž řízná stručnost měla býti zároveň vojenská i moderně technická, dalo se ovšem

Bismarckova
touha
po pomstě.

Dojem
ve veřejném
mínění.

Dojem
v cizině.

Nový kurs.

vyčísti rozličné podle toho, kladli se větší důraz na dodržení dosavadního kursu, či na přehřetí páry a zrychlení jízdy. Jisto jest, že se Vilém II. prohlašoval za nástupce velikého státníka u říšského kormidla a přijímal tím zodpovědnost v míře u ústavních panovníků neobvyklé, ale zcela přirozené u vládce, jenž viděl před sebou vzor Ludvíka XIV. a cítil zároveň v duši zvláštní charisma přímého doteku božství.

Sebedůvěra
císařova.

Opravdu byla ovšem jeho domněnka, že vyplní místo velikého kancléře, z veliké míry pouhým sebeklamem. Mladý císař obíral se sice, pokud těkavý život jeho dovoľoval, dosti mnoho vládními úkoly, četl a glossoval spoustu úředních zpráv a zasahal s okázalou impulsivností do nejrozličnějších oborů státní správy ve věcech drobných i důležitých, libuje si při tom ve vystupování čistě osobním, čili, jak to Bismarck uštěpačně charakterisoval, v plné nahotě své bytosti »ohne ministerielle Bekleidungsstücke«. Nemíval však při tom téměř nikdy pevných směrnic základních a byl zároveň mnohem častěji, než sám tušil, veden svým okolím, jež domníval se vésti proto, že v něm nestrpěl osob nad prostřednost příliš vynikajících, ač vskutku ústava německá Bismarckem byla zásadně zbudována tak, že mužů zcela neobyčejných vlastností vyžadoval aspoň úkol kancléře, řídícího říši nikoliv v čele družiny opravdových ministrů, nýbrž s pomocí státních sekretářů, jemu zcela podřízených, a vedoucího zároveň zpravidla i vládu v Prusku jako ministerský předseda.

J. L. Caprivi.

Nalézti muže takového, jenž by řádně vyplnil tento z míry veliký kabát na osobu prvního kancléře střižený, ale zároveň čelil úspěšně stinným stránkám panovníkovy náladovosti a postranním vlivům vojenským i dvorským, nebylo vůbec snadno, i kdyby Vilém II. byl nutnost věci té plně pochopil. Rozhodně neměla však vlastnosti těch osobností, kterou si císař pro úřad kancléřský vyhlédl ještě před skončením svého zápasu s Bismarckem a již hned po dovršení rozchodu s netrpělivým chvatem do paláce ve Wilhelmstrasse uvedl. Byl to Jiří Lev Caprivi, šedesátiletý generál, který v letech 1883—1888 spravoval říšský úřad námořnický a pak byl sborovým velitelem. Bismarck vážil si jeho píle i zkušenosti, takže pomýšlel na to, učiniti ho svým nástupcem v pruském ministerstvu pro případ, že by v zostřeném zápase s opozicí spolehlivý a správy znalý generál k tomu účelu byl žádoucí. Jistě bylo však naprostým omylem, když Vilém II. nového kancléře vůči Františku Josefovi I. označoval

za »největšího Němce po Bismarckovi«. Neboť Caprivi byl vpravdě duch sice rozumný, ale zcela subalterní, jemuž dlouhá služba vojenská naplnila všecku bytost až příliš pouhou disciplinou a všedností, takže neměl nejen umělecké struny a pružnosti nutné pravému státníkovi, nýbrž jevil sklon k skutečné pedanterii; a byl nadto zejména v zahraniční politice úplným nováčkem ve věku, kdy se nové zkušenosti již velmi draze platí.

Po démonickém zjevu Bismarckově zdálo se tedy, že nastoupil rozšafný šikovatel, a Caprivi, jemuž jakási vojenská přímota a poctivost byly vnitřní potřebou, přiznal se k tomu také otevřeně, že prý jen z poslušnosti se ujal úkolu po heroické době velikého předchůdce »das deutsche Volk in das Alltagsleben zurückzuführen«. Vilém II. nehodnotil ovšem budoucnost své vlády tak střízlivě, ale neměl také v ostatních svých spolupracovnících pomocníků opravdu vynikající ráže. Z části poněkud také vinou Bismarckovou, neboť starý kancléř nevypěstoval ve svém tvrdém egocentrismu v ústředních úřadech berlínských vůbec takového dorostu. Tím snáze mohli však na císaře a jeho politiku působiti nejen důvěrníci z dvorských kruhů, jako byl kníže Filip z Eulenburgu, jeho nejoddanější důvěrník osobní, nýbrž zcela podivné osobnosti zákulisní.

Jeho
prostřednost.

Takovým zvláště význačným zjevem v říšském úřadě zahraničním, jehož řízení se ujal baron Marschall z Biebersteinu, rovněž takřka nováček v diplomacii, byl tajný legační rada Fridrich von Holstein. Muž ten nabyt jako šef politického oddělení v zahraničním úřadě ve stínu Bismarckově značných zkušeností a imponoval svému úřednickému okolí i zvláště bystrou schopností kombinační. Byl však zcela bez styku se skutečným tepem souvěkého života, skrýváje se až chorobně před jeho přímým dotekem do šera kanceláře, a netoužil vůbec po okázalé zodpovědnosti, na venek zjevné. Tím více se snažil však ovládnouti všechny nitky veliké politiky německé jako jakási »šedivá eminence«, ruku kancléřovu i císařovu tajně řídící, a podařilo se mu to opravdu takovou měrou, že se pak po jeho konečném pádu roku 1906 na hlavu Holsteinovu především svalovaly veškeré, skutečné nebo domnělé chyby, kterých se vláda Viléma II. v prvních patnácti letech svého trvání v zahraničních otázkách dopustila.

Fridrich
von Holstein.

První a nejdůležitější z nich bylo podle mínění samého Bismarcka přerušení dosavadního spojeneckého poměru k Rusku, s nímž nebyla

Poměr
k Rusku.

již obnovena zajišťovací smlouva z roku 1887. Věc ta sběhla se zcela podivně. Po propuštění Bismarckově zapomněl totiž Vilém II. rychle na domnělé nebezpečí z Ruska hrozící, které vyčetl z depeší kijevského konsula, a projevil ochotu, prodloužití »Rückversicherungsvertrag«. Vyslanec Šuvalov nevěděl však, zůstává-li jeho plná moc k podpisu smlouvy v platnosti i po změně, způsobené odchodem Bismarckovým, a než z Petrohradu souhlasná odpověď došla, podařilo se novému okolí císařovu ochotu zviklati.

Nový kancléř Caprivi, podlehnuv vlivu Holsteinovu a vlastnímu sklonu k přímočarému postupu, prohlašoval totiž dosavadní základnu evropské politiky Bismarckovy za příliš složitou a povážlivou. Pružné opírání se o trojspolek, při čemž však také s Ruskem tu byla tajná dohoda a zároveň se neupouštělo ani od možnosti těsnějšího sblížení s Anglií, jevílo se mu hrou z míry odvážnou, která mohla přivésti všechny velmoci, zejména však Rakousko, k nedůvěře v poctivé úmysly Německa a neměla podle mínění nového kancléře ani valné ceny, ježto v ní prý vlastně jedna smlouva oslabovala jen druhou.

Caprivi doporučoval tedy politiku, jež by nebyla žonglérstvím s pěti koulemi najednou, nýbrž »einfach und durchsichtig«, a tvrdil, že se Rusko jistě nepohorší, přizná-li se stav ten s upřímným ujištěním mírumilovných úmyslů a neprodlouží tajná smlouva, která vpravdě ani té ani oné straně kladného zisku nepřináší. U Viléma II. pak důvody ty působily tím spíše, ježto jej nepoutaly ani k cářskému dvoru staré osobní náklonnosti jako jeho děda, aniž měl naopak vůči Vídni předsudků kořenících v době před rokem 1866. Jeho romantický duch vmlouval se naopak v jakýsi stav oddané úcty k starému dědici habsburské slávy a hleděl proto na smlouvu spojeneckou s Rakouskem nikoliv jako na obyčejný traktát diplomatický, nýbrž jako na pravou »Lebensgemeinschaft« dvou německých dvorů, při níž ovšem nyní Berlínu příslušelo vůdčí místo.

Proto přerušil v dubnu jednání o novou smlouvu zajišťovací s Ruskem, ač se Šuvalov mohl dovolávat jeho předchozí ochoty k jejímu prodloužení, a přetrhl tak drát vedoucí do Petrohradu, Bismarckem s takovou námahou znova a znova navazovaný. U cářského dvoru věc působila ovšem dojmem vzrušujícím a dojem ten zesílil se ještě více, když ruský ministr Giers marně se namáhal, aby v Berlíně dosáhl třeba jinou formou aspoň ujištění o tom, že Německo nebude na Balkáně nikterak

podněcovati útočnost Rakouska a zároveň setrvá při ustanoveních o závoře úžin tureckých podle úmluv z doby Bismarckovy. Jednání o věci té vleklo se sice některou dobu, konečně však zvítězilo u Viléma II. přece jen heslo, že by jakékoliv sliby a ústupky Rusku v otázkách balkánských byly neloyální vůči Rakousku.

Tím zesílila ovšem v Petrohradě značně váha těch, kdož živili u cáře nedůvěru k možným útočným plánům Německa a ukazovali horlivě i na to, že jeho zřejmé navazování těsnějších vztahů k Turecku svědčí rovněž o povážlivých plánech. Nedůvěra vzrůstala pak zároveň i jinou dvojí věcí. Především působilo na Alexandra III. nepříjemně, že Vilém II. počal nyní z důvodů vnitřní politiky Polákům v Poznaňsku ukazovati poněkud přívětivější tvář, z čehož v Rusku vznikaly hned pověsti, že prý se tak děje hlavně proto, aby Němci měli v chystané válce s Ruskem snazší cestu k pobouření Varšavska; a jmenovaly se dokonce již i osoby z poznaňské šlechty, které prý jsou úkolem tím pověřeny. Zároveň však rostla ruská nedůvěra k Vilémovi II. také jeho zřejmou snahou o účinné sblížení se s hlavním soupeřem Ruska, Anglií. Cářskému dvoru zůstaly sice neznámy náběhy v tomto směru učiněné již Bismarckem roku 1889, ale dojem, že Německo anglické společenství vyhledává, zesiloval se přirozeně, když záhy po Bismarckově pádu Vilém II. v přítomnosti prince waleského měl opět připítek, připomínající Waterloo a vyslovující naději, že světový mír nejlépe ochrání součinnost německého vojska s anglickým loďstvem. A stejně působily i zprávy o nových německo-britských smlouvách koloniálních.

* * *

Osadní vztahy Německa k Anglii vyvíjely se v posledních letech doby Bismarckovy, od té, co bylo překonáno na jaře 1885 původní jejich napětí, poměrně velmi příznivě. V Tichém oceánu byly smlouvou z 6. dubna 1886 vytčeny oblasti vlivu německého i britského a v následující době dalo k vzájemnému vyjednávání o tamních poměrech podnět jen souostroví samojské, na němž německé i britské zájmy soutěžily se zájmy Spojených Států amerických, ježto Unie viděla v souostroví tom výhodnou stanici pro budoucí styk svůj s Australií, zejména po dokončení stav-

Poměr
k Rakousku.

Neprodloužení
zajišťovací
smlouvy
s Ruskem.

Polská otázka.

Poměr
k Anglii.

Samojské
zmatky.

by kanálu Panamského. Německo, jež tam bylo roku 1885 obsadilo ostrůvek Apia, vmísilo se roku 1887 do sporu domorodých náčelníků o vládu a podporovalo jednoho z nich, kdežto americký konsul poskytoval jeho soupeři ochranu. V prosinci 1888 velitel německého loďstva stupňoval své zakročení až k vylovení vojska, utrpěl však v šarvátce s domorodci značné ztráty, a zmatek, který z toho vznikl, uklidnila teprve mezinárodní konference všech tří zúčastněných velmocí, zahájená v Berlíně v dubnu 1889, jež vyslovila zásadní neutralitu souostroví samojského se stejnými právy všech tří velmocí k ochraně svých poddaných pod rozhodčím soudem krále švédského.

Africké osady.

Také v Africe vyvíjely se tehdy věci tak, že soutěžení německo-anglické tu bylo udržováno v mezích zcela klidných, ovšem k nevalné spokojenosti německých koloniálních »exaltados«, vedených Karlem Petersem a jeho »Deutsch-Ostafrikanische Gesellschaft«, kteří jen velmi neradi se smířovali s tím, že byli nuceni dělit se v oblasti svého vysněného ohromného území při Indickém oceáně s anglickými společnostmi, zabírajícími části Somalska i kraj od Kilimandžara k Viktorii Njanza se sklánějící. Bismarck, dohodnuv se zásadně s Anglií, donutil ovšem námořní demonstrací v létě 1885 zanzibarského sultána Said Bargaše, že uznal nároky německé společnosti na zázemí Petersem obsazené, kdežto společnost zase přiznala, že sultánovi patří všechno pobřeží do hloubi desíti námořních mil i s přístavem Daressalam, jehož užívání pak bylo Němcům zvláštní smlouvou zajištěno.

Zanzibar.

V smíšených komisích, které podrobnou úpravu věcí těch prováděly, zastupoval zájmy anglické podplukovník Kitchener, pozdější slavný vojevůdce britský, a němečtí zástupci dosti si na něho stěžovali. Po delším jednání odborném však vzájemná dohoda německo-britská byla zajištěna smlouvou z 29. října 1886, podle níž území německé dostalo v oblasti Kilimandžara hranici směřující od ústí řeky Wanga až k východnímu břehu jezera Viktoriina. Na severu od té čáry byla oblast anglická a německé podnikání zachovalo tu pouze sultanát Witu, který zůstal oddělen od hlavního těla německé východoafrické državy. Država ta byla ostatně pozdější smlouvou s Portugalskem na jihu ohraničena čarou běžící od ústí řeky Rovuma k jezeru Njassa. V dohodě s Anglií dosáhla pak německá osadní společnost v dubnu 1888 také toho, že jí dal sultán zanzibarský v nájem cla a správu své pobřežní oblasti.

Smlouva z 29. října 1886.

To byla těžká rána pro arabské vývozce otroků o přístav Daressalam se opírající; vzbudili tedy proti Němcům nebezpečné povstání, ale také tu se ukázala výhodnost dohody s mocí britskou, neboť Anglie přistoupila 13. listopadu 1888 ke smlouvě s Německem o společném provádění blokády východoafrického pobřeží proti dovozu zbraní povstalcům a vývozu otroků. To usnadnilo Němcům značně překonání nebezpečného povstání, které jejich panství dočasně obmezilo na pouhé pobřeží u Bagamoya a Daressalamu a bylo zdoláno výpravou, v jejímž čele stál major Wissmann jako říšský komisař a která vyžádala ovšem na říši značného nákladu.

Povstání ve východní Africe.

Součinnost vlády berlínské s londýnskou v osadních věcech byla tehdy vůbec i jinak tak zjevná, že se mluvilo v Německu o »Kolonialehe mit England«. Peters ovšem při tom neustupoval od svých plánů, rozšířiti území německé východoafrické společnosti co nejdále do nitrozemí aspoň tam, kde věc nebyla výslovně podvázána smlouvou z roku 1886. Obrátil svůj zrak tedy především k oblasti na severozápad od jezera Viktoriina, kde ležela úrodná Uganda a odkud bylo možno postupovati dále až ke končinám Horního Nilu a někdejší egyptské Equatorie. Pod záminkou, že chce odtud vysvoboditi slezského krajana Dra Eduarda Schnitzera, jenž s jménem Emina paši kdysi jako egyptský guvernér vládl v Equatorii a mahdisty byl od spojení s civilisovaným světem odříznut, pro něhož však již byla vyslána také anglická výprava, vedená Stanleyem, vydal se Peters do krajů, po jejichž okupaci pro německou společnost toužil a kde se hodlal opřít i o katolickou misii, soupeřící s anglickou misii protestantskou.

»Kolonialehe«.

Bismarck snaže se zachovati dobrou vůli s Anglií zkrřížil však jeho plány tím, že v srpnu 1889 v Londýně dal závazně prohlásiti, že říše německá nemíní vztáhnouti svou moc na Ugandu a ostatní kraje ležící na sever a západ od jezera Viktoriina, čímž anglickému postupu osadnímu ze somalského pobřeží do nitrozemí byla uvolněna cesta od Mombassy a Melindy až k oblastem horního Nilu.

Ústupky roku 1889.

Dobrou vůli mezi Německem a Anglií tehdy ukazovalo ostatně i jednání zahájené na mezinárodní konferenci v Bruselu v listopadu 1889 v duchu předchozích podnětů alžírského arcibiskupa kardinála Lavigerie k tomu, aby zhoubný hon na otroky v Africe a jejich vývoz do Asie konečně byl dokonale zamezen. Konference se ovšem protáhla až do léta roku následujícího, kdy se skončila generální aktou 2. června 1890, jež

Bruselská konference.

shrnovala v jedno rozličná starší i nová opatření k doзору nad obchodem s otroky v oblasti Indického oceánu a zřizovala k tomu i zvláštní mezinárodní úřad na Zanzibaru. Dlouhé jednání její bylo ovšem zaviněno valnou měrou také sporem o rozsah britského a portugalského území ve východní Africe.

Portugalské nároky.

Portugalsko činilo si totiž nárok na celou šíři afrického nitrozemí mezi pobřežím mozambickým a angolským, vyplněnou hlavně ohromným povodím řeky Zambezi. Tomu odporovali však tvrzením, že Portugalsko své právo nikdy nepodepřelo skutečným obsazením krajů od pobřeží vzdálených, jednak stát konžský, který se severu do povodí zambezského pronikal, a pak zejména Anglie, jejíž postup tu vycházel zase od jihu.

Duší postupu toho byl Cecil Rhodes. Zmínili jsme se již příležitostně o významném působení tohoto muže. Jakožto syn anglikánského faráře dosáhl Cecil v Oxfordu společensky nejlépe kvalifikující výchovy, nehledal však obvyklé kariery v rodné zemi. Snaha po upevnění zdravé změnou klimatickou, zároveň však i silná touha po svérázné činnosti vedla jej i jeho dva bratry do Jižní Afriky ve chvíli, kdy rozkvět diamantového dolování tam lákal vůbec rozličné podnikavé živly z Evropy, na příklad i ruského žida Barney Barnato. S ním založil Rhodes roku 1880 společnost »De Beers Mining Company«, jež v několika letech zejména monopolem nových vodních strojů na sebe strhla vedení v těžbařském středisku Kimberley a později povzbudila také mocně nové dolování na zlato v transvaalském Witwatersrandu.

Rhodes neobmezoval však zájem svůj na to, aby se stal důlním magnátem a milionářem. Drsný shon po penězích jako neúčinnějším prostředku moci pojil se v jeho ctižádostivé duši s romantickým zaujetím pro dějinnou velikost britského plemene a náboženský podepřeným přesvědčením, že plémě to jest vyvoleno, aby lidstvu dalo nový řád života, neostýchajíc se ovšem ve službách velikého cíle užívatí plně své povahové převahy i odhodlaného násilí. Duch velikých dobrodruhů, kteří od 16. věku budovali zámořské panství Britannie, ožil v Cecilu Rhodesovi značnou silou a převaha, kterou mu dávalo klassické vzdělání universitní i hroučné zaujetí pro neosobní ideu v prostředí málo vzdělaném a ve shonu za penězi tonoucím, učinila z něho rychle vůdčího politika jihoafrického.

Jeho jihoafrická politika.

Roku 1882 vstoupil do kapské sněmovny, stal se tu v následujících letech nejprve finančním ministrem a 1890 i ministerským předsedou, a od

počátku spěla jeho snaha k tomu, aby kolonii i mateřskou zemi přesvědčil o nutnosti ovládnutí největšího podílu na temné pevnině. Povinnost vlády Gladstonovy k boerským republikám nalezla v něm proto rozhodného odpůrce, a zejména Transvaal snažil se Rhodes od počátku všemi prostředky stlačit do hranic nejtěsnějších a obkroužití jej zevšad britským územím, aby nemohl trvale uniknouti spárům britského lva a nalézti oporu jiných mocí.

Stav se tak hlavním soupeřem tamního presidenta Pavla Krügera, posouval Rhodes již roku 1883 v západní zemi Griquů britské hranice všemožně na újmu jihoafrické republiky, a způsobil pak roku 1885 především, že sousední ohromná a zdánlivě bezcenná oblast bečuanská byla v jižní části své učiněna britskou kolonií korunní, v části severní pak britským protektorátem, jen aby nezůstala v rukou Transvaalů nebo Němců, jejichž nové panství v jihozápadní Africe rovněž bylo Rhodesovi trnem v oku. Aby pak obkroužil Transvaal i na severu a odřízl jej tu od Portugalců, dal 1888 podnět k tomu, že se Lobengula, náčelník rozsáhlého území Matabelů, postavil pod anglickou ochranu, a dosáhnuv toho, obrátil v zápětí svůj zřetel ještě dále na sever, do oblasti mašonské, sahající až k jižnímu břehu středního Zambezi. Ježto pak rychlý postup ten nebyl snadno možný přímým působením státní moci anglické, snažil se Rhodes učiniti jej úkolem soukromé, ale státem privilegované společnosti akciové, která by podobně jako někdejší indická kompagnie v 17. a 18. věku byla průžným nástrojem výboje ohromných území.

Obkroužení Transvaalu.

Myšlenka ta byla ostatně krátce před tím již v jiných končinách afrických uvedena v život tím, že britská obchodní společnost působící na dolním Nigeru dostala královskou výsadní listinu a jako »Royal Niger Company« mohla nabývatí územní državy s výsostnými právy, což se pak v zápětí roku 1888 opakovalo i u východoafrické osadní společnosti britské, od Kilimandžara k Ugandě svou působnost šířící. Proto vymohl Rhodes i pro svůj podnik v říjnu 1889, aby jej mohl ustaviti jako »British South Africa Chartered Company«, a dovedl pro věc vzbuditi nejen zájem dvora a vlivných osob politických gründerskými výhodami při emisi a výnosnými místy ředitelskými, nýbrž zaujal pro ni i širší vrstvy drobnými podíly akciovými. Romantika výboje šla tu ruku v ruce se zcela novodobou technikou finanční.

Privilegované kompagnie.

Oblast moci této privilegované Rhodesovy společnosti vztahovala se pak na veškeren kraj na severu od Transvaalu i bečuanského protektorátu a na západ od portugalského pobřeží, a zejména správa území matabselského a mašonského zůstala v jejích rukou. »Chartered Company« tam měla monopol obchodu i dolování, zamýšlela urychlit kolonizaci kraje stavbou drah i telegrafů a snažila se vytvořit správní středisko této »Rhodesie« v městečku nazvaném na počest britského premiéra Salisbury. Později, roku 1891, byla působnost její rozšířena i na severní břeh Zambesi až k jižním hranicím státu konžského a německé východní Afriky s výnětím území ležícího mezi jezery Njassa, Bangveolo a Tanganjika. Neboť toto území, kde se bylo zejména několik anglických misionářských stanic usadilo, postavil koloniální úřad londýnský jakožto »British Central Africa« pod správu zvláštního vládního komisaře, sira Johnstona, generálního konsula v Mozambiku.

Veškeré toto nové rozpětí anglické výbojnosti v Jižní Africe křížilo tedy snahu Portugalska po zachování mozambického i angolského zázemí a vzbudilo jeho hlučné protesty. Dovolávajíc se nejen staletého prvenství v této končině, nýbrž i některých nedávných cest objevných, jaké vykonal na příklad Alexander de Serpa Pinto v oblasti zambezské, vyslala lisabonská vláda roku 1889 zvláštní výpravu vedenou tímto cestovatelem a plukovníkem Paiva d'Andrade do krajů, po nichž Rhodes sahal, aby uložila mašonským kmenům portugalskou svrchovanost, a snažila se zároveň také Zambezi uzavřít vstup cizích lodí. Anglie však pohrozila jí v lednu 1890 ultimátem a odmítla také podrobiti oprávněnost zaboru Rhodesova rozhodčímu soudu mezinárodnímu podle berlínské akty z roku 1885.

Portugalsko bylo od 18. věku opravdu v područí moci britské; proto nezbylo mu, než aby se podrobilo konec konců silnějšímu a spokojilo se svou pobřežní državou.

Tento rázný postup anglický stejně jako současné úsilí »Royal Niger Company« o zabránění co největšího území na dolním Nigeru a jeho hlavním levém přítoku, Benue, čelící zejména tomu, aby Francie z oblasti horního Nigeru nemohla proniknouti až k zálivu Guinejskému, ukazoval tedy, že vláda lorda Salisburyho zabírá veliké kusy africké půdy metodami, jež jistě neodpovídaly zcela zásadám vysloveným berlínskou konferencí. Přes to nečinil Bismarck námitek proti tomu a také jeho nástupce Caprivi zachoval podobné hledisko, a ze snahy o upevnění »osadního

manželství« s Anglií vznikla pak dokonce i dohoda o důležitých směnách německé i britské oblasti osadní, potvrzená dvojím smluvním traktátem ze 14. června a 1. července 1890.

Smlouvami těmi Německo, vzdávajíc se závazně postupu do Ugandy a do oblasti Horního Nilu, odevzdalo nadto východoafrické kompaňii anglické svůj dotavadní protektorát nad sultanátem Witu a uznalo i britský protektorát nad sultanátem zanzibarským s ostrovem Pemba, tedy posici veliké důležitosti pro vládu nad Indickým oceánem. Za tyto značné ústupky vzalo v náhradu souhlas k anexi pobřeží dotud od sultána zanzibarského jen najatého spolu s ostrůvkem Mafii, a úpravu hranic v Togu, Kamerunu a jihozápadní Africe, kde získalo zároveň tak zv. »Caprivizipfel«, totiž úzký pruh území sáhající až k střednímu Zambesi. Mimo to přidala však Anglie Němcům v Evropě jakýsi drobný nádavek, totiž Helgoland, skalní útes položený před samými branami hansovní oblasti, který Britové měli ve své moci od doby Napoleonské a o jehož postoupení Německu se již roku 1884 a 1889 staly, ovšem nezávazně, diplomatické zmínky při vzájemném jednání.

Dojem, který smlouvy ty způsobily, byl velmi rozličný. V Anglii naznačoval Salisbury těm, kdož vytýkali vydání Helgolandu, že věc má pro Německo pouze »sentimentální« cenu, ježto opravdu při tehdejšímu stavu válečného loďstva německého ještě nikdo na to nepomýšlel, že by anglický loďní »standart of two powers« především proti němu se mohl obracet. A mnohem drastičtěji řekl to Stanley, oceňuje zejména území africká Němci Anglii postoupená, posměškem, že prý Vilém II. za jediný knoflík dal celé šaty. A téhož mínění byli v Německu i stoupenci koloniálního rozpětí s Petersem v čele. Zuřili proti Caprivimu jako proti muži, který lehkomyšlně zaprodal veliké možnosti blízké budoucnosti a jenž nemá vůbec pochopení pro osadní otázky. Nespokojenost ta byla z příčin, pro něž roku 1891 došlo k založení spolku »Alldeutscher Verband«, který měl šířit přesvědčení o nutnosti dalšího vzrůstu Německa v Evropě i za mořem a v němž se tehdy proti vládě Viléma II. ostře útočilo nejen pro její domnělé přezírání velikých úkolů imperialistických, nýbrž i pro ulevení v útisku Poláků.

Opravdu Caprivi neměl mnoho zájmu na vzrůstu afrických osad a prohodil kdysi dokonce, že hotovým neštěstím pro říši by bylo, kdyby jí někdo daroval celou černou pevninu. Přes to odkoupil německou vý-

Smlouvy
z 14. června
a 1. července
1890.

Helgoland.

»Alldeutscher
Verband«.

chodní Afriku osadní společnosti a učinil z ní v říjnu 1890 státní osadu, takže i v této věci se podstatně odchýlil od hesla Bismarckova, že v německých osadách má být pánem »der regierende Kaufmann«, a nikoliv pruský úředník a voják.

Změnou tou se ostatně patrně usnadňovalo zachování dobrého poměru k Anglii, na němž jak Caprivimu, tak Vilémovi II. tehdy zřejmě záleželo a který opravdu neměl mimo osadní třenic valných překážek; neboť ani císař ani kancléř ještě nepomýšleli na to, že by Německo mělo v brzkou vstoupiti s mocí britskou ve skutečnou soutěž také námořním zbrojením a viděli v moři vůbec, stejně jako činil i kdysi Bismarck, opravdu jen zcela podružnou frontu Německa, které hlavní vahou svou spočívá v Evropě, jsouc tu opřeno o silnou armádu pozemní. Proto se mohl Vilém II. roku 1891 při opětné návštěvě Londýna, byv na radnici slavnostně přijat městskou správou, s dobrým svědomím nadšeně rozhovříti o tom, jak miluje anglický národ a jak hluboce cítí tep společné germánské krve, k němu jej poutají.

Sblížení s Anglií bylo tedy význačným rysem prvního období samostatné politiky Viléma II. po jeho rozchodu s Bismarckem. Zároveň bylo však pozorovati i jeho snahu o navázání vlídnějších styků s druhou západní velmocí, Francií.

Francie, ač v otázce egyptské neopouštěla hlediska, popírajícího právní základnu anglické okupace, snažila se tehdy podobně jako Německo vyrovnati dohodou s Anglií aspoň jiné sporné otázky africké. Smlouvou z 5. srpna 1890 bylo proto zejména upraveno vzájemné závodění velmocí těch v oblasti nigerské tak, že Francie získala právo šířiti volně své panství na severu čáry tažené od místa Say (na Nigeru, jižně od Timbaktu) až k Barrua na Čadském jezeře, kdežto Anglie si vyhradila území na jih čáry té. Republice zůstal tak nárok na nerušený souhrn území obkličujících zevšad v širokém kruhu vlastní Saharu a tvořících ohromný massív v západní Africe, z veliké části ovšem protkaný pustinnými plochami, takže Salisbury, jenž smlouvou Anglii zajistil oblast v celku úrodnější, mohl ironicky prohoditi vtip o gallském kohoutku, který se prý patrně s rozkoší hrabe v horkém písku. Zároveň uznala však Anglie i francouzský protektorát nad celým Madagaskarem, takže smlouvou tou rovněž dělení afrického světa bez násilných srážek značně pokročilo.

Šlo o to, uzná-li Německo dohodu tu, a vláda Viléma II. učinila tak opravdu prohlášením 17. listopadu 1890, dosáhnuvši naopak francouzského souhlasu k předchozí úpravě svých osadních zájmů smlouvou s Anglií. Tak zdálo se, že přes epizodu Boulangerovu opět se navazují nitky k náladě doby Julesa Ferryho. Ještě významnější bylo však, že zároveň obecně zřejmou se stávala i snaha Viléma II., drobnými zdvořilostmi na Francouze působiti. Jevilo se to již přátelským přijetím francouzských delegátů na mezinárodní konferenci pro dělnickou ochranu v Berlíně i na lékařském kongresu tamtéž konaném. Také předpisy pasové na hranicích alsasko-lotrinských byly zmírněny a zvláště okázalá návštěva císařova na francouzském vyslanectví podporovala domněnku, že zahraniční politika německá po pádu Bismarckově směřuje především k tomu, aby, opírajíc se ještě pevněji než dotud o Vídeň a rozšiřujíc zároveň svůj přímý zájem na Turecku, navázala těsné styky s Anglií, ale zároveň i vůči Francii dosáhla aspoň tak uklidněných vztahů, jako na počátku osmdesátých let.

Možnosti, jež z těchto směrnic pro budoucnost plynuly, byly ovšem s to, aby znepokojily především Rusko a vzbudily v něm podezření, nepomýšleli mladý císař, jenž se byl tak upiati vyhnul obnovení záručné smlouvy s říší císařskou, opravdu osamotiti diplomaticky Rusko a dáti mu pak ve spolku s Rakouskem a Anglií těžkou ránu jak v polské, tak balkánské otázce, která by Rusko takřka v Evropy vytlačovala. Z Berlína zněly při tom sice stále hlasy míru a Vilém II. snažil se cítě při nové návštěvě co nejvíce okouzlití svou vtíravou roztomilostí; důvěra Alexandra III. byla však v základech otřesena a v jeho mysli nabyly mnohem více než kdy před tím místa úvahy, nebude-li přece nutno předejiti takovému nebezpečnému osamocení Ruska rozhodným sblížením s Francií a dosažením záruky, že při možné srážce říše císařské s Německem republika nezůstane divákem nečinným.

* * *

Viděli jsme, jak se finanční pouto mezi Petrohradem a Francií od roku 1888 utužovalo opětovnými půjčkami říše císařské na pařížském trhu, jež roku 1890 převyšovaly již ohromný peníz tří miliard franků, a jak zá-

Vilém II.
a Anglie.

Vilém II.
a Francie.

Obavy Ruska.

Rusko
a Francie.

roveň i dodávka nových pušek z Francie počala vůdčí ruské kruhy vojenské s francouzskými sblížovati. V ohledu tom zvláště význačné byly důvěrné hovory velikého knížete Mikuláše s generály francouzskými při jeho častých návštěvách ve Francii i okázala návštěva generála Boisdeffre při podzimních manévrech ruských roku 1890. U dvora cářského bylo také s díkem přijato, když na jaře 1890 na žádost ruského vyslance vláda francouzská zatkla kroužek nihilistů v Paříži nové atentáty smlouvajících, a naopak v ovzduší francouzském šířil zájem pro Rusko od podzimu téhož roku zvláštní list »L'Union Franco-Russe«.

Obě velmoci byly k sobě tak silou poměrů stále blíže posouvány, zároveň však nechyběly ovšem ani proudy opačné, jež stále ještě závaznému sblížení jejich v cestě stály. Na cářském dvoře diplomati, jako byl Giers, příliš navyklý hlediskům doby, kdy Bismarck udržoval Rusko v dosahu svého vlivu, působili na cáře obavami, aby francouzsko-ruským sblížením útočnost trojspolku nebyla předčasně vydrážděna, a také někteří vůdčí politikové francouzští stáli pod tlakem této myšlenky a ve stínu starých obav před preventivní válkou německou. Alexander III. pak se stále ještě nemohl úplně rozloučiti s představou, že republika ve Francii ustoupí dříve nebo později přece jen restauraci monarchické, a vyslovil naději tu ještě v srpnu 1890 i vůči Vilémovi II. při jeho návštěvě v Narvě. Zdrženlivost jeho nalézala nadto dlouho přirozenou oporu i ve vývoji vnitřních poměrů francouzských, který ani po pádu presidenta Grévyho a nastoupení Carnotově na sklonku roku 1887 nebyl nikterak klidný a povážlivého napětí prostý.

V jeho popředí stále trvala záhadná postava generála Boulangera. Ctižádostivý muž nepřestal ani po odchodu z Paříže kouti politické pikle. Opíraje se o národně vznětlivé živly, soustředěné v lize patriotů, i o část radikálů snažil se státi, jak souvěký politik pravil, jaksi »syndikem všech nespokojenců ve Francii«. Když byl pro tajné návštěvy Paříže, vojenské kázní odporující, v březnu 1888 dán do příkaznosti a tím se stal volitelným, vytvořili přívrženci jeho, mezi nimiž vedle čilého agitátora Nanqueta vynikal zvláště známý publicista Henry Rochefort, zvláštní »národní výbor«, jenž se pak snažil pro generála zajistiti veřejné mínění především trojím heslem: »Disolution, Révision, Constituant«.

Dosavadní, korrupci prohníla a pravému rozvoji národních sil překážející sněmovna měla ustoupiti novému shromáždění ústavodárnému, jež

by zrevidovalo důrazně ústavu z roku 1875 a zajistilo proti dosavadnímu zmatku sobeckých a řemeslných politiků, potlačujících pravou vůli občanstva, především silnou vládu poctivého presidenta. President ten, a nemohl jím ovšem býti než Boulanger, měl obroditi Francii, zesílit její váhu v Evropě, vyplniti národní revindikace a po jeho boku měla státní rada, pověřená odbornou přípravou předloh zákonů, jednak sněmovna, beze změny předlohy ty přijímající nebo odmítající.

Bylo zjevno, že běží o opakování receptu Napoleona III., a přirozeně odvrátila se nyní od »boulanzismu« většina radikálních politiků, která byla původně ctižádostivého generála do popředí posunula. Zejména Clemenceau stavěl se proti jakémukoliv pokusu o diktaturu reakčně zbarvenou a založil tehdy »Société des droits d'homme et du citoyen«. Značná část drobného lidu pařížského nepřestávala však viděti v generálovi budoucího spasitele národa a důležité bylo, že zároveň i se strany monarchistů k němu byl zřetel obrácen.

Poznaliť, že v něm jest síla, jež může posloužiti k »prolomení otvoru do hradeb republiky«, kterým by pak monarchism snáze mohl projíti. Generál Boulanger mohl se státi tak generálem Monkem druhé restaurace království ve Francii, a přes odpor některých důsledných legitimistů přistoupil i hrabě Pařížský na myšlenku, raziti si cestu k trůnu plebiscitem, k němuž by nutné předpoklady vytvořil úspěch ctižádostivého generála. Sblížil se s ním tedy tajně, poskytl jeho agitaci značnou podporu peněžitou a podepřel ji veřejně t. zv. »souběžnou akcí« konservativní strany, volající rovněž po zásadní revizi ústavní. Boulanzistický národní výbor pomýšlel pak zejména na to, aby skutečného plebiscitu dosáhl nepřímou cestou, tím, že by Boulangera kandidoval při všech volbách doplňovacích a postavil jej při budoucích volbách obecných v čelo všech departementálních listin, čímž by mínění Francie jasně bylo vysloveno a právní základna k státnímu převratu byla zajištěna.

Boulanger sám, byv do sněmovny opravdu zvolen, nedovedl tam sice osobním vystoupením zjednati hledisku revise valných úspěchů a zanikal úplně v kruhu vyškolených politiků. Popularita v hlavním městě dovedl si však uhájiti neúnavnou reklamou svých stoupenců a soubojem, který měl s radikálem Floquetem, a značný rozsah její prokázaly pak zejména i volby konané v hlavním městě 27. ledna 1889, v nichž Boulanger zvíťazil skvěle nad svými radikálními soupeři, dostav téměř čtvrt milionu

Váhavost
Alexandra III.

Poměry
francouzské.

Program
Boulangerův.

Spojení
s monarchisty.

Volby v Paříži
(leden 1889).

hlasů. Tehdy vybízeli ho přátelé, aby opřen jsa o zvrženou náladu volební a ligu patriotů se prostě zmocnil paláce presidentského a provedl převrat přímým uchopením moci, proti němuž by strana protivná byla bezmocná pro sympatie, kterým se generál také v posádce pařížské těšil. Boulanger neměl však odvahy k takovému činu, doufaje pevně, že blízké obecné volby do komory dají jemu a jeho stoupencům naprostou většinu, nutnou k revisi ústavní. Opravdu nestatečností tou generál prohrál úplně životní sázku. Neboť protivníci jeho, poplašení nebezpečím násilného převratu i volbami hlavního města, semkli se bez rozdílu stranických odstínů k společnému úsilí na odvrácení hrozivého vítězství boulanžistického v budoucích obecných volbách a našli účinný prostředek ve včasné změně volebního řádu. Skrutinium, shrnující v jednotné listině kandidáty celých departementů, ač bylo teprve před několika lety radikálními skupinami proti umírněnému táboru vybojováno jako cenný úspěch demokracie, bylo nyní za souhlasu krajní levice opět zrušeno, a návrat k volbám jednotlivých poslanců po arrondissementech znemožnil úspěch boulanžistických plánů tím spíše, ježto později sněmovna odhlasovala i zákon, zakazující kandidaturu jedné a téže osoby v několika volebních okresech.

Rázný ministr vnitra Constant, který vytýkal zejména také nutnost, uhájiti stůj co stůj nerušený úspěch výstavy světové, konané v Paříži 1889 na oslavu stoleté památky veliké revoluce, rozpustil nadto ligu patriotů a dovedl zároveň v Boulangerovi samém vzbuditi obavu, že vláda necouvne ani před jeho zatčením a postavením před soudní dvůr senátu. A vůči možnosti té ukázal generál, že opravdu jest pouhým fanfaronem, hrdinou z tingl-tanglu, jak se mu protivníci vysmívali. Prchl v dubnu 1889 do Bruselu, vytýkaje, že by se dostavil před soud, ale jen před řádný soud porotní, nikoliv před senát, protivníky ovládaný.

Tím byla jeho strana opravdu ochromena, zvláště když útěku do ciziny před nebezpečím soudu přednost dal i Rochefort. Senát odsoudil pak oba a ještě jednoho čelného jejich spolčence in contumaciam k pevnostní vazbě; skutečný verdikt nad boulanžismem pronesly však obecné volby, konané v září 1889. V nich vedle 366 republikánů rozličných odstínů a 172 konservativců klerikálně-monarchického zbarvení bylo zvoleno jen 38 revisionistů. Boulanger namáhal se pak marně zachovati z ciziny svou váhu osobní zvučným »apelem k národu francouzskému«. Prozrazení, že bral peněžní pomoc od hraběte Pařížského, dovršilo jeho

Nebezpečí
převratu.

Útěk
Boulangerův
(duben 1889).

porážku v očích veřejného mínění a v následující době jeho osoba kmitla se již jen jedenkrát poněkud účinněji souvěkým prostředím, když totiž, zlomen jsa ve svých smělych nadějích a dotčen ztrátou milenky, spáchal na podzim 1891 na jejím hrobě sebevraždu.

Melodramatický konec ten byl zajisté přiměřený muži, jenž natropil sice mnoho hluku a neklidu v dějinách své doby, opravdu nebyl však ani velikým dravcem moci, ani z kovu, z něhož osud slévá césary.

Na sklonku roku 1889 bylo tak zjevné, že republika francouzská šťastně přestála nebezpečnou chorobu a že její podklad v národě jest přece pevnější, než ukazovalo povrchní zdání a dráždivá nálada hlavního města. Ostatně dokázala také zdařilá výstava roku toho, jež shromáždila miliony cizinců ve stínu nové, štíhlé věže Eiffelovy na poli Martovč, že v průmyslovém úsilí a vůbec v ukázněné práci národ francouzský činí veliké pokroky, a u vládnoucích kruhů evropských neminula se značným dojmem ani skutečnost, že nový zákon branný, který senátem od několika let byl zadržován, v červenci 1889 přece v život vstoupil. Neboť zákon ten, stanovící zásadně tříletou službu řadovou s 557 tisíci mírového stavu a desítiletým závazkem služby záložní, projevoval odhodlanost národa francouzského hájiti své váhy ve světě nejen zvučnými slovy, nýbrž i tuhými obětmi, a činil Francii zcela nepochybně »bündnissfähig«, jak Bismarck s těžkým srdcem byl nucen přiznati.

Překonání krise boulanžistické neznamenovalo ovšem uklidnění politických poměrů francouzských v ten smysl, že by tím byla zajištěna pevná a dlouhá vláda trvalé většiny; neboť po volbách sedělo ve sněmovně ve vítězném táboře republikánském vedle asi 250 poslanců sklonných k umírněnému postupu více než sto radikálů, z nichž mnozí k socialistickým názorům se klonili a bývali i jinak vždy více naladění k opozici než k vládní zodpovědnosti na základě dotavadní, jimi v mnohém ostře kritované ústavy. Nebylo tedy snadno vládnouti za těchto předpokladů ve smyslu republikánské koncentrace a vláda bývala vydána často rozličným bouřlivým přeháňkám. Naděje, že se přes to přece dostaví postupná větší konsolidace politických poměrů, vzrostla však zejména, když v březnu 1890 nový kabinet sestavil starý zkušený předák umírněného směru Freycinet, maje po svém boku Constanta jako ministra věcí zahraničních a rozumného radikála Leona Bourgeoise jako ministra osvěty.

Jeho smrt.

Branný zákon.

Upevnění
vlády.

Vláda ta spočívala sice na součinnosti umírněných skupin s částí radikálního tábora, bylo však význačné, že ani konservativní živly vůči ní nejevily odporu tak příkrého, jaký podmiňovala jejich zásadní hlediska, a že z jejich středu se ozývaly znova hlasy, nebylo-li by přece lépe dáti umírněným skupinám republikánským možnost přechodu k zcela výrazné politice »uklidnění« tím, že by se pouto, pojící dotud horlivé katolíky s hlediskem monarchickým, rozvázalo, a tím byl zásadní smír církve s republikou umožněn.

Lev XIII.
a republika
francouzská.

Myšlenka nalézala hlavní oporu v prostředí vatikánském, kde Lev XIII., nedaje se nikterak ovládati syllabem svého předchůdce a snaže se se státnickou pružností zapřáhnouti do vozu církevního i nové síly, již dlouho shledával, že není správně osud katolictví ve Francii věšeti pouze na monarchické naděje. Již dříve to naznačil několikrátě dosti zřejmě, a zejména když rok 1889 ukázal, že ani plebiscitní cesta s pomocí boulanžismu nevedla k cíli, byl rozhodnut hledati s republikou smír stejně, jako jej hledal před tím s Bismarckem, a to tím spíše, ježto souhlasil se svým státním sekretářem, kardinálem Rampollou v tom, že by dohoda s Francií mohla Vatikánu býti jednou také vítanou oporou proti trojspolku, podpírajícímu Itálii, hlavního nepřítele svatého stolce.

Zdrženlivost
konservativců.

Smírným hlediskům svým dal tedy na podzim 1890 papež dosti okázalý výraz zejména prostřednictvím kardinála Lavigerie a ve smyslu tom počala se v táboře konservativním pod vedením poslance Piou tvořiti skupina vytýkající, že katolíkům ve Francii vůbec nemá jíti tolik o »forme du gouvernement« jako o »façon de gouverner«. Než náběh byl ještě předčasný. Většina biskupů francouzských a kruhy jim blízké zdráhaly se jíti cestou, kterou doporučoval Vatikán, a křídlo ochotné k dohodování se s umírněnými republikány zůstávalo zatím v konservativní straně menšinou, tím spíše, že také vláda Freycinetova měla za bezpečnější zajištění své většiny držeti se hlediska t. zv. republikánské koncentrace a nerozejíti se úplně s radikály. Ale tendence k vytvoření silného centra, jež by proti krajním směrům pravice i levice kladlo váhu na zachování pevné vlády umírněných živlů, tu byly nepochybně a budoucnost mohla přinéstí jejich další vývoj, který byl ovšem s to, aby Francii zjednal větší důvěry v monarchické Evropě.

Jednání
s Ruskem.

Takové byly tedy poměry republiky, když zároveň s misí generála Boisdeffra k ruským manévřům z francouzského vyslanectví v Paříži

vyšel návrh, aby k prohloubení přátelských styků byla vyslána severní eskádra francouzského loďstva na návštěvu do ruského Pobaltí. Ministr Ribot vyslovoval z počátku sice obavy, aby věc Německa příliš nepodráždila, takže výsledkem jednání byl dotaz, byla-li by cáři vítána návštěva francouzského loďstva v Kronštatě, jež by se však zároveň dotkla i Kodaně, Štokholmu a Portsmouthu. Cář neodmítl, odjížděje však právě na jih, žádal o odsunutí na příští rok a vskutku v lednu 1891 dal učiniti úřední pozvání.

Původně byla spíše zdvořilost podkladem věci té, v zápětí dostalo se jí však mnohem výraznějšího přízvuku některými událostmi první polovice roku 1891. Bylo to především náhlé zostření styků francouzsko-německých návštěvou matky Viléma II., císařovny Viktorie. Návštěva vznikla ovšem z podnětu zcela opácného, ze snahy císařovny, lacinými zdvořilostmi pohnouti Francii k projevům, jež by naznačovaly, že stíny roku 1871 přece jen poněkud vybledají. V květnu měla se totiž konati v Berlíně mezinárodní výstava umělecká a Vilém II. se snažil rozličně, aby si k ní zajistil hojnou účast Francouzů. Dal se pozvati opětovně na francouzské vyslanectví a poslal do Paříže okázalou kondolenci k smrti známého malíře bitev Meissonniera. Vypravil tam pak v zápětí 18. února 1891 i svou umění milovnou matku, aby jednala s vynikajícími výtvarníky francouzskými, vystupujíc sice zásadně incognito, ale přece tak, že politické pozadí její návštěvy zřejmě bylo zjevné a dávalo podnět dokonce i k pověstem, že její příjezd jest vskutku především zkouškou pro chystanou návštěvu císaře samého.

Císařovna
Viktorie
v Paříži
(únor 1891).

Vše bylo však v zápětí obráceno v pravý opak jednak některými neobratnostmi císařovninými, zejména jejím zájezdem do Versailles, a také okolností, že troskám někdejšího tábora boulanžistického událost se hodila k rozvíření národní nálady. V Paříži 21. února došlo tak k veřejným nacionalistickým projevům proti císařovně a k nátlaku na umělce, aby výstavy neobesílali. Déroulède vstupuje opět na ulici se svým účinným gestem, hesla o žalárníkovi Alsaska a Lotrinska zaznívala opět na plno Paříži a hluk, který věc způsobila, vzrostl konečně tak, že Vilém II. v obvyklé ukvapenosti se cítil zavázána, odpověděti střelbou z největších kalibrů. Nařídil 26. února hlavnímu štábu, aby měl pohotově okamžitě vyhlášení mobilisace, kdyby snad císařovna k odjezdu se chystající byla jakkoliv osobně uražena; a státní tajemník Marshall mluvil

Nebezpečí
války.

v zápětí s francouzským vyslancem tak hrozivě, že vážnost okamžiku byla nepochybná.

Vládě francouzské podařilo se sice umožniti císařovně nerušený odjezd, ale vlny národního citění v Paříži byly zase mocně zvířeny a ukazovaly, že hluboká citová propast nemůže býti zasypána bezvýznamnými zdvořilostmi a že zakrytí skutečnosti té korektními styky diplomatickými a po případě i shodou a součinností v otázkách mimoevropských nemá skutečné nosnosti. A také Vilém II., uražený ve své samolibosti a zklamaný tím, že francouzský národ nemíni podlehnouti kouzlu jeho osoby, přilil ještě dodatečně oleje do ohně francouzské podrážděnosti opětným zostřením pasových předpisů v Alsasku.

Vrzkavost
Alexandra III.

Tím více ocenila tehdy Francie, že cář, posílaje právě tehdy prezidentu Carnotovi veliký kříž sv. Ondřeje, dal velvyslancem baronem Mohrenheimem vládě vysloviti potěšení nad taktním jednáním jejím v této trapné události, a velvyslanec užil při tom k Ribotovi slov nepokrytě vyjadřujících, že Rusko vidí v »entente cordiale« s Francií nejlepší záruku míru a spravedlivé rovnováhy sil v Evropě.

Přes to přese všecko neodložil Alexander III. ještě ani pak veškeré nechuti své proti skutečně závazné úpravě vztahů k demokratické republice, ač zároveň i jeho finanční ministr byl také tohoto roku nucen do Paříže se obracet s novými velikými požadavky úvěrnými. Stačilo, že v květnu 1891 tamní bankéřský dům Rotschildův, dotčený zejména útliskem židů v Rusku, jenž tehdy právě počal v žurnalistice evropské značný ohlas nalézati, součinnost svou při ruské půjčce odepřel, aby cář znovu svou nelibost vůči Francii zřejmě projevoval, takže v kruzích německé diplomacie se utěšovali stále tvrzením, že prý Rusko hledí na Francii v podstatě ne jinak, než jako veliký pán na kokottu; jsa příliš jist tím, že by ji mohl míti, kdykoliv by potřeba kázala, nedbá naprosto o to, aby ji k sobě připoutal legitimním poutem závazného spolku. Než tato rozkolísanost cárova byla v zápětí mocně dotčena věcí, která mu znova připomněla, že řádná úprava poměru k Francii se stává pro Rusko žádoucí nejen ve finančním ohledu. Bylo to především obnovení trojspolku.

Crispi.

V Paříži měli ovšem krátce před tím naději, že se podaří spolek ten rozbít; než naděje ta rychle zklamala. Šlo při tom o Itálii. Tam stál od roku 1887, jak víme, v čele vlády Crispi se snahou, zvýšiti pokud možno

význam státu vlášského na venek stupňováním jeho vojenské i námořní pohotovosti. Také vlášským osadám při Rudém moři, jimž se tehdy dostalo zvučného názvu kolonie eritrejské, věnoval velikou péči i náklad, smlouvaje jednak s Anglií jejich rozšíření v Somalsku až k řece Giuba, a snaže se zároveň rozvinutím vojenské moci i diplomatickým jednáním Habeš podrobiti italskému protektorátu.

S Francií stejně jako se stolicí papežskou stála za jeho vlády Itálie téměř ustavičně v zřejmém napětí, takže Crispi neměl za vyloučeny ani tak dobrodružné možnosti, jako že Francouzi udeří na Civitavecchii a pokusí se o obnovení státu papežského. Také v Habeši obával se francouzského vlivu a celní válka, jež trvala mezi oběma státy plnou silou zejména od počátku roku 1888, nebyla ovšem rovněž s to, aby zlepšila tyto vztahy. Neboť hned v průběhu tohoto roku klesl vývoz francouzský do Itálie ze 300 na 130 millionů a dovoz odtud do Francie ze 370 na 220 millionů a klesal pak ještě dále, což cítilo nemile zvláště vlášské národní hospodářství, ježto trpělo i jinak zjevnou nedokrevností kapitálovou a ovšem i vinou správy státní. Neboť Crispi dopustil, že schodek v státním rozpočtu převýšil 200 millionů, a podobně churavé hospodářství jevílo se i ve většině větších měst italských, takže proti vládě někdejšího sicilského revolucionáře se ozývalo dosti mnoho kritických hlasů, jimž za doklad vzrostlé velikosti národní nepostačovaly události, jako byla pompésní návštěva Viléma II. v Římě, a kterým také nebylo valně vhod, že Crispi z ohledů na trojspolek ráznou rukou potlačoval irredentistické hnutí.

Celní válka
s Francií.

Přes tuto rostoucí nespokojenost dovedl si zkušený politik i ve volbách konaných v říjnu 1890 s užitím osvědčených method volebního nátlaku a korrupce zajistiti značnou většinu. Náhodná epizoda parlamentní vyhoupla ho však přece již v lednu 1891 ze sedla, a tehdy se zdálo, že politika italská bude hledati veskrze jiné cesty. Neboť nástupcem jeho stal se Antonio Starrabo marchese di Rudini, rovněž Sicilec, ale z předních magnátů země, který se opíral spíše o pravici a jehož jmenování chefem vlády uvítali v Berlíně se značnou nedůvěrou, ježto byl kladen za frankofila. Opravdu pokusil se Rudini, který ve vnitřní politice dbal zejména větší úspornosti a vedl si zdrženlivěji i v Africe i vůči papežskému stolci, o navázání styků s Francií, pomýšleje zejména také na získání větší půjčky od francouzských kapitalistů, takže v tu chvíli se jevílo opravdu po-

Pád Crispiho
(leden 1891).

Rudini.

někud ohroženo prodloužení trojspolku, jenž měl v květnu 1892 vypršet. Francouzská vláda nevedla si však dosti obratně při předběžném stanovení podmínek, s nimiž hodlala politické i hospodářské sblížení spojovat, a ježto také Anglie v Římě proti možnosti té vliv svůj rozvinula, vzdal se Rudini myšlenky na podstatnou změnu dotavadní zahraniční směrnice. Přistoupil naopak 6. května 1891 na urychlené prodloužení trojspolku na nových šest let, když nová smlouva, jinak od smlouvy z roku 1887 nevalně odlišná, Itálii poskytla lepší záruky jejích zájmů proti možnému rozpětí francouzskému v Tripolsku nebo v Marokku.

Obnovení
trojspolku
(6. května
1891).

Znění smlouvy zůstalo sice opět přísně tajné, že k ní došlo, bylo však okázale ohlášeno, a souhlas, s nímž se skutečnost ta zejména také v Anglii potkala, způsobila ovšem na dvoře císařském dojem málo potěšující. Proto odhodlal se Alexander III. konečně, jíti vůči Francii dále, než dosud byl učinil, a také státníci francouzští uznali, že jest třeba vůči diplomatickému úspěchu Německa postavití okázalý úspěch vlastní.

Když se tedy francouzská eskadra, které velel admirál Gervais, v červenci 1891 objevila ve vodách ruských, které od krymské války neviděly francouzského loďstva, a zakotvila v Kronštat, pozorovala celá Evropa věc tu se značným zájmem; zájem však vzrostl ještě mnohem více, když se rozlétna zpráva, že císař Alexander III. na palubě francouzské lodi s odkrytou hlavou vyslechl Marseillaisu a když potom francouzští námořníci při návštěvě Petrohradu i Moskvy byli vítáni s neobyčejně jásavým nadšením davů, rozradostněných nad tím, že smějí pozdraviti zástupce svobodného státu, a projevy, jako byl proslov, v němž generál Černajev sliboval, bude-li Francie své prapory šikovati k boji, že Rusko tak učiní rovněž od Visly až po Kamčatku. Císař telegrafoval presidentovi Carnotovi o hlubokých sympatiích, jež spojují Rusko s Francií, a bylo zřejmo, že výše hrází, dělicích císařské samostatnosti od republikánské demokracie, na něž byli v Berlíně i ve Vídni dosud tolik spoléhali, není přece taková, aby společný zájem obou velmocí ji nepřekonal.

Dělení
Evropy do
dvou táborů.

Francie vyvázla konečně z izolace, do níž ji bylo neštěstí roku 1871 uvrhlo, a proti velikému bloku trojspolku, zahrnujícímu na 123 millionů obyvatel, počal se zdvihati před očima Evropy blok protivný, se svými 138 milliony obyvatel rovněž ohromnou mocí vlastní a s té i oné strany na bocích trojspolku zavěšený. Někdejší pohyblivý systém politické strategie Bismarckovy, poutající namnoze také Rusko do služeb německého

zájmu, ustupoval určitějšímu vyhranění dvou velikých táborů proti sobě hrozivě vztýčených a novou rovnováhu mocí v Evropě vytvářejících; »cauchemar des alliances« velikého kancléře přecházel z říše tísňových snů do tvrdé skutečnosti.

Vše to byly ovšem teprve možnosti, jež jedva na obzor vstupovaly, ve Francii věc vzbudila však hned neobyčejné nadšení. Svátá Rus se svými ohromnými výhledy asijskými žije naráz v duši všech, hymna císařská proniká až do zapadlých městeček a úplně jsou nyní zapomenuty útoky proti samostatnosti, kdysi tak prudce pronášené, když Francie obdivovala polský národ a polské mučednictví. Také nová ruská půjčka 500 millionů byla v několika dnech sedmkrátě přepsána a veškeré tyto projevy byly jaksi mnohonásobnou ozvěnou toho, co v Rusku zaznělo.

Z toho všeho vznikalo ovšem v Anglii a Německu namnoze domnění, že Francie ve sblížení s Ruskem vidí pouze záruku zdatu útočné války proti Německu a že míru evropskému hrozí odtud vážné nebezpečí. Opravdu toho většinou nebylo. Francie, ač zásadně nevyklučovala možnosti, s ruskou pomocí jednou dosáhnouti silou zbraně nápravy utrpených křivd, zatím ještě více se radovala z toho, že končí nedůstojný stav, kdy se jí bylo trásti co chvíli před možností německého preventivního útoku a snášení občasných »studených sprchy« z Berlína. Tato radost z vrácené rovnocennosti velmocenské byla u většiny Francouzů nepochybně mnohem silnější, než touha po brzké odvetné válce.

Při tom mělo ovšem veřejné mínění francouzské a evropské vůbec za to, že za kronštatskými přípitky stojí již hotová smlouva alianční, a to byl nepochybný omyl. Přesné zajištění vzájemných závazků vyžádalo ještě mnohého jednání, neboť ta i ona strana přistupovala k věci s rozličnými hledisky. Rusko chtělo nalézt ve Francii oporu nejen pro své evropské zájmy, ohrožené trojspolkem a jeho klienty, nýbrž i mimo Evropu, kde je ohrožovalo hlavně soupeřství Anglie, a nechtělo naopak nikterak zesílit útočných sklonů francouzských proti Německu. Francouzská vláda měla zase zrak upřen především na nebezpečí z Německa hrozící a obávala se, aby císař k ochraně svých balkánských nebo asijských zájmů neobracel svých sil především proti Rakousku nebo Anglii, ponechávaje Francii těžký úkol, úplně zabavití Německo vlastní silou.

Proto při zásadní vůli k dohodě provázela i důvěrná jednání ruskofrancouzská jakási význačná zdrženlivost, zcela odlišná od překypujícího

Dojem
ve Francii.

Obtíže zá-
vazné dohody.

nadšení ulice, a nejbližší výsledek byl jen, že ve dnech 21.—27. srpna 1891 ministři Giers a Ribot prostřednictvím Mohrenheimovým vyměnili listinná prohlášení o tom, že k ujasnění a posvěcení srdečné dohody vzájemné a zajištění obecného míru Francie i Rusko se dohodnou o všech otázkách, jež by mohly ohrozit obecný mír; kdyby pak nebezpečí opravdovým se jevilo a zejména kdyby ta nebo ona strana byly ohroženy útokem, zavazují se i k vzájemnému bezodkladnému dorozumění o prostředcích obrany, doslovně »s'entendre sur les mesures dont la réalisation de cette éventualité imposerait l'adoption immédiate et simultanée aux deux gouvernements«.

To byl tedy teprve spíše jen diplomatický zásnub než opravdový sňatek, a proto bylo zejména s francouzské strany od počátku naléháno na to, aby dohodu doplnila zároveň i vojenská konvence, jež by prostředky společné akce přesně určovala; neboť cestou tou bylo také snáze možno obejít obtíž, že hlavě státu francouzského podle ústavy bylo nesnadno podpisovat tajné smlouvy, jako to cáři bez všeho bylo možno. Ale již než v této věci došlo k dalšímu, měl francouzský ministerský předseda Freycinet za vhodné, skutečnost vzájemné zásadní dohody aspoň narážkou oznámiti, a učinil tak 10. září 1891 v proslovu k cizím hostům při podzimních manévrech francouzských.

»Nové postavení Francie.

Vytkl v něm především, že přes vlnivý ráz své vnitřní politiky republika učinila ve vytváření svého vojenství pokroky, jež jí umožňují, aby se postavila ve sledování svých národních zájmů rovnocenně vedle kterékoliv monarchie. »Nikdo nepochybuje dnes o tom« pravil, »že jsme silni; dokážeme však také, že jsme rozumní. Dovedeme také v novém postavení svém zachovatí tyž klid, důstojnost i umírněnost, které ve zlych dnech připravovaly naše povznesení.« Tato význačná slova o »une situation nouvelle«, podtržená i vývody Ribotovými v slavnostní řeči 28. září, spojující je výslovně s událostmi kronštatskými, nenechávala Evropu v pochybnosti, že mezi Francií a Ruskem sblížení není jen všeobecného rázu. Sám říšský kancléř Caprivi přiznal to ve veřejné řeči, kterou měl v září 1891 v Osnabrücku, uklidňoval však prostředí německé tvrzením, že »nová situace« neznamená ještě skutečného ohrožení míru, nýbrž jen obnovení rovnováhy evropské. Tím připouštěl ovšem, že rovnováha ta byla dotud Německem porušována.

Zesílení Francie ukázalo ostatně brzy potom i to, že Lev XIII., přes to, že francouzský episkopát nejevil stále ještě valné chuti k opravdovému smíru s republikou a naopak s její vládou dosti prudce se srážel, 20. února 1892 vydal ve francouzském jazyce encykliku, kde vytýkal okázale, že se církev může přizpůsobiti jakékoliv, i republikánské formě státní, takže povinností křesťanů jest řádně ustavenou vládu takovou uznávati a odmítati zlo občanských svárů. Ani tímto projevem nebyl sice v konservativním táboře francouzském počet »ralliés à la république« ihned valně zvětšen a většina jeho zůstala ještě v zásadní opozici proti vládě, v níž právě tehdy Freycineta vystřídal Loubet, takže vláda ta byla stále nucena doplňovati většinu svou radikály, v církevních otázkách útočnými, mezinárodní postavení Francie bylo však přes to papežovým projevem nepochybně rovněž význačně podepřeno.

Encyklika
z 21. února
1892.

* * *

Zatím co takto Evropa hleděla na poměr rusko-francouzský jako na nepochybné spojenectví, jednalo se mezi oběma státy v zákulisí stále ještě o náležité podepření zásadního sblížení určitou konvencí vojenskou, a průběh jeho byl opravdu velmi vleklý. Neboť Alexander III. rozpokoval se přece jen i po rozhodném kroku kronštatském učiniti hned kroky další, ač vláda francouzská na něho nepřestávala v ohledu tom účinně naléhati. Učinila tak hned v září 1891 pamětním spisem, doručeným cáři za jeho pobytu v Kodani, a zejména když potom v listopadu Giers přišel do Paříže, bylo i s ním horlivě vyjednáváno, ale bez rozhodného výsledku. Neboť Giers odkazoval na přirozený sklon cářův k neukvapování věci. A opravdu měl nový vyslanec francouzský v Rusku, markýz Montebello, mnoho práce, než mohl Alexandra III. vůbec přiměti k tomu, aby přijal z jeho rukou návrh vojenské konvence rusko-francouzské, vypracovaný generály Miribelem a Saussierem za součinnosti Freycinetovy. Cář se však i potom spokojil s tím, že spis dal k posouzení ministru války, generálu Vannovskému, a odjel na jaře 1892 znova k delšímu pobytu do Dánska, spojenému v červnu se schůzkou s Vilémem II. v Kielu, kde se jej německý císař pak všemožně snažil přesvědčiti, že v poměru Německa k Rusku není naprosto důvodů k skutečné nedůvěře vzájemné.

Jednání
o vojenskou
konvencí
rusko-
francouzskou.

Zásadní dohoda
(září 1892).

Zároveň oslavovala ovšem francouzská veřejnost hlučně cářova bratra, velikého knížete Konstantina, který se při gymnastických slavnostech v Nancy objevil po boku presidenta Carnota; ale vláda francouzská byla ruskými průtahy zjevně zneklidněna a generál Boisdeffre, vyslaný v srpnu 1892 znova k ruským manévřům, dostal úkol ve věci konvence nasadit všechny páky. Opravdu podařilo se mu jednáním se šefem generálního štábu ruského Obručevem 17. září dosáhnouti dohody o vojenských opatřeních té i oné strany pro případ útoku nebo mobilizace mocí trojspolkových, a v zápětí vyslovil i cář svůj souhlas s věcí tou, ovšem s výhradou, že zůstane přísně tajná. Než přes to přese všecko došlo i pak ještě k značným průtahům, než konečná listina jím byla opravdu podepsána a ratifikována.

Nové odklady.

Záminku k tomu dala Alexandrovi III. snaha francouzské vlády, dodatečně změnit některé podružné články konvence; skutečně zdržoval rozhodnutí cářovo nepochybně také povážlivý vývoj vnitřních poměrů ve Francii. Zdálo se opět, že přes všecko úsilí rozvážných duchů a pilnou i úspěšnou práci národa republika francouzská přece dříve nebo později utone v rozvratu stranických vášní.

Třídní boje
ve Francii.

Především jítily se tu povážlivě třídní zápasy, provázené vlnou bouřlivých stávek, které naopak vytvářely ovzduší velmi vhodné k úspěchům radikální agitace. Ve Francii nemělo socialistické hnutí tehdy ovšem stále ještě rázu tak jednotného a zároveň od ostatních demokratických proudů výrazně se oddělujícího, jako v souvěkém Německu. Zejména nevystupovala ve sněmovně ještě zcela určitě vyhraněná skupina socialistických poslanců; zato však měli tam silně socialistické zbarvení mnozí radikální členové krajní levice, zvláště poslanci zastupující dělnické okresy, jako byl třeba pařížský advokát Alexandre Millerand, nebo výmluvný Jean Jaurès, mladý Bretoněc Aristide Briand, René Viviani a jiní.

Socialistické
frakce.

Vlastní dělnické hnutí štěpilo se při tom na několik, navzájem se zle štíplých odstínů. V čele s Eduardem Vaillantem trvala ještě skupina zejména v Paříži vlivná, zachovávající starou tradici blanquismu a komuny z roku 1871, kdežto v severofrancouzských hornických okresech měl hlavní úspěch Jules Guesde, hlasatel učení Marxova a jeho pojetí třídního boje proletářského. S radikálními poslanci krajní levice těsnou součinnost hledala zejména frakce jen volnou federaci místních skupin dělnických doporučující, již vedl Pavel Brousse a které se dostalo názvu

»possibilistů« podle hesla, že konečný cíl prý jest třeba udrobovati tak dlouho, až se provedení jeho stane možným. Od ní se však oddělila odnož vedená Allemanem, která trvala na pevném soustředění dělnického hnutí a podceňovala spojenectví s radikálními demokraty občanského typu. K tomu pojily se nečetné sice, ale obecně obávané skupinky anarchistů, namnoze trosky někdejší agitace Bakuninovy a Kropotkinovy, a vedle těchto všech směrů, rozdmýchujících hnutí nižších vrstev z obecných hledisek jako celek, seskupovaly se ovšem v rozličné federativní, více nebo méně radikální svazy zároveň i odborové syndikáty dělnické, uvolněné zákonem z roku 1884, které zejména nalézaly pevná střediska také v nově zřizovaných »bursách práce«, jichž roku 1891 bylo ve Francii již 14.

Anarchism.

Nebylo tu tedy naprosto jednotnosti programu a postupu, jaká vyznačovala souvěký socialism německý, a také ani počtem svých členů nemohl se souhrn francouzských organizací dělnických s Němci měřiti. Při značné volnosti slova a tisku v republice působily však přes to dosti povážlivě jejich projevy, hlášané zvláště hlučně na občasných kongresech, kde se zejména generální stávkou stala heslem, slibujícím konečně vítězství nad měšťanskou společností; a také skutečnost, že v některých větších městech dělnickým skupinám se podařilo nabýti vlivu v radnicích, byla brána za doklad, že Francie stojí více než jiné kraje evropské na pokraji těžkých bojů společenských a že vývoj ten dává pádné demontážní ukliďňujícím slovům Freycinetovým o pevné základně republiky, zvláště když na jaře 1892 v Paříži značný rozruch způsobily i pokusy anarchisty Ravachola a jeho druhů o výbušné atentáty. A věc byla tím povážlivější, že zároveň zraky celé Evropy k Francii byly s pohoršením obráceny také skandálem panamským.

Obavy
ze sociálního
převratu.

Pracím průplavním řízeným starým Ferdinandem de Lessepsem a jeho synem Karlem v čele »Compagnie de Panama« hrozilo roku 1888 uvážnutí a úpadek, nepodařilo se podstatně rozmnožit kapitál závodní emisí losů, které by výhrami lákaly drobnou klientelu. Bylo k tomu však třeba zvláštního zákona a mnoho hlasů se ozývalo jednak zásadně proti lotteriím a zejména proti dalšímu vrhání francouzského jmění do podniků zjevně špatně řízených a snad zcela beznadějných. Přes to podařilo se společnosti dosáhnouti odhlasování zákona. Nová emise jí však nezachránila a konec byl roku 1892 přece úplný úpadek, v němž 163 milionů aktiv bylo zatíženo závazkem 1433 milionů.

Panama.

Úpadek roku
1892.

Soudní vyšetřování jeho příčin, trapné již tím, že slavná jména Lesseps a Eiffel přišla ve styk s trestním zákonníkem i s nářkem tisíců drobných lidí, úpadek o životní úspory připravených, dostalo pak rychle význačné zbarvení politické, když publicista Drumont, známý antisemitským spisem »La France juive«, v listopadu 1892 v deníku »Libre Parole« dokazoval, že povolení emise bylo koupeno úplatkem ministrů i poslanců. Parlament zvolil vyšetřující komisi v čele s Brissonem, jež se však záhy střetla s vládou, ne dosti ochotnou k vydání nutného materiálu, a kalný proud obvinění začal zachvacovati i jména nejznámějších politiků a sblíživati je ve veřejném mínění těsně s nečestným prostředím židovských agentů a prostředkovatelů, jako byl Cornelius Herz nebo sebevraždou se světa sešlý bankéř Reinach a jejich podružní pomocníci.

Politický
skandál.

Mluvilo se o tom, že přes sto poslanců jest kompromitováno, trojí vláda vystřídalala se v době několika měsíců v tomto neobyčejném rozpěnění veřejného ruchu v Paříži a nepřátelé republiky mohli do vůle hlásati, že všechna Francie jest vnitřně prohnílá a nízkým hmotářstvím sežraná. Vskutku nezvratné důkazy úplatnosti přineslo vyšetřování jen o poměrně nepatrném počtu zodpovědných politiků, mnohá choulostivá zákulisí parlamentní byla však provětrána a zejména radikální strana nevyšla z vichřice bez úhony; její předáci Clemenceau a Floquet byli nuceni ustoupiti dočasně vůbec z veřejného života.

Volby
roku 1893.

Při tom se však přece nesplnily naděje, jež do účinku nechutných těchto událostí kladli monarchisté. Naopak; obecné volby, provedené v srpnu 1893, přinesly jim samým úplnou porážku, ztrátu osmdesáti mandátů, z nichž 33 ovšem získali konservativci směru »ralliés«, smírující se zásadně s republikou a vstupující do sněmovny jako konstituční oposice. Značný volební úspěch měla také krajní levice, v níž ovšem na padesát členů v čele s Jaurèssem a Millerandem bylo již možno označiti spíše za socialisty než za občanské radikály. Ale ač také počet ostatních radikálů nebyl malý, skupina umírněných republikánů, čítajíc přes 300 hlasů, byla přece tak silná, že postačila na vládní většinu i bez nich. Proto mohla vláda, v jejímž čele stál od března 1893 Charles Dupuy, dosti ráznou rukou chrániti veřejný pořádek proti snahám krajní levice a socialistických skupin. Zavřením bursy práce zakročila proti agitaci pro dělnickou oslavu 1. května a s rozvinutím vojenské moci dovedla i jiné demonstrace v Paříži tvrdě potlačiti.

Ch. Dupuy.

Zároveň prozrazovala však i sklon k hledání kompromisu s katolictvím, který vskutku politika Lva XIII. již tak dlouho nabízela, a ministr školství Spuller přiznal se v listopadu 1893 výslovně k mínění, že nevládná politika republiky vůči církvi římské, vládnoucí od roku 1877, není již na místě, ježto prý církev sama se podstatně změnila; a vytýkal zároveň, že v prostředí tak hluboko zvrženém, jako jest francouzské, jest především žádoucí nová nálada ducha, jež by všechny občany seskupila kolem hesel zdravého rozumu, spravedlnosti a laskavosti, nutných každé společnosti, jež se chce při životě zachovati.

Ústup vůči
Rimu.

Tento zřejmý posun směrem na pravo dostal pak zřejmou posilu v obecném děsu a rozhořčení, který způsobil pumový útok, spáchaný 9. prosince 1893 na zasedající sněmovnu anarchistou Augustem Vaillantem. Neboť vedl k rychlému odhlasování výjimečných zákonů proti podvratnému tisku a přechovávání výbušných látek, které ukazovaly, že vládnoucí skupina není nikterak ochotna couvati před rozvratem společenským, nýbrž, že mu hodlá důrazně čeliti. Politický život pařížský zůstával tedy sice stále velmi pohnutým a lišil se i rušným bojem osob a ideí i častou změnou vůdčích držitelů moci podstatně od života ostatních států evropských, kdo však viděl hlouběji pod jeho zpěněnou hladinu, mohl tam nalézt bezpečnost, že základna republiky a národní síly francouzské při tom všem zůstává nedotčena a spíše se upevňuje, než rozvrací.

Atentát
Vaillantův
(7. prosince
1893).

Na cářském dvoře ovšem neměli tak ostrého zraku a rozladění nad vnitřním stavem budoucího spojence bylo tu tím větší, ježto vlny panamské zátopy stříkly i na ruského zástupce barona Mohrenheima, jenž byl rovněž označován za podílníka úplatků, takže vláda francouzská byla v březnu 1893 dokonce nucena rázně vzít v ochranu jeho čest, a prezident Carnot se snažil zvláštním listem hněv cářův ve věci té uklidňovati.

Dojem
v Rusku.

To nebyla tedy nálada příznivá pro rychlé dokončení jednání o vojenské konvenci, které po dlouhé měsíce opravdu vážlo a bylo provázeno povážlivými příznaky snah cářské politiky, úplně nezavíratí dvířek k přátelskému styku s Německem. Konečně osvědčily se však přece přirozené nutnosti evropské situace politické silnějšími než vrtkavost cářova. Zejména působily v ohledu tom další povážlivé pokroky německého zbrojení.

Již od počátku roku 1890 chystala vláda Viléma II. novou předlohu vojenskou; nepříznivý výsledek únorových voleb, odchod Bismarckův

Německá předloha vojenská (listopad 1892).

a snaha císařova, nezatěžovati popularitu svou hned po této vzrušující události požadováním nových obětí na národu, způsobily, že se vojenská správa zatím spokojila se zvýšením mírového stavu jen o 18 tisíc mužů. Když však slavnosti kronštatské a důvěrné zprávy o dohodě jimí osvědčené obavu před možnou válkou na dvoji frontě zesílily, odhodlal se Vilém II. přece k předložení dalších požadavků říšskému sněmu.

Mírový stav vojska měl opět vzrůst o 84 tisíc mužů, ježto však zároveň tříletá služba byla u pěchoty změněna pouze v dvouletou, znamenalo to skutečně vytvoření mnohem větší zásoby vycvičeného mužstva pro mobilisaci, a věc vyžadovala nadto i vzrůstu počtu vojenských profesionálů, poddůstojníků i důstojníků, s novým nákladem vyšším sedmdesátí milionů. Předkládaje požadavky ty snažil se kancléř Caprivi odúvodniti je velikou řečí 23. listopadu 1892 co nejvýrazněji, narazil však na značné nesnáze, jež souvisely z části i s obtížemi, s nimiž se jeho vláda v říšském sněmu vůbec potkávala.

Caprivi a strany politické.

Nástupce Bismarckův snažil se ovšem jednati se stranami politickými, v něm rozhodujícími, mnohem méně drsně než jeho předchůdce. Nadbíhal brzy té, brzy oné, snažil se především i katolické centrum spolu s Poláky získati drobnými ústupky, ale ani jemu se nepodařilo vytvořiti spolehlivou většinu. Národní liberálové zastupující zejména také zájem průmyslového kapitálu byli nepříjemně dotčeni sociálně-reformními zákony, ač se ve věci té někdejší veliký rozběh Viléma II. opravdu scvrkl na částečné zkrácení pracovní doby ve státních dílnách pruských a některá nová ustanovení o nedělním klidu a dětské práci v rámci novelly k řádu živnostenskému. Konservativci byli zase rozhořčeni na to, že proti jejich hlasům byl změněn obecní řád obcí venkovských, nesouhlasíce zároveň ani s politikou celní, jež hledala novou základnu pro těsnější hospodářské styky se sousedními státy a nechránila dosti agrárních zájmů zálabského junkerstva; a vláda Capriviho stála nadto od počátku ve stínu sžíravé kritiky Bismarckovy.

Bismarckovy útoky.

Neboť rozhněvaný někdejší kancléř, ač se dal zvoliti do říšského sněmu, nešel tam sice, aby po anglickém vzoru se stal parlamentním mluvčím opozice, neboť to se přičilo přece příliš celé jeho minulosti; nešetřil však Viléma II. ani svého nástupce nikterak rozličnými jinými nájezdy, otiskovanými zejména v »Hamburger Nachrichten«, a vystoupil několikráte i při slavnostních příležitostech osobně jako velmi nepohodlný

posuzovatel »nového kursu«. Ježto mu pak císař věc tu splácel podrážděnými projevy své nemilosti, jež dosáhly svého vrcholu při Bismarckově návštěvě Vídně v červnu 1892, když tam jeho syn Herbert slavil sňatek za okázalého a dvorem přikázaného bojkottu německého vyslanectví, byla veřejnost německá tímto bojem mezi Friedrichsrue a Berlínem jen ještě více znechucována a obecný dojem věci té nebyl ani pro Viléma II. ani pro Capriviho příznivý. Pessimistické názory o budoucnosti, do níž Německo zavléká »nový kurs« množily se na všech stranách, nechuf a nedůvěra k říšské vládě vzrůstala v t. zv. Reichsverdrossenheit a zejména potulný život Viléma II., jeho hon za zábavou a buršikosné caesarské projevy způsobily, že podle zprávy rakouského diplomata, hraběte Antonína Wolkensteina »von dem grossen Kapital an Popularität und persönlichem Prestige, das Kaiser Wilhelm II. von seinem Grossvater ererbt hatte, nahezu nichts zurückgeblieben ist.« A podobně zcela odmítavě soudilo veřejné mínění i o schopnostech říšského kancléře k velikému úkolu správné politiky říšské v nesnadných poměrech souvěkých.

Nespokojenost s »novým kursem«.

Za tohoto stavu potkávala se vojenská předloha v říšském sněmu se značnými obtížemi, a marně hrozil císař ve svém obvyklém nadutém způsobu, že rozdrtí opozici tvrdou pěstí, nebude-li povolnější. Ač vláda pak přistoupila i na částečné snížení požadovaného mírového stavu, byla předloha v květnu 1893 přece zamítnuta. Nové volby konané hned potom v červnu zesílily ovšem pravici, a s pomocí polských hlasů podařilo se Caprivi mu konečně, že přece cíle dosáhl a vojenskou předlohu sněmem protlačil.

Německo zůstávalo tak stále v popředí vyzbrojovacích závodů, které tolik zatěžovaly Evropu, jevílo se jejich nejúčinnějším poháněčem a ve Francii věc vzbudila dojem tím povážlivější, ježto Vilém II. v zápětí potom při vojenských cvičeních pronesl velmi vyzývavou řeč a bolestně dráždil francouzské prostředí i novým utužováním germanisačního úsilí v Alsasku.

Přijetí vojenské předlohy.

Ve Francii pozorovali ovšem také s neklidem, že se oněch cvičení účastnil i italský následník trůnu. Neboť bylo to možno přijmouti rovněž za výhrůžku tím význačnější, ježto se tehdy poměr Francie a Italie, kde od května 1892 po pádu Rudiniho v čele vlády stál opět liberál Giovanni Giolitti, znova povážlivě zjitřil jednak neshodami v osadní otázce habešské, ale také krvavými srážkami mezi vlašskými i francouz-

Napětí mezi Francií a Italií.

skými dělníky v Aigues-Mortes v srpnu 1893, po nichž pak následovaly bouřlivé útoky na francouzské poutníky v Římě a demonstrace proti tamnímu francouzskému vyslanci.

Ještě významnější než tyto věci zdála se však skutečnost, že Německo, pevně opřené o nedávno prodloužený trojspolek, pokračovalo zároveň dále ve svých snahách o zachování těsného přátelského poměru k Anglii, ač tam v létě 1892 Salisbury s konservativní stranou byl nucen opět ustoupiti liberálům a Gladstone ještě jednou vstoupil v čelo vlády. Neboť jeho ministr věci zahraničních, lord Rosebery, nejevil nikterak sklonu k tomu, aby vůči Německu upiati si vedl, a Vilém II. mohl při slavnostní regatě v Cowes ve středu anglického loďstva velmi nadšeně velebiti Nelsona a tvrditi, že jeho duch má bratrský ohlas v německém námořnictvu. A projevy ty bylo pak třeba přijímati jako vážné tím spíše, ježto zároveň došlo i v afrických otázkách smlouvou z 15. listopadu 1893 k nové dohodě německo-anglické, čelící především francouzskému postupu v oblasti kolem jezera Čadského.

Vše to bylo tedy s to, aby budilo starostlivé úvahy státníků francouzských, ale zároveň také v Rusku nemohly věci ty zůstatí bez povšimnutí, zvláště když v téže době, co vojenská předloha německá se stala zákonem, také žurnalistika německá provázela velmi prudkými výpady jednání, které mělo ukončiti celní válku mezi Německem a Ruskem od několika let se stupňující obchodní smlouvou podobnou smlouvám, jaké Caprivi byl již před tím uzavřel s většinou sousedních států ve snaze, dosáhnouti zase poněkud větší vzájemnosti hospodářské evropských států zejména na obranu proti americké soutěži.

Novinářské útoky ty prozrazovaly, jak v německém prostředí při všech vtíravých lichotkách Viléma II. vůči cářskému dvoru vzrůstá nezadržitelně nenávisť proti všemu, co jest slovanské, a zároveň nemohlo býti ruské politice lhostejným ani zjevné nadbíhání německého císaře Anglii. Neboť právě v té chvíli vznikly mezi ní a mocí cářskou opět nesnáze v oblasti indického pomezí tím, že roku 1891 ruská vojensko-vědecká výprava pronikla do Pamiru a usadila se na této »střeše světa«, ač afganská vláda, území to si vlastnící, proti tomu protestovala a zakročení britského se dovolávala.

Alexander III. uznal tedy, že v poměrech těch nový okázalý projev francouzsko-ruské soudržnosti bude s prospěchem. Proto dal v říjnu 1893

splatiti kronštatskou návštěvu ruskou eskádrou do Toulonu vyslanou pod velením admirála Avellana, což vzbudilo opět bezmezné nadšení po vší Francii. Došlo tu namnoze k výjevům až hysterického rázu zejména při vítání ruských důstojníků pozvaných do Paříže, kde se účastnili pak okazale i při slavnostním pohřbu někdejšího maršálka a presidenta republiky Mac Mahona. A nadšení zvýšila ovšem ještě děkovaná depeše cářova, ujišťující, že pařížské a toulonské slavnosti »přidají novou pásku k páskám spojujícím oba státy a přispějí tak k upevnění obecného míru, který jest cílem jejich úsilí a trvalé touhy.«

Tak bylo připraveno ovzduší k překonání posledních obtíží, jež se stavěly dotud v cestu právoplatnému stvrzení vojenské konvence smlouvené již roku 1892, a ve dnech 27. prosince 1893 až 4. ledna 1894 mohli konečně francouzský vyslanec, markýz Montebello, a cářský ministr Giers vzájemnou výměnou dopisů dáti věci té náležitý výraz.

Ve smlouvě té se vytýkalo především, že ani Rusko ani Francie, jsouce ovládnány snahou po zachování míru, nemají jiných cílů, než přípravu obrany proti možným útokům mocí trojspolkových. K tomu se stanovilo tedy, kdyby Francie byla napadena Německem nebo Itálií jím podporovanou, že Rusko vší svou silou dolehne na Německo; kdyby naopak Rusko bylo napadeno Německem nebo Rakouskem jím podporovaným, má podobně učiniti Francie. Kdyby kterákoliv mocnost trojspolková vojsko mobilisovala, mají Rusko i Francie rovněž ihned vyhlásiti mobilisaci a vojsko své ke hranicím soustřediti. Při tom bylo vytčeno, že v případném boji s Německem, jenž měl býti veden současně na té i oné frontě se vší rázností, Francie užije 1,300 tisíc mužů, Rusko pak 700—800 tisíc, s ostatkem čelíc Rakousku. Štáby pak měly si již v míru navzájem vyměňovati zprávy o vojenských přípravách trojspolku a konati společně přípravné studie. K tomu přistupoval konečně i závazek, že spojenci uzavrou v případě války míru jeden bez druhého, a trvání konvence, prohlášené za přísně tajnou, bylo stanoveno na dobu trvání trojspolku, čímž byl obranný ráz smlouvy ještě více vytčen.

Po tolika obtížích mohla tedy v lednu 1894 vláda francouzská, v jejímž čele stál tehdy Kazimír Perier, pohlížeti na republiku jakožto zabezpečenu skutečnou aliancí s velmocí, která jí dávala dostatečnou záruku rovnováhy proti nepřátelským sousedům. A mnoho nevážilo při tom ani, že alliance ta byla zatím zakryta rouškou tajemství, kterou nebylo ihned

Nová vláda
Gladstonova.

Německo
a Rusko.

Pamír.

Ruská návštěva
v Toulonu
a v Paříži
(říjen 1893).

Smlouva
vojenská
z 27. prosince
1893 a 4. ledna
1894.

»Alliance«
rusko-
francouzská.

možno úplně nazdvihnouti. Nedávná manifestace toulonská a osvědčená politická poctivost Alexandra III. jevíly se národu francouzskému dosta-
tečnou zárukou spojeneckého paktu, i když skutečný dosah jeho nebyl
uveřejněn a teprve rok po jeho podepsání, v lednu 1895, ministr Ribot
si dovolil vůbec po prvé ve veřejném projevu užití slova »alliance« pro
poměr rusko-francouzský. Neboť také trojspolkové traktáty zůstávaly
neznámy mimo nejužší kruh zasvěcených.

Od pádu Bismarckova k dovršení vojenské konvence francouzsko-
ruské neuplynula tedy ani plná čtyři leta a zlobný stařec, nenalézající ve
Friedrichsruhe klidu, mohl právem tvrditi, že tvář Evropy se valně změ-
nila od doby jeho kancléřství. Politická soustava jím vybudovaná k osa-
mocení Francie a zachování Ruska ve vleku Berlína byla rozbita a mír
v Evropě netkvěl již v tom, že bylo Německu vhod jej zatím zachová-
vati, nýbrž spočíval spíše na vzájemném se vyvažování dvou středisek
sil velmocenských. Již roku 1875 bylo sice zřejmé, že by Rusko sotva
strpělo bez zakročení opětne hubení Francie německou převahou; smlu-
vní závazek ve věci té byl však cosi zcela jiného a významnějšího než
pravděpodobnost opřena pouze o vlastní zájem. Slovanský a románský
živel uzavřel svými nejsilnějšími členy vzájemné souručenstvo na ob-
ranu proti německému rozpětí, spočívajícímu na spolku Hohenzollerů
s Habsburky, a veškerému dalšímu vývoji poměrů evropských dostalo
se tím nové, velmi důležité složky dějinné.

ÚSTŘEDNÍ KNIHOVNA
právnícké fakulty UJEP
BRNO, Nám. 25. února 2

OBSAH.

I. Dozvuky kongresu berlínského	1
II. Vznik trojspolku	68
III. Dělení Afriky	104
IV. Asijské spory	153
V. Bulharská krise	179
VI. Pád Bismarckův a aliance rusko-francouzská	233

R 1972

R 1981

REV15

R 1972

R 93

ÚK PrF MU Brno

3129S35637

100